Κεφάλαιον ι΄	CAP. X.	CAP. X.
Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,	1 Porro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quæ dicitur Italica,	Vir autẽ quidã erat in Cæsarea, nomine Cornelius, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,
Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός·	2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:	2 Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper:
Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.	3 Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visum manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.	3 Is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.
Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	4 At ille intentis oculis in eũ & expauefactus dixit, Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt memoriæ causa in Dei conspectum.	4 At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã in conspectu Dei.
Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.	5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus.	5 Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonem quendã qui cognominatur Petrus.
Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.	6 Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.	6 Hic hospitatur apud Simonem quendã coriarium, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.
Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·	7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex iis qui cum ipso assidui erant:	7 Et quũ discessisset Angelus qui loquebatur illi, vocauit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex iis qui illi parebant.
Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.	8 Et quũ eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.	8 Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.
Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.	9 Postridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus supra domum vt precaretur, circa horã sextam.	9 Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora ut oraret, circa horam sextam.
Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.	10 Factum est autem vt valde esuriret, voluitque capere cibũ: parantibus autem illis, incidit in eum mentis excessus.	10 Et quum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus.

IN CAPVT X.

3 Qui quum precaretur, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Alii cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδε, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 Quid est Domine? Τί ἐστι Κύριε; Id est, Quid me vis Domine? Vulgata, Quis es Domine? Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium.

Ascenderunt, ἀνέβησαν. Translatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam: sacrificium laudis, cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare.

Memoriæ causa, εἰς μνημόσυνον. Id est, vt Deum veluti non sinant tui obliuisci. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Vulg. & Eras. In memoriam.

9 Supra domum, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, In superiora. Erasmus, In superiora domus. Vide Matthæum capite 10. c. 27.

10 Capere cibum, γεύσασθαι. Vetus interpres, Gustare. Eras. Gustare cibũ: neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solẽt cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit loquutio לטעום הלחם, Id est gustare panem: deinde γεύσασθαι, pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinum verbum Gustare, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν, id est, vesci ac cibum capere. Sed & fortassis γεύσασθαι nõ ineptè converteris Prandere. Nam (vt placet Eustathio in librum Odyss. β) τὸ ἄριστον, ἐστὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. Mentis excessus, ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hic non conueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tempus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Non stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi excessit mens eius altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·	11 Cõspexitque cælum apertũ, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnũ, quatuor extremis deuinctũ, quod demittebatur in terram:	11 Et videt cælũ apertum, & descendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:
Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.	12 In quo erant quæuis quadrupedia terræ, & feræ, ac reptilia, & volucres cæli.	12 In quo erãt omnia quadrupedia & serpentia terræ, & volatilia cæli.
Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.	13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.	13 Et facta est vox ad eũ, Surge Petre, occide & manduca.
Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.	14 Ait autem Petrus, Nequaquã Domine: nũquã enim edi quicquã cõmune seu impurũ.	14 Ait autem Petrus, Absit Domine: quia nunquã manducaui omne cõmune & immundum.
Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.	15 Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.	15 Et vox iterũ secundò ad eũ, Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.
Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.	16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cælum.	16 Hoc autem factum est per ter: & statim receptũ est vas in cælum.
Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.	17 Quum autem apud sese ambigeret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.	17 Et dũ intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce, viri qui missi erãt à Cornelio, inquirentes domũ Simonis, adstiterunt ad ianuam.
Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται.	18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.	18 Et quũ vocassent, interrogabant si Simõ qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.
Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδοὺ, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.	19 Petro verò cogitante de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.	19 Petro autẽ cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærũt te.
Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.	20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis, nã ego eos misi.	20 Surge itaq; & descende, & vade cum eis, nihil dubitãs: quia ego misi illos.
Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε;	21 Descendens ergo Petrus ad viros qui ad ipsum missi fuerãt à Cornelio, dixit, Ecce, ego is sum quẽ quæritis: quæ causa est propter quam adestis?	21 Descendens autem Petrus ad viros, dixit, Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam venistis?
Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν	22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio: vir iustus & timens	22 Qui dixerũt, Cornelius centurio, vir iustus & ti-

11 Extremis, ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulg. & Eras. ad verbum Initiis.

12 Quæuis quadrupedia, πάντα τὰ τετράποδα. Hic manifestè apparet particulã vniuersalẽ pro indefinita poni, vt etiã accipiẽda est 1. Tim. 2. b. 4. Appellatio autẽ quadrupedũ nõ tã latè hîc patet atque apud Physicos, sed ea dũtaxat cõplectitur quæ ad cõmunẽ vsum hominũ ali solẽt, vt cameli, equi, canes, boues, oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autẽ Bestias conuertit, vocabulo nimiũ generali. Reptilia, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, serpẽtia. quod mihi nõ displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentũ nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè autẽ pateat nomẽ τῶν ἑρπετῶν (quæ reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leuitici capite vndecimo.

15 Ne polluito, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto. quãobrem etiã Vetus interpres cõuertit, Ne cõmune dixeris. Est enim hoc quoque genus dicẽdi petitũ è medio, quoties factũ pro dicto ponitur, vt in illo Virgilii ex Sileno, Tũ Phaethõtiadas musco circũdat amaræ Corticis, atq; solo proceras erigit alnos, id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

metuens Deũ, & testimoniũ habens ab vniuersa gente Iudæorũ, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, & audire verba abs te.

Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Sequenti verò die Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.

23 Introducens ergo eos, recepit hospitio. Sequenti autem die surgens profectus est cum illis: & quidã ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.

Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

24 Postridie verò introierũt Cæsareã. Corneli⁹ autẽ expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessariis amicis.

24 Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius verò expectabat illos, cõuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.

Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

25 Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrẽs ei Cornelius, & accidẽs ad eius pedes, adorauit.

25 Et factum est quum introisset Petrus, obuius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι, ὡς καὶ σύ.

26 Petrus verò erexit eũ, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.

26 Petrus verò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς.

27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenítque multos qui conuenerant:

27 Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

28 Dixítque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse coniungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus neminem pollutũ aut impurum hominem dicerem.

28 Dixitq; ad illos: Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo coniũgi aut accedere ad alienigenã: sed mihi ostẽdit Deus, neminem communẽ aut immundũ dicere hominem.

Διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

29 Quapropter etiam sine contradictione veni accersitus. Percõtor igitur quam ob causam me accersiueritis.

29 Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo quam ob causam accersistis me.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ.

30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus vsque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit corã me, veste splendida:

30 Et Cornelius ait, A nudiusquarta die, vsque ad hanc horã, orãs erã hora nona in domo mea: & ecce, vir stetit ante me in veste candida:

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχή, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

31 Dixítque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynæ tuæ cõmemoratæ sunt in conspectu Dei.

31 Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

32 Mitte ergo Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarii apud mare: qui quum adfuerit, loquetur tibi.

32 Mitte ergo in Ioppen, et accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare.

Ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρὸς σέ· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος.

33 Eodẽ igitur *momento* misi ad te: & tu bene fecisti q aduencris.

33 Cõfestim ergo misi ad te: & tu bene fecisti veniẽdo.

19 Sine contradictione, ἀναντιρρήτως. Vulg. Sine dubitatione, rectius (vt opinor) quàm Erasmus, qui interpretatur Incunctanter. Cunctari enim negligentis est potius quàm hæsitantis.

30 Nudiusquartus, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulg. A Nudiusquarta die, ambiguè. Nam hæc ita dici videretur quasi quartum iam diem Cornelius ieiunasset. Vsque ad hanc horam, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim eandem horam declarat, sed æqualem, duorum videlicet diuersorum dierum nonam: quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

33 Eodem igitur *momento*, ἐξαυτῆς οὖν. In Græcis subauditur ὥρας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Erasmus, Confestim.

Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcũque tibi præcepta sunt à Domino.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

34 Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio Deum non accipere personam:

34 Aperiens autem Petrus os suũ, dixit: In veritate comperi quia nõ est personarum acceptor Deus:

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτόν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

35 Sed in quauis gente acceptum ei esse quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

35 Sed in omni gẽte, qui timet eũ, & operatur iustitiam, acceptus est illi.

Deut.10.d.17
2.par.19.b.12
iob 34.b.19
sapien.6.b.8
eccl.35.b.16
rom.2.b.11
galat.2.b.6
ephes.6.b.9
colos.3.d.25
1.pet.1.c.17

Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

36 Id quod significauit filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum, qui est omniũ Dominus.

36 Verbũ misit Deus filijs Israel, annũtians pacem per Iesum Christum: hic est omnium Dominus.

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ

37 Vos nostis quod gestum est in tota Iudæa, initio facto à

37 Vos scitis quod factũ est verbũ per vniuersam Iudæam: incipiens enim à

34 Non accipere personam, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar.12.b.14.

35 Quemuis qui eum timeat, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant: veluti si dicam ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ζῶον, non certum hominẽ designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertendum potius fuit, Quemuis qui timeat, quàm, Qui timet. Cæterùm sæpe iam annotauimus, per timorem Dei apud Hebræos vniuersum Dei cultũ declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo, (vt disertè scriptum est Heb.11.a.6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse verum Messiam, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ii omnes fuerunt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur, opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde acsi possemus bonos fructus edere antequam viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato stabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in credentium quidem infantibus adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 Id quod significauit, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Heb. את הדבר אשר. Nam vsitatũ est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cum illo construitur, vt suprà 21.d.42, λίθον ὃν pro ὃν λίθον. Hic autem articulus τὸν respondet literæ ה in הדבר, vt significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet. Hic ergo sensus est, Nunc demum reipsa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gente, gratum esse Deo. id quod significauit Israelitis, quum annũtiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui non vnius gentis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærent, vt ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidem vnis Iudæis: Euangelium verò (id est Christus ipse) potentia est Dei in salutem cuiuis credenti, Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom.1.b.16. Huc pertinet quod idem scribit Rom.3.d.19, Nunquid Iudæorum Deus tantùm? Et dirutam esse maceriam, Eph.2.c.14. Denique nunc demum fatetur Petrus se cœpisse intelligere quod nuntiarant Angeli, quum dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterisque Apostolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamen qui hæc connectant cum verbo οἴδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis nullus est (quem mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Præterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quæri posset quomodo hæc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, ipsos videlicet nosse quid annũtiarit Christus, id est, ipsum Christi officiũ, quum ad hoc ipsum Cornelio prædicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentum amplius cognouisse, quàm quod de signis & miraculis per eum editis & singulari eius virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel præsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hunc esse qui sua morte homines cum Deo reconciliasset, ego Cornelium cum suis, ante hunc diem nesciuisse opinor. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Postremò quorsum hoc, & quidem per parenthesin, addidisset Petrus, Christum, aut (si ad Deum Patrem referre mauis) Deum esse omnium Dominum? Quod autem τὸν λόγον ὃν, i. ὃν λόγον, perinde sum interpretatus acsi scriptum esset, ὅ, vel ὅπερ: non est, opinor, cur pluribus excusem. Puto enim omnibus iam esse notum דבר apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen magis propriè videtur hoc loco vsurpari: quia de prædicatione Euangelii agitur: quam scimus κατ' ἐξοχὴν, τὸν λόγον vocari, vt fortassis non minus rectè possis interpretari τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε, quem sermonem [vel quem nuntium] significauit. Denique quod attinet ad verbum ἀπέστειλε, in eo quoque sequutus est Lucas Hebræorum idiotismum, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, vt pluribus annotauimus Mar.8.b.11, & Luc.3.b.7. Hinc factum est vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est Mittere pro significare per nuntium, eius rei causa missum. Qui est, οὗτός ἐστι. Demonstratiuum pronomen positum est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc.2.e.36, & 37. Item 7.b.12. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribendum erit punctum post Χριστοῦ, id est Christi. Ita vt sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictum sit, Iste est omnium Dominus. Cur autẽ mihi non placeat per parenthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc vno versiculo triplex Hebraismus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, vel ἐμήνυσε: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 Quod gestum est, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. Verbum quod factum est. Erasmus, De quo sermone fama diuulgatum fuit. Vide Luc.3.b.15.

τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:

Galilæa, post baptismum quod prædicauit Iohannes:

38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

[a] Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eũ Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransiit benefaciẽdo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

[b] Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hierusalem fecit, nos etiam testes sumus: quem [c] interemerũt suspensum in ligno.

Et nos testes sumus omniũ quæ fecit in regione Iudæorum & Ierusalem, quem occiderũt suspendentes in ligno.

40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·

Hunc Deus excitauit tertio die, fecitque vt conspicuus fieret:

Hunc Deus suscitauit tertia die, & dedit eum manifestum fieri:

41 Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν,

Non toti populo, sed testibus [d] quos ipse prius designauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, posteaquã resurrexit à mortuis.

Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis qui mãducauimus & bibimus cum illo postquam resurrexit à mortuis.

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

Præcepit autẽ nobis vt prædicaremus populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo iudex viuorũ ac mortuorum.

Infrà, 15. b. 9
Iere. 31. f. 34
Mich. 7. d. 15

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

‖ [e] Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, ‖ remissionem peccatorum acceptur\u0169 per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

Huic omnes Prophetæ testimoniũ perhibent, remissionem peccatorũ accipere per nomẽ eius omnes qui credunt in eum.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

Fideles autem qui *erant* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerũt, quòd etiam in Gẽtes effusum esset donum Spiritus sancti.

Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.

38 Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicãda est, cuius exemplum aliud occurrit Rom. 11. v. 3. præterea abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin coguntur hîc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν pertineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accersere: vt is fecit qui cõuertit, Iesum *dico* à Nazareta. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquẽdi orta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos vngebantur reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum est vt dicantur vngi à Deo quos ipse donis ac virtutibus imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח, quem Græci simili ratione vocant Χριστὸν, id est vnctum.

39 Quorum omnium, πάντων ὧν. Hic quoque mutauimus collocationem quæ est in Græcis, nempe vt perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὧν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur (vt spero) quisquis nostram interpretationem cum aliis compararit. Interemerunt, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22. a. 2. & suprà, 5. f. 33.

41 Quos ipse prius designauerat, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. Præordinatis à Deo. Eras. Prius ad hoc delectis à Deo: quas interpretationes minimè quidem reprehendo, sed tamen non piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat non esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeo præcipuum in Ecclesia. Quanuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamen tacita quædam est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominum suffragia. Sũt enim Apostoli immediatè (quod aiũt) ab ipso Christo (id est à Deo) designati, vt disertè quoque expressit Lucas in huius libri proœmio. ideo quum de surrogando Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquam arcano ipsius Dei iudicio: quod in aliis factum esse nusquam legimus, nec sanè (vt opinor) fieri temere debet.

43 Huic etiam omnes, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autẽ optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

Audiebãt enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respõdit Petrus,

Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

46 Loquentes linguis, λαλούντων γλώσσαις. Etsi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquã dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamẽ non possum hîc dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum dono disseruit, eiusmodi mihi videri vt bonis doctisque omnibus meritò debeant displicere. Nam aut ego non sum assequutus quæ scribit, aut huc tendunt omnia ipsius argumenta vt doceat sermonem Apostolorum non fuisse è Spiritu sancto. sic enim in margine annotatus est quæstionis status. Neque verò mihi quisquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, non de rebus ipsis. Id ego vt concedã, tamẽ hæc quæstio multo maioris est momẽti quàm præ se ferat. Ecquis enim non videat, si semel sit constitutũ, ita balbutiisse Apostolos, vt quæ scripserunt, melius dici possint, quæ fenestra omniũ audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustra nõ dici, vtinã nullis exẽplis possem probare. Impurus ille Origenes dũ in Epistolis Pauli suã illam synecdochen inuehit, quasi obscurè loquutus sit Paulus quũ nos diceret fide iustificari, quid aliud eructat quàm infandã blasphemiã, quæ ex diametro pugnat cũ præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illum ex octauo capite Epistolæ ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialẽ refert, vt nõ modò id de quo agebatur, sed etiam suum idioma videatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphibolis offẽdi, qui id vnum videtur conatus vt Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortassis παράδοξα, sed benè habet quòd libri extãt, ex quibus siquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit, qui tamen & ipse vtinam vbique simplicitati maluisset studere, quàm quædam philosophica dogmata permiscere. Sed hoc illi cum Græcis penè omnibus commune est. Hieronymi verò iudicium in exponendis Scripturis quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? Paulus, inquit, Græci penè sermonis fuit imperitus. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obscurè loqueretur. Erat, inquit, disertior in lingua Hebræa quàm in Græca. Hoc verò vnde didicisti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt. Necessarium scilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraissat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & scio multos in ea esse opinione. At ego hoc audeo affirmare, si vnum Marcũ & Petrum excipias, Lucã nec pauciores nec minus peregrinos Hebraismos quàm cæteros omnes habere. nec mihi credi postulo, nisi id ita esse cõperiat quisquis attentè singula expẽderit. Illud verò quàm ridiculũ? Dissidet, inquit, posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quòd in ea sit alio vsus interprete. Paulus ob id Titũ desiderat quòd is esset in Græci sermonis facultate prõptior. Hæc verò siquis neget, quomodo tandẽ probarit Hieronymus? Sed esto, an idcirco isti ita barbarè & obscurè loquuti sũt, vt sermo eorum videri non possit à Spiritu sancto profectus? Istud verò iudiciũ de scriptis Apostolicis vtinam nostra hæc ætas nõ sentiret quò tandẽ sit euasurũ. Nã eò res iã deuenit vt nõ modò qui ex ingenio aliquid cõmentãtur, à cõsuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquã obscuris, insipidis, obsoletis abhorreãt: sed etiã qui Scripturã è Græco cõuertũt in Latinũ, aut aliud aliquod idioma, quiduis sibi in interpretãdo licere putẽt. quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio fungi nõ qui verbũ cõuertat è verbo, sed qui sentẽtiam exprimat. Ita fit vt dũ quisque iudiciũ suũ liberè sequi mauult, quàm religiosè Spiritus sancti interpretẽ agere, plurima non tã cõuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ nisi occurratur, næ aut ego vehemẽter fallor, aut intra paucos annos paulatim ipsarũ quoque rerũ possessione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, sed de re omniũ maximè necessaria. Audiamus igitur quid de linguarũ dono sentiat Erasmus. Nẽpe hoc donũ nõ fuisse perpetuũ, id est perpetuò illis non adfuisse, sed quoties ita vsus postulabat: sicuti, inquit, nec sẽper sanabant ægrotos, nec semper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probas? Semel, inquit, legimus Apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse, & huius voluminis cap. 19, narrãtur qui baptizati Spiritũ sanctũ acceperãt, linguis loquuti & prophetasse. Ad hæc ego respõdeo, Verũ quidẽ illud esse, Apostolos ita vsos fuisse Spiritus sancti donis vt vsus postulabat: sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipsis perpetuò non adfuisse? an medicus esse desinet qui tum demũ medicina vtatur quũ aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit necessitas? Rationẽ autem illã quam adfert, suprà ostẽdimus nulla nõ modò ratione, sed ne idonea quidẽ coniectura niti. Certè debuerat Erasmus considerare quid hoc ipso capite cõmemoretur, vt hoc saltẽ Cornelii exẽplum cæteris adiungeret. Viguisse autem in Ecclesiis eo tẽpore linguarum donum, vel ex istis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Cor. 12. 13, & 14 capitibus. Subiicit deinde Erasmus quale fuisse putet donum illud linguarum in Apostolis, nẽpe eiusmodi vt quum vna lingua loquerentur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etsi ex nonnullorum veterum sentẽtia Erasmus scribit, quis tamẽ non videt absurdissimè dici? Nã hac ratione nõ in ipsos Apostolos, sed in eorũ auditores Spiritus sanctus illapsus diceretur. Quid amplius? Non est, inquit, necesse, opinor, quicquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædã ignorabant, in nõnullis errabãt. Hæc ego verò vt concedam, quorsum tandẽ dicuntur? Nempe vt eo tãdem deueniat, si donum illud linguæ non semper adfuit Apostolis, ne tum quidẽ adfuisse quum scriberent: si hoc donum fuit eiusmodi, nõ vt loquẽdi facultatẽ Apostolis adferret, sed auditores faceret illis intelligẽdis idoneos, frustra nos cõtendere, Apostolos, quod ad ipsum sermonẽ attinet, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerũt? Nil mirũ, inquit, Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur. Id verò Erasmus probet, Iudæis Græcum idioma tam fuisse familiare vt idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. At illud postea cum Græcis versantes didicerunt. Discere certè potuerunt, sed quum linguarũ dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christum annuntiaturi, & disertè testetur Lucas id eos vno momento esse consequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obsecro hæc pertinacia est, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia vsu & diligentia Græcam linguã perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmissimam rationem. Quum, inquit, ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industria, qui fit vt Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen & integra, atque iis vacans incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus. Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi vt dicamus Apostolos in scribendo non

adhibuisse eam perspicuitatē ac integritatē sermonis quæ necessaria erat,& quam ipse Spiritus sanctus requirebat. Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (vt antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ authoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate: adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis. Sic igitur potius constituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodota, solœcismos etiam nō diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitium appello: qua de re postea dicam: ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc præterea dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anantapodota, quæ tamen non sunt: sed quia de rebus differit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerunt qui ad legēda Apostolica scripta purum, religiosum, attentum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint, vnde isti tanquam riuuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant, clament ambiguum esse quod est simplicissimum, putent non cohærere quæ tam exacta tāmque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidē ego non modò non reprehendo, sed etiā non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quid fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationibus quæ se prodit lenitas? quæ sermonis illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, soluens ex littore: quis vllam hic dicēdi virtutem requiret? Quid quum carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quum Philippenses obtestatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quæ grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicā certè quod sentio, qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de verbis ac dicendi genere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiantur, & fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm ornata eloquutio, grauissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeo cur interdū etiam balbutiendum, atque adeo solœcissandum putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapiētes, vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos differit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erāt, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia quum de iis rebus disserereut quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, ne doctrina aliqua noua adferri videretur. Et certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint, imò interdum ne exprimi quidem: vt nisi illas formulas retinuisset, noua illis interdum vocabula & noua dicēdi genera comminiscēda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (vt tandem dicendi finem faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos scribi vellet quæcunque ad nostrā salutē necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendū, eundē illū Deum ita esse eorum linguæ moderatum, vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit, omnia ita planè, aptè & appositè dixerint, vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultum, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligētiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artium studia, accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Euangelii mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mēsura vtamur, vt in timore ac tremore templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, vt Scripturæ sua maiestas & authoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua, non est quòd Satanam aut mūdi insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam superest quominus veritas prorsus interierit.

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

47 Num quis aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

48 Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Rogauerunt autem eū vt perseueraret ad dies aliquot.

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tūc rogauerunt eū ut maneret apud eos aliquot diebus.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

1 Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

1 *Audierūt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt uerbum Dei.*

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, certarunt aduersus eum qui *erant* ex circuncisione,

2 *Quum autem ascendisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

47 Aquam, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ita vt vel subaudiatur κατὰ, vel hoc sit dictum ea forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquam quòd dura ac planè insolens fuerit ista traiectio, cuiusmodi est illud βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι: nisi quis καθ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & τοῦ μὴ explico per epexegesin: cuius exempla singulis penè versiculis occurrunt.

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

3 *Dicentes, Quare introisti ad uiros præputiū habētes, & manducasti cū illis?*

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

4 *Incipiens autem Petrus, exponebat illis ordinem, dicens,*

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

5 Ego erā ī ciuitate Ioppe precās: & visū in mētis excessu vidi, *nempe* descēdēs vas quoddā, ceu linteū magnū, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cælo, & ad me vsque venit.

5 *Ego eram in ciuitate Ioppæ orans: & uidi in excessu mentis uisionē, descēdēs uas quoddā uelut linteū magnū, quatuor initiis summitti de cælo, & uenit usq; ad me.*

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

6 In quod quum intēdissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cæli.

6 *In quod intuens considerabam, & uidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & uolatilia cæli.*

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

7 Audiui autem etiā vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & vescere.

7 *Audiui autē & uocē dicentē mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 Εἶπον δέ, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

8 Dixi verò, Nequaquā Domine: nā nihil cōmune aut impurū vnquā introiuit in os meū.

8 *Dixi autē, Nequaq Domine: q a omne commune aut immundū nunq introiuit in os meum.*

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

9 Respondit autē mihi vox secundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

9 *Respōdit autē mihi uox secundò de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne cōmune dixeris.*

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

10 Idq; ter factū est, & rursus omnia sursum retracta sūt in cælū.

10 *Hoc autē factum est per ter: & recepta sūt omnia rursum in cælum.*

11 Καὶ ἰδού, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

11 Tum ecce, eodē momēto tres viri superuenerunt in ædes in quib⁹ erā, Cæsarea missi ad me.

11 *Et ecce, uiri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*

12 Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός·

12 Dixit verò mihi spiritus vt cōgrederer cum eis nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam,

12 *Dixit autem Spiritus mihi ut irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum uiri.*

13 Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον.

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

13 *Narrauit autem nobis quomodo uidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentē sibi, Mitte in Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρὸς σὲ ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

14 Qui tibi ea dictur⁹ est per quæ serueris & tu & tota domus tua.

14 *Qui loquetur tibi uerba in quibus saluus eris tu & uniuersa dom⁹ tua.*

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

15 Quū autem exorsus essem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, quemadmodū & in nos in principio.

15 *Quum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sāctus super eos, sicut & in nos in initio.*

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

16 Memini autem illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

16 *Recordatus sum autem uerbi Domini, sicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

IN CAPVT XI.

3 Introisti, ὅτι εἰσῆλθες. Vulg. Quare introisti, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptā inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse q percontationē.

17 Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

17 Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, qui credidissemus in Dominũ Iesum Christum: ego porro quis erã qui Deũ possem prohibere?

17 Si ergo eandem gratiã dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deum?

18 Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

18 His autem auditis quieuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

18 His auditis tacuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

19 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

19 Illi porro qui dispersi fuerant ex oppressione orta ob Stephanũ, peruenerunt vsque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem Dei nisi solis Iudæis.

19 Et illi quidẽ q̃ dispersi fuerãt à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perãbulauerũt vsq; Phœnicẽ, & Cyprum, & Antiochiã, nemini loquẽtes Verbum nisi solis Iudæis.

20 Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

20 Quidam autem ex iis Cyprii & Cyrenenses, qui introissent Antiochiam, loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

20 Erãt autẽ q̃dam ex eis viri Cyprij & Cyrenæi, qui cũ introissent Antiochiã, loquebãtur ad Græcos, annuntiantes Dominum Iesum.

21 Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

21 Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentiũ conuersus est ad Dominum.

21 Et erat manus Domini cũ eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

22 Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

22 Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserũt igitur Barnabã vt pergeret Antiochiã vsque.

22 Peruenit autẽ sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabã vsque ad Antiochiã.

23 Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortat⁹ est omnes vt proposito cordis permanerẽt in Domino.

23 Qui cũ peruenisset, & vidisset gratiã Dei, gauisus est: & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.

24 Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως· καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

24 Quia erat vir bon⁹ & plen⁹ Spiritu sancto & fide. & apposita est multa turba Domino.

25 Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

25 Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentũ duxit Antiochiã.

25 Profectus est autẽ Tarsũ vt quæreret Saulũ: quem cum inuenisset, perduxit Antiochiam.

26 Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

26 Factum est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia, docerẽntque turbam multam, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

26 Et annum totum conuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbã multam, ita ut cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.

17 Postquam igitur, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.b.9.

20 Loquuti sunt Græcis, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorum mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gẽtium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non tantùm prouinciales Iudæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiam Ἕλληνας intelligi. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tũ fuerint, sed per accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.a.1, & e.24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quã inter Gentes promulgarat, Gal.2.a.1.

21 Fuit autem manus Domini, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Luc.1.f.66.

22 Vt pergeret Antiochiã vsque, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

26 Nominarentur, χρηματίσαι. Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus, Νόμος ἦν τότε Σωτῆρας, καὶ ... ἀπὸ μὲν ... solet πρὸς χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocẽ, quòd cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet.

veluti publicani dicuntur quòd publica vectigalia colligunt: ita Christiani, quòd Christum profiterentur.

27 Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

27 Per id tempus autem descẽderũt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

27 In his autem diebus superuenerunt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.

28 Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiã fuit sub Claudio Cæsare.

28 Et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in uniuerso orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.

29 Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

29 Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt subsidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

29 Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.

30 Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.

Κεφάλαιον ιβʹ. CAP. XII.

1 Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ.

1 CAEterùm per id tempus aggressus est Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

1 Eodem autem tempore misit Herodes rex manus ut affligeret quosdam de Ecclesia.

2 Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

2 Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

2 Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ αἱ ἡμέραι τῶν ἀζύμων)

3 Et quum vidisset hoc gratũ esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrũ: (erant autem dies Azymorum)

3 Vidẽs autem quia placeret Iudæis, apposuit apprehẽdere & Petrũ: (erãt autem dies Azymorum)

4 Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

4 Quem etiam prehensum, coniecit in carcerẽ, traditũ quaternis militibus, vt eũ seruarent: volẽs post pascha producere eum populo.

4 Quẽ quũ apprehẽdisset, misit in carcerẽ, tradẽs quatuor quaternionib⁹ militum ad custodiẽdũ eũ: volẽs post pascha producere eum populo.

5 Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

5 Petrus igitur seruabatur in custodia: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

5 Et Petrus quidem seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

6 Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

6 Quùm verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostiũ obseruabant carcerem.

6 Quũ autẽ producturus eũ esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebant carcerem.

19 Subsidio, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, In ministeriũ, i. vt ex eo possent diaconi pauperibus subueni-re. Omnia enim rite & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1.Tim.5.c.17.

IN CAPVT XII.

1 Aggressus est, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας: id est ἐπεχείρησεν. Quum enim nullus personæ casus, quem vocant, adiungatur, apparet hanc periphrasin ita esse explicandam. Vulg. Misit manus. Herodes, Ἡρώδης. Hic est quẽ Iosephus Agrippam vocat, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cũ Herode tetrarcha consueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mentio infrà, cap.25 & 26. Hanc autem eandem historiam cõmemorat etiam Iosephus lib. Antiq.19.cap.7.

2 Interemit, ἀνεῖλε. Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc.22.a.2.

5 Assiduæ, ἐκτενής. Vel, Intentæ, si ad animorum ardorem placet referre. Vulgata & Erasmus, Sine intermissione, id est ἀδιαλείπτως.

7 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splēduit "in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumē refulsit in habitaculo: percussoque latere Petri, excitauit eū, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Indue pallium, & sequere me.

8 *Dixit autē Angelus ad eū, Præcingere, & calceate caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circunda tibi uestimentum tuum, & sequere me.*

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

9 *Et exiēs sequebatur eū, et nesciebat quia uerū est quod fiebat per Angelū: existimabat autē se uisum uidere.*

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ᾽ αὐτοῦ.

10 Quum autem transissent primam ac secūdam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit in ciuitatē, quæ spōte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicū vnū: & statim abscessit Angelus ab eo.

10 *Transeuntes autē primam & secundam custodiam, uenerunt ad portā Ferream, quæ ducit ad ciuitatē, quæ ultro aperta est eis: & exeuntes processerunt uicum unum: & continuò discessit Angelus ab eo.*

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

11 Tum Petrus "ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominū misisse Angelum suū, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

11 *Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio uerè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

12 Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

12 *Cōsiderānsq; uenit ad domū Mariæ matris Iohānis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati & orantes.*

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη·

13 Quū pulsasset autē Petrus ostiū vestibuli, "prodiit puella vt subauscultaret, nomine Rhode.

13 *Pulsante autem eo ostium ianuæ, processit puella ad uidendum, nomine Rhode.*

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

14 *Et ut cognouit uocē Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.*

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ᾽ ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

15 Illi verò dixerunt ei, "Insanis. Illa autē affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, "Angelus eius est.

15 *At illi dixerūt ad eā, Insanis. Illa autē affirmabat sic se habere. Illi autē dicebant, Angelus eius est.*

7 In carcere, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem vocari testatur Plutarch. in Solone. Videtur tamen significari hoc loco non totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus. Vulg. & Eras. In habitaculo, quod nomen neque Latinum est, opinor, nec huic sententiæ conuenit.

11 Ad se reuersus, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos.

13 Prodiit, προσῆλθε. Prodiit videlicet è loco vbi congregati erant, non autem ex ipsis ædibus.

15 Insanis, μαίνῃ. Vel, Num insanis? Nam in duobus exemplaribus reperimus adscriptam interrogationē. Angelus eius est, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circunseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, miror cur inepta atq; adeo impia hæc subterfugia quærant: nimirū quòd cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut potius nullos esse arbitrentur. Quosdam denique vidi & audiui qui hunc locum ita conuertendum dicerent, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος non pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nuntius Petri, id est à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur Angelus missus à Domino. Sed quid hoc aliud est quàm nodum in scirpo quærere?

16 Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

16 Petrus autē perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerūt.

16 *Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autem aperuissent, uiderūt eum, & obstupuerunt.*

17 Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

17 Quum autem manu eis indixisset silentium, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annūtiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est "in alium locum.

17 *Annuens autem eis manu ut tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nūtiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.*

18 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

18 *Facta autem die erat non parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.*

19 Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

19 Herodes verò, quū eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, "iussit *eos* ad supplicium rapi. & quū descēdisset è Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

19 *Herodes autē quū requisisset eū, & non inuenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci: descēdēnsq; à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.*

20 Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

20 Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum "ex regis *agro*.

20 *Erat autem iratus Tyrijs & Sidonijs: at illi unanimes uenerunt ad eum, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*

21 Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

21 Statuto autē die, Herodes indutus veste regia, & considēs pro tribunali, cōcionabatur ad eos.

21 *Statuto autem die Herodes uestitus ueste regia, sedit pro tribunali, & concionabatur ad eos.*

22 Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

22 Populus verò acclamabat, "Vox Dei, & non hominis.

22 *Populus autem acclamabat, Dei uoces & non hominis.*

23 Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγε-

23 Illico verò percussit eū Ange-

23 *Cōfestim autē percussit eū*

17 In alium locum, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit scilicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quanta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos x x v annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, vnde tandem auspicabuntur? Nam si crucifixus est x x x v i anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36) ad vltimum Neronis annum, id est x i i i i, necesse est peruenias: vnde ad secundum aut certè tertium Claudii annum recurras oportet, vt istos x x v annos numeres. siquidem Neronem constat annis x i i i i plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorū insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39, ex Anterio quodam episcopo, Petrum ait Antiochia Romā translatum, & inde rursus Antiochiam transisse? quod si verum est, quomodo Petrus x x v annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mētio, (quum tam multi alii commemorentur) sed etiam dicit se ab omnibus relictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis, 76. 78. 79. 83. 92. 194.

19 Iussit ad supplicium rapi, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forense verbum, & tria omnino significat: nempe vel ad iudicem trahi, vel duci in vincula, vel etiā ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quamuis addatur interdum τὴν ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionē de custodibus, id est, regē in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: quo modo etiā interpretatur Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo, de Christianis loquēs, Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.

20 Ex regis *agro*, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulg. Ab illo, ἀπ᾽ αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicib⁹ inuenio. Eras. Regia annona, vel pecunia, aut alimonia. Ita enim supplendum putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ eclipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 Vox Dei, Θεοῦ φωνή. Vulg. Dei voces, Θεοῦ φωναί. Quòd autē nonnulli contendunt legendum esse Θεῷ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

λος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

lus Domini, eo quòd non tribuisset gloriam Deo, & erosus à vermibus, animam efflauit.

eü Angelus Domini, eo quod non dedisset honorē Deo, & consumptus à uermibus expirauit.

24 Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

24 Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

24 Verbū autē Domini crescebat & multiplicabatur.

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλήμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

25 Barnabas autē & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio, assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.

Κεφάλαιον ιγ'. / CAP. XIII. / CAP. XIII.

1 Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ, τε Βαρνάβας, καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

1 Erant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ illic erat, quidā Prophetæ & magistri, Barnabas & Simeō qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

1 Erant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores, in quibus Barnabas, & Simō qui uocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

2 Quum igitur ii ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulū operi ad quod eos aduocaui.

2 Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabā in opus ad quod assumpsi eos.

23 Non tribuisset gloriā Deo, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorum voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Ioh.9.c.24. Erosus à vermibus, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, Factus vermiuorus, passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed ad alios etiam vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referunt ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes magnus periit. Iosephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Nec verò ista pugnāt, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deum non esse viuus sentiret.

24 Sermo Domini crescebat, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorū potius turba qui sermonē audiūt.

25 Et Saulus, καὶ Σαῦλος. Eras. legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, cōtra omniū vetustorum codicū fidem. Ex Hierusalem, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam. Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, In Ierusalem: quam lectionem si sequamur, cōiungenda hæc erunt cum participio πληρώσαντες, expleto in Hierusalem suo ministerio.

IN CAPVT XIII.

1 Quidam, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. Barnabas, ὅ, τε Βαρνάβας. Vulgata, In quibus Barnabas, id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem, (vt ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudii quarto, siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudii mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur istra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim, (vt scriptum est Gal.1.d.21, & 2.a.1, & b.9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 Quum ministrarent, λειτουργούντων. id est quum munere suo fungerentur, docēdi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, ministrantibus, id est, inquit, κηρυττόντων, prædicantibus. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vsus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipse Rom.13, magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idē declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Aristot. lib. Pol.4. cap.15) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Inde factum vt ad Ecclesiasticas functiones vtrunque hoc vocabulum transferretur, vt Luc.1.c.23, Suprà, 1.c.17.d.25, Ro.11.b.13, Heb.10.b.11: itémque ad pauperū subsidia, vt Phil.2.d.25, & suprà, 11.d.19. Sed ἀρχῆς vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia dissetitur: imò ne κυρίων quidē, vt nullus se dominum ac principē cleri, sed vnius principis ac Domini ministrū esse sciat: quēadmodū exposuit disertè ipse Dominus ac suo exemplo docuit Mat.20.d.25, & deinceps. item Ioh.13.b.13. atque adeo ipse Petrus 1. Epist.5.a.3. cuius qui successores videri volunt, quum sese seruorum seruos vocent, nihilominus tamen non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum ac mistum

ac mistum vsurpant. Ergo (vt ad rem redeā) perinde conuerti λειτουργούντων acsi scriptum esset διακονούντων, & quidem vsus ministrandi verbo absolutè posito, quod video plerisque theologis placuisse. Quidam vertit Operantibus, nempe nihil reformidans nouitatem. Erasmus, Sacrificantibus, quæ interpretatio tolerabilis quidem est, quum sic transferri soleat Sacrificii nomen non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum vitam: vt Rom.12.a.1, & 15.d.16, Ephes.5.a.2, Phil.2.c.17, & 4.d.18, Heb.13.c.15, 1.Pet.2.a.5. Qua etiam ratione certum est Cœnam Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, sacrificium vocari: sed tamen mihi omnino videtur expungenda, tum quia nimium est angusta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filiū Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri cōtendunt, id est qui Christianam religionem radicitus conuellunt. Aduocaui, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσεκαλεσάμην, vt infrà, 16.b.10. Inde ortū κλήσεως nomē, i. vocationis, quod libēter seruauimus: significat autē genus illud vitæ ac functionis tū priuatæ tū publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo: idq; ex Hebræorū idiotismo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit existere, & vicissim à Domino vocari qui existere incipiunt: siue id referatur ad ipsam ὕπαρξιν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non sunt, tanquam sint: siue ad qualitates, aut attributa, vt 1.Cor.7.d.20 & 21: siue ad æterni consilii Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionem mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis commune, vt quum electioni subordinatur vocatio, vt Rom.8.f.30: vel peculiarem functionem respiciat, vt quum dicit Christus se ab vtero vocatum, Esa.49.a.1, & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocūq; autē accipias, trāslatitia est significatio, inde sūpta quòd quū aliquid existere incipit, tū nomē habeat, & quū nouā induit qualitatē, tū quoq; nouū sumat cognomentū: deinde etiā sumpta est trāslatio à principibus qui ad se vocant quorum opera vti cōstituerūt, & quibus sufficit aliquid mādasse: quæ quidē potestas vni Deo propriè tribuitur. Hic enim vnus est qui mādauit salutē, & dixit omnia, & facta sunt: quod ne Homerus quidē ignorauit, quum Iouem sic induceret loquentē, οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλόν, Οὐδ' ἀτελεύτητον γ', ὅ, τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

3 Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

3 Tunc *igitur* quū ieiunassent & precati essent, & imposuissēt eis manus, dimiserunt *eos*.

3 Tunc ieiunantes & orantes, imponentésque eis manus, dimiserūt illos.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

4 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprum.

4 Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiā Iohannem ministrum.

5 Et quū uenissent Salaminā, prædicabant uerbū Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannem in ministerio.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

6 Peragrata verò insula Paphū vsque, inuenerunt quendā magū pseudoprophetā Iudæū, cui nomen *erat* Bariesus,

6 Et quū perambulassēt uniuersā insulā usq; ad Paphū, inuenerūt quēdā uirū magū pseudoprophetā Iudæū, cui nomē erat Bariesu,

7 Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. Οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

7 Qui erat cū Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

7 Qui erat cū Proconsule Sergio Paulo uiro prudēte. Hic, accersitis Barnabā & Paulo, desiderabat audire uerbum Dei.

8 Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

8 Obsistebat autē eis Elymas, *id est* magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.

8 Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomē eius) quærens auertere Procōsulem à fide.

8 Ita enim, &c. μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Μεθερμηνεύειν, nusquam inuenio aliquid aliud significare quàm ex vna lingua in aliam conuertere, quod Latinis est interpretari, vt Matth.1.d.23, Mar.5.d.41, & 15.b.22, & c.34. Ioh.1.f.41, & suprà, 4.g.36. Sic & apud Plutarchum in problematibus Romanis, Διατί καὶ τὸν λεγόμενον Οὐάρρων ... τὸν δὲ ὀνόματι δόξαν αὐτῆς ἢ τιμὴν μεθερμηνεύσαντες. Itaque non possum hoc loco iis assentiri qui perinde hæc accipiunt acsi nulla esset nominis interpretatio, sed alterum potius istius Magi nomen adferretur, & quidem eiusdem linguæ, Syriacæ videlicet. Sed non parua difficultas hîc oboritur, quod nomen explicet, & qua lingua. Dicam paucis quod sentio. Nomē Bariesu explicari non arbitror. Quid enim hoc aliud esset quàm simplex & facillimæ etymologiæ nomen alio obscuriore explicare? id verò nullus interpres faciat. Deinde quū Græcè scribat Lucas, certè peregrinū vocabulū nō alia lingua quàm Græca explicaret, vt alibi semper factū est. Elymas autē Græcū esse vocabulū qui diceret, neminē adhuc reperi. Syriacum esse, video existimare interpretes: de quo nolim cōtēdere: sed cuiuscūq; tādē linguæ sit, illud perabsurdū mihi videtur, dicere interpretationē esse alterius nominis Bariesu, tū ob eas rationes quas modò dixi, tū verò quia nulla fuit causa cur Lucas Syriaca Syriacè explicaret. Ergo (vt dicā quid mihi videatur) existimo vocabulū Elymas idipsū esse quod Lucas interpretatur ὁ μάγος, & ita vocatū fuisse à Cypriis Bariesū per antonomasiā, vt quū dicimus τὸν Ἀπόστολον, Paulū intelligimus. Ideo addidimus particulā Id est, quod sæpe à nobis fieri necesse fuit: quoties nimirū incidit exegesis, vt diximus Ioh.5.c.19. Quo autē idiomate Elymas id declaret quod Græcis μάγος, (sūpto tamē à Persis vocabulo) id pro certo dicere nō possū, nisi quòd res ipsa videtur poscere vt Cypriorū linguæ tribuatur. Ea verò si fuit eadē atq; Syriaca, (est enim Cyprus Syriæ proxima) videbitur Elymas declarare Dei cōsiliariū, ab אל Deus, & יעץ i. cōsiliarius. Nā in formādis propriis nominibus sæpe permutatur צ cū ע. Optimè autē cōuenit hæc

etymologia, cuius me admonuit A. Ceualerius Emmanuelis viri doctissimi doctissimus gener, & mihi amicissimus, quum à Persis constet magos vocari ipsorum sacerdotes ac philosophos, vt diximus Matth. 2. a. 1.

9 Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis;

9 Saulus autẽ (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum,

10 Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

10 Dixit, O plene omni dolo & omni maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

10 Dixit, O plene omni dolo & õni fallacia, fili diaboli, inimice õnis iustitiæ, non desinis subuertere uias Domini rectas?

11 Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

11 Nunc igitur ecce, manus Domini aduersum te: erisque cæcus, nõ videns solẽ ad tẽpus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

11 Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non uidens solem usque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.

12 Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

12 Tunc Procõsul quũ vidisset quod factũ fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

12 Tunc Proconsul quum uidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.

13 Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

13 Profecti autem Papho Paul⁹ & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *urbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

13 Et quũ à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, uenerũt Pergen Pãphyliæ. Iohãnes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.

9 Qui & Paulus, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulum vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vsquam vocabitur. Id verò diligenter consideratum, fortassis aditum nobis patefaciet ad intelligendum quid de Sauli & Pauli nomine constituendum sit. quod non prorsus alienum fuerit à scopo nobis proposito: quum suprà capitis duodecimi versu 25, admonuerimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Sunt igitur qui iam inde ab initio binomium fuisse Apostolum putent, (cuius sententiæ author esse videtur Origenes) vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur. Sunt contrà qui cum religione nomen etiam mutasse putent, quum ex Pharisæo fieret Christianus, vt & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demum qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum conuerso, hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorũ quidẽ opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconsul ipse conuersus legatur. Denique neque coniectura vlla vehementi, neque Lucæ authoritate nititur hæc opinio. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterii latuit quod nouo nomine significaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, Boanerges, & similibus: Pauli verò nomen nihil eiusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Deinde si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Christianus factus erat? Sed & postrema hæc ratio videtur indicare binomium non fuisse. Neque enim temere existimarim Lucam nusquam antea Paulum illum vocasse, nusquam deinceps Saulum dicere: quasi ex hoc loco incipiat noui cuiusdam hominis gesta auspicari. Quid igitur? Ego neque binomium fuisse, aut saltem duo diuersa nomina hîc ei tribui, neque etiam nomen propriè mutasse crediderim: sed quemadmodum si quis Hebraicè יוחנן, Græcè ac Latinè Iohannes, Gallicè *Iehan*, Germanicè *Hans*: si quis Germanico vocabulo *Ludwik* aut *Dietrich*, Latinè Ludouicus aut Theodoricus, Gallicè, *Loys* & *Tierry* nominetur: quamuis in istis multo maior sit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. Sic puto quem Hebræi & Syri שאול, eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis assueuerant, Paulum fuisse dictum propter summam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore atque adeo ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (antea enim nonnisi inter Syros & Iudæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere quod illi perpetuũ postea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam postea destitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita vocari cœpisse.

10 Maleficentia ῥᾳδιουργίας. id est κακουργίας, siue hoc libeat in genere accipere pro omni malitia ac scelere, (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur) siue malimus ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, peculiari quadam ratione malefici dicuntur. Nam quia eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus vt ab eo possint abhorrere. Vulgata Fallaciam interpretatur, Erasmus Versutiam, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. Inuertere, διαστρέφων. Sic conuertimus ad verbum. Sed tamẽ apparet τὸ διαστρέφειν opponi τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus cõplanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, Vias purgare, hoc est (vt ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere: quod declarat hoc in loco, impedimẽtis ac quasi sẽtibus cõplere, vt iter nõ sit peruium.

11 Manus, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quadem ac potestate Dei accipitur, vt sæpe iã annotauimus: sed ea demũ quã exerit feriẽdis atque adeo proterẽdis suis hostibus. Et mox de

13 Paulus & qui cũ eo erant, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendum esse hunc locum apparet ex eo quod

Iohãne subiicitur, & sententia ipsa ostẽdit. Alioquin solẽt Græci elegãter hoc dicẽdi genere singulares etiã personas significare, vt quũ pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλην dicũt, cuius exẽplũ extat Ioh. 11. c. 19. Sed hoc perpetuũ nõ esse, doctissimus Budæus prolatis exẽplis docet. neq; sanè videtur hoc loco satis cõmodè ita accipi posse. Pergen Pãphyliæ *urbem*, Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Eras. regionis nomen adiici non ob discretionẽ, quũ vna sit Perge, sed ad sitũ eius vrbis explicandum. Sequenti autem versiculo Antiochiam nominans, Pisidiæ nõmen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriaca distingueret.

14 Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *urbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi sederunt.

14 Illi uerò pertransẽuntes Pergen, uenerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbathorum sederunt.

15 Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

15 Post lectionem autem Legis & Prophetarum miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

15 Post lectionẽ autẽ Legis & Prophetarum, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in uobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.

16 Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

16 Quũ surrexisset igitur Paul⁹, manu silẽtio facto, ait, Viri, Israelitæ, & qui timetis Deũ, audite.

16 Surgẽs autẽ Paulus, & manu silẽtio indicẽs, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.

17 Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

17 Deus populi huius Israel, elegit Patres nostros, & populum extulit, quum essent incolæ ‖ in terra AEgypti, ‖ & ex ea eduxit eos elato brachio.

17 Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebẽ exaltauit, quum essent incolæ in terra AEgypti, & in brachio excelso eduxit eos ex ea.

Exodi 1. a. 1. Exo. 13. d. 14.

18 Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

18 Et per quadraginta annorum tẽpus mores eorum sustinuit in deserto.

Exo. 16. a. 1.

19 Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaã, ‖ sorte distribuit eis terram earum.

19 Et destruẽs gẽtes septẽ in terra Chanaã, sorte distribuit eis terrã eorum,

Iosue 14. a. 1.

20 Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

20 Et postea ãnis circiter quadrĩgẽtis quĩquagĩta ‖ dedit iudices vsq; ad Samuelem Prophetã.

20 Quasi post quadrĩgẽtos & quĩquagĩta ãnos: & posthæc dedit iudices usq; ad Samuel Prophetã.

Iudic. 3. b.

4 Sabbathi, τῶν σαββάτων. Vulg. & Erasmus, Sabbathorũ. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12. a. 1.

15 In vobis, ἐν ὑμῖν. Vel vobis, vt loquũtur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est diuinæ gratiæ, id diuinitus esse in nos delapsum, vt tanquam thesaurum in testaceis vasis in vsum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor. 4. b. 7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal. 40. a. 1, Posuisti in os meum canticum nouum.

17 Extulit, ὕψωσεν: id est הרים, ascendere fecit: quo verbo vtitur plerunque Moses hanc liberationem describens: aut רומם, id est sublatum euexit in dignitatem, 1. Reg. 16. a. 2, & Psal. 9. c. 14: quò pertinent magna illa beneficia quæ elegantissimè describuntur in Mosis cantico, & Deut. 4, & Ezech. 16: vt mihi quidem videatur hæc postrema interpretatio maximè conuenire. Elato brachio, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Heb. בזרוע נטויה, id est, apertè exerta vi ad hostes populi sui conterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διά, vt infrà, 14. 27.

20 Quadringentis quinquaginta, τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Totus hic locus in Vulgata editione aliter legitur. Sic enim habet, Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthæc dedit iudices, &c. Atqui controuersia est quì possis commodè istos 450 annos numerare. Nam à vocatione Abrahami ad exitũ ex Ægypto, numerantur anni 430, Exo. 12. f. 40: quibus si addideris 40 illos quibus præfuit Moses in deserto, iã collegeris annos 470. Sin autẽ à descẽsu in Ægyptũ numeres, cõperies dũtaxat annos 250 vsque ad ingressum in terram Chanaã. Quid si à nato Isaaco? certè conueniet supputatio, hoc modo. A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto numerãtur anni quadringenti, Gen. 15. c. 13: vt exposuimus suprà, cap. 7. a. 6. His adde 40 quibus commorati sunt in deserto, & confeceris 440. Hîc demũ adiiciendi sunt septẽ, quos ab ingressu Israelitarum vsque ad distributionem terræ Chanaã intercessisse, sic probatur. Si conferatur initiũ capitis 9. Numer. cum eiusdem libri cap. 13, comperietur missos fuisse exploratores anno secundo exitus ex Ægypto. Iam verò Ios. 14, Caleb numerat ab eo tẽpore quo missus fuit explorator vsque ad distributionem terræ, annos 45. ex quorũ numero si subduxeris 38 qui consũpti fuerunt in deserto, donec videlicet 40 anni explerẽtur, sicut futurũ dixerat Dominus Num. 14. f. 34: relinquẽtur anni illi septem in delendis Chananæis sub Iosua consumpti. quòd si addideris illis 440, compereris in summa annos 447 à nato Isaac ad terræ distributionem, quamobrem etiã Paulus addidit particulam ὡς, id est circiter, quum plenum numerum dixisset tribus annis maiorem. Cur autẽ ab Isaaco nato potius quàm à vocatione Abrahami numerare incipiat, causa etiam optima potest adferri: quia de semine Abrahami hîc agitur, cuius initium ab ipso Isaac ducitur. quamobrem etiam Moses 400 annos seruitutis ab eodẽ initio auspicatur, Gen. 15. c. 13. Itaq; Latina exemplaria fortassis non modò nõ tam sunt deprauata quàm quidã sunt arbitrati, sed fortassis etiã rectius habent quàm Græca quæ nũc sunt in manibus. Nam etiã in vno vetustissimo codice manuscripto disertè scriptũ erat, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτεσι

ἐν πεντακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτάς, &c. quam lectionem apparet sequutum esse Veterem interpretem. Quia tamen in cæteris omnibus summo consensu adscribitur punctum post αὐτῶν, & deinde legitur, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτάς, &c. non ausi sumus à Græcæ lectionis vestigiis discedere. Emendare tamen licuit manifestum errorem, à magno illo M. Luthero animaduersum, qui pro τετρακοσίοις, quadringentis, substituendum putat τριακοσίοις, trecentis. quod nequis temere factum esse clamitet, chronologiã paucis subiiciam: ex qua appareat manifestum videri posse errorem, & de quo penè ambigi non possit. Numerantur ergo 1. Reg. 6. a. 1, ab exitu Ægypti ad inchoatam templi structuram anni duntaxat CCCCLXXX. Hinc primùm excipiendi sunt XL quibus Moses populum duxit in deserto, & quos Paulus, quũ dicit μετὰ ταῦτα, manifestè ab istis separat: deinde XL qui tribuuntur Samueli & Sauli in proximo versiculo: præterea XL illi quibus regnasse Dauid dicitur, 2. Sam. 2. b. 11. postremò tres primi anni regni Solomonis. nam ineunte demũ quarto templum inchoauit, 1. Reg. 6. a. 1. Hi coniuncti efficiunt annos CXXIII. quos si à CCCCLXXX subduxeris, supererunt duntaxat CCCLVII, qui Iudicibus relinquuntur. Ideo Paulus quum duntaxat CCCL dixisset, quia plenus est numerus, addidit particulam ὡς, id est circiter, propter septem illos annos superantes: sicut Iud. 11. c. 26, si quis rectè supputet, cõperiet sex annos superantes à Iephthe prætermitti. Itaque nullo modo videtur legi posse τετρακοσίοις, sed omnino scribendum esse τριακοσίοις. Et hæc quidem valde probabiliter vir ille disseruit. Sed quum ventum est ad annos singulorum Iudicum supputandos, fateor me nondum inuenire potuisse quomodo nõ plures CCCLVII annis illis tribuãtur. Itaq; tãtisper dũ quispiã hãc quoq; partẽ ita explicet, vt omnia sint planissima, quũ mihi nõ liqueat, nolui ab eo discedere ĩ quo video omnes Græcos codices cõsẽtire.

21 Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κίς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμίν, ἔτη τεσσαράκοντα.

1. Reg. 8. a. 5
1. Reg. 9. c. 15, & 10. a. 1

21 Et exinde ‖petierunt regem, ‖deditque eis Deus "Saul filiũ Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta.

21 Et exide postulauerũt regẽ, & dedit illis Saul filiũ Cis, virũ de tribu Beniamin, annis quadraginta.

22 Καὶ μεταστήσας αὐτόν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

1. Reg. 16. c. 13
psal. 89. d. 21

22 Et amoto illo, excitauit eis Dauid regem: cui etiam testimonio dato dixit, ‖Inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundũ cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

22 Et amoto illo, suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid filium Iesse, virum secundũ cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.

23 Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.

23 Huius è semine Deus ‖secundum promissionem "excitauit Israeli Seruatorem Iesum:

23 Huius Deus ex semine secũdũ promissionẽ eduxit Israel saluatorẽ Iesum.

24 Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

Matth. 3. a. 1
Mar. 1. a. 2

24 ‖Quũ antè prædicasset Iohannes "corã eo iam aduentante, Baptismũ resipiscentiæ Israeli.

24 Prædicãte Iohanne ante faciem aduentus eius Baptismum pœnitẽtiæ omni populo Israel.

25 Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἰδού, ἔρχεται μετ᾽ ἐμέ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

Mar. 1. a. 7
ioh. 1. c. 20

25 ‖Quũ autẽ expleret Iohãnes cursum, dixit, ‖Quẽ me suspicamini esse? nõ is sũ ego, sed ecce, venit post me, cuius pedũ soleã non sum dignus qui soluam.

25 Quum impleret autem Iohannes cursum suum, dicebat, Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce, uenit post me, cuius nõ sũ dignus calceamenta pedum soluere.

26 Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

26 Viri fratres, filii generis Abrahæ, & qui inter vos timẽt Deũ, vobis "sermo salutis huius missus est.

26 Viri fratres, filij generis Abrahã, & qui in uobis timẽt Deũ, uobis uerbum salutis huius missum est.

27 Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν.

27 Qui enim habitabãt in Hierusalẽ, & primores eorũ, quum ignorarent istum, "& eo condemnato, voces Prophetarũ quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

27 Qui enim habitabãt Ierusalẽ, & principes eius, hunc ignorãtes, & uoces Prophetarũque per omne Sabbathũ legũtur, iudicantes impleuerunt.

21 Saul, Σαούλ. In quadraginta annorum spatio quorum fit postea mentio, notandũ est cum Saule coniungendum esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur.

23 Excitauit Israeli ser. Ies. ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exẽplaria pro ἤγειρε habẽt ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur διαόπτερον. Quædã etiã legũt pro σωτῆρα, σωτηρίαν salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν: Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 Corã eo iã aduẽtãte, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulg. & Eras. perobscurè ad verbũ, Ante faciẽ aduẽtus eius. Castellio nõ satis expressè, Ante cuius ingressũ: quũ id cæteris etiã Prophetis quãtũuis à Christi aduẽtu remotis, tribui possit. Itaq; πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquũtur, לִפְנֵי פָנָיו, nõ tã præcedẽs tẽpus declarat quàm præsentiã illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohãnẽ fuisse apparitoris instar, qui Christũ nõ eminus, vt alii Prophetæ, venturũ significaret, sed iã iter ingressũ, imò iã præsentẽ & sibi à tergo imminẽtẽ cõmõstraret. quã sẽtẽtiã conati sumus exprimere, quòd alioquin hic hebraismus in eo videretur obscurior quòd pro εἰσερχομένου seu προπορευομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduentum, pro ipso qui aduentat.

26 Sermo salutis huius, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id est, nuntius iste salutis, siue salutifer. Videtur enim hoc commodissimè posse explicari per hypallagen, de qua diximus suprà, 5. d. 20

27 Et eo damnato, καὶ κρίναντες. Videri posset particula καὶ redundare, sed potius puto duabus copulatiuis coniungi duo participia & totidem verba, nempe κρίναντες ἐπλήρωσαν & εὑρόντες ᾐτήσαντο.

28 Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

Mat. 27. c. 22
mar. 15. b. 13
luc. 23. c. 23
ioh. 19. a. 6

28 Et nulla causa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.

28 Et nullam causam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficerent eum.

29 Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

29 Quũ verò perfecissẽt omnia quæ de eo scripta erant, detractum è ligno, posuerunt in monumento.

29 Quumq; cõsumassent omnia quæ de eo scripta erant, deponẽtes eũ de ligno, posuerunt eũ in monumento.

30 Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Mat. 28. a. 2
mar. 16. b. 6
luc. 24. a. 7
ioh. 20. c. 19

30 ‖Deus autem excitauit eum à mortuis.

30 Deus verò suscitauit eum à mortuis tertia die.

31 Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

31 Qui visus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalẽ, súntque testes eius apud populum.

31 Qui uisus est per dies multos his qui simul ascẽderant cum eo de Galilæa in Ierusalem, qui usque nunc sunt testes eius ad plebem.

32 Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

32 Nos quoque vobis euangelizamus eam promissionẽ quæ patribus facta est, Deum expleuisse filiis illorũ, *id est* nobis, "excitato Iesu:

32 Et nos uobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs nostris, resuscitans Iesũ:

33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

Psal. 2. b. 7
hebr. 1. b. 5, & 5. b. 5

33 Vt etiam in "Psalmo secundo scriptũ est, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.

33 Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

34 Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.

Esa. 55. b. 3

34 Quòd autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum "in sepulchrum, ita dixit, ‖Dabo vobis "firmas illas Dauidis beneficentias.

34 Quòd autem suscitauit eũ à mortuis, amplius iam non reuersurũ in corruptionem, ita dixit, Quia dabo uobis sancta Dauid fidelia.

35 Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

Psal. 15. d. 10

35 Ideo & aliâs dicit, ‖Non sines sanctum tuum sentire corruptionem.

35 Ideóque & aliâs dicit, Nõ dabis sanctum tuũ uidere corruptionem.

32 Excitato Iesu, ἀναστήσας Ἰησοῦν. Verbum ἀναστῆσαι duplici respectu dicitur. Interdum enim refertur ad primùm illum exortum, interdum verò opponitur morti quæ somnus dicitur: sed quum posteriore significatione accipitur, addi solet aliquid ex quo id possit intelligi. Itaque quum hoc loco nihil addatur, imò verò in proximo versiculo peculiaris mentio fiat resurrectionis, malim hoc quidem loco τὸ ἀναστῆσαι referre ad totum mysterium ἐνσαρκώσεως quam ad nudam resurrectionem de qua postea seorsum agit. Cur enim in proximo versiculo vteretur præfatione? Deinde quamuis exhibitionis Christi veluti clausula ac periodus sit resurrectio, tamen quum propositio sit vniuersalis, exhibitum fuisse Christum patribus promissum, videtur omnino verbum ἀναστῆσαι non debere ad resurrectionem restringi, quin violenta sit expositio. Postremò formulæ promissionum illarum quas præstitas fuisse dicit, respiciendæ sunt. In illis autẽ in genere fit mentio seminis ac Prophetæ exorituri. Itaque verbum ἀναστῆσαι sic quoque explicandum est, quum de promissionis exhibitione agitur. Sed sicut verbum illud æternum videtur, nostri respectu, tum demum genitum fuisse quum sese in carne conspicuum præbuit, ita in hac ipsa carne tum demum verè & manifestè apparuit vt Dei vnigeniti Filius, quum deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit. Itaque non dubium est quin aduerbiũ HODIE, vtrunque mysteriũ, nẽpe ἐνσαρκώσεως & resurrectionis cõplectatur. 33 Psalmo secundo, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. ita scriptum inuenimus in omnibus vetustis codicibus. Apparet tamen ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exẽplaria scriptum habuisse, Psalmo primo: siue quòd Psalmus ille, Beatus vir, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potius pro eius libri præfatione: siue quòd Psalmus quem hodie secundum facimus, vnus olim fuerit cum primo.

34 In sepulchrum, εἰς διαφθοράν. Vulgata & Erasmus, In corruptionẽ. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum est ergo Lucam, Græcos veteris Testamenti interpretes sequutum, διαφθορὰν conuertere id quod Hebræis dicitur שחת, id est sepulchrum, à שחת, quod est corrũpere, vt à Græcis simili ratione dicitur sarcophagus: cuius translationis exẽpla occurrunt multis locis, vt Psal. 107. b. 20, Thren. capite 4. d. 20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro fossa, vt Psal. 31. a. 7. Sed in sequentibus versiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro τὸ ἰδεῖν, id est sentire & affici, corruptionem declarat potius quàm sepulchrum: quum sic etiam accipiatur שחת, & quidem propria significatione, vt Leuitici 22. d. 25. Firmas Dauidis beneficentias, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulgata & Eras. ad verbum, Sancta Dauid fidelia, nimium obscurè. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hic quoque sequutus est Lucas, חסיד, id est benignum ac beneficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem Dauidis passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστὰ fideles, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt. Quum igitur omnes Dei promissiones sint in Christo (vt ait Apostolus) Etiam & Amen, firmissimum, perpetuum & immortale esse ipsum promissionum omnium fundamentum rectè colligit Paulus.

3. Reg. 2.b.10

36 Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν·

36 Nam Dauid quidē quū sua ætate inseruisset Dei consilio, ‖obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem:

36 *Dauid enim in sua generatione quū administrasset uoluntati Dei, dormiuit, & appositus est ad patres suos, & uidit corruptionē:*

37 Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

37 *Quem uerò Deus suscitauit, non uidit corruptionem.*

38 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·

38 Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorū per istum:

38 *Notū igitur sit uobis, uiri fratres, quia per hūc uobis remissio peccatorum annuntiatur:*

39 Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

39 Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.

39 *Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit iustificatur.*

Habac. 1.b.5

40 Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,

40 Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in Prophetis,

40 *Videte ergo ne superueniat uobis quod dictum est in Prophetis,*

41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

41 ‖Videte ô contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego dieb⁹ vestris, opus quod non credetis si quis enarrauerit vobis.

41 *Videte contēptores, & admiramini & disperdimini, quia opus operor ego in diebus uestris, opus quod non credetis si quis enarrauerit uobis.*

42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

42 Egressis autem eis è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt in proximè sequens Sabbathum loquerentur sibi hæc verba.

42 *Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequenti Sabbatho loquerentur sibi uerba hæc.*

43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis proselytis Paulū ac Barnabam: qui alloquētes eos, persuaserunt eis vt perseuerarent in gratia Dei.

43 *Quúmque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebāt eis ut permanerēt in gratia Dei.*

36 Quum sua ætate inseruisset Dei consilio, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulgata, In sua generatione quū administrasset voluntati Dei. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit. sed hāc distinctionem in vetustis exemplaribus non inuenio.

38 Et ab omnibus à quibus, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguenda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi obserues, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinent ad ceremonias à quib⁹ omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, id est per Legis ceremonias: absoluuntur autem per istum, (id est Christum) si fide eum amplectantur. Absolui, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק: id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע, quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbum, quod etiam vsurpaui Mat. 11.c.19, & 12.c.37: sed nequis illud Ab omnibus perinde acciperet acsi casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur: hoc quidem loco malui Absoluēdi verbum vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) differemus ~~in Epistola ad Romanos.~~

40 In Prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitū est hoc testimoniū, annotat Eras. esse numeri ἐναλλαγήν: sed alia est ratio expediēdi hui⁹modi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1.a.2, & Io. 6.e.45.

41 Contemptores, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים, pro quo videntur Græci legisse בוגדים.

42 Egressis autem, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. Vel, Egressis autem Iudæis è synagoga. Nam hanc quoque interpretationem admittunt Græca. Sed illa interpretatio probabilior est, vt rectè obseruat doctissimus interpres. Nam siquis attentè consideret quod sequitur, nempe soluto cœtu multos ex Iudæis & proselytis ad Paulum & Barnabam confluxisse, intelliget Paulum & Barnabam statim post habitam orationem illam, ex synagoga excessisse. Sed & in vno codice scriptum erat ἐξιόντων δὲ αὐτῶν, & totum illud ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, expunctum. Gentes, τὰ ἔθνη. Hoc non legimus in vno peruetusto exemplari: & fortassis ab aliquo expunctū est cui mirum fuerit Gentes in Iudæorum cœtu inueniri. Atqui dicit Lucas eos fuisse iam egressos, quum eos rogarent Gentes: & in proximo conuentu apparet etiam Gentes adfuisse. Hæc verba, τὰ ῥήματα ταῦτα. In quibusdam codicibus hoc deest, in quodam verò inuenimus τὰ ῥήματα τὰ αὐτά, id est eadem illa verba. Neque mirum est Gentiles sic fuisse loquutos, quum multi passim inter profanos etiam iudaissarent, vt ex illorum temporum scriptoribus Latinis apparet. In proximè sequens Sabbathum, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Μεταξὺ interpretor καθεξῆς, vt si in vernaculo sermone dicas, *En attendant le sabbat prochainement venant.* Alioqui τὸ μεταξὺ σάββατον interiectum Sabbathum declarat. Vulg. & Erasmus, Sequēte Sabbatho, ita vt εἰς pro ἐν ponatur. Sed nō fit mihi verisimile, delectum fuisse à Gentibus diem Sabbathi, præsenti opportunitate neglecta.

43 Religiosis, τῶν σεβομένων. Sic solet Lucas in hoc libro eos ex profanis gentibus significare qui Mosis religionem, relicto paganismo, erāt amplexi: quamuis nonnulli essent incircuncisi, vt suprà vocauit Cornelium εὐσεβῆ, cap. 10.a.2. Qui, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. Persuaserunt eis, ἔπειθον αὐτούς. Vulg. & Eras. Suadebant eis, quod non placet.

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

44 Sequēte verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

44 *Sequēti uerò Sabbatho penè uniuersa ciuitas cōuenit audire uerbum Dei.*

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

45 Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebāt iis quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac blasphemantes.

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & cōtradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

46 Παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδού, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illū, & indignos vos ipsos decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui uerbū Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos uos iudicatis æternæ uitæ, ecce, cōuertimur ad Gentes.*

Esa. 49.b.6

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

47 Sic enim nobis mādauit Dominus, *dicens,* ‖Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremū terræ.*

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

48 Gentes autem hæc audiētes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderūt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.

48 *Audiētes autem Gētes gauisæ sunt, & glorificabant uerbum Domini: & crediderūt quotquot erant præordinati ad uitam æternam.*

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

49 Perferebatur autē sermo Domini per totam illā regionem.

49 *Disseminabatur autem uerbum Domini per uniuersam regionem.*

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

50 Iudæi verò extimularūt mulieres religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarūt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus suis.

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulum & Barnabā, & eiecerūt eos de finibus suis.*

Infra 18.b.6 matth. 10.b.14 mar. 6.b.11 luc. 9.a.5

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

51 ‖At illi excusso puluere pedū suorū in eos, venerūt Iconium.

51 *At illi excusso puluere pedū in eos, uenerūt Iconiū.*

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

44 Sequente, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ.

47 Inuidia, ζήλου. Vulgata & Erasmus, Zelo. Vide Iohan. 2.c.17. Cōtradicentes ac blasphemantes, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. In tribus codicibus scriptum erat duntaxat βλασφημοῦντες: & sanè videtur totum illud ἀντιλέγοντες redundare.

46 Decernitis, κρίνετε: id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulgata & Erasmus, Iudicatis: rectè quidem, sed ambiguè. Posset enim hoc ad mentis iudiciū referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus. id verò in istos non cadit.

48 Ordinati, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderūt, vel hoc temere dictum est à Luca: quod absit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hic non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidem vt ei subiiciatur fides. Hoc cōsiderent illi qui præscientiam Dei à decreto separant, quíque præuisam fidē faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeo (quod cum bona quorūdam veterum pace dictum sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi actiui προητοίμασεν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli disputationem de æterna Dei prouidentia, Rom. 9.v.22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro Ordinati conuertit Præordinati, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt solet transferre. Sed tamen eadem prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tātùm tempore, (est enim æternum) sed etiam causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectāt, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata, causæ.

50 Religiosas & honestas, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quales etiam Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poetæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illas tanquā concitandæ seditioni maximè opportunas, persuasis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet authoritatis.

Κεφάλαιον ιδ.

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτούς,

Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.

Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

CAP. XIIII.

1 Factum est autem Iconii vt simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo.

2 Qui verò increduli fuerūt Iudæi, incitarunt & malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

3 Multum igitur tempus ibi egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alii quidem erant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.

5 Quum autē factus esset impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,

6 Re considerata, perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic prædicabāt Euāgeliū.

8 Quidam autem vir Lystris impotēs pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quū intēdisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet se seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quū exiliisset, ambulauit.

CAP. XIIII.

1 Factum est autem in Iconio ut simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita ut crederet Iudæorum copiosa multitudo.

2 Qui uerò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerunt & ad iracundiā concitauerunt animas Gētiū aduersus fratres.

3 Multo igitur tēpore demorati sunt fiducialiter agētes in Domino, testimoniū perhibēte uerbo gratiæ suæ, dante signa & prodigia fieri per manus eorum.

4 Diuisa est autē multitudo ciuitatis: et quidā quidē erant cū Iudæis, quidam uerò cum Apostolis.

5 Quū autem factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, ut contumelijs afficerent & lapidarent eos,

6 Intelligentes confugerūt ad ciuitates Lycaoniæ Lystrā & Derbē, & uniuersam in circuitu regionem:

7 Et ibi euāgelizātes erāt.

8 Et quidā uir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquā ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui intuitus eum, & uidēs quia fidē haberet ut saluus fieret,

10 Dixit magna uoce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.

Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους,

11 Turbæ verò quum vidissēt quod fecerat Paulus, sustulerūt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercuriū: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quū tauros vittatos ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierūt in turbam, clamantes,

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, annuntiantes vt à vanis istis rebus conuertamini ad Deum illum viuum, qui fecit cælū & terrā, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

16 Quique præteritis ætatibus siuit omnes Gentes suis ipsarum viis incedere.

17 Quanquam non passus est se esse expertem testimonii, nobis benefaciendo, dans nobis cælitus pluuias ac tempora frugifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

19 Supuenerūt aūt qdā Iudæi Antiochia & Iconio, q illecta tur-

11 Turbæ autē quū uidissent quod fecerat Paulus, leuauerunt uocē suā, Lycaonicè dicentes, Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos.

12 Et uocabant Barnabam Iouem: Paulū uerò Mercuriū: quoniā ipse erat dux uerbi.

13 Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatē, tauros & coronas ante ianuas afferens, cum populis uolebat sacrificare.

14 Quod ubi audierūt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,

15 Et dicētes, Viri, quid hæc facitis? et nos mortales sumus, similes uobis homines, annūtiantes uobis ab his uanis conuerti ad Deum uiuum, qui fecit cælū, & terrā, & mare, et omnia quæ in eis sunt.

Genes.1.a.8 / psal.145.b.6 / apoc.14.b.7

16 Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gētes ingredi uias suas.

Psal.80.c.13

17 Et quidē non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda uestra.

18 Et hæc dicentes, uix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.

19 Superuenerūt autē qdā ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis,

IN CAPVT XIIII.

2 Qui verò increduli fuerunt, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. Malè affectos reddid. ἐκάκωσαν. Vulgata, Ad iracundiam concitauerunt, id est παρώργισαν: vt solent Græci interpretes conuertere verbum הכעיס. Erasmus, Corruperunt. quo vocabulo vtuntur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, vt seruo vel ancilla: vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hic ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod inferre: adeo quidē vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. Rectè tamen & eleganter vsurpatum est à Luca, quia isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus.

3 Liberè loquentes, παρρησιαζόμενοι. Vulgata, Fiducialiter agentes. Erasmus, Fortiter agentes. Ego, quum hic agatur de Euangelii prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παρρησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. Freti Domino, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, Heb. ביהוה: quem Hebraismum non satis videaris exprimere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 Vt contumeliis afficerent, ὑβρίσαι. Sic mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quam Eras. Vt vim adferrent: id est βιάσασθαι.

8 Impotens, ἀδύνατος. Vel, Pedibus captus. Nam impotens apud Latinos ad animum plerunque refertur. Vulg. Infirmus. Eras. Debilis, neuter satis expressé.

10 Surge, ἀνάστηθι. In quinque codicibus & Complutensi editione scriptum legimus, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge, &c. quam lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus contrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτοκράτωρ.

13 Tauros vittatos, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnā duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν, (vt grammatici loquuntur) vt in illo Virgilii, --pateris libamus & auro: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, Victorē velatum auro vittisque iuuencum. Ideo vittatos malui quàm coronatos dicere. Vestibula autē vocat (opinor) templi porticus. In vno codice reperimus ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, id est pro vestibulo: vt fortassis vestibulum earum ædiū intelligatur in quas diuerterant Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templum ipsum Iouis extra vrbem fuisse: & probabile est Sacerdotem non iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse.

14 Diruptis palliis, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matth. 26.g.65.

15 Iisdem obnoxii affectionibus, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina fecerunt. Vetus interpres, Mortales interpretatur, nimium angustè, adeo vt penè videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, Iisdē obnoxii malis, ambigué. A vanis istis rebus, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים.

16 Suis ipsarum viis amb. πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלך בדרכיהם, id est ex arbitrio suo viuere: nulla ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro viuere, & Viam pro vitæ ratione.

18 Ne ipsis sacrificaret, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor codicibus additum erat, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, &c. Id est, Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem illic versantibus ac docentibus, superuenerunt ab Antiochia, &c.

19 Qui illecta turba, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exēplaribus scriptum legimus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παρρησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ᾽ αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, Quumque liberè disputarent, persuaserunt turbæ vt ab iis deficerent, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.

2.Cor.11.f.25

καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν,

Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι δὲ μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

Supra 13.a.1

Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Κεφάλ. ιε.

ΚΑΙ τινὲς κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφούς,

ba, ‖ Paulum lapidatum traxerunt extra vrbem, existimantes eum mortuum esse.

10 Sed quum cinxissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbē: & postridie abiit Derben cum Barnaba.

11 Quumque euangelizassent vrbi illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconiū & Antiochiam:

12 Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & dicentes oportere per multas afflictiones nos ingredi in regnū Dei.

23 Quumque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cū ieiuniis, cōmendarunt eos Domino in quē crediderāt.

24 Peragrataque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti Dei sermonem, descenderunt Attaliam.

26 ‖ Et illinc abnauigarunt Antiochiam, vnde fuerant cōmendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem venissent & coegissent Ecclesiam, retulerūt quanta Deus per ipsos effecisset, cúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerūt illic multū tēpus cū discipulis.

CAP. XV.

1 PORRO quidam qui descēderant à Iudæa, docebant fra-

et lapidantes Paulum traxerunt extra ciuitatem, existimantes eū mortuum esse.

10 Circundantibus autem eum discipulis, surgens intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cum Barnaba in Derben.

21 Quúmque euāgelizassent ciuitati illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam,

22 Cōfirmātes animas discipulorum, exhortantésque ut permanerent in fide, & quoniā per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

23 Et quū constituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cū ieiunationibus, cōmendauerūt eos Domino in quē crediderunt.

24 Trāseūtésque Pisidiā, uenerunt in Pamphyliā.

25 Et loquētes uerbū Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.

26 Et inde nauigauerunt Antiochiam unde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerunt.

27 Quū autē uenissent, & cōgregassent Ecclesiā, retulerunt quāta fecisset Deus cum illis, et quia aperuisset Gētibus ostium fidei.

28 Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis.

CAP. XV.

1 ET quidā descendentes de Iudæa docebāt

23 Per suffragia creass. χειροτονήσαντες. Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, Porrexerunt manus: psephisma natum est. Est autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus papa & ipsius asseclæ, quos ordinarios vocant. Quidam hoc referre malunt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarii, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd non simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ sit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, & fœtidum illorum oleum toto corde execramur, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet.

25 Dei sermonem, τὸν λόγον. In tribus codicibus disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio. Attaliā, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculū est quod in quibusdā Latinis codicibus pro Attaliā legitur Italiā. Magis excusanda est eorū imperitia qui Mattaliā scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autē Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanū Lyciæ attributa. Nā in Græco Stephano corruptè excusum est Λυδίας pro Λυκίας. quē crassissimū errorē miror nō fuisse ab Erasmo animaduersum, quū Lydiæ littora ad Occidentē exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pāphylia in Meridiē obuersis. 26 Antiochiam, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, Miletum, sed perperam.

27 Per ipsos, μετ' αὐτῶν. Heb. עמם. Neque enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ, id est causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiūgere, vt suprà, 13.c.17, & Lucas proximo capite 15.v.12, δι' αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulgata & Erasmus interpretati sunt, Cum illis: & Castellio quoque nihilo melius conuertit Secum.

IN CAPVT XV.

1 Quidam, τινές. Nempe Cerinthus cum suis, Epiphanio κατ' ...

Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτούς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

tres, *et dicebant*, Nisi circūcidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 Orta igitur seditione ac disceptatione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, percontaturi de hac quæstione.

3 Illi ergo deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & annuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

5 Sed (*aiebant*) quidam surrexerūt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & præcipere vt obseruent Legem Mosis.

6 Cōgregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖ Viri fratres, vos scitis Deum iampridem inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.

fratres, Quia nisi circumcidamini secundū morē Moysi, nō potestis saluari.

2 Facta ergo seditione nō minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalē, super hac quæstione.

3 Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertrāsibant Phœnicen & Samariā, narrantes conuersionem Gentiū: & faciebant gaudiū magnum omnibus fratribus.

4 Quū autem uenissent Ierosolymā, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus, annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis.

5 Surrexerunt autē quidam de heresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circūcidi eos, præcipere quoque seruare Legē Moysi.

6 Conueneruntque Apostoli et seniores uidere de uerbo hoc.

7 Quum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, uos scitis quoniā ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meū audire Gentes uerbum Euangelij, & credere.

Suprà 10.e.38, & 11.b.13

3 Deducti, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suā agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissensisse.

5 Sed (*aiebant*) &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ; quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionem vrgerent. quod mihi non sit admodum probabile: sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiam illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymam venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebāt, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exemplum extat Luc. 5.c.14 & 7.a.4, & 5. & infrà, 16.v.36, & 17. v.3. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi eclipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarēt, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse. quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias.

7 Iampridem, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. מימי קדם, pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, A diebus antiquis; quo genere dicendi significatur plerunque tempus antiquissimum, vt Deut. 4.c.32, & 32.a.7, hic autē designātur quæ non ita multo post Stephani mortē acciderant. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Heb. בנו, pro ממנו ex nobis, seu מבינינו ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est in, pro מן vel מבין: vt 1. Paral. 11.e. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, nos, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic cōstruitur apud Hebræos verbum בחר. Nonnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent: sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, præsentibus, seu testibus nobis: quæ sententia vt cōueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam lōga disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectū esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicā doctrinam. Itaque quum inter nos, siue Ex nobis, dicit Petrus, x 11 Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse

circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illam prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gẽtes in regnum Dei irrumperent.

Elegisse me, ἐξελέξατο, id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod ne cui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen, sententia nihil immutata.

Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

8 Et qui nouit corda Deus testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis:

Supra, 10.g.43. 1. Cor. 1.a.2

Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

9 ‖Nihilque discreuit inter nos & illos, fide purgatis cordibus eorum.

9 Et nihil discreuit inter nos & inter illos, fide purificans corda eorum.

Matth. 23.a.4

Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

10 Nunc ergo quid tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?

10 Nũc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

11 Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.

Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι᾽ αὐτῶν.

12 Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.

12 Tacuit autẽ omnis multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.

Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτούς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου,

13 Postquam autem conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

13 Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

14 "Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit Gentes, vt sumeret "ex ipsis populum "nomini suo.

14 Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populũ nomini suo.

Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται,

15 Et huic rei consonant verba Prophetarum: sicut scriptũ est,

15 Et huic concordant uerba Prophetarum: sicut scriptum est,

Amos 9.c.11

Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·

16 ‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

16 Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculũ Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:

Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτούς, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

17 "Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

17 Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus faciẽs hæc.

Γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

18 "Nota sunt Deo ab omni æuo omnia opera sua.

18 Notum à seculo est Domino opus suum.

14 Symeon, Συμεών. Heb. שמעון, sicut etiam pleraque exẽplaria scriptum habent 2. Pet. 1. a. 1: quũ aliis omnibus locis dicatur Σίμων שמון Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeõ corruptè dici, propterea quòd literam gutturalẽ non possunt exprimere. Neque enim duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè côcesserim. Ex ipsis, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorũ idiotismo: quem si serues, obscurior fiet oratio. Nomini suo, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו. Est autẽ ἀκυρολογικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd sancti à Christo cognominentur Christiani.

17 Vt requirant, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום legisse אדם. Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. 18 Nota sunt, &c. γνωστὰ, &c. Cõplutẽsis editio legit ἃ ἐστι γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνος αὐτῷ, id est, quæ sunt ei nota ab æterno, siue ab omni æuo. Nam αἰών, id est עולם, hoc loco ita oportet explicare.

Διὸ ἐγὼ

Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν·

19 Quamobrem ego "censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur:

19 Propter quod ego iudico nõ inquietari eos qui ex Gẽtibus conuertuntur ad Deum:

Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος.

20 Sed ad eos scribendum vt abstineant "à pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.

20 Sed scribere ad eos ut abstineãt se à cõtaminationibus simulacrorũ, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.

Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

21 Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne Sabbathum legitur.

Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

22 Tunc visum est Apostolis & senioribus cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

22 Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omni Ecclesia, eligere uiros ex eis, & mittere Antiochiã cum Paulo & Barnaba: Iudã qui cognominabatur Barsabas, & Silam, uiros primos in fratrib⁹:

Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scribere: Apostoli & Presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

23 Scribẽtes per manus eorũ: Apostoli & seniores, fratres, iis qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gẽtibus, salutem.

Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

24 Quoniã quosdã è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, "labefactantes animas vestras, iubẽtes *vos* circũcidi, & seruare Legẽ, "quibus *hoc* non præceperamus:

24 Quoniam audiuimus quia quidã ex nobis exeuntes turbauerunt uos uerbis, euertẽtes animas uestras, quibus non mandauimus:

Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

25 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

25 Placuit nobis collectis in unũ, eligere uiros, & mittere ad nos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,

Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

26 Hominibus qui exposuerũt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

26 Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

27 Misimus ergo Iudam & Silã, qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

27 Misimus ergo Iudam & Silã, qui & ipsi nobis uerbis referent eadem.

Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος

28 Visum est enim Spiritui sancto ac nobis nequid amplius imponeremus vobis oneris

28 Visũ est enim Spiritui sã cto & nobis, nihil ultrà imponere nobis oneris

19 Censeo, κρίνω. Vulg. Iudico: quod nimium videri possit imperiosum, nisi addas τὸ κατ᾽ ἐμέ, id est quod ad me attinet, vt apparet legisse Irenæum lib. 3. cap. 12.

20 A pollutionibus idol. ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Vel, à sacrificiis seu conuiuiis quæ in idolorum templis agitabantur. Intelligit enim idolothyta, vt liquet ex adiuncta epistola, & τὸ ἀλίσγημα etiam declarat τὸ ἐσθίειν. Irenæi interpres habet A vanitatibus. Et sanguine, καὶ τοῦ αἵματος. In duobus codicibus & apud Irenæũ additur, καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. id est, & quæcunque sibi nolint fieri, aliis ne faciant. Idque etiam paulo pòst in epistola ipsa Synodi eodem loco rursus adscriptum inuenimus non tãtùm in duobus illis exemplaribus, sed & in editione Complutensi. Apud Irenæum tamen nulla fit mentio suffocati, & à Græcis additum fuisse dicit Ambrosius, scribens in caput secundum ad Galatas.

24 Labefactantes, ἀνασκευάζοντες. Vulg. Euertentes, ἀνατρέποντες. Est autem illud contrarium τῷ οἰκοδομεῖν, hoc verò τῷ σκευάζειν. quod vtrunque frequenter apud Apostolũ occurrit. Quibus *hoc*, &c. οἷς οὐ διεστειλάμεθα. Notandum est hoc pertinere ad verbum ἐτάραξαν, non autem ad participium λέγοντες. Sed hæc omnia λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, in Vetere editione non legũtur. Apud Irenæum autem illa οἷς οὐ διεστειλάμεθα, subiiciuntur post ψυχὰς ὑμῶν.

πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων.

Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας, ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον.

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀπο-

quàm hæc necessaria:

29 Videlicet vt abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: a quibus si conseruaueritis vosipsos, bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoq; & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egissent illic aliquan diu, dimissi sunt cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Sed Silæ visum est ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas quoque egerūt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonē Domini, cogniturí quomodo habeāt.

37 Barnabas autē consuluit vt assumerent secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem æquum censebat, cum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 Sic igitur sunt exacerbati, vt

quàm hæc necessaria:

29 Vt abstineatis vos ab immolatis simulacrorū & sanguine, & suffocato, & fornicatione: à quibus custodientes vos, bene agetis. Valete.

30 Illi ergo dimissi descenderunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam.

31 Quā quum legissent, gauisi sunt super consolatione.

32 Iudas autem & Silas, & ipsi quum essent Prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmauerunt.

33 Facto autē ibi aliquāto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

34 Visum est autem Silæ ibi remanere.

35 Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis pluribus, verbum Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertētes visitemus fratres per vniuersas ciuitates in quibus prædicauimus verbū Domini, quomodo se habeant.

37 Barnabas autem volebat secum assumere & Iohannē qui cognominabatur Marcus:

38 Paulus autem rogabat eum, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.

39 Facta est autē dissensio,

29 Bene agetis, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, Ambulantes in Spiritu sancto, περιπατοῦντες ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

32 Adhortati sunt, παρεκάλεσαν. Vel, consolati sunt, vt etiam in superiore versiculo παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, vel adhortationem.

33 Cum pace, μετ' εἰρήνης. Heb. בשלום, id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne cogamur synecdochen hic constituere. Venit ergo vterque discedēdi veniā petiturus ab Ecclesia: quæ quū eos benignè à se dimisisset, & ipsi iam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis, nimirum mutato consilio, quamuis illas Paulus non explicet.

35 Paulus autem, Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Paulus autem, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedēti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, Solus verò Iudas profectus est.

36 Cogniturí quomodo habeant, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sententiam obscuriorem: quamuis in communi sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium, --equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut vrbibus errat.

37 Consuluit, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, volebat, & quidem rectius, vt opinor.

38 Æquum censebat non assumere, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. Rogabat non debere recipi, barbarè & obscurè. Eras. Nolebat vt adiungeretur: quod durius quiddam declarat.

39 Sic igitur sunt exacerbati, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, Tanta igitur fuit animorum exacerbatio. Vulgata maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expressè: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur Acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis respondet.

χωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον.

Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

ita ut discederent ab inuicem: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Paulus uerò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.

41 Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.

Κεφάλαιον ιϛ.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδοὺ, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ,

Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα.

Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρωάδα.

Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.

CAP. XVI.

1 Peruenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

3 Eum itaque voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erāt: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonē in Asia,

7 Quum venissent in Mysiam, tentabāt ire in Bithyniā: sed non siuit eos ire Spiritus.

8 Prætcrita autem Mysia, descenderunt Troada.

9 Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidā aderat stans & rogans eum, & dicens, Traiice in Macedoniā, & succurre nobis.

CAP. XVI.

1 Peruenit autē in Derben & Lystram, & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.

2 Huic testimoniū bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.

3 Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumēs circuncidit eū, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebāt enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.

4 Quum autē pertrāsirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erāt Ierosolymis.

5 Et Ecclesiæ quidē confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

6 Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.

7 Quum uenissent autem in Mysiam, tentabāt ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.

8 Quū autem pertrāsissent Mysiam, descenderunt Troadem.

9 Et uisio per noctem Paulo ostēsa est: Vir Macedo quidā erat stans & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniā adiuua nos.

Rom.16.c.21 philip.2.c.19 1.thess.3.a.2

IN CAPVT XVI.

4 Instituta, δόγματα. vel, Decreta: illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipsa intelligitur.

5 Augebantur, ἐπερίσσευον. Vel, exuberabant. Vulgata & Erasmus, Abundabant, malè hoc quidem loco.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

10 Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum vt eis euangelizaremus.

10 Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd uocasset nos Deus euangelizare eis.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν.

11 Prouecti igitur Troade, recta cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolin:

11 Nauigantes autem à Troade, recto cursu uenimus Samothraciam, & sequenti die Neapolim:

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

12 Et illinc Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

12 Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot conferentes.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi solebat esse precatio: vbi quum consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

13 Die autem Sabbathorum egressi sumus foras portam iuxta flumen, ubi uidebatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις, πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

14 Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

15 Quum verò baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

15 Quum autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχήν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

16 Factum est autem proficiscentibus nobis ad precationem, vt ancillula quædam habens spiritum Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando.

16 Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis, diuinando.

17 Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ

17 Hæc subsequuta Paulum

17 Hæc subsequuta Paulum

10 Collatis argumentis colligentes, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, ἀνακοινῶ ἢ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quòd Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9. d. 22. & ita vsurpatur à Paulo Eph. 4. d. 16. & Col. 2. d. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur, id est conijcientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt Certi facti, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat Certiores facti.

11 Troade, ἀπὸ τῆς Τρῳάδος. Erasmus vrbem fuisse dicit eius nominis maritimam, quæ & Antigonia dicta fuerit: quod apud vnum Plinium inuenio. Nam cæteri Troada non pro vrbe, sed pro regione accipiunt. Fuit autem istius ciuitatis triplex nomen, nempe Troas, Antigonia, & Alexandria, cuius frequenter meminit Galenus, non autem illius Ægyptiæ. Neapolin, εἰς Νεάπολιν. Ridiculũ est quod de Cariæ Neapoli quidam tradit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

13 Solebat, ἐνομίζετο. Id est, vbi de more ac consuetudine haberi consueuerant conuentus. Vetus autem interpres deceptus huius verbi varia significatione, conuertit Videbatur, id est ἐδόκει.

14 Quæ purpuram vendebat, πορφυρόπωλις, id est πορφυρόβαφα πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpuram, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 Ancillula quædam, παιδίσκην τινά. Vulg. Puella quædam, sed conditionẽ, non ætatẽ designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorũ. Pythonis, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστρίμυθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum muliercularum ventre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב & אבות vocare, quòd earum ventres instar vtris intumescerent.

ἔκραζε λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

& nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei excelsi, qui annuntiant uobis uiam salutis.

18 Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

18 Hoc autẽ faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exijt eadẽ hora.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

19 Videntes autẽ domini abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

19 Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorũ, apprehẽdentes Paulum & Silam, perduxerunt in forũ ad principes.

20 Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

20 Et offerentes eos præfectis, dixerunt, Homines isti conturbãt ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

20 Et offerentes eos magistratibus dixerunt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

21 Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.

21 Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quũ simus Romani.

22 Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ᾽ αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

22 Vnà autem insurrexit turba aduersus eos: & præfecti diruptis eorum vestibus iusserũt eos virgis cædi.

22 Et cucurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis eorum, iusserunt eos uirgis cædi.

23 Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

23 Quumque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.

23 Et quũ multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerẽ, præcipientes custodi ut diligenter custodiret eos.

24 Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum adstrinxit numella.

24 Qui quũ tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.

25 Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

25 Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

25 Media autẽ nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.

26 Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου·

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris:

26 Subitò uerò terræmotus factus est magnus, ita ut mouerentur fundamenta carceris

19 Abiisse, ὅτι ἐξῆλθεν. vel Exiisse. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vnà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset.

20 Præfectis, στρατηγοῖς. Vel prætoribus. Sic enim Græci scriptores eos vocant quos Latini in prouincias missos, prætores vocant. Sed hoc loco sic vidẽtur vocari qui ius dicebant, & fortassis erant ipsius proprætoris legati, quum multitudinis numero vtatur, sicut etiam proconsulum meminit infrà, 19. v. 38.

22 Vnà autẽ insurrexit, καὶ συνεπέστη. Vulgata, Et cucurrit, καὶ ἔδραμε. Erasmus, Et concurrit, καὶ συνέδραμε. Diruptis eorum vestibus, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, Scissis vestibus suis. Est autem, inquit, anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum. Ego verò nullam hic video speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror, Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. Virgis cædi, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14. g. 65.

24 Adstrinxit, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare significat: sed ex antecedente intelligitur consequens. Numella, εἰς ξύλον. Vulgata & Erasmus perobscurè, In ligno. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant; in quam (vt ait Nonius) & pedes & collũ immittebant. Aristophanes, ἵνα φιμώσῃ τοῦτο τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ δήσας. Plautus in Persa,—tantisper quidem Vt sis apud me lignea in custodia.

ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

& illico apertæ ſunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

& ſtatim apertæ ſunt omnia oſtia, & uniuerſorum uincula ſoluta ſunt.

27 Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

Expergefactus autem commentarienſis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat ſeipſum intereṗturus, exiſtimans vinctos effugiſſe:

27 Expergefactus autem cuſtos carceris, & uidens ianuas apertas carceris, euaginato gladio uolebat ſe interficere, æſtimans fugiſſe uinctos:

28 Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.

Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipſi mali: omnes enim hîc ſumus.

28 Clamauit autem Paulus uoce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: uniuerſi enim hîc ſumus.

29 Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes.*

29 Petitóque lumine introgreſſus eſt, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.

30 Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

Et productis ipſis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt ſeruer?

30 Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere ut ſaluus fiam?

31 Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

At illi dixerunt, Crede in Dominum Ieſum Chriſtum, & ſeruaberis tu ac domus tua.

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Ieſum, & ſaluus eris tu & domus tua.

32 Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Et loquuti ſunt ei ſermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipſius.

32 Et loquuti ſunt ei uerbum Domini, cum omnibus qui erant in domo eius.

33 Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

Ipſe verò illis aſſumptis ea ipſa hora noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus eſt ipſe & omnes *domeſtici* illius illico.

33 Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus eſt ipſe & omnis domus eius continuò.

34 Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

Quúmque perduxiſſet eos domum ſuam, appoſuit eis menſam: & exultauit quòd cum vniuerſa domo ſua crediſſet Deo

34 Quúmque perduxiſſet eos in domum ſuam, appoſuit eis menſam, & lætatus eſt cum omni domo ſua credens Deo.

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Die autem exorto, præfecti miſerunt viatores qui dicerét, Dimitte homines illos.

35 Et quum dies factus eſſet, miſerunt magiſtratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.

36 Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Annuntiauit autem commentarienſis hos ſermones Paulo, Miſerunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egreſſi, ite in pace.

36 Nuntiauit autem cuſtos carceris uerba hæc Paulo, Quia miſerunt magiſtratus ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.

37 Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ· ἀλλ' ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

Paulus autem dixit eis, Cæſos nos publicè, indicta cauſa, quum ſimus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clam nos eiiciunt? non profectò: ſed veniant ipſi, & nos educant.

37 Paulus autem dixit eis, Cæſos nos publicè, indemnatos homines Romanos miſerunt in carcerem, & nunc occultè nos eiiciunt? non ita: ſed ueniant, & ipſi nos eiiciant.

26 Laxata, ἀνέθη. Id eſt, vt Vulg. & Eraſ. Soluta. Virg. Laxat clauſtra Sinon.

35 Die autem exorto, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus poſt hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους. id eſt, coierunt præfecti eodem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miſeruntque viatores, &c. Viatores, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebantur magiſtratus vocandi vel nuntiandi cauſa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis ſeu virgis quas geſtabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile eſt, aut viatores etiam bacillos geſtaſſe, aut confuſa interdum fuiſſe (in prouinciis præſertim) viatorum & lictorum munia.

37 Eis, πρὸς αὐτούς. Nēpe viatoribus, in quorū nomine loquutus fuerat cōmentarienſis, aut ipſi potius coram commentarienſi ſua mādata Paulo & Silæ renuntiarūt. Nam cōmentarienſem ipſum probabile eſt potius iam paratum fuiſſe illos retinere. Non profectò, οὐ γάρ. Vulgata, Non ita. Sic Virgilius lib. Æne. 2, Scilicet hæc Spartam incolumis patriáſque Mycenas Aſpiciet, partóque ibit regina triumpho? Et paulo poſt, Non ita: namque etſi, &c. id eſt (vt vernaculo ſermone dicimus) *Il n'en ira pas ainſi.*

38 Ἀπήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

Renuntiarunt autem præfectis viatores verba iſta: timuerúntque audito eos Romanos eſſe.

38 Nuntiarunt autem magiſtratibus lictores uerba hæc: timuerúntque audito quòd Romani eſſent.

39 Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

Et venientes precati ſunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

39 Et uenientes deprecati ſunt eos, & educentes rogabant ut egrederentur de urbe.

40 Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

Egreſſi autem è carcere introierunt ad Lydiam: & viſis fratribus, conſolati ſunt eos, & egreſſi ſunt.

40 Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiam: & uiſis fratribus, conſolati ſunt eos, & profecti ſunt.

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

1 Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

Qvum autem iter feciſſent per Amphipolin & Apolloniā, venerūt Theſſalonicā, vbi erat ſynagoga Iudæorum.

1 Qvum autem perambulaſſent Amphipolin & Apolloniā, uenerunt Theſſalonicam, ubi erat ſynagoga Iudæorum.

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

Paulus autem ſicut conſueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria diſſeruit cum eis ex Scripturis,

2 Secundum conſuetudinem autem Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria diſſerebat eis de Scripturis,

3 Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Adaperiens & proponens oportuiſſe Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis: & hunc eſſe Chriſtum Ieſum, Quem ego, *inquit*, annuntio vobis.

3 Adaperiens & inſinuans quia Chriſtum oportuit pati, et reſurgere à mortuis, & quia hic eſt Ieſus Chriſtus, quem ego annuntio uobis.

4 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

Nonnulli igitur eorum aſſenſi ſunt, & conſociati ſunt Paulo & Silæ, & religioſorum Græcorum multitudo magna, mulieréſque primariæ nó paucæ.

4 Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti ſunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentilibus multitudo magna, & mulieres nobiles nō paucæ.

5 Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, aſſumptis quibuſdam circunforaneis viris ſceleratis, ac turba coacta, perturbarunt vrbem, & adorti domum Iaſonis, ſtudebāt eos adducere ad populum.

5 Zelantes autem Iudæi, aſſumentéſque de uulgo uiros quoſdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & aſſiſtentes domui Iaſonis quærebant eos producere in populum.

6 Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρ-

Et quum non inueniſſent eos, traxerunt Iaſonem & quoſdam fratres ad præfectos vr-

6 Et quum nō inueniſſent eos, trahebant Iaſonem & quoſdam fratres ad principes ciuitatis,

38 Verba hæc, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vſque ad extremum capitis cōperimus miram in quodam codice varietatem, ſi verba ſpectes. Sic enim ſcriptum habebat, Ἀπήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν, ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακήν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτούς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησεν Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id eſt, Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerant. Illi verò quum audiſſent Romanos eſſe, timuerunt: & cum multis amicis venientes in carcerem, precati ſunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus veſtram conditionem, & vos viros probos eſſe. Deinde eductos ipſos precati ſunt, dicentes, Exite ex hac vrbe, ne rurſus coeuntes clament aduerſum vos. Egreſſi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & viſis fratribus, narrabant quæ ſibi feciſſet Dominus, ipſos conſolati.

40 Ad Lydiam, εἰς τὴν Λυδίαν. Id eſt πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetuſtis codicibus ſcriptū legimus. Ponitur tamen εἰς pro πρὸς, etiam apud idoneos authores. App. εἰς [illegible]. Dem. [illegible] εἰς [illegible]. Idem, εἰς ὑμᾶς λέγω.

IN CAPVT XVII.

3 Adaperiens, διανοίγων. Heb. [illegible], id eſt declarans & explicans, vnde [illegible] pro declaratione, Pſal. 119. v. 130.

4 Conſociati ſunt, προσεκληρώθησαν, id eſt συνεκληρώθησαν: quod verbum diſertiores Græci vſurpant ad declarandam matrimonii coniunctionem & vinculum arctiſſimum.

5 Qui increduli fuerūt, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide ſuprà, 14. a. 2. Circūforaneis, τῶν ἀγοραίων, i. cuiuſmodi ſolēt in foro vitā terere, viles nimirū & venales, quos ſolet Cic. fæcē & ſētinā vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. cōuertit, De vulgo. Adorti, ἐπιστάντες. Vulg. Aſſiſtētes, παρεστῶτες. Eraſ. Vrgētes, quod & ipſū nō videtur ſatis expreſſum.

χας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν.

Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν.

Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.

Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

bis, clamãdo, Hi sunt qui orbis terrarum statum subuerterũt: & hîc adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes cõtra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

8 Cõcitarunt autẽ turbã & præfectos vrbis hæc audientes.

9 Qui tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 Fratres verò statim per noctẽ emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quum aduenissent, ierũt in synagogãm Iudæorum.

11 Fuerunt autẽ isti generosiores iis *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cũ omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas an hæc ita se haberent.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci.

13 Vt autẽ cognouerunt Thessalonicẽses Iudæi Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiã illuc, concitantes turbam.

14 Sed statim Paulum emiserũt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autẽ & Timotheus substiterunt illic.

clamãtes, Quoniã hi qui orbem concitant, & huc uenerunt.

7 *Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*

8 *Cõcitauerunt autẽ plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*

9 *Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*

10 *Fratres uerò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silã in Berœam: qui quum uenissent, in synagogã Iudæorum introierunt.*

11 *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.*

12 *Et multi quidẽ crediderũt ex eis, & mulierũ Gẽtiliũ honestarũ, et uiri nõ pauci.*

13 *Quũ autẽ cognouissent in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatũ est à Paulo uerbũ Dei, uenerũt & illuc, cõmouẽtes & turbãtes multitudinẽ.*

14 *Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.*

6 Statum subuerterunt, ἀναστατώσαντες. Vulg. Concitant. Erasmus, Conturbarunt, neuter satis expresse, vt opinor.

7 Excepit, ὑποδέδεκται. Erasmus, Clanculum excepit, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur quòd hospites de via deflectẽtes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

9 *Qui* tamẽ quum satis accepissent, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI, quibus assentior. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iurisconsultos, Satispetere, Satis dare, & Satisaccipere.

11 Fuerunt autem isti generosiores, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ. Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen mihi coactius videtur. Notandum enim est non comparari simpliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudæos inter se, ita vt Berœenses Iudæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Paulus εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hîc agi declarat sequẽs versiculus, vbi seorsim fit mẽtio indigenarũ ciuiũ, tum virorum, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hîc videatur instituta, nõ generis, (erãt enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quũ præsertim constet apud Græcos translatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accommodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Scrutantes, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, Diiudicantes, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

14 Velut ad mare, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, Vsque ad mare, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quia Athenas vsque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam

intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt Iudæi persequi illum desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus migrasset. Siue autem mari siue terra deductus sit Athenas vsque, longa sanè via fuit, quum tota Thessalia, Bœotia, & Attica inter Macedoniam & Athenas intercedant: vnde rursus perspicitur non frustra laudatos esse Iudæos Berœenses à Paulo.

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξῄεσαν.

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δέ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

15 Qui verò Paulũ susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirẽt, abierũt.

16 Paulo autẽ Athenis illos expectante, irritabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem idolis deditam.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum quibusuis obuiis.

18 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philosophis cõflictabãtur cũ eo: & quidã dicebant, Quid vult nugator iste dicere? Alii verò, Peregrinorũ deorũ videtur annũtiator esse: quia Iesũ & resurrectionẽ annũtiabat eis.

15 *Qui autem deducebant Paulum, perduxerũt eum usque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum ut quamceleriter uenirent ad illum, profecti sunt.*

16 *Paulus autẽ quũ Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, uidens idololatriæ deditam ciuitatem.*

17 *Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui aderant.*

18 *Quidam autẽ Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo: & quidã dicebant, Quid uult seminator uerborũ hic dicere? Alii uerò, Nouorũ dæmoniorũ uidetur ãnũtiator esse: quia Iesũ & resurrectionẽ annuntiabat eis.*

15 Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, Qui deducebant. Eras. Qui prosequebantur: neuter satis expresse, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim τὸ καθιστᾶν respondeat Latino verbo Constituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere: pro quo dicimus in vernaculo sermone *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, comitari hominem, ac domum perducere. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, Pylũ peruehere. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat, dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere: pro quo dicimus *rendre ou mettre en seurté*: quam significationem putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulum Athenas vsque deduxerunt nisi vt per ignotas regiones in eum vsque locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur?

16 Idolis deditam, κατείδωλον. Id est idolis addictam & mancipatam. Nam κατὰ subiectionem atque adeo seruitutem declarat. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere. Nã Pausanias in hac vna vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia cõmemorat: & disertè etiam de Atheniensibus loquens, scribit τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nã paulo antè egerat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id est, Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent, sed maiorem etiam quàm alii pietatis in deos curam habẽt. nã etiam pudoris & famæ & appetitionis ara apud ipsos extat. Sed & Xenophon in Atheniensium republica, ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, Festa duplo plura agitant quàm alii.

17 Cum quibusuis obuiis, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Circunstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν, nempe quencunque obuium reperisset Paulus, qui modò vel minimùm sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum vsurpans quod aliis postea subiecit, vt opportunè & importunè studeant amplificando Dei regno. Hæc enim est verè cælestis ac diuina prudentia, quam mundus stultitiam vocat.

18 Nugator iste, σπερμολόγος. Qui σπερμολόγον interpretantur τὸν τοὺς λόγους σπείροντα, id est inanium verborum satorem, qui quamuis aliquid videantur dicere, tamen nihil dicunt. Neque enim à σπείρειν & λόγος sed à σπέρμα & λέγω, id est colligo, manifestum est hoc nomen deduci. Præterea si etymon illud valeret, non σπερμολόγος (in quo manifestè hallucinatur Erasmus) dici debuit, sed λογοσπόρος, si nouum nomen libeat comminisci, vt φυτοσπόρος, πυροσπόρος, & siqua sunt eiusmodi. Quid sit igitur σπερμολογεῖν, & qui dicantur σπερμολόγοι, sic docet Eustathius diligentissimus Homeri interpres, σπερμολογεῖν, inquit, τὸ παρὰ τῶν ἀλαζονευομένων ἀμαθῶς ἐπὶ μαθήμασιν ἐκ τινῶν παρακουσμάτων. ὁ δὲ κυρίως, φασί, σπερμολόγος, ὁ σπερμονόμος, εἶδός ἐστιν ὀρνέου λωβωμένου τὰ σπέρματα. ἐξ οὗ οἱ Ἀττικοὶ σπερμολόγους ἐκάλουν τοὺς περὶ ἐμπόρια καὶ ἀγορὰς διατρίβοντας, διὰ τὸ ἀναλέγεσθαι τὰ ἐκ τῶν φορτίων, φασίν, ἀπορρέοντα, καὶ διὰ ζῆν ἐκ τούτων. τὴν αὐτὴν δὲ ἐλάγχανον κλῆσιν καὶ οἱ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι. Id est, σπερμολογεῖν ad eos translatum est qui nulla cum arte eam quam ex quibusdam auditionibus adepti sunt scientiam ostentant. Propriè autem σπερμολόγον & σπερμονόμον appellari aiunt auem quandam quæ semina populatur. Vnde Attici vocabant spermologos eos qui in mercatibus & foris versarentur, quòd quæ decidebant, ipsi colligerent, atque inde victum quærerent. Idem verò postea nomen hominibus nihili & nullius pretii impositum est. Castellio Rabulam ineptissimè interpretatur, eo nimirum deceptus quòd τῆς ἀγορᾶς hîc fiat mentio.

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

19 Et prehensum eum duxerunt in Areopagum, dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina?

19 Et apprehensum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Possumus scire quæ est hæc noua quæ à te dicitur doctrina?

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

20 Peregrina enim quædam ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

20 Noua enim quædam infers auribus nostris. uolumus ergo scire quidnam uelint hæc esse.

(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

21 (Cæterùm Athenienses & aduenæ hospites nulli alii rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui)

21 (Athenienses autem omnes & aduenæ hospites ad nihil aliud uacabant nisi aut dicere aut audire aliquid noui)

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

22 Stás autē Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses, omnino conspicio vos quasi religiosiores.

22 Stás autē Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores uos uideo.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

23 Prætereuns enim & contemplans sacra vestra, inueni etiā aram cui inscriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

23 Præteriens enim & uidens simulacra uestra, inueni & aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio uobis.

19 In Areopagum, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata, quum Cicero ipse Græcum vocabulum seruarit. Erasmus, Martium vicum. Atqui πάγος non declarat vicum, sed colliculum potius, vt ipse Erasmus rectè explicat: neque Areopagus vici nomen erat, sed curiæ (vt ego existimo) in qua coire solebant iudices, idcirco vocati Areopagitæ: qui quidem perpetui erant, & de summis criminibus cognoscebant: ac nominatim quidē de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus est Paulus, vt ἀσεβείας, id est impietatis, reus perageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuisse Socratem, idem Laertius testatur: nempe, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id est, quòd nō eosdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina induceret. Idque ita esse, tum ex superiore versiculo, tum ex ipsa Pauli apologia apparet, qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipsa vrbe reperisset. Non videtur tamen coram ipsis iudicibus causam dixisse: sed quum illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei prouidentia dissipatis aduersariis euasisse. Fuit autem hæc curia fit nō procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quævocant, vt testatur Pausanias: ideóque Areopagus vocata est, quasi Martium collem dicas, vel quòd Marti cōsecratus esset, vel quòd primus Mars (vt aiunt) cædis causam in eo iudicio dixisset.

21 Vacabant, ηὐκαίρουν. Ita in vernaculo sermone dicimus, *Ils n'auoyent loisir que de ouyr ou dire des nouuelles.* Castellio, Ad nihil aliud idonei, ineptè.

22 Omnino, κατὰ πάντα. Id est, πάντως, vel πανταπασι. Vulgata & Erasmus, Per omnia, id est omnibus in rebus. Quasi religiosiores, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Scio δεισιδαιμονίαν solere in vitio, id est pro superstitione poni, sed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, existimarunt sese tanto esse religiosiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarēt. Isti sunt autem quos δεισιδαίμονας vocarunt Græci, ἴσως, ii qui contenti fuerunt publicè recepto cultu: vtrique sanè hypocritæ, quāuis isti propius ab impietate abfuerint. Cæterùm illud constat, Apostolum quum illi cum istis negotium esset, quorum alii omnia fato tribuebant, vt Stoici, alii deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè superstitiosi essent aut reuera, aut saltem per simulationem, omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, Omnino video vos ita in colēdis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere q̄ par sit. Loquitur autem per concessionem, vt siquis hodie nostros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo illos sibi suis peregrinationibus deuincire.

23 Sacra, τὰ σεβάσματα. Eras. Culturas, perperam. Vulgata, Simulacra, nimium angustè. Nam σέβασμα non significat cultum ipsum seu culturam, nec simulacrum duntaxat, sed omne id in quo Deus colitur, seu quod religionis causa homines venerātur. Latini sacra vocant. Ignoto Deo, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca scholia Philippidæ cuiusdam historiā narrant dissentientis à Pausania, & hanc adferunt inscriptionem, ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ, ΘΕΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΚΑΙ ΞΕΝΩ. Id est, Diis Asiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino. Sed testem huius inscriptionis nullum proferunt. Sed huius rei causam & originem Laertius in Epimenide sic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε & Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μς' ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, & τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον. λαβὼν πρόβατα μέλανά τε & λευκὰ, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιτο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλινοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ. καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν ἔτι & νῦν ἔστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id est, Quum Athenienses corripuisset pestis, respondit Pythia vt vrbem expiarent. Illi verò nauem vnà cum Nicia Nicerati filio in Cretam ad accersendum Epimenidem miserunt: qui quum aduenisset Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc quocunmodo vt pestis cessaret: Acceptas oues nigras & albas ad Areopagum duxit, & illinc abire permisit quocunque libuisset, addito iis qui eas insequebantur mandato, vt vbi quæque quieuisset, Deo cui conueniret sacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt desiisse, & hinc factum vt in Atheniēsium vicis aræ nullo inscripto nomine inueniantur. Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ·

24 Deus qui fecit mūdum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

24 Deus qui fecit mundū & omnia quæ in eo sūt, hic cæli & terræ quū sit Dominus, non in manufactis templis habitat. Supra, 7. f. 48

Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

25 Nec manibus hominū colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.

25 Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quum ipse det omnibus uitam & inspirationem & omnia: Psal. 49. b. 8

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·

26 Condiditque ex vno sanguine omne genus hominum, vt habitarent per vniuersā superficiem terræ, definitis tempestiuitatibus quas præstituit, & positis terminis habitationis eorum:

26 Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super uniuersam faciem terræ, definiens statuta tempora, & terminos habitationis eorum:

Ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

27 Vt quærerent Deum, si fortè palpando eum inuenirēt: quāquam profectò non lōgè abest ab vnoquoque nostrum.

27 Quærere Deum, si forte attrectent eū & inueniant: quamuis nō longè sit ab unoquoque nostrū.

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν· ὡς καί τινες τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

28 Per ipsum enim viuimus, & mouemur, & sum*, sicut & quidā vestratiū poetarum dixerūt, Nā huius progenies etiā sum*.

28 In ipso enim uiuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidā uestrorū poetarū dixerunt, Ipsius enim & genus sumus.

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

29 Progenies ergo Dei quū sim* non debemus existimare auro aut argēto, aut lapidi, sculptili artificii aut commentationis hominum, numen esse simile.

29 Genus ergo quū simus Dei, nō debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis & cogitationis hominis, Diuinum esse simile. Esa. 40. c. 18

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

30 Temporibus igitur istius ignorantiæ dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.

30 Et tēpora quidē huius ignorātiæ despiciēs Deus nūc annūtiat hominib* ut omnes ubique pœnitentiā agāt.

Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

31 Eo q̄ statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarū, per eum virum quem definiit, fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

31 Eo quòd statuit diem in quo iudicaturus est orbem in æquitate, in uiro in quo statuit, fidē præbens omnibus, suscitans eum à mortuis.

25 Colitur, θεραπεύεται. Vel, Delinitur, siue conciliatur, id est ἱλάσκεται. Et omnia, καὶ τὰ πάντα. Sic scriptum inueni in vetustis duob* codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ authoritas, & ita etiā legit Clemens libro στρωμ. 5. Itaque sic legere malui quàm κατὰ πάντα, id est per omnia: ex quibus verbis vix possis aptam sententiam eruere. Deinde manifesta est antithesis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitā & omnia omnibus suppeditet.

26 Ex vno sanguine, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit duntaxat ἐξ ἑνὸς, ex vno, videlicet homine: & ita citatur hic locus apud Clementem libro στρωμ. α.

27 Palpando eum inuenirent, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulgata, Attrectent & inueniant: quam interpretationem non probo, quia attrectare eorum est qui inuenerunt. Erasmus, Palpent & inueniant. Quāuis autem sic habeant Græca, puto tamen commodius hæc exprimi gerundii modo. Nam verbo ψηλαφήσαι declaratur, homines cæcorum instar Deum nonnihil palpando potuisse inuestigare antequam vera illa lux mundo illucesceret. Neque tamen harum tenebrarum originem Paulus aperit, quia nimirum habet eorum rationem quos alloquitur, qui ne ortum quidem ac conditionem hominis norant. Neque enim hoc docēt philosophorum scripta, sed unus Moses.

29 Sculptili artificii & commentationis hominum, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου. Id est, quæ materia, puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus cōminisci libuit, insculpi. neque enim rudis illa materia, sed arte quapiam formam adepta, coli solet. Cæterum sciendum est, ex Scripturæ cōsuetudine, appellatione χαράγματος, nō modò sculptile op*, sed etiam pictū aut χωνευτὸν, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræsentando numini solent comminisci. Vulg. obscurè, Sculpturæ artis & cogitationis hominis. Erasmus, Arte sculptili & inuentione hominis.

30 Temporibus dissimulatis, τοὺς χρόνους ὑπεριδών. Mihi quidem videtur Vetus interpres non malè cōuertisse ὑπεριδών Despicere, quamuis aliter censeat Erasmus: sed planior tamen est interpretatio quam sequuti sumus.

31 Fide palàm facta omnibus, πίστιν παρασχὼν πᾶσι. Vulgata, Fidem præbens omnibus: quam interpretationem si sequamur, hæc erit sententia, Deum esse iudicaturum orbem terrarum per Christum, quem huic

rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus vniuerso mundo. quod tamen rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2.Thess.3.e.2, Rom.9.d.16. Sed ista expositio mihi quidem nõ magnopere arridet. Puto potius Paulum dicere, Christum palàm mundi iudicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, vt idem testatur Rom.1.a.4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat fidem præbere, id est credẽdi potestatem facere: sed fidem facere, & quidem palàm ac publicè, vt hæc comprobatio sit exhibita omniũ oculis. Erasmus, Fide præstita omnibus, non satis accommodatè, ni fallor. Nam præstare fidẽ dicitur qui bona fide aliquod negotiũ administrat, vel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco differere.

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

32 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem cauillabantur, alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

32 *Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum.*

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

34 *Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

Κεφάλαιον ιη΄.

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

1 Postea Paulus discedens Athenis, venit Corinthum:

1 *Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum:*

Rom.16.a.3

Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς.

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset Claudius vt omnes Iudæi Roma excederẽt) venit ad eos:

2 *Et inueniens quendã Iudæum nomine Aquilã, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam uxorem eius, (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos:*

Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

3 Et quia eiusdem erat artificii, mãsit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorũ conficere tabernacula.

3 *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos: & operabatur: erat autem scenofactoriæ artis.*

Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

4 Differebat autem in synagoga omnibus Sabbathis, & alliciebat tũ Iudæos, tũ Græcos.

4 *Et disputabat in synagoga per omne Sabbathũ, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis & Græcis.*

Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, cõstringebatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum Iesum.

5 *Quum venissent autẽ de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christũ Iesum.*

IN CAPVT XVIII.

4 Omnibus Sabbathis, κατὰ πᾶν σάββατον. In Vulgata editione additur, Interponens nomen Domini Iesu, παρεντιθέμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, quod in nullis Græcis codicibus inuenimus. Alliciebat, ἔπειθε. Vulg. & Eras. Suadebat, quod est conantis potius quàm re ipsa aliquid efficientis, quum tamen πείθειν cum quarto casu persuadere significet. sed isto verbo Latini nõ solẽt vti nisi casu rei adiũcto: ideo synonymon quæsiuimus.

5 Cõstringebatur spiritu, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id est, Spiritus afflatu correptus æstuabat, gestiẽte videlicet illo ardore prorsus erũpere, & pectore ipso tantũ zelum non capiente. Itaque tantum abest vt (quod cum Erasmi pace dixerim) hæc ita accipienda sint vt Paulum intelligamus inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam lusurum, vt contrà hoc verbo significetur, tantum fuisse Pauli ardorem, vt heroico impetu totus sui oblitus, ad prædicandum Christum ferretur. Id autem disertiores Græci declarant verbo κατέχεσθαι: vnde κάτοχοι dicuntur οἱ θεοφορούμενοι καὶ ἐνθουσιῶντες. Sed hoc interest, quòd furor ille de quo disserunt profani scriptores, homines reddebat verè insanos: Lucas autem eius Spiritus meminit qui vnus diuinæ ac germanæ sapientiæ igniculos in nobis accendit. Vulg. Instabat verbo, cuius interpretationis nullam rationem possum inire.

Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ· ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

6 Illis autem sese opponentibus ac blasphemantibus, ‖excussis vestibus dixit eis, Sãguis vester super caput vestrũ: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

6 *Cõtradicẽtib⁹ autẽ eis, & blasphemãtibus, excutiẽs vestimenta sua, dixit ad eos, Sãguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

Suprà,13.g.51
mat.10.b.14

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

7 Et digressus illinc, introiit domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti, colentis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogæ.*

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

8 ‖Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua, multique Corinthiorum audientes credebãt & baptizabantur.

8 *Crispus autẽ Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.*

1.Cor.1.b.14

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

9 Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Ne time, sed loquere, & ne tacueris.

9 *Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & ne taceas.*

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

10 Nam ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

10 *Propter quod ego sũ tecũ: & nullus nocere poterit tibi, quoniã populus est mihi multus in hac ciuitate.*

Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

11 Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens eos sermonem Dei.

11 *Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.*

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

12 Quum autẽ Gallio esset Proconsul Achaiæ, insurrexerunt concorditer Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

12 *Gallione autem Proconsule Achaiæ, insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerũt eũ ad tribunal,*

Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

13 Dicentes; Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

13 *Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.*

Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, quatenus æquum esset vos tolerarem:

14 *Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem esset iniquũ aliquid, aut facinus pessimũ, ô viri Iudæi, rectè vos sustinerẽ:*

6 Sanguis vester super caput vestrum, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם in 2.Sam.1.c.16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestrã ruere. Ego igitur Deum hic corã vobis testor, nõ me sed vos vobisipsis causã esse exitii, vt loquitur Dauid 2.Sam.1.c.16. Sanguinis enim appellatione cũ cædes, tum verò omne exitii genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur. Itaque non satis rectè Castellio hũc Hebraismũ nuper expressit, quũ interpretaretur, Vos vestrã perniciẽ capite luetis. Nã obsecro, quid illud est, Luere suã perniciẽ? Neq; verò hic duntaxat perituros illos prædicit Paulus, sed sua ipsorũ culpa perituros. quod iste aut prætermittere, aut obscurissimè dicere maluit q̃ hebraissare, & ipsius Lucæ vestigia sectari.

7 Iusti, Ἰούστου. Vulg. Titi Iusti, Τίτου Ἰούστου. quod in vno codice legimus. Colẽtis, σεβομένου. In duob⁹ codicibus legimus φοβουμένου, timentis. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus religiosos interpretari.

9 Et ne tacueris, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.c.20.

10 Ego sum tecum, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc.1.f.66. Inuadet, ἐπιθήσεται. Vulg. Poterit tibi nocere, vt videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε.

11 Commoratus est, ἐκάθισε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedit: quod verbum postea veteres Episcopi suum fecerunt: meritò id quidem, quum docendi officio fungerentur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedẽ, docẽdi populi causa, nunquã aspexerunt? Est autẽ in hoc verbo hebraism. quẽ obseruauimus Mat.4.c.16.

12 Esset Proconsul Achaiæ, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id est totius Græciæ. Cur autem Achaiæ Proconsul diceretur, explicat his verbis Pausanias, καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. Vocant, inquit, non Græciæ sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos qui tum Græciæ principes erant.

14 Quatenus æquum esset, κατὰ λόγον. Vulg. Rectè, ὀρθῶς. Eras. Meritò, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *estant que de raison*.

Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Numer.6.c.18 infra,21.d.24

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

1.Cor.4.d.19 Iac.4.d.15

Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβάς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Καὶ ποιήσας χρόνον τινά, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν

15 Sin verò quæstio est de sermone & nominibus & lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim egoistarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali.

17 Omnes auté Græci Sosthené præfectũ synagogæ apprehensum verberabant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, quum totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit auté Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogã, disseruit cũ Iudæis.

20 Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omnino me festũ quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, Deo volente. Et prouectus est Epheso.

22 Quúmq; descendisset Cæsareã, ascẽdissetque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam

15 *Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus & lege vestra, vos ipsi videritis: iudex ego horum nolo esse.*

16 *Et minauit eos à tribunali.*

17 *Apprehẽdẽtes autẽ omnes Sosthenẽ principẽ synagogæ percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*

18 *Paulus verò quũ adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*

19 *Deuenitque Ephesũ, & illos ibi reliquit. ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.*

20 *Rogantibus autẽ eum vt ampliori tempore maneret, non consensit.*

21 *Sed valefaciens & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus est ab Epheso.*

22 *Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.*

23 *Et facto ibi aliquãto tempore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticã*

15 De sermone, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud non rectè dixerit, vt vestra fert religio. Et nominibus, καὶ ὀνομάτων. Vel, & verbis. Profanus enim homo putat verborum potius quàm rerum esse controuersiam, & doctrinam Dei habet pro verbis inanibus.

18 Quum totondisset caput, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulgata, Qui totonderat caput, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, Qui totonderant caput, & habebant votum: vt ad Aquilam & Priscillam referretur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quanquam quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autẽ adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præposuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliàs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri: quod non fieret si Aquilam antepostuisset: hoc, inquam, falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap. v.26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 Vale dixit, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, Valefaciens. Vide Mar.6.f.56. Oportet omnino, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione.

22 Cæsaream, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur, quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. Ascendissetque Hierosolymam, ἀναβάς. Nomen Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiãsi ex verbo Ascendendi, satis per se intelligitur.

23 Quum peregisset, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20.a.3: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulum quandiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Mat.20.b.12.

χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτόν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοί, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον ιθ´.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον, καὶ εὑρών τινας μαθητάς,

Εἶπε πρὸς αὐτούς, Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐστιν, ἠκούσαμεν.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Εἰς τί οὖν

regioné & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesũ, potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini, & feruẽs spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tãtùm Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. Quẽ quum audissent Aquila & Priscilla assumpserunt eum, & exquisitius ei exposuerunt viam Dei.

27 Quũ autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* adhortati, scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant per gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostẽdẽs per Scripturas Iesum esse Christũ illũ.

CAP. XIX.

1 Factum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

2 Dixit eis, Num Spiritũ sanctum accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidem audiuimus an sit Spiritus sanctus.

3 Tunc dixit eis, In quid ergo

regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 *Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesũ, potens in Scripturis.*

1.Cor.1.b.12

25 *Hic erat edoctus viam Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Iesu, sciens tantùm Baptisma Iohannis.*

26 *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quẽ quũ audissent Priscilla & Aquila, assumpserũt eũ, & diligentius exposuerunt ei viã Dei.*

Rom.16.a.3

27 *Quũ autẽ vellet ire Achaiã, exhortati fratres, scripserunt discipulis vt susciperent eũ. Qui quũ venisset, contulit multum iis qui crediderant.*

18 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Iesum.*

CAP. XIX.

1 *Factum est autẽ quũ Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos.*

2 *Dixitque ad eos, Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est audiuimus.*

3 *Ille verò ait, In quo igitur*

24 Potẽs in Scripturis, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraism. pro, Scripturarũ cognitione egregiè instructus.

25 Initiatus, κατηχημένος. Vulg. Edoctus. Eras. Institutus. Vide Luc.1.a.4. Diligenter, ἀκριβῶς: id est ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potiùs quàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

26 Exquisitius, ἀκριβέστερον. Vulgata, Diligentius. quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasmus, Exactius. Vide Luc.1.a.3. Viam Dei, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulo antè viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Mat.[illegible]

17 Per gratiam, διὰ τῆς χάριτος. Connecti hoc potest vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: sin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 Magna enim cont. Εὐτόνως γάρ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarẽ, quo significatur eloquẽtẽ hũc hominẽ omnes (quod aiũt) neruos reuincẽdis Iudæis contẽdisse. Vulg. & Eras. Vehementer, id est σφόδρα. Sed & paulo pòst nõ satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, reuincebat. Nã præpositio διὰ significationẽ auget, vt in διαμαρτυρεῖν, διακριβοῦν, & similibus. Ideo conuerti, Magis ac magis redarguebat. Iesum esse Christũ illũ, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulg. Esse Christũ Iesum, nimiũ obscurè. Nã articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret, sicut Iac.1.a.1, sed διακριτικῶς positus est, vt Messiã illum significet, quum alioqui Christi dicerentur omnes reges & sacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μονογενῶν, quæ tum in Ecclesia vigebant, vt vel ex eo apparet quod scribitur infrà, versu 6.

3 In quid ergo baptizati estis? εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Id est, Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis? Vulg.

In quo igitur baptizati estis? Eras. Quo igitur baptizati estis? Vtrãque hanc interpretationem, ac illam præsertim, idcirco repudio quòd εἰς pro ἐν interpretetur: perinde acsi scriptum esset ἐν τίνι: vt sit hæc sententia, Si non estis baptizati Spiritu sancto, qua re igitur estis baptizati? Quamuis enim εἰς pro ἐν sæpe vsurpetur, tamen hæc enallage (meo iudicio) nullo modo huic loco conuenit. Neque enim puto quærere Apostolum aut à quo, aut quomodo, aut quorsum sint baptizati, denique ne hoc quidem puto rogare an sint baptizati: sed quum illi dicerent se nescire an sit Spiritus sanctus, ac proinde ostẽderent se ignorare totam Ecclesiæ Christianæ rationẽ, qui tamẽ se discipulos dicebãt: credo sciscitari Paulũ cui igitur doctrinæ nomẽ dederint, & quales se esse profiteãtur. Vtitur autẽ vocabulo Baptizãdi & Baptismatis: quia Baptismus erat initiationis ac professionis discipulorum tessera. Quod vt planius fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant. Baptizari in aliquem, vt in Mosen, 1.Cor.10.a.2. Baptizari in baptisma alicuius, vt Iohannis hoc in loco. Baptizari in nomen alicuius, vt Patris, Filii, ac Spiritus sancti, Mat.28.d.19, vel Christi, vt suprà, 2.f.38, vel Pauli, vt 1.Cor.1.b.14. Baptizari in mortem Christi, vt Rom.6.a.3, seu pro mortuis, vt 1.Cor.15.d.29, seu in vnum corpus, vt 1.Cor.12.b.13, seu in remissionẽ peccatorum, vt suprà, 2.f.38: denique baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohannes annuntiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrẽ rectè Paulus negat sese in nomẽ suũ quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, seu PRO MORTVIS, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalẽ (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ἐν ὕδατι, id est in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia: BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelii historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hic agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quũ immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1.a.5, & 2.a.2, & 10.g.47, & 11.b.16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohannis è cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18.g.25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13.d.24, & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptizandi verbo simili ratione accipiendum est. Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demum Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizati dicuntur in Baptismate Iohannis qui [illegible] eo doctrinæ genere fuerunt instituti. ~~Quum autem appareat minimè extinctam fuisse cum Iohanne [illegible] existimationem, sed post eius obitum multos fuisse qui ea docerent quæ de Messiæ officio ac [illegible] diuinitus didicerat, tum etiam qui hæc audita amplecterentur, quamuis Christi officium [illegible] nossent, (vt de Apollo paulo antè Lucas testatus est) nec tamen vsquam legamus, vel etiam probabile [illegible] istos, etiamsi eadẽ illa in genere docerent quæ Iohannes, Baptismum tamen Iohannis exemplo vsurp[illegible] minimè certè necesse est vt vbicunque de Baptismate Iohannis mẽtio, ipsam Baptismi ceremoniam [illegible] putemus. Itaque qui, propterea quòd isti paulo pòst dicũtur in nomine Iesu Christi baptizati, colligunt diuersum fuisse Baptismum Iohannis à Baptismo Christi, ideóque ipsos fuisse rebaptizatos, certo fundamento destituuntur. Sunt autem multo ineptiores qui rebaptizationem ex hoc loco volunt stabilire. Nã etiamsi concederem illos bis fuisse baptizatos, non tamen conse queretur iterandum Christi Baptismum.~~

ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

baptizati estis? At illi dixerunt, In Iohannis Baptisma.

baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohannis baptismate.

4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Dixit autem Paulus, Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo vt in eum qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum.

4 Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui uenturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Iesum.

Mat.3.c.11 mar.1.a.8 luc.3.b.6 ioh.1.d.26

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

~~His igitur auditis~~ baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 His auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.

6 Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

6 Et quum imposuisset illis manus Paulus, uenit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

~~4 Iohãnnes quidẽ, Ἰωάννης μὲν. Rursus ponitur μὲν nõ sequẽte particula δὲ, quod iã bis annotauimus.~~ In eũ, εἰς τὸν. Eras. De eo qui venturus esset. Hæc enim cõiunxit cũ participio λέγων, quũ per traiectionẽ cõstruẽda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom.11.v.31.

7 Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 Erant autem omnes uiri fere duodecim.

8 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγήν, ἐπαρρησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ipse porro igressus synagogã, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

8 Introgressus autẽ synagogã, cum fiducia loquebatur, p tres mẽses disputãs & suadẽs de regno Dei.

9 Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

Quũ autẽ quidã indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes de via *Domini* apud multitudinẽ, abscedẽs ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola tyranni cuiusdam.

9 Quũ autẽ quidã indurarẽtur & nõ crederẽt, maledicẽtes uiæ corã multitudine, discedẽs ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputãs in schola tyranni cuiusdam.

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

Hoc autẽ factum est per biẽnium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audirent sermonem Domini Iesu.

10 Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia audirent uerbum Domini, Iudæi atque Gentiles.

11 Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

Virtutes autẽ nõ vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 Virtutésque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:

12 Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

Ita vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 Ita ut etiã super languidos deferrentur à corpore eius sudaria uel semicinctia: & recedebant ab eis langores, & spiritus nequam egrediebantur.

13 Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν

Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis exorcistis nominare

13 Tẽtauerunt autem quidam de circũeũtibus Iudæis exorcistis inuocarẽ

9 De via Domini, τὴν ὁδόν. Vsitatum est Hebræis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ ratiõnem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, quod perspicuitatis causa expressimus tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v.23. αἵρεσιν Paulus nominat infrà, 24.v.14. Tyranni cuiusdã, τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, ab hora quinta ad decimam. Cæterùm tyranni appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligunt: alii sentiunt gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imò verò constat hoc dicendi genus ~~[illegible]~~ vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ut lõgius petatur exẽpla, sic noster Lucas infrà, 21.c.16, & 22.c.12, & 24.a.1, & 25.e.19. Reperio tamẽ nõnihil apud Strab. lib.14, quod fortassis ad huius nominis explicationẽ facit. Notũ enim est omnib', tyrãnos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarũt. Sic autẽ Strabo, qui nõ procul ab his tẽporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησι Φερεκύδης Ἄνδροκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἐφέσου κτίστην. διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναί φασι. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimũ filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatã. Sed & nũc quoq; qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdã fruũtur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.

12 Sudaria seu semicinctia, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidẽ cõstat, de posteriore nõ itẽ. In vno quidẽ exẽplari Græco hæc reperim' ad marginẽ annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι, πρὸς τὸ ἀποματτειν τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, Vtraque linea sunt: sed sudaria quidẽ capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excremẽtis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus. Hãc expositionẽ si sequamur, sudariũ id erit quod vocamus *un couurechef*, semicinctiũ *un mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudarium & semicinctiũ pro eodẽ accipere, nisi pro ἢ legas καὶ: quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, Det tunicã diues, ego te præcingere possum. Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorẽ partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres fere omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent.

13 Exorcistis, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat.12.versu 27. Retinuimus autem Græcum exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmonas eiiciebãt, addita per Dei

nomen obtestatione, quam vulgò Coniurationem vocant. Et ita vocati sunt initio qui miraculorũ dono pollẽtes, manus imponebãt energumenis, id est à dæmonio obsessis. Inde postea factus est nouus ordo quẽ vocãt, vt septẽ sacramentorũ numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Episcoporũ ignauiã.

ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesũ quẽ Paulus prædicat.

sup eos q habebãt spirit⁹ malos, nomẽ Domini Iesu: dicẽtes, Adiuro uos p Iesũ quẽ Paul⁹ prædicat.

14 Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

14 Erant autẽ quidam filii Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ septem, qui hoc faciebant.

14 *Erãt aũt qdã Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ septẽ filii q hoc faciebãt.*

15 Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

15 Respondẽs verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulũ scio: vos autem qui estis?

15 *Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Iesum noui, & Paulum scio: uos autẽ qui estis?*

16 Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν· ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

16 Et insiliit in eos homo in quo erat spiritus malus, & *superatis illis, inualuit contra eos: ita vt nudi & vulnerati effugerẽt ex domo illa.

16 *Et insiliẽs homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, inualuit contra eos, ita ut nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*

17 Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.

17 *Hoc autẽ notũ factũ est omnibus Iudæis atq; Gẽtilibus q habitabãt Ephesi: & cecidit timor sup omnes illos, & magnificabatur nomẽ Domini Iesu.*

18 Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & *indicantes facta sua.

18 *Multi que credentium ueniebant confitentes & annuntiantes actus suos.*

19 Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

19 Multi verò ex iis qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt *denariorũ quinquaginta millia.

19 *Multi autem ex eis q fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & cõbusserunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium.*

20 Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

20 Ita fortiter crescebat sermo Domini & inualescebat.

20 *Ita fortiter crescebat uerbũ Dei, & confortabatur.*

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ,

21 His autem expletis, proposuit Paulus *per Spiritum peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierusalem,

21 *His autẽ expletis proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymã,*

16 Superatis illis, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. Dominatus amborum. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων. Erasmus, Dominatus eis. Sed τὸ κατακυριεύειν trãslatitiè hic accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum illum illis sese frustra tuentibus superiorem euasisse: sicut vulgò dicimus, *se faire maistre de quelqu'un*.

18 Indicantes, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Eras. Annuntiantes. Ego illud malui, quia non agitur hic de nũtio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu diuini iudicii perterriti, errata sua professi ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam confessionis quam auricularem vocant?

19 Denariorum, ἀργυρίου. Hebraicè כסף. Erasmus ad verbum, Pecuniæ: nimium generali nomine, quũ nemo etiam sic loquatur. Idem in annotationibus numos interpretatur: & rectè, quum testetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα. Sed numos denarios, non sestertios accipias. Romanorum enim fuit, numis (id est H-S) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius supputabant. Denarius autẽ proximè ad drachmam accedit. Sed rursus Asiaticos constat cistophoris potius numerasse: vt planè difficile sit hanc summam inire, nisi quod ex iis quæ Festus de Euboico talento scribit, apparet cistophorum penè dimidia parte leuiorem fuisse drachma, siue denario. Etsi enim Attica drachma septima parte leuior est denario, tamen (vt docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, ὡς ἔγγιστα drachmam cum denario comparant. Æstimat autẽ Festus 4000 drachmas cistophoris 7500: quã rationẽ si sequamur, & ex Budæi supputatione trib⁹ assib⁹ regiis & semisse drachmã æstimem⁹, nisi me calculus fefellit, 50000 cistophorũm æstimãda sunt Frãcicis libris 4666, & præterea assibus, 13 & vnciis 4. Sin autẽ ad drachmas placet reuocare exquisitiore calculo, id est semisse, quæ est septima denarii pars, deducto, 50000 drachmarum conficient Francicas libras 75000: sin ad denarios septima parte grauiores, 50000 denariũm æstimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Castellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æstimarit.

21 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id est, Spiritus sancti instinctu & impulsu, vt ipsemet Paulus explicat infrà 20. v. 22. Ponitur enim ἐν pro διά, vt alibi sæpe annotauimus. Est autem hoc diligenter obseruandum, ne videatur postea Paulus pertinaciter in mortem ruere, repudiatis fratrum precibus ac consiliis. Vulgata & Erasmus, In Spiritu. Castellio, In animo suo, quæ interpretatio & inepta & falsa est.

εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

dicẽs, Postquam fuero ibi, oportet me & Romã uidere.

22 Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

22 Missis autem in Macedoniã duobus ex iis qui ipsi ministrabant, *uidelicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 *Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheũ & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.*

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

23 Ortus est autem illo tempore tumultus nõ paruus *ob viã Domini.

23 *Facta est autem illo tempore turbatio non minima de uia.*

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

24 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat *templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

24 *Demetrius enim quidã nomine argẽtarius, faciẽs ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus nõ modicum quæstum.*

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

25 Quibus congregatis, & iis qui similium rerum *erant* opifices, dixit, Viri, scitis ex hoc opificio nostras esse facultates:

25 *Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erãt opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio:*

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

26 Et spectatis & auditis Paulũ nõ solùm Ephesinam, sed prope totius Asiæ multã turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

26 *Et uidetis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens auertit multam turbã, dicẽs quoniã non sunt dii qui manibus fiunt.*

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ

27 Periculum est autem non solùm *ne pars ista nobis per ipsũ confutata pereat: sed etiam ne

27 *Non solùm autem hoc periclitabitur nobis pars in redargutionem uenire:*

23 Ob viam *Domini*, περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangeliũ doceret. Vulgata, De via. Erasmus, De via illa: nimium obscuré. Vide suprà ver. 9. In vno codice legimus κατὰ τῆς ὁδοῦ, aduersus viam *Domini*.

24 Templa argentea, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, Ædes. Eras. Delubra: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρά, id est parua scriniola: ita tamen vt hoc nõ affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est templa, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur. quanuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap. 2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere: nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiẽdis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, boues, eorũndem Atheniensium alios quosdam κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideo non rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularii significantur: nec multo rectius Erasmus Argentarium fabrum, vocabulo nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templum ipsum maiore aliquo artificio repræsentabãt: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, simili prorsus superstitione.

27 Ne pars ista nobis per ipsum confutata pereat, ἡμῖν τοῦτο τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Vulgata ad verbum, Nobis pars hæc in redargutionem venire: quod nemo non videt quàm obscurè sit dictum. Erasmus, Ne hæc

pars reprobetur. Si placuisset ad verbum interpretari, maluissem vertere, Ne pars hæc nobis redarguatur: ac potius coniunxerim ἡμῖν cum verbo ἐλθεῖν quàm cum verbo κινδυνεύει. Sed res ipsa ostendit quid significet Demetrius, fore videlicet vt si Paulus quemadmodum cœperat, ita etiam pergeret opinionem de Dianæ imaginibus confutare, totus hic quæstus illis periret. Ideo addit pronomen ἡμῖν, nobis: quasi diceret, Si falsi conuincatur iste Dianæ cultus, nobis certè conuincetur.

τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurúmque sit vt etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.

Sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, et destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.

28 Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

28 His autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

28 *His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.*

29 Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

29 Et impleta est ciuitas tota cõfusione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, sociis peregrinationis Pauli.

29 *Et impleta est ciuitas tota confusione, & impetu fecerunt uno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli.*

30 Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, nõ siuerunt eum *prodire* discipuli.

30 *Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.*

31 Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

31 Sed & quidam ex ~~Asiæ primoribus quum~~ essent ei amici, *nuntiis* ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

31 *Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici eius, miserunt ad eum, rogantes ne se daret in theatrum.*

32 Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

32 Alii igitur aliud clamabãt: erat enim concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

32 *Alij autem aliud clamabant: erat enim ecclesia confusa, & plures nesciebant qua ex causa conuenissent.*

33 Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

33 Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu silẽtium fecisset, volebat causam dicere apud populum.

33 *De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.*

34 Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vna omnium, quasi ad horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

34 *Quem ut cognouerunt Iudæum esse, vox facta una est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.*

35 Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

35 Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem æditua esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapsi simulacri?

35 *Et quum sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ Dianæ Iouisque prolis?*

Futurúmque sit, μέλλειν τε. In quibusdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλειν τε: sed quamcunque ex istis lectionem sequaris, plana est sententia: vt minimè sit necesse Castellionis audaciam approbare qui pronuntiat legendum esse μᾶλλον δὲ, vel potius.

29 Sociis peregrinationis Pauli, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulg. Comitibus Pauli. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessarium fuit explicãdo Græco vocabulo. Neq; enim quisquis est comes, idem etiam est συνέκδημος.

33 Causam dicere, ἀπολογεῖσθαι. Vulg. & Eras. Rationem reddere, λόγον διδόναι. Puto autem hunc Alexandrum à Iudæis paulatim extra turbam productum in eum locum vnde posset exaudiri, non vt ipsum in discrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) sed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Neque enim dubito quin quum de suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesii, magna pars illorum in Iudæos ferretur: idque ita esse vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrũ Iudæum esse cognouerũt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent.

35 A Ioue delapsi, τοῦ Διοπετοῦς. Sub. ἀγάλματος. Vulgata, Iouisque prolis. Constat autem ex Plinio lib. 16. c. 40, vitigineum fuisse hoc simulacrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nunquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiquitas igitur & sacerdotum auaritia huic superstitioni facilè viam inuenerunt.

36 Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

36 Quum igitur istis non possit cõtradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

36 *Quum ergo his contradici non possit, oportet uos sedatos esse, & nihil temere agere.*

37 Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

37 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque cõtumeliosos in deam vestram.

37 *Adduxistis enim homines istos, neq; sacrilegos, neque blasphemantes deam uestram.*

38 Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

38 Quòd si Demetrius & qui cũ eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, agitur forũ, & Proconsules sunt, alii alios in ius vocent:

38 *Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicem:*

39 Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, in legitima cõcione explicabitur.

39 *Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.*

40 Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

40 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem cõcursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

40 *Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quum nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.*

Κεφάλαιον κ.

CAP. XX.

1 Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

1 Postquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

1 *Postquam autem cessauit tumultus, uocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, ualedixit, & profectus est ut iret in Macedoniam.*

2 Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

2 Quum autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciam.

2 *Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, uenit ad Græciam.*

3 Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

3 *Vbi quum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitq; consilium ut reuerteretur per Macedoniam.*

4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώ-

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater

4 *Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi*

38 Agitur forum, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est ἡ ἀγορὰ πλείστη. Ad verbum, Forenses agunt, vel aguntur, seu cõguntur: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*, i. (vt loquitur Cicero) forum agunt. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensium causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solẽt tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγοραῖον ... significare dicit diem fastum, quem fere solent Græci κυρίαν vocare. Erasmus Veterem interpretem secutus, conuertit, Conuentus forenses aguntur: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet, cognitiones aut lites. i. κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Proconsules sunt, ἀνθύπατοί εἰσι. Nomine Proconsulum intellige etiã legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cũ suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos.

39 In legitima conc. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hic non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti Ecclesiam, meo more, sed concionem, quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, legitima cõcio, non tantùm opponitur τῇ συστροφῇ, i. seditiosæ & tumultuosæ concioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ, i. illi quæ extra ordinem aduocabatur. Erant enim certi dies habendis concionibus constituti, quas κυρίας & νομίμους Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat, i. ad maiorum morem.

40 Seditionis propter *diem* hod. στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulg. & Eras. Hodiernæ seditionis, i. περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον, eodẽ quidẽ manente sensu, sed ita tamen vt sine causa à verbis Lucæ discedant. Quum nulla subsit causa, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulg. Quũ nullus sit obnoxius. sed præstat αἰτίου in neutro genere interpretari.

IN CAPVT XX.

3 Peractis mensibus tribus, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide supra, 18. f. 23.

4 Vsque in Asiam, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulgata hoc non habet. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, sed tantum in Asiam. Itaque συνείπετο non conuerti Comitatus est, cum

Vetere interprete & Erasmo, sed Comitabatur. Cōstat tamen ex iis quæ scribuntur infrà 21.v.29, Trophimum fuisse Paulo comitem Hierosolymam vsque. Sopater, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος Sosipater. Vulg. addit Pyrrhi, videlicet filius, & in Cōplutensi editione & quatuor exēplaribus additur Πύῤῥου.

πατρὸς Βεῤῥοιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

Berœensis: Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

Berœensis: Thessalonicensiū verò Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò: Tychicus & Trophimus.

Οὗτοι προσελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

5 Hi quum præcessissent, sustinuerūt nos Troade:

Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

6 Nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati sumus diebus septem.

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

7 Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, produxitque sermonem vsque in mediam noctem.

7 Vna autē Sabbati quū conuenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem vsque in mediam noctem.

Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

8 Erant porro lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant cōgregati.

8 Erant autem lāpades copiosæ in cœnaculo vbi eramus congregati.

Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

9 Et sedens quidam adolescēs nomine Eutychus in fenestra, deiiciēte *eum* somno profundo, quū diutius dissereret Paulus, præ somno ruēs, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

9 Sedens autē quidā adolescens nomine Eutychus super fenestrā, quū mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.

Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

10 Quum descendisset autē Paulus, ruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

10 Ad quem quū descendisset Paulus, incubuit super eū, et cōplexus dixit, Nolite turbari: anima enim ipsius in ipso est.

Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

11 Quum igitur ascendisset, fregissétque panē, ac gustasset, diu colloquutus vsque ad dilucululum, ita *demum* profectus est.

11 Ascendens autē frangénsque panem, & gustans, satísque alloquutus vsque in lucem, sic profectus est.

Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

12 Adduxerunt autem puerum viuū, & recreati sunt non mediocriter.

12 Adduxerunt autē puerum iuuenem, & consolati sunt non minimè.

Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον· οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

13 Nos aūt progressi ad nauē, prouecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.

13 Nos autem ascendētes nauem, nauigauimus in Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim disposuerat, ipse per terram iter facturus.

6 Intra quinque dies, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, vt si in vernaculo sermone dicas, *Au bout de cinq iours.*

7 Primo autem die hebdomadis, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, Vna autem Sabbathi. Eras. Vno autem die Sabbathorum. Vide Matth. 28.a.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodā die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quòd μιᾷ σαββάτων pro τινὶ σαββάτῳ, nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hic omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1. Cor. 16.a.2, non ineptè colligitur, iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia.

8 Erant congregati, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, eramus: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 Diutius, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimauit Erasmus. Præ somno ruens, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulg. Ductus somno, Eras. Magis depressus somno. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro deturbatus.

11 Ita, οὕτως. Vide Iohan. 4.a.6.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

14 Vt autem congressus est nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

14 Quum autem conuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo venimus Mitylenen.

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου. Τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium, postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.

15 Et inde nauigantes, sequēti die venimus cōtra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequenti venimus Miletum.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

16 Decreuerat enim Paulus præternauigare Ephesum, ne ei cōtingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

16 Proposuerat enim Paulus transnauigare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Ierosolymis.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

17 Missis autem Mileto *nuntiis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

17 A Mileto autem mittens Ephesum, vocauit maiores natu Ecclesiæ.

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

18 Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis, à primo die quo ingressus sum Asiā quomodo vobiscum per omne tempus fuerim,

18 Qui quum venissent ad eū, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, à prima die qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscū per omne tempus fuerim,

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

19 Seruiens Domino cum omni modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:

19 Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tētationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorum:

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους·

20 Vt nihil subterfugerim eorū quæ vobis conducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per singulas domos:

20 Quomodo nihil subtraxerim vobis vtiliū, quominus annuntiarē vobis, & docerem vos publicè & per domos:

Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deū, & fidem in Dominum nostrū Iesum.

21 Testificans Iudæis atq; Gētilibus in Deū pœnitētiā, & fidē in Dominū nostrum Iesum Christum.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·

22 Et nunc ecce, ego vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalem, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

22 Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem: quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:

Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Ierosolymis me manent.

13 Asson, εἰς τὴν Ἄσσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ. Puto enim eandem esse vrbem. Nonnulla exemplaria pro Ἄσσον legunt Θάσον, sed lectione admodum deprauata, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales mōti promontorio è regione Sami, legunt Στρογγυλίῳ.

15 Diuersati essemus Trogyllii, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc. 10.a.7.

19 Modestia, ταπεινοφροσύνης. Vulg. Humilitate: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc. 1.e.48. Eras. Animi humilitate: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 Nihil subterfugerim, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo.

21 Conuersionem, μετάνοιαν. Alibi consueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiendū est necessariò. μετάνοιαν autē illud esse quod Hebræi תשובה, i. conuersionē, vocant, diximus Mat. 3.a.2.

22 Vinctus Spiritu, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo

quodam, me illuc pertrahente: de quo diximus suprà, 19.d.21. Quorsum autem hoc Paulus an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed nequis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere.

Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ νῦν ἰδού, ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου.

Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnū Dei.

26 Ideo testor vobis hodierno die, me purum esse à sanguine omnium.

27 Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

28 Attendite igitur vosipsos & totum gregem, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam Dei, quam proprio illo sanguine acquisiuit.

29 Ego enim hoc noui, post discessum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos:

30 Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt discipulos post se abstrahant.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

24 *Sed nihil horū uereor, nec facio animā meā preciosiorē quàm me, dummodo consummem cursum meū, & ministerii quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*

25 *Et nūc ecce ego scio quia amplius non uidebitis faciem meā uos omnes, per quos transiui, prædicans regnum Dei.*

26 *Quapropter contestor uos hodierna die quia mundus sum à sanguine omniū.*

27 *Non enim subterfugi quominus annunciarem omne consiliū Dei uobis.*

28 *Attendite uobis & uniuerso gregi, in quo uos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiā Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*

29 *Ego scio quoniā intrabunt post discessionē meā lupi graues in uos, non parcentes gregi.*

30 *Et ex uobisipsis exurgent uiri loquentes peruersa, ut abducant discipulos post se.*

31 *Propter quod uigilate, memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cū lacrymis monens unumquenque uestrum.*

26 Purū à sanguine, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullā tamē in me culpā fore. Vide suprà, 18.v.6.

27 Omne consilium, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres libri 3. cap. 14, conuertit Omnem scientiam, siue (vt in aliis codicibus legitur) omnem sententiam: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum: sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consiliū Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus accommodari non debeant. Est autem hoc quoque obseruandum propter illos qui, quoties libuit, vniuersales istas particulas ita solent vrgere vt nullam interpretationem admittant.

28 Dei, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, Domini & Dei. Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum sic explicaret aduersus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur sanguinem ipsi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositā esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum est, explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita est ... neque reprobandum, (vt post Eutychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summā nostræ consolationis continet: illud nimirum diserte explicans quod ait Iohannes, Verbum factum esse carnem, ita vt qui verè Deus est, verè & Deus & homo sit factus. Proprio illo sanguine, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legimus τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obseruanda vis est articuli, quo præstantia huius sanguinis, & antithesis illa declaratur quæ copiosius exponitur Heb. 9.c.12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verò purificans [illegible] sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè homo, ita etiam verè est Deus.

29 Discessum [illegible]. Noua significatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 Vt abstra[illegible] ἀποσπᾶν. Loquitur Lucas vt de membris à suo corpore crudeliter auulsis, pergens in eadem translatio[illegible]

Καὶ τα-

Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι, καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

Καὶ ταῦτα εἰπών, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν,

Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Κεφάλαιον κα.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς

32 Et nūc quoque, fratres, commēdo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius: qui *quidem* Deus potest superstruere, & dare vobis quod hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui.

34 Imò ipsi nostis, vsibus meis, & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu; ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 Magnus autē fletus omniū ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

CAP. XXI.

1 Vt autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traiiciebat in Phœnicen, *ea* cōscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in

32 *Et nunc commendo uos Deo & uerbo gratiæ ipsius qui potens est ædificare, & dare hæreditatē in sanctificatis omnibus.*

33 *Argentum aut aurum aut uestem nullius concupiui:*

34 *Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, et iis qui mecum sunt, ministrauerūt manus istæ.*

1.Cor.4.c.12
1.thess.2.b.9
2.thess.3.b.8

35 *Omnia ostendi uobis, quoniā sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse uerbi Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.*

36 *Et quū hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autē fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:*

38 *Dolētes maximè in uerbo quod dixerat, quoniā amplius faciem eius non essent uisuri. Et deducebant eum ad nauem.*

CAP. XXI.

1 *Quum autem factum esset ut nauigaremus, abstracti ab eis recto cursu uenimus Coum, & sequenti die Rhodū, & inde Pataram.*

2 *Et quū inuenissemus nauē transfretantem in Phœnicem, ascendentes nauigauimus.*

3 *Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram na-*

32 Et sermoni gratiæ ipsius, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præsidio suo conseruet, id est Euangelio, siue gratiæ suæ nūtio. Idcirco enim Euangelium dicitur salutis sermo, suprà, capite 13.d.26. Qui *quidem Deus* potest, τῷ δυναμένῳ. Eras. In Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulum hoc loco non tam διακριτικῶς quàm αἰτιολογικῶς declarare. Quod hæreditatis iure possideatis, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה: quod vocabulum multo latius patet quàm hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filii. Ideo periphrasin paulo longiorem vsurpaui. Cum omnibus, ἐν πᾶσι. Hebraicè בכל, ἐν pro σὺν posita: quam enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulg. In omnibus. Eras. Inter omnes.

35 In omnibus, πάντα. Vel per omnia. Nam subaudienda est præpositio κατά, vt 1. Cor 9.d.25, & 16.g 33, & Ephes.4.c.15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. Suscipere, ἀντιλαμβάνεσθαι, id est, alioqui collapsuros quasi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planissima via est, adeóque ferendi sunt quoad eius fieri potest, (salua tamen conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc. 1.e.54.

IN CAPVT XXI.

3 Quum autem cœpisset *nobis* apparere Cyprus, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legūt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφάναντες. & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestò corrupta, quum potius scribendum sit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat, pro quo Virgilius aperire dixit libro Æneidos tertio, — quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire

procul montes, ac voluere fumum. Idem eodem libro, Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo. Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Erasmus pro eo quod in Vulgata editione legitur, Quum apparuissemus autem Cypro, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, Quum autem peruenissemus Cyprum.

Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suū onus expositura.

nauigauimus in Syriam & venimus Tyrū: ibi enim nauis expositura erat onus.

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

4 Permansimus autē ibidem dies septem, inuētis discipulis: qui Paulo dicebant [4] per Spiritū, ne ascenderet in Hierusalē.

4 *Inuentis autē discipulis, māsimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus: & positis genibus in littore, precati sumus.

5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus & filiis vsque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

6 Et alii alios [6] complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

6 *Et quum valefecissemus inuicē, ascendimus nauē: illi autē redierūt in sua.*

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

7 *Nos verò nauigatione expleta, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die vna apud illos.*

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Euangelistæ, (qui erat vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

8 *Alia autē die profecti, venimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Euāgelistæ (qui erat de septē) māsimus apud eū.*

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines [9] prophetantes.

9 *Huic autem erāt quatuor filiæ virgines prophetantes.*

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

10 Et quum illic permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus.*

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε αὑτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient in Ierusalem Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

11 *Is quū venisset ad nos, tulit zonam Pauli, & alligās sibi pedes et manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virū cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, et tradent in manus Gentium.*

12 Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabam⁹ & nos & q in eo loco erāt, ne ascenderet in Hierusalem.

12 *Quod quū audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erāt, ne ascenderet Ierosolymam.*

4 Per Spiritum, διὰ τοῦ Πνεύματος. Id est, ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur: an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus: minimè verò. Sed vt isti ex Spiritus reuelatione intelligerent quantum periculum Paulo immineret, non tamen consequitur eos cognouisse quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 Complexi, ἀσπασάμενοι. Vulg. Quum valefecissemus, id est ἀποταξάμενοι.

8 Paulus & nos qui cum eo eramus, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. b. 13. Ex illis septē, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. Ex septē. Ego puto seruandum articulū, cuius vis est hoc loco [illegible]. Loquitur enim de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina. 9 Prophetantes, προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, non autem de docendi munere in Ecclesia.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

13 Tunc respondit Paulus; Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

13 *Tunc respōdit Paulus & dixit, Quid facitis flētes & affligētes cor meū? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalē paratus sum propter nomen Domini Iesu.*

14 Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

14 Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

14 *Et quū ei suadere non possemus, quieuimus, dicētes, Domini uolūtas fiat.*

15 Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

15 Porro post dies istos [15] collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.

15 *Post dies autē istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.*

16 Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

16 Venerūt autem simul etiam [16] *quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quē hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

16 *Venerunt autē & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducētes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quēdā Cyprium, antiquum discipulum.*

17 Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

17 *Et quum venissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

18 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

18 Sequenti autem die introiit Paulus nobiscū ad Iacobū, & omnes Presbyteri adfuerunt.

18 *Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnésque collecti sunt seniores.*

19 Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

19 Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.

19 *Quos quum salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.*

20 Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον, εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

20 At illi his auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: suntque omnes æmulatores Legis.

20 *At illi quum audissent, magnificabant Deum: dixeruntque ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.*

21 Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

21 [21] Audierunt autem de te ex aliorū sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gētes sunt Iudæos; & dicere eos non debere circuncidere filios, neque [21] *secundum* ritus ambulare.

21 *Audierunt autem de te quia discessionem doceas à Moyse eorū qui per Gētes sūt Iudæorū, dicēs nō debere eos circuncidere filios suos, neque secundū consuetudinem ingredi.*

22 Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν· ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

22 Quid est ergo? omnino oportet conuenire multitudinē: audient enim te venisse.

22 *Quid ergo est? utique oportet conuenire multitudinem: audient enim te superuenisse.*

23 Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt [23] nobis viri quatuor [23] voto obnoxii:

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, uotum habentes super se:*

15 Collectis sarcinis, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquūtur disertiores Græci. Nā ἀποσκευάζειν significat potius onus deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eò non rediturum. Vulgata, Præparati, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inueni: mus: neque sanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, id est instructi & cōparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula.

16 Quidam ex discipulis, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Subaudi τινές: vt Iohan. 16. v. 17. Sic vulgò dicimus, Il y vint des disciples. [illegible] Vide Iohan. 2. c. 17.

21 Audierunt, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. a. 4. Secundum ritus, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι [illegible], paternis ritibus viuere.

23 Nobis, ἡμῖν. In vno exēplari legimus ἐν ἡμῖν, inter nos: & quidē rectius, vt opinor. Voto obnoxii, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. Vulg. & Eras. ad verbū, Habētes votū super se: quod videtur paulo obscuri⁹. Significatur autē hoc dicendi genere votū volūtariū, quod nimirū quispiā in sese quasi onus receperit: sed tamen cū Legis præcepto cōsentiēs: qua ratione etiā factū vt apud Græcos τὸ ὑποσχεῖν καὶ ὑπισχνεῖσθαι de pollicitatione dicantur. ὑπισχνούμενος, inquit Eust. [illegible], id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsū oneri subiecerit.

Suprà, 18.c.18
Num. 6.c.18

Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν·

Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

(Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύ-

24 His assumptis, [a]sanctificator cum eis, & [b]adde ad eorũ sumptus, vt ‖ radãt capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperunt, sed te quoque ita incedere vt Legem obserues.

25 De iis autem qui crediderũt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, [a]& suffocatis, & scortatione.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequẽti die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntiãs [a]expletionem dierum sanctificationis, vsque dum oblata esset pro vnoquoque eorum oblatio.

27 Quũ autẽ [a]septẽ illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, cum conspicati in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populũ & Legem & locum hunc, omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim antea Trophimũ Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum)

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum

24 His assumptis, sanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita: & sciẽt omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.

25 De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, iudicantes ut abstineãt se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.

26 Tũc Paulus, assumptis uiris, postera die purificatus cum illis intrauit in tẽplum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

27 Dum autem septẽ dies consummarẽtur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum uidissent eũ in tẽplo, concitauerũt omnẽ populũ, & miecerunt ei manus:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populũ ac Legẽ & locũ hunc, omnes ubique docens, insuper & Gentiles induxit in templũ, & uiolauit sanctũ locum istum.

29 (Viderãt enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quẽ æstimauerunt quoniã in tẽplum introduxisset Paulus)

30 Cõmotaq; est ciuitas tota, et facta est cõcursio populi: et apprehẽdẽtes Pau

24 Sanctificator, ἁγνίσθητι. Vel consecrator. Eras. Purifica te. Castellio, Lustrare. Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hic verò non agitur de impuris, sed de iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebãtur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarunt, sed contrà pro נזר & ἁγνισμὸς pro נזר, vt apparet ex Græca interpretatione cap.6 Num. & Amos 2.v. 11, & 12. Adde ad eorũ sumptum, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. Vel, ipsorum causa, vt tu huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erãt enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut disertè scribitur Num. 6.v.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 Et suffocatis, καὶ πνικτόν. Hoc non legit Augustinus in Speculo, vt Erasmus obseruauit.

26 Expletionem dierum sanctificationis, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierum expletionem sacerdotibus significari. Vide Num. 6.v.13.

27 Septẽ illi dies, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus, & calculus dierũ cuius fit mentio infrà, 24.v.11, videtur indicare captum fuisse Paulum eo ipso die quo in templum est ingressus, ac proinde hic agi de certis quibusdam septem diebus. Verbum autem συντελεῖσθαι respondens expletioni dierum cuius facta est mentio versiculo superiore, omnino ostendit illa esse intelligenda de numero dierum quibus illi sese obstrinxerant Nazareatus voto, ~~deinde plerunque~~ septiduanum ~~fuisse~~ votum illud, ~~ostendit articulus additus~~ ~~peruulgato differente~~, quum alioqui Nazaræis non aliud esset tempus præscriptum quàm quod ipsis libuisset vouere. ~~Significat ergo Lucas Paulum in templo conspectum & captum fuisse peractis illis sacrificiis, inclinante iam die septimo, quo videlicet illi ex Lege votum suum impleuerant.~~

λον, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σέ; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

Κεφάλαιον κβ.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

(Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καί φησιν,)

trahebant è templo: statimque clausæ sunt fores.

31 Studẽtibus autem ipsis eum trucidare, [a]peruenit fama ad Tribunũ cohortis, totã Hierusalem conturbatam esse.

32 Qui [a]eo ipso *momento* acceptis militibus ac Cẽturionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissẽt Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tũc appropinquãs Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

34 Alii autem aliud clamabãt in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducẽdus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es [a]AEgyptius ille qui ante hos dies ad seditionẽ concitasti & eduxisti in desertũ quatuor millia [b]sicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus Tarsensis, non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stãs in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 Viri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium. & dixit,)

lum, trahebant eũ extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.

31 Quærẽtibus autẽ eũ occidere, nũtiatũ est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ierusalem.

32 Qui statim assumptis militibus et Cẽturionibus decurrit ad illos: q quum uidissent Tribunum & milites, cessauerunt percutere Paulum.

33 Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iussit e[illegible]lligari catenis duab[illegible] interrogabat qs esset [illegible] quid fecisset.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non posset certũ cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.

35 Et quum uenisset ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter uim populi.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es AEgyptius qui ante hos dies tumultũ concitasti, & eduxisti in desertum quatuor milliã uirorum sicariorum?

39 Et dixit ad eũ Paulus, Ego homo sum quidẽ Iudæus à Tarso, Ciliciæ nõ ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.

40 Et quũ ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, alloquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 Viri fratres & patres, audite quã ad uos nũc reddo rationem.

2 (Quum audissent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium, & dicit,)

31 Peruenit fama, ἀνέβη φάσις. Vulg. & Eras. Nunciatum est, ἀνηγγέλθη. Illud verò est ἐμφανικώτερον.

31 Eo ipso momento, ἐξαυτῆς. Vulg. & Eras. Statim. Vide suprà, cap.10.c.33. Continet autem hic locus admirandum sanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

38 Ægyptius ille, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Iosephum lib. De bello Iudaico, 2. cap. 12.

Ἐγὼ μὲν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

3 Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *urbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe apud pedes Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

3 *Ego sum uir Iudæus natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta ueritatem paternæ legis æmulator legis, sicut & uos omnes estis hodie.*

Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortẽ, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

4 *Qui hanc uiam persequutus sum usque ad mortem, alligans & tradens in custodias uiros ac mulieres.*

Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essẽt, vinctos in Hierusalem, vt punirentur:

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes maiores natu: à quibus et epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebam ut adducerem inde uinctos in Ierusalẽ, ut punirentur.*

Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt repentè è cælo circũfulserit me lux multa:

6 *Factũ est autẽ eũte me, & appropinquãte Damasco media die, subitò de cælo circunfulsit me lux copiosa:*

Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις;

7 Cecidíque in solum, & audiui vocem dicẽtem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

7 *Et decidens in terrã audiui uocem dicentẽ mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixítque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

8 *Ego autẽ respõdi; Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quẽ tu persequeris.*

Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

9 Porro qui mecũ erant, lucẽ quidẽ cõspexerunt, & expauefacti sunt: vocẽ autẽ nõ audierũt eius qui loquebatur mecum.

9 *Et qui mecum erant lumen quidẽ uiderũt: uocẽ autẽ non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

Εἶπον δὲ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκὸν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

10 Dixi verò, Quid faciã Domine? Domin' aũt dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascũ: & illic tibi dicetur de omnib' quæ constituta sunt tibi vt facias.

10 *Et dixi, Quid faciã Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens uade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

11 Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.

11 *Et quũ non uiderẽ præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, ueni Damascum.*

Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

12 Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

12 *Ananias autem quidam, uir timoratus secundum Legem, testimonium habens ab omnibus habitantibus Iudæis,*

Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

13 *Veniens ad me & stans dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.*

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

14 Ipse autem dixit, Deus patrũ nostrorũ delegit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

14 *At ille dixit Deus patrum nostrorum præordinauit te ut cognosceres uoluntatem eius, & uideres iustum, & audires uocem ex ore eius.*

Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

15 *Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ uidisti & audisti.*

Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

16 Nunc igitur quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

16 *Et nũc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipsius.*

Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

17 Euenit autem mihi reuerso in Hierusalem, quũ precarer in templo, vt raperer extra me,

17 *Factũ est autẽ reuerso mihi in Ierusalem, & orãti in templo, fieri me in stupore mentis,*

Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò ex Hierusalem: quoniam non accipient testimonium tuũ de me.

18 *Et uidere illum dicentẽ mihi, Festina, & exi uelociter ex Ierusalem; quoniam non recipient testimonium tuum de me.*

Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerem & cæcidisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

19 *Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt quia ego eram cõcludens in carcerem & cædens per synagogas eos qui credebant in te.*

Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

20 Et quum funderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & assentiebar cædi illius, & custodiebam pallia eorum qui interficiebant eum.

20 *Et quũ funderetur sanguis Stephani testis tui, ego adstabã & cõsentiebã, & custodiebã uestimẽta interficientium illum.*

Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

21 Tum is dixit mihi, Proficiscere: nam ego te procul ad Gẽtes mittam.

21 *Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.*

Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκεν αὐτὸν ζῆν.

22 Audiebant autem eum ad hunc vsque sermonem: tum verò sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle è terra hominem istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

22 *Audiebant autem eum usque ad hoc uerbum: & leuauerunt uocem suam, dicentes, Tolle de terra huiusmodi: non enim fas est eum uiuere.*

Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerẽ iactantibus in aerem,

23 *Vociferãtibus autẽ eis, & proiicientibus uestimẽta sua, & puluerem iactantibus in aerem,*

IN CAPVT XXII.

3 Apud pedes, παρὰ τοὺς πόδας. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quòd qui docent, soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. Ad exactam formam patriæ legis, κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, Iuxta veritatem paternæ legis, vt pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Erasmus, Accuratè in patria Lege, id est κατ' ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. Zelo accensus, ζηλωτής. Vulgata, Æmulator. Erasmus, Sectator. Neuter Græcam vocem expressit. Vide Iohan. 3. c. 17. Dei, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, Legis, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionem.

4 Hoc vitæ genus, ταύτην τὴν ὁδὸν. Vulgata & Erasmus, Hanc viam, nimium obscurè. Vide suprà, cap. 19. versu 9.

5 Et totus seniorum ordo, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebræi magistri vocant סנהדרין. Vulgata, Et omnes maiores natu: quum hîc non agatur de senibus, sed de senatoribus.

9 Lucem quidem, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà, 9. b. 7.

14 Delegit, προεχειρίσατο. Vel, Designauit, vt infrà 26. d. 16. Potest autem hoc vel ad æternum Dei cõsilium, vel ad eius exequutionẽ ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, Præordinauit, id est προώρισε. Erasmus, Præparauit. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illũ præparauit Christus ad Euangelii fidem. Id verò mihi non placet. Iustum illum, τὸν δίκαιον. Nempe Christum, vt Ioh. 1. a. 1. Erasmus, Id quod iustum est, id est τὸ δίκαιον: quod in nullo vetere codice inuenio: ac sanè frigidum est, atque adeo ineptum, vt liquet ex eo quod statim subiicitur.

18 Eum, αὐτὸν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 Martyris, τοῦ μάρτυρος. Hic ego Græcum vocabulum seruare malui quàm testem conuertere: propterea quòd obtinuit communis vsus vt martyres peculiariter dicantur qui non oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanciuerunt. Qui interficiebant, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim prætextu iudicio, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22. a. 2, & suprà, 5. f. 33

Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν· ἵνα ἐπιγνῷ δι᾽ ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

24 Iussit tribunus eum duci in castra; dixitque vt in eum verberibus inquireretur; vt resciret propter quā ob causam sic clamarent aduersus eum.

24 *Iussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi & torqueri eum: ut sciret propter quā causam sic acclamarent ei.*

Ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

25 Quum autē adstrinxissent eū loris, dixit adstanti Centurioni Paulus, Num hominē Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

25 *Et quum adstrinxisset eum loris dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanū & indemnatum licet vobis flagellare?*

Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

26 Hoc verò quum audisset Centurio, adiit Tribunum, & annūtiauit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste, Romanus est.

26 *Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus est.*

Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

27 Accedēs autē Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

27 *Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi si tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.*

Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

28 Et respondit Tribunus, Ego multa summā ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

28 *Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuilitatem hanc consequutus sū. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.*

Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ᾽ αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

29 Statim igitur abscesserūt ab eo qui fuerant in eū inquisituri: sed & tribunus quoque timuit, cognito eum Romanū esse, quoniam eum vinxerat.

29 *Protinus ergo discesserūt ab illo qui eum torturi erant: Tribunus quoque timuit postquam rescivit quia ciuis Romanus esset, & quia alligasset eū.*

Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

30 Postero autem die volens pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit principes Sacerdotum venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

30 *Postera autem die volēs scire diligentius qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit Sacerdotes conuenire & omne concilium: & producens Paulum, statuit inter illos.*

Κεφάλαιον κγ´.

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ, ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

1 Intentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona [1] seruiui Deo ad hunc vsque diem.

1 *Intendens autē in concilium Paulus, ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum usque in hodiernum diem.*

Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

2 Ananias autem Pontifex maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

2 *Princeps autē Sacerdotū Ananias præcepit adstātibus sibi percutere os eius.*

Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

3 Tū Paulus dixit ei, [3] Futurum est vt percutiat te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicās me secundum Legem, & [v] Legem transgrediens iubes me cædi?

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicans me secundum Legem, & contra Legem iubes me percuti?*

25 Romanum, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaque Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

IN CAPVT XXIII.

1 Seruiui Deo, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil.2.c.17, & 2.Timoth.3.a.3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & si qua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. capite 3.d.20, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulgata & Erasmus, Conuersatus sum ante Deum, periphrasi parum necessaria.

3 Futurum est vt percutiat te, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostēdit non esse imprecationē,

sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est illud, Væ vobis Scribæ & Pharisæi, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum est quòd de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam quòd mansuetudinem hic requirat, vbi sese planè heroica virtus prodit: verumetiam apertè blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigium inuenit. Neque est quòd causetur Erasmus, aliud esse colligere nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. Id verò an cōmittat in huius loci explicatione Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, non assero, nisi addita conditione, si verum est quod in hunc locum scripsit Erasmus, immodicus alioquin Origenis & Hieronymi admirator: sed hoc ego coram Deo & Angelis ipsius affirmo, intolerandam esse multis locis in detorquendis Scripturis illius audaciam: quod fatebitur quisquis vel ea diligenter legerit quæ in Iouinianum aduersus secundas nuptias, & aduersus Vigilantium de mortuorum inuocatione disseruit. Legem transgrediens, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilii sententia iudicem pronuntiare.

Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

4 Tū qui adstabāt dixerunt, Pōtifici maximo Dei conuitiaris?

4 *Et qui adstabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?*

Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς· γέγραπται γὰρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

5 Dixit autē Paulus, Nesciebā, fratres, Pontificē esse maximū. scriptum est enim, ‖Principi populi tui non maledices.

5 *Dixit autē Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.* Exodi 22.d.28

Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

6 Quum verò nosset Paulus vnam quidem partē esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamauit in consessu, Viri fratres, ‖ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

6 *Sciēs autē Paul⁹ quia una pars esset Sadducæorū & altera Pharisæorum, exclamauit in cōcilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.* Infrà, 24.f.21 phil.3.b.6

Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

7 Quum autē hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & [v] diuisa est multitudo.

7 *Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: et soluta est multitudo.*

Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

8 Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritū: Pharisæi autem [v] vtrunque confitentur.

8 *Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionē, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem utraque confitentur.*

Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

9 Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, [v] seu Angelus, [v] ne repugnemus Deo.

9 *Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorū, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?*

7 Diuisa est, ἐσχίσθη. Vulgata, Soluta est, id est ἐλύθη. Erasmus, Dissecta est, διετμήθη. Virgilius, Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

8 Vtrunque, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorū consuetudine fecit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, qui conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe resurrectio, Angeli & spiritus? Itaq; nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt. quorum opinionem non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est Siue spiritum, potius quàm Neque spiritum. Alii putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen nō facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulū ἀμφότεροι etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinā, non de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus differens, Vtrosque, inquit, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono. Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animorum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animorum ὕπαρξιν negare. in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini. Disertè verò scribit Iosephus, arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiam humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt.

9 Seu Angelus, ἢ ἄγγελος. Hic videtur nomen Angeli, vt magis vsitatum, additum esse ad explicandū Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu siue Spiritu sancto accipias, vt Gen.1.a.2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ. Ne repugnemus Deo, μὴ

διαμαχόμενοι. Hoc non legit Vulgata: & Erasmus quoque irrepsisse suspicatur ex superioribus. Atqui in omnibus codicibus vetustis hoc inuenimus: neque idem verbum vsurpatur suprà, 5. v. 39.

10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ᾽ αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

10 Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

10 Et quum magna dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in castra.

11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

11 Sequente verò nocte adstans ei Dominus dixit, Cõfide Paule. Vt enim testificatus es de me in Hierusalẽ, sic te oportet etiã Romæ testificari.

11 Sequenti autẽ nocte assistens ei Dominus ait, Cõstans esto: sicut enim testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.

12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione deuouerunt sese, dicẽtes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

12 Facta autẽ die collegerunt se quidã ex Iudæis, & deuouerunt se, dicẽtes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.

13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

13 Erant autem plures quàm quadraginta viri qui hanc coniurationem fecerant.

13 Erant autem plusquã quadraginta qui hanc coniurationem fecerant.

14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

14 Qui adierũt principes Sacerdotũ & seniores, & dixerũt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

14 Qui accesserũt ad principes Sacerdotum & seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.

15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δέ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de iis quæ ad eum spectant: nos verò, priusquàm appropinquet, parati sumus ipsũ interimere.

15 Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum concilio ut producat illũ ad uos, tanquã aliquid certius agnituri de eo: nos uerò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

16 Quum autẽ filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

16 Quod cum audisset filius sororis Pauli insidias, uenit, & intrauit in castra nuntiauitque Paulo.

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentẽ hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

17 Vocans autẽ Paulus ad se unũ ex Centurionibus, ait, Adolescentẽ hunc perduc ad Tribunũ: habet enim aliquid indicare illi.

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

18 Ille igitur acceptũ eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

18 Et ille quidem assumens eum duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.

12 Deuouerunt sese, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matth. 26. g. 74.

15 Ex consessus voluntate, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ, cum Deo. id est Θεοῦ συνθέλοντος, Deo iuuãte & probante. Vulgata, Cum concilio, admodum obscurè, nisi ita construas, Vos igitur cum concilio, id est vos & concilium, indicate Tribuno, &c. Nam quòd Lyranus interpretatur, Vos & concilium, id est vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionẽ impediatis mortem Pauli, Græcis non potest conuenire. Erasmus, Et concilio, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptũ inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quia multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandum vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. Ad vos, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, ad nos: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existimo.

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ᾽ ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quũ secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annũtiandũ?

19 Apprehẽdẽs autẽ Tribunus manũ illius, secessit cũ eo seorsum, & interrogauit illũ, Quid est quod habes indicare mihi?

20 Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

20 Ille autem dixit, Iudæi constituerũt te rogare vt cras Paulum deducas in cõsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

20 Ille autẽ dixit, Iudæis conuenit rogare te ut crastina die producas Paulũ in concilium, quasi aliqd certius inquisituri sint de illo.

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes quid à te renuntietur.

21 Tu uerò ne credideris illis, insidiantur enim ei ex eis uiri amplius quã quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectãtes promissum tuum.

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

22 Tribunus igitur dimisit adolescẽtem, quum ei præcepisset ne nulli effutiret se hæc ipsi indicasse.

22 Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens ne cui loqueretur quoniam hæc nota sibi fecisset.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducentos, qui proficiscerentur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

23 Et conuocatis duobus Cẽturionibus, dixit illis, Parate milites ducentos, ut eant usque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:

24 Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

24 Et vt iumenta præberent, vt impositum Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

24 Et iumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum saluum perducerẽt ad Felicem præsidem:

25 Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

25 Scripta epistola quæ hanc summam contineret,

25 Scribens epistolãm cõtinentem hæc.

26 Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

26 Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

26 Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.

21 Quid à te renuntietur, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, Quid à te promittatur, seu (vt vertit Vetus interpres), Promissum tuum. Sed ἐπαγγελία mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quam promissionem.

22 Se hæc ipsi indicasse, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres. Vide Ioh. c. 20.

23 Stipatores, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Varinus: siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocentur quibus propriè cõmittebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederent. Vulgata Lancearios exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Erasmo idem videtur δεξιολάβους declarare atque δεξιοβόλος. At ego non video qua ratione hoc nitatur. δεξιοβόλους quidẽ nusquã scriptũ inuenio, neque interpretari velim, Qui dextra mittãt hastilia, sed potius Dextros, id est peritos funditores aut iaculatores. Nicephorus lib. Eccl. historiæ 10. cap. 18, hanc historiam recitans, mentionem tantùm facit ducentorum istorum & LXX equitum.

24 Præberent, παραστῆσαι. Id est, Parata exhiberent. Vulgata, Præparate, aut potius, præparare, id est παρασκευάσαι. Eras. Præbete, παρέχετε. Sed haud satis scio an possit infinitus modus accipi pro imperandi modo, siquis plures alloquatur. Malim tamen ego aut pro ἑτοιμάσατε legere ἑτοιμάσαι, vel existimare Lucam à recta loquutione (quã vocãt) ad obliquã transire. Ideóque verbũ εἶπεν in superiore versiculo cõuerti Iussit, pro Dixit. Saluum perducerent, διασώσωσι. Hic quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens, qua de re diximus Luc. 3. b. 7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus adduntur, hæc omnia videlicet, Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 Quæ hanc summam contineret, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulg. Continentẽ hæc, id est περιέχουσαν ταῦτα. Eras. In hanc formam, sensu non malè expresso, discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) summam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius lib. 2. cap. 25.

Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Virum hunc comprehēsum à Iudæis, quum iam esset ab eis interimendus, superueniēs cum militum manu erui, quū cognouissem Romanum esse.

27 *Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.*

Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι᾽ ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eū in ipsorum consessum.

28 *Volénsque scire causam quā obijciebāt illi, deduxi eum in concilium eorum.*

Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

29 *Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignū morte aut vinculis habentem crimen.*

Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρὸς σέ, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

30 Quū autē mihi indicatū esset insidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi eū ad te, & denūtiaui quoq; accusatorib⁹ vt quæ habēt aduersus eū dicant apud te. Vale.

30 *Et quum mihi perlatū esset de insidijs quas parauerant illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus ut dicāt apud te. Vale.*

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

31 Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

31 *Milites verò secundū præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.*

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

32 Postero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuersi sunt in castra.

32 *Et postera die dimissis equitibus ut cum eo irēt, reuersi sunt ad castra.*

Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolā Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.

33 *Qui quū uenissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, stiterunt ante illum & Paulum.*

Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,

34 *Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,*

Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerit. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

35 *Audiam te, inquit, quum & accusatores tui uenerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.*

Κεφάλαιον κδʹ.

CAP. XXIIII.

CAP. XXIIII.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

1 QVinque autē post diebus descendit Pontifex maximus Ananias cum seniorib⁹, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt corā Præside contra Paulum.

1 *Post quinque autem dies descendit princeps Sacerdotū Ananias, cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidē aduersus Paulū.*

27 Quum cognouissem, μαθών. Atqui non prius cognouit ciuem esse Romanum quàm eum ereptū ex Iudæorum manibus, quæstioni & equuleo subiecisset. Dissimulat ergo Tribunus id de quo reprehēdi iure potuisset: & deflectit etiam à veritate, nisi post αὐτόν adscripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, Ac didici Romanum esse: sed ea audacia vsus qua vti solet.

30 Factum iri, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreāt: quòd si quis hîc relictus est cōiecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα τῶν Ἰουδαίων, vel, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθείσης δέ μοι τῆς ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα. Id est, Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.

35 Audiam, διακούσομαι. Vel, Pergam te audire, & cognitionem absoluam. Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,*

Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

3 Nos per te tuæque prudentiæ egregia in hac gente facinora multam pacem consequutos, & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cū omni gratiarū actione.

3 *Quū in multa pace agimus per te, & multa corriguntur per tuā prouidentiam, semper & ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

4 *Ne diutius autē te protraham, oro breuiter ut audias nos pro tua clementia.*

Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

5 Comperimus enim virum hunc esse pestilentē, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersū orbē, & principem sectæ Nazarenorum:

5 *Inuenimus hūc hominē pestiferū, & concitātē seditiones omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum:*

Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiā prehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare.

6 *Qui etiā tēplū uiolare conatus est: quē & apprehensum uoluimus secūdū Lēgē nostrā iudicare.*

Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

7 *Superueniens autē Tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris:*

Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ· παρ᾽ οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

8 *Iubens accusatores eius ad te uenire: à quo poteris ipse iudicans de omnibus istis, cognoscere de quibus nos accusamus eum.*

Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

9 Consenserunt autem etiā Iudæi, dicētes hæc ita se habere.

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.*

IN CAPVT XXIIII.

3 Nos per te, &c. πολλῆς εἰρήνης. In hoc vno versiculo duobus locis coactus sum à Vetere interprete & ab Erasmo dissentire. Primùm in eo quòd participium τυγχάνοντες altero participio interpretantur, quum potius positum videatur pro ἐπιτυχεῖν, enallage Græcis familiari participii pro verbo infinito. Nam alioqui verbum ἀποδεχόμεθα absolutè fuerit explicandum, vt & ipsi exposuerunt: in quo non possim illis assentiri, nisi simile proferatur exemplum. Deinde quòd καὶ κατορθωμάτων Vetus interpres conuerterit, Et multa corrigantur, quasi κατορθώματα idem declarent atque διορθώματα. Erasmus autem, Et multa rectè gerantur: quas interpretationes si sequamur, necesse fuerit connectere κατορθωμάτων cum verbo τυγχάνοντες: quod planè ineptum videtur, quū sit potius præpositio διὰ repetēda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sicut fecimus. Explicat enim Tertullus quid illud sit quod vno verbo dixerat διὰ σοῦ, per te, id est egregiis tuis rebus gestis, in quibus singularis tum prudentia tum felicitas tua apparet. Liberarat enim Iudæam Felix magna cura, capto Eleazaro sicariorum duce, & profligato (paulo antequam Paulus caperetur) Ægyptio illo impostore qui magnos tumultus in Iudæa excitarat: vt narrat Iosephus lib. Antiq. 20. cap. 11. & De bello Iudaico 2. cap. 12: quum alioquin crudeliter & auarè Felix prouinciam administrarit: vt hæc planè Tertullus oratoriè magis quàm verè dixerit. κατορθώματα verò quæ Cicero lib. Officiorum 1. & De finibus 3. recta officia & recta facta interpretatur, in genere vocant Græci quæcunque summa virtute ac pari etiam felicitate à quopiam perficiuntur. Et prorsus, πάντῃ τε. Vulg. & Eras. Et semper, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. Agnoscimus, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

4 Interpellem, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum.

5 Principem, πρωτοστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulg. & Eras. Authorem, αἴτιος. Nazarenorum, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natū esse putabant Christū ex Iosepho & Maria. vnde etiā factū vt Iulianus ille Apostata Galilæū vocaret. Malè enim audiebat Galilæi vt crassi & stupidi ingenii, sicut apparet ex Ioh. 7. 52. Nā quod attinet ad illos quos Hebræi vocāt נזירים, Græci interpretes eos vocāt ἡγιασμένους, [illegible] & νηζιραίους, Ναζιραίους deniq; in Sāpsonis historia, sed nusquā Ναζωραίους vel Ναζαρηνούς, quæ nomina sūt gētilia.

6 Profanare, βεβηλῶσαι. Vulg. Violare, βιάσασθαι. Quē etiā, ὃν καί. Vidētur quidē hæc redūdare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, prehēdimus eū: sed puto potius in superiore versiculo ὑπάρχοντες Hebræorum more positū pro ὑπῆρχεν, vt infra, 26. c. 20. ἀπαγγέλλων pro ἀπήγγελλε quo modo etiā Vet. interpres cōuertit. Sed in nōnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 Abduxit, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο, exemit, in quibus etiam additum erat καὶ πρὸς σὲ ἀπέστειλε, & ad te misit.

9 Consenserunt, συνέθεντο. Id est, orationem Tertulli comprobarunt. Vulg. & Eras. Adiecerunt.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

10 Respondit autem Paulus, quum innuisset ei præses vt loqueretur, Quia te ˮà multis annis isti gẽti præfuisse scio, meliore animo in rebus meis defensione vtar.

10 *Respondit autem Paulus, annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.*

Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ᾽ ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

11 Quũ tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

11 *Potes enim cognoscere quia nõ plus sunt mihi dies quàm duodecim ex quo ascẽdi adorare in Ierusalem.*

Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo dissetentem, aut coitionem turbæ faciẽtem, neque in synagogis, neque in vrbe:

12 *Et neq; in tẽplo inuenerũt me cũ aliquo disputãtẽ, aut cõcursũ facientẽ turbæ, neq; in synagogis, neque in ciuitate:*

Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

13 ˮNeque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

13 *Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.*

Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

14 Hoc verô tibi confiteor, me ˮsecũdum viam illamˮ quam sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege ˮ& in Prophetis scripta sunt:

14 *Confiteor autẽ hoc tibi, quòd secundũ sectam quã dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*

Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

15 Et spẽ habeã in Deũ, fore quã etiam ii ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

15 *Spem habens in Deum, quã & hi ipsi expectant, resurrectionẽ futurã iustorum & iniquorum.*

Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

16 ~~In hoc igitur~~ [Interea vero] ipse *me* exerceo, vt conscientiam habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

16 *In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiã habere ad Deum, & ad homines semper.*

Δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

17 ˮPluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

17 *Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam veni & oblationes & vota:*

10 A multis annis, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà, versu 28. Felix autem antequam Iudææ ipsi præficeretur à Claudio, administrarat Trachonitidẽ, Batanæam, & Galaunitidẽ, vt testatur Iosephus lib. De bello Iudaico 2. capite 11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Eras. interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua sæpe iam diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, iustum, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluisset hominem sibi incognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, vt Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso capite, versu 26.

13 Neque probare, παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit vt Eras. putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & arguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δύνανται, possunt, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, poterũt, additur pronomen σοι, tibi: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem.

14 Secundum viam illam, κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quã Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox addũtur, quibus explicatur summa eius religionis cuius se sectatorẽ agnoscit Apostolus. Quã sectã dicunt, ἣν αἵρεσιν λέγουσι. Diuersis expositionibus præiudicium non adfero: tantùm dico mihi quoque videri Paulum, propterea quòd Romanum hominem alloquens, Viæ vocabulum ex Hebræorum idiotismo pro vitæ genere ac instituto vsurparat, hoc addidisse vt Græco vocabulo tanquam clariore, illustraret quod obscurius dictum videbatur. Neque enim puto αἱρέσεως nomen ita fuisse illis temporibus infame, nisi aliquid adderetur ex quo intelligi posset in vitio vsurpari, vt 1. Corinth. capite 11. versu 19. Gal. 5. d. 20. Tit. capite 3. versu 10. Et in Prophetis, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel καὶ τοῖς προφήταις, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 Me exerceo, ἀσκῶ. Vulgata & Erasmus, Studeo, σπουδάζω. Cæterùm in quatuor vetustis codicibus adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est vt habeam, scribitur ἔχων, id est habens.

17 Pluribus autem annis interiectis, δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar. 2. a. 1.

Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

18 Quo tẽpore inuenerunt me sanctificatum in tẽplo, non *tamen* cũ turba, ˮneque cum tumultu, ˮquidam ex Asia Iudæi.

18 *In quibus inuenerunt me purificatũ in templo, non cum turba, neque cũ tumultu. quidam autẽ ex Asia Iudæi,*

Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

19 Quos ˮoportuit apud te adesse, & accusare si quid haberẽt aduersum me.

19 *Quos oportebat apud te præstò esse, & accusare si quid haberẽt aduersũ me.*

Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

20 Aut hi ipsi dicãt si quod inuenerint in me iniustè factũ, ˮquũ ego starem in consessu.

20 *Aut hi ipsi dicãt si quid inuenerunt in me iniquitatis, quum stem in concilio:*

Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ᾽ ὑμῶν.

21 ˮNisi de hac vna voce qua clamaui quũ inter eos starẽ, De resurrectione mortuorũ ego ĩ iudicium vocor hodie à vobis.

21 *Nisi de una hac solummodo voce, qua clamaui inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à uobis.*

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπὼν, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ᾽ ὑμᾶς.

22 Auditis autem his, Felix distulit eos. ˮPostquam exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotiũ.

22 *Distulit autem illos Felix, certissimè sciẽs de via hac, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, audiam uos.*

Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ

23 Et præcepit Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur:

23 *Iussitque Centurioni custodire eum, & habere*

18 Quo tempore, ἐν οἷς. Vel, Inter hæc, vt loqui solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infrà, 26. c. 12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus quũ iã esset voto satisfacturus in templo. Sed præstat subaudire χρόνοις. Ita enim loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demost. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφυγον, quo tempore iudiciis absoluebar. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐπεσημαίνεσθε, quo tempore rationes meas obsignabatis. Idem, ἃ γὰρ ἐν ἀσφαλεῖ τῶν πραγμάτων ὄντων ἠρνεῖσθε, ταῦτ᾽ ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήσατε, i. nam quæ prospero rerũ statu eiurabatis, illa quo tempore cladẽ acceperat respublica, confessi estis. Hunc autem Hellenismũ sanè videtur neglexisse Vetus interpres & Eras. quũ ἐν οἷς interpretarẽtur In quibus. Neque cum tumultu, μηδὲ μετὰ θορύβου. In nõnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciuntur ista quæ in nullis Græcis codicibus inuenimus, Et apprehenderunt me, clamãtes, ac dicentes, Tollite inimicũ nostrum, καὶ ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν.

19 Quidã ex Asia Iudæi, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nõnullis codicib. legitur, eodẽ sẽsu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων. quidã ex Asiaticis Iudæis. Sed (meo quidẽ iudicio) magnus in eo error est quòd pleriq; codices post θορύβου adscripto pũcto, nouã hic inchoãt periodũ, & legũt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita fit vt in superiore versiculo desit rect. qui cũ verbo εὗρον cõstruatur, & in isto prorsus hiet sentẽtia. Hãc autẽ germanã esse lectionẽ ita vt sublata coniunctione δὲ, & puncto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo εὗρον connectãtur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totã seditionẽ excitatam, Suprà, 21. c. 27. Deinde ex eo quòd alioquin durissimũ ac Lucæ præsertim inusitatũ erit istud anãtapodotõ. Sed hæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis vt receptam lectionem mutarem, nisi accederet duorum vetustorum codicũ authoritas, in quibus ita scriptum inuenimus, & Chrysostomi quoque testimoniũ, qui non aliter legit. Oportuit, ἔδει. Vel, Oportebat. Pleraque tamen exemplaria legunt δεῖ, oportet: sed minus commoda lectione.

20 Quum ego starem, στάντος μου. Vulgata & Erasmus, Quum stem: quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc potius accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autẽ hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς: deinde si de præsidis cognitione hoc esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent iudices) sed ἐπὶ σοῦ, vt paulò antè hac eadem oratione, & suprà, 23. g. 30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος vt infrà, capite 25. c. 10, & suprà 18. c. 17.

21 Nisi, ἤ: id est εἰ μή. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cuiusmodi plurima passim annotauimus.

22 Postquam, inquiens, exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, Quòd penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant. id est ad religionem Mosis: ita vt facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in nouo Testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, vt suprà, capite 9. versu 2, & 19. b. 9, & d. 23, item capite 22. versu 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipsis per inuidiam ac calumniam accusari. Ac bellè quidem conuenit hæc sententia, sed τὴν ὁδὸν nusquam inuenio hac significatione vsurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν eorum, quod tamen videtur omnino fuisse adiiciendum si hæc esset horum verborum sententia. Itaque potius existimaui participium εἰπών per traiectionem explicandum esse, ita vt hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hic locus sic explicetur. Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi nouã quãdã sectam inueheret. Hoc crimẽ ita ipse est inficiat. vt doceret sectã illã quã profitebatur, à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hic nascitur quæstio, sitne secta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Mosaicæ repu-

gnans, vt sit Paulus condemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de caussis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac violentam putet. Neque enim fere aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ ἔφην, ἔφη, ἦν δ᾽ ἐγώ, ἦ δ᾽ ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam & Inquit. Quin etiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5. f. 24, & 7. f. 43, & infrà, 15. a. 5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionem in medio aliquo membro inueniri, quum hic inter duo membra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his authoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

Αἰτούμενοι χάριν κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

& nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Nunc quidem abi: cæterùm opportunitaté nactus accersam te.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porciũ Festum: & volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 FEstus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Hierosolymã ab *vrbe* Cæsarea.

2 Indicarunt autem ei Pontifex maximus & primarii ex Iudæis de Paulo, & eum rogarũt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.

24 Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidem quæ est in Christum.

25 Disputãte autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.

26 Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequẽter accersiens eum, loquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 Festus ergo quum venisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.

2 Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eũ,

3 Postulantes gratiam aduersus eum, ut iuberet perduci eum in Ierusalẽ: insidias tendentes ut interficerent eum in via.

4 Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.

14 Cum Drusilla vxore sua, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circunciso ad hunc Felicem Pallantis Neronis liberti fratrem, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat.

27 Biennio expleto, Διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tẽpestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretium est ex eorum temporũ historia cognoscere. vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortem euaserit, quod Tacitus etiam testatur.

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερόν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ᾽ ἐμοῦ;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ,

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & si qua est in hoc viro improbitas, accusent eum.

6 Et actis inter eos diebus non pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.

7 Qui quum venisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferẽtes aduersùs Paulum, quás nõ poterant demonstrare:

8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neq; in templum, neque in Cæsarẽ quicquam peccasse.

9 Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, nõ recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusãt, nemo potest me illis cõdonare: Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cum cõsilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficiscêris.

13 Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

14 Et quum dies complures illic versati fuissent,

5 Qui ergo in vobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, siquod est in viro crimen, accusent eũ.

6 Demoratus autem inter eos dies non amplius quàm octo aut decem, descendit Cæsaream: & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.

7 Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obiicientes, quas non poterant probare:

8 Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.

9 Festus autem volens gratiã præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymã ascẽdere, & ibi de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.

11 Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cum consilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.

13 Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.

14 Et quum dies plures ibi demoraretur

IN CAPVT XXV.

5 Possunt, δυνατοί. Sub. εἰσίν. Id est, quibus commodum est Cæsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulgata ineptè, Qui in vobis potentes sunt. Siqua est improbitas, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3. a. 2. Sic idẽ hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23. f. 41, alterius libri.

6 Non pluribus, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa, restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus ita scriptum inuenimus. Quàm decem, ἢ δέκα. Vulgata, Quàm octo aut decem, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus.

10 Pulchrè, κάλλιον: id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest comparandi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. δ. [illegible]: id est ὡς τάχιστα. Sequitur enim, ἀλλὰ μάλ᾽ [illegible] &c.

13 Agrippa rex, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem descripsit Lucas suprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiã totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen corã istis impurissimis oportuit fidelem seruum Dei, caussam dicere: quod & modestè & libenter fecit.

ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος.

Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus.

Festus regi indicauit de Paulo, dicens. Vir quidã est derelictus à Felice vinctus.

Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην.

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petẽtes "damnationem aduersus eum.

15 *De quo, quum essem Ierosolymis, adierunt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illum damnationem.*

Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morẽ, "quempiam perdendum dare, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat "super criminatione.

16 *Ad quos respondi. Quia non est Romanis consuetudo donare aliquẽ hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locũmque defendendi accipiat ad abluenda crimina.*

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

17 *Quum ergo huc conuenissent, sine ulla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci uirum.*

Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ·

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebãt eorum quæ ego suspicatus eram:

18 *De quo quum stetissent accusatores, nullam causam deferebant de quibus ego suspicabar malũ:*

Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτόν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

19 Sed quæstiones quasdam de sua "superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

19 *Quæstiones uerò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus uiuere.*

Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Hierusalem, & illic iudicari super istis.

20 *Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si uellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*

Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτόν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

21 *Paulo autem appellãte ut seruaretur ad Augusti cognitionem, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*

15 Damnationem, δίκην. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam maximè cõueniat, res ipsa ostẽdit: neque dubito quin sic vt plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, sic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiam disertè scriptum inuenimus in duobus codicibus. At enim inquit (Erasmus) quis postulat damnationem à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant, ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex iis quæ scripta sunt suprà, cap. 3, atque etiam ex ipso Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris Cognitionem. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 Quempiam perdẽdum dare, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι donare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, Ob gratiam donare: pro quo alibi vno verbo diximus Cõdonare. Sed propter illa quæ subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa, & totus hic locus ita explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiã condonent ad pœnam, neque damnare quenquam cõsueuisse priusquam is qui accusatur, &c. Super criminatione, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. Ad abluenda crimina. Erasmus, De crimine. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

19 Superstitione, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μεσότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutũ, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamen Romanos minimè vellet offensos.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

22 Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eũ.*

Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

23 Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa "ostẽtatione, & introisset in "auditorium cum Tribunis & "eminẽtibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

23 *Altera autem die quum uenisset Agrippa & Bernice cũ multa ambitione, & introissent in auditoriũ cum Tribunis, & uiris principalibus ciuitatis, iubẽte Festo adductus est Paulus.*

Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

24 Tum Festus, Agrippa rex inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, cõspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes nõ oportere eum viuere amplius.

24 *Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum uiri, uidetis hũc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ierosolymis & hîc, petẽtes & acclamantes nõ oportere eum uiuere amplius.*

Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

25 Ego verò quũ comperissem nihil dignũ morte eum fecisse: & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

25 *Ego uerò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autẽ hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.*

Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ Κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

26 De quo quid certi scribam "domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeã quod scribam.

26 *De quo quid certũ scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad uos, & maximè ad te, rex Agrippa, ut interrogatione facta, habeã quid scribam.*

Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ᾽ αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

27 Nam "præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, "& crimina in eum *collata* non significare.

27 *Sine ratione enim mihi uidetur, mittere uinctum, & causas eius nõ significare.*

Κεφάλαιον κϛ

CAP. XXVI.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα,

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

1 *Agrippa uerò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,*

Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

2 Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie caũsam apud te dicturus:

2 *De omnibus quibus accusor à Iudæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te quum sim defensurus me hodie:*

Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν

3 "Maximè quòd te gnarũ esse

3 *Maximè te sciẽte omnes*

23 Ostentatione, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus disseramus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiã vocamus, magnũ videlicet põpæ ac regiæ magnificẽtiæ splendorẽ, in spectantiũ oculos incurrentẽ. Eras. Apparatu, παρασκευῇ. Vulg. Ambitione, φιλοτιμίᾳ. Auditoriũ, ἀκροατήριον. Iurisconsultorũ verbũ pro loco in quo cognoscendæ cõtrouersiæ causa iudices conueniũt. Eminentibus, τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *Gens d'estat*. Vulg. & Eras. Principalibus.

26 Domino, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinii ad Traianum epistolis apparet. Additũ inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, meo.

27 Præter rationem, ἄλογον. Vulg. Sine ratione. Eras. Iniquũ, ἄδικον. Et non, μὴ καί. Id est καὶ μή, transposita negante particula.

IN CAPVT XXVI.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. Maximè te sciente. Eras. Quum tu maximè sis gnarus. Potest enim hoc vt absolutè positum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetusto adscriptum erat participium εἰδώς, quod etiam annotauit Erasmus posse subaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, & si ita legas, multo planior est constructio, mihi non fuit religio ita interpretari.

κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ᾽ ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος·

Καὶ νῦν ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ᾽ ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

Supra, 8.a.5

Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

sciam omnium quæ apud Iudæos sunt & rituum & quæstionum. ideo rogo te vt patienter me audias.

4 Itaque vitam quidem meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

5 Vt qui antea nouerint, me iam inde à maioribus (si velint testari) secundum exquisitissimam illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

6 Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

7 Ad quam duodecim tribus nostræ, Deo nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

8 Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

9 Equidem statueram mihi aduersus nomen Iesu Nazareni multa contraria facienda.

10 Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum occiderentur, tuli suffragium.

quæ apud Iudæos sunt, consuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.

4 Et quidem vitam meam à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi:

5 Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundum certissimam sectam nostræ religionis, vixi Pharisæus:

6 Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:

7 In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruientes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudæis, rex.

8 Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

9 Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.

10 Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum occiderentur, detuli sententiam.

5 Vt qui antea nouerint, προγινώσκοντες. Vulg. Præscientes. Eras. Qui prius nouerant. Neuter videtur sensum assequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorum conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. Iam inde à maioribus, ἄνωθεν. Vulg. & Eras. Ab initio: quasi hæc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, Nouerunt me quòd vixerim, Græcorum more dictum est, pro Nouerunt me vixisse, aut Nouerunt quòd ego vixerim. vt in illo Aristoph. ἀρ᾽ οἶσθ᾽ πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentii, Quum meipsum noris quàm elegans formarum spectator siem. Significat ergo Paulus non se modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Iudæorum cœtu vociferatus fuerat, suprà, 23.b.6) ex Pharisæis esse oriundum. Secundum exquisitissimam illam sectam, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tantopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur quod hoc ipso tempore amplectebatur, id est ad Christianam religionem, cuius præcipuum caput, id est resurrectionem ex mortuis, explicat.

7 Perpetuò, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quanquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 Quid? τί; Ita distinguunt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentum longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous une chose non croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant ne fides ipsius eleuetur. Quòd, εἰ. Vulg. & Eras. Si. Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æsch. θαυμᾶς δέ μοι εἰ μὴ συντυχὼν ἀλλὰ διαλέγεται πρὸς τὸν δῆμον φιλοφρόνως.

10 Tuli suffragium, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, vt ipse interpretatur suprà, 22.e.20. Vulgata & Eras. Detuli sententiam, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed

iudicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia apparet nullam iudicum sententiam interuenisse: quod etiam Iudæis per Romanos non licuisset. Itaque fuit velut in tumultu & vi aperta Stephanus, falso zeli prætextu, lapidatus: ac proinde καταφέρειν pro φέρειν positum est, & καταφέρειν ψῆφον in genere, pro comprobare.

Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ᾽ ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,

Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι,

Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

11 Ac per omnes synagogas sæpe ipsos puniens, coegi ad blasphemandum: & supramodum furens aduersus eos, persequutus sum in exteras vsque ciuitates.

12 Quo tempore etiam proficiscens Damascum cum potestate & procuratione principum Sacerdotum,

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ splendorem solis superabat, circumfulsisse me & eos qui mecum iter faciebant.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos. idcirco enim apparui tibi vt designarem te ministrum ac testem tum eorum quæ vidisti, tum eorum *in* quibus apparebo tibi.

17 Eruens te ex hoc populo, & gentibus, ad quos nunc te mitto,

18 Vt aperias oculos eorum, vt se conuertant à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est in me.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cælesti visioni.

11 Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos, persequebar vsque in exteras ciuitates.

12 In quibus dum irem Damascum cum potestate & permissu principum Sacerdotum,

Supra, 9.a.2

13 Die media, in via vidi, rex, de cælo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.

14 Omnésque nos quum decidissemus in terram, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge & sta super pedes tuos. ad hoc enim apparui tibi ut constituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi.

17 Eripiens te de populo et gentibus in quas nunc ego mitto te.

18 Aperire oculos eorum, ut conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui incredulus cælesti visioni.

11 Quo tempore, ἐν οἷς. Vulg. In quibus. Eras. Quarum rerum studio, id est ἐφ᾽ οἷς, vel ὧν χάριν. Vide suprà, 24.e.18. Et procuratione, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission*. Vulgata & Erasmus, Permissu, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

17 Ex hoc populo, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem confirmat. Ad quos, εἰς οὕς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἅ, ad quas. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur, cum digniore coniungatur: vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temere vnquam venit ad frugem, hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod alibi etiam citauimus, Κατέσχ᾽ Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ᾽ ἐκλελοιπότ᾽, Πρὸς οἶκον ἀθροισθεὶς εἰρεσίας ἀλλ᾽ ἀπαλίαν. Quod igitur Vulgata habet, Ad quas, videtur locus esse à sciolo quopiam temere corruptus. Sic & infrà, 28.v.28, collectiuum nomen generis enallagen excusat.

18 Per fidem, τῇ πίστει. Potest quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Erasmus, sed multo vberior erit sententia si cum verbo λαβεῖν coniungas, sicut nos fecimus. Nam etiam in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

Suprà, 11, c, 14

Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

20 ‖Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterent se ad Deum, opera facientes digna iis qui resipuissent.

20 Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Ierosolymis, & in omnem regionem Iudææ, & Gentibus annuntiabam ut pœnitentiam agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.

Suprà, 21, f, 30

Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

21 Horum causa Iudæi ‖me in templo comprehensum tentarunt interficere.

21 Hac ex causa me Iudæi, quùm essem in templo comprehensum tentabant interficere.

Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

22 Sed auxilium à Deo nactus, perstiti in hunc vsque diem, testificans ista tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt.

22 Auxilio autem adiutus Dei, vsque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:

Εἰ παθητὸς ὁ Χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

23 Nempe Christum esse passurum, ac primum ex resurrectione mortuorum, lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

23 Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annuntiaturus est populo & Gentibus.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam adigunt.

24 Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam conuertunt.

Ὁ δέ, Οὐ μαίνομαι, φησί, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

25 Tum ille, Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

25 Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis uerba loquor.

Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

26 Scit enim ista rex, apud quē etiam liberè loquor: nam latere eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

26 Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eum nihil horū arbitror. neque enim in angulo quicquā horum gestum est.

10 Annuntiaui, ἀπαγγέλλων. Id est ἀπήγγελλον, vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 14.b.6, & 25.v.25.

22 Tum paruis, tum magnis, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מקטן ועד גדול, vt 1.Sam.30.e.19.

23 Nempe Christum esse passurum, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. Si passibilis Christus. Eras. An passurus fuerit Christus. Sic enim, inquit, disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere. At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ non pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulā כי etiam εἰδικῶς vsurpatā comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐάν conuerti, vt Iob 22.a.3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit Passibilem, non videtur conuenire. Quamuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας [illegible]. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictū esse à Prophetis Messiam fore παθητόν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret. Ex resurrectione mortuorum, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortuis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. Lucem, φῶς. Id est vitam, & eam quidem cum perenni felicitate coniunctam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatē tristitiè significant non modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

25 Vera ac sobria, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritatis ac sobrietatis. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur, sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία. Sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar.5.b.15. & Luc.8.e.35. Eloquor, ἀποφθέγγομαι. Vulg. Loquor. Vide suprà, 2.a.4.

Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.

Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodū persuades mihi vt fiam Christianus.

28 Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.

Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

29 Tum Paulus dixit, Optarim à Deo vt & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

29 Et Paulus, Opto apud Deum & in modico et in magno, nō tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis uinculis his.

Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμών, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

30 Quum autem hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

30 Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.

Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

31 Et quū secessissent, loquebantur alii ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

31 Et quū secessissent, loquebatur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut uinculis dignum quid facit homo iste.

Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

32 Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.

Κεφάλαιον κζ

CAP. XXVII.

CAP. XXVII.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

1 VT autem decretum est nos nauigaturos in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdā alios vinctos Cēturioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

1 VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiam, & tradi Paulū cum reliquis custodiis Cēturioni nomine Iulio, cohortis Augustæ:

2.Cor.11.f.25

Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

2 ‖Conscenso igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi secūdum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

2 Ascendentes nauem Adrumetinam, incipientes nauigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseuerante nobiscū Aristarcho Macedone Thessalonicensi.

Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem. & Iulius huma-

3 Sequēti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius

18 Propemodum, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè כמעט, pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est, (vt ad verbum exprimimus in vernaculo sermone) à peu pres, vel peu s'en faut. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiant vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρους, quum interpretatur, Modica ex parte. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

19 Et propemodum & admodum, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ. Hebraicè כמעט ובמאד, quod etiam interpretari possumus, Et aliquantulum & valde, id est καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολύ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ διὰ πολύ. Neque verò Propemodum & Admodum sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinam verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id sis quod ego sum. neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hic loquentē auditis. Alii aliter interpretantur. Vulgata perobscurè, Et in modico & in magno. Erasmus, Non solùm modica ex parte, verum etiam ex magna: ~~qua interpretatio~~ [illegible]. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratum diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamen interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid planius aut simplicius in hunc locum dici possit.

IN CAPVT XXVII.

2 Adramytteno, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo scribitur huius ciuitatis nomen, variant etiā codices in hoc epitheto scribēdo. Nam (vt disertè annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύττειον, Ἀδραμύτιον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύτιον. Est autem hæc ciuitas Mysiæ, penè eregione Mitylenes. Non desunt etiam qui ab Adrumeto Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητον vocat: vnde factum vt in Vetere versione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, qui Adrumetinam dici putat quasi quæ Romam eat. Secundum Asiæ regiones, περὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eras. Iuxta Asiæ loca. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem, vbi situm est Adramyttium.

ὁ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

Τό,τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·

Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

niter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti * sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

5 Et pelagus * quod est secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus * Myra *urbem* Lyciæ.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

7 Quúmque multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam * secúdum Salmonen:

8 Et illam vix præterlegétes, peruenimus in locum quédam quem vocát * Pulchros portus, cui propíqua erat ciuitas Lasæa.

9 Multo autem tempore peracto, & quũ iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam * ieiunium præteriisset: admonebat *eos* Paulus,

Paulum, permisit ad amicos ire, & curã sui agere.

4 Et inde quũ sustulissemus, subnauigauimus Cyprũ: propterea quòd essent uenti contrarij.

5 Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, uenimus Lystram, quæ est Lyciæ.

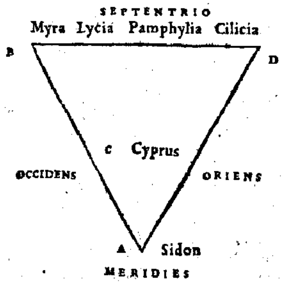
6 Et ibi inueniés Centurio nauem Alexãdrinam nauigantem in Italiã, trãsposuit nos in eam.

7 Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & uix deuenissemus contra Gnidũ, prohibéte nos uento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen.

8 Et uix iuxtà nauigãtes uenimus in locum quendam qui uocatur Boniportus, cui iuxtà erat ciuitas Thalassa.

9 Multo autem tempore peracto, & quũ iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, cõsolabatur Paulus,

4 Sublegimus Cyprum, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, Subnauigauimus Cyprum. Erasmus, Subnauigauimus iuxta Cyprum. Neuter certè videtur sententiam expressisse: quæ vt à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam versus pergunt, cursum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem versus cõtendant: qui verò Sidone in Ciliciã, rectà in Septẽtrionem cursum dirigere: qui ex Cilicia in Lyciã ac Cariam, rectà ab Oriẽte in Occidentẽ ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Asiã atque adeo in Lyciã nauigant, à dextra Orientẽ versus: qui in Ciliciam, à sinistra contra Occidentẽ: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem versus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

Sit igitur A Sidon, inde volens proficisci nauis ad B, quæ est Lyciæ vrbs Myra, quia vẽtum habet aduersum, sublegit C insulam Cyprum, ita vt obliquo cursu & obiectu insulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas significauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde littora Ciliciæ & Pamphyliæ legens, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerso A B, altera duo transuersa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, sed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non possit non esse tarda nauigatio, quod postea significat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerso vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, necesse est vt vehementer iactetur, aut Meridiem & Orientem versus reiiciatur. quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem versus illum reiecisset, sed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 Quod est secundum Ciliciam, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. Id est, quod Ciliciam alluit. Eras. Quod est contra Ciliciã. Myra, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè sunt starum rerum imperiti. Est enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægæum pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum prætervectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

7 Secundum Salmonen, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretæ promontorium Occidentale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Occidentali fronte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 Pulchros portus, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquam mentio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Ego corruptum nomen suspicor, quum Vetus interpres Thalassam legerit. Plinius inter Cretæ vrbes etiam Lason numerat, sed Mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Orientali proximam.

9 Ieiunium, τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hunc locum rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cuius fit mentio Leuit.23.d.27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt meritò omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbát. Castellio trãquillitatem (id est, vt ipse vult, νηνεμίαν) interpretatur: Sed præterquam quòd repugnant omnes códices, non conuenit sententia, quum νηνεμία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant bonasse, ~~nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas.~~

Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον.

Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiã * capitum nostrorum, futuram nauigationem.

11 Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebantur.

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernãdum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, * *experturi* si quo modo possent * Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectãs ad Africum & Chorum.

13 * Quum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cõpotes, * quum soluissent, propius præterlegebant Cretam.

10 Dicens eis, Viri, uideo quoniã cum iniuria & multo damno nõ solũ oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarũ, incipit esse nauigatio.

11 Cẽturio autẽ gubernatori & nauclero magis credebat quã iis quæ à Paulo dicebantur.

12 Et quum aptus portus non esset ad hyemandũ, plurimi statuerunt consiliũ, nauigare inde, si quò modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientẽ ad Africũ & ad Chorum.

13 Aspirãte autem Austro, æstimantes propositum se tenere, quum sustulissent de Asson, legebãt Cretã.

10 Capitum nostrorum, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Animarum nostrarum: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hic autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

11 Experturi si quo modo, εἴπως. De hac eclipsi diximus Mar. 10. v. 11. Phœnica, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemæus ita vocat, portum autem Φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò vt fidem faciat historiæ, sed etiam vt à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ita peruium.

13 Quum autem aspirasset Notus, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentẽ cõtendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim sinistrum nauis latus feriret, non sinebat eos à Cretæ litore discedere, ita vt aberrare non possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. Quum soluissent, propius præterlegebant Cretam, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatem in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco ἆσσον, quod est aduerbium idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo relinquerant. Sed fœdior etiã in eo est error quòd non animaduertunt locũ hunc in Stephano esse deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà, 20. c. 13: neque ad hunc locum magis potest accommodari quàm si quis Romam in litore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iuppiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbem Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè in mediterraneo collocat: hic autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες ἆσσον vertit, quum sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittã, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) qui poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse vrbis nomen. Nam dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ, vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt suprà 20. c. 14. Neque vlla ratione potuit omitti præpositio: deinde potius dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἄσσον, vt suprà ver. 7. vel καταντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit Prætervecti, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem constructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio non semel vtitur Homerus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem in primis apparet sequutos fuisse Euãgelistas. Sed & ipsa ratio quam adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem versus legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην, id est secundũ litora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἆσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ litoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

14 Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.

14 Verùm haud multo pòst impegit in eam ventus turbulentus qui vocatur Euroclydon.

14 *Non post multum autem misit se contra ipsam ventus Typhonicus qui vocatur Euroaquilo.*

15 Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.

15 Quúmque abreptum esset nauigiū, nec posset obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.

15 *Quúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in ventum, data naue flatibus ferebamur.*

16 Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.

16 Et quum infra paruā quandam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

16 *In insulā autem quandam decurrentes quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere scapham.*

17 Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

17 Qua subducta, adiumentis vtebātur, succincta naui: timentésque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

17 *Qua sublata, adiutoriis vtebantur, accingentes nauē: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso vase sic ferebantur.*

18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

18 Quum autē vehementi tempestate iactaremur, sequenti *die* iacturam fecerunt:

18 *Valide autem nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:*

19 Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

19 *Et tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt.*

20 Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad cōplures dies, & tēpestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

20 *Neque autem sole, neque sideribus apparētibus per plures dies, & tempestate non exigua imminēte, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.*

14 In eam, κατ' αὐτῆς. In eā videlicet Cretam, à cuius litoribus propterea abrepta fuit nauis. Turbulentus, τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac typhonis quodāmodo æmulus. Quid sit autem typhon, copiosè docent author libri de Mūdo & Plinius lib. 2. cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidam de typhone hic agi putarint, quum typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen Εὐροκλύδωνα: quod ipsum vel ex eo colligi poterat quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatem fuisse dicat, quæ non possunt typhoni conuenire. Euroclydon, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, Euroaquilo. siue quòd legerit Εὐρακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, id est ventum ab ortu solstitiali flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè conueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulum quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventum hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quem Hebræi רוח קדים, Latini poetæ aquosum, nubiferum, nigrum, sæuum, tonantem vocant. Horatius, Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat. Idem, --vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus. Et Silius, --vbi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta. Itaque, quamuis Occidentem versus, id est in Italiam, Eurus nauim impelleret, tamen non mirum est in tanta tempestate cursum rectum tenere nō potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ litoribus impactam.

15 Obniti, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo, his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀλλ' ἀντίπρῳρος ἔσθ' ὅτε [illegible] κατευθύνει. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri.

16 Et quum infra cursu delati essemus, ὑποδραμόντες δέ. Vulg. In insulam decurrentes. Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptam, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nam Clauda magis exposita est ad Occidentale litus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectà ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alii quædam exemplaria legere Καύδην Caudam. & Suidas videtur Καυδὼ dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorum, partim vulgi inconstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

17 Succincta naui, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus. Scapham autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur. Summissis velis, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant *La sartie*: Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo vela sumus interpretati. Vulgata, Summisso vase. Erasmus, Demisso vase. Castellio etiam ineptius, Demissa scapha. Sed & noster Lucas suprà 10. v. 11, σκεῦος nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ.

21 Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

21 Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

21 *Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorū, dixit, Oportebat quidē, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucriq; facere iniuriam hanc & iacturam.*

22 Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

22 *Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis.*

23 Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

23 *Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,*

24 Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, cōdonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

24 *Dicēs, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigāt tecum.*

25 Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

25 Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

25 *Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo quia sic erit quēadmodum dictum est mihi.*

26 Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

26 In insulam autem quādam incidere nos oportet.

26 *In insulā autē quandā oportet nos deuenire.*

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

27 Cæterùm quū quartadecima nox aduenisset, & ferremur in Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt appropinquare sibi aliquam regionem.

27 *Sed postquā quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediā noctē suspicabātur nautæ apparere sibi aliquā regionē.*

28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

28 Et demissa bolide inuenerūt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

28 *Qui & summittentes bolidē inuenerūt passus viginti: & pusillū inde separati, inuenerunt passus quindecim.*

29 Φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγ-

29 Timentésque ne quo modo in aspera locā inciderent, iactis è puppi ancho-

29 *Timētes autē ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes ancho-*

21 Et vitare, κερδῆσαί τε. Vulgata, Lucríque facere: non ineptè. nā qui damnū vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus, Nec accersere. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή: cui non possum assentiri, nisi quis simili exemplo id confirmet.

27 In Adria, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. Sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant. Adriam etiam poetæ, Græcorum more, ita vt sinum subaudias. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28. a. 1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui hujus descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus disserens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, Hoc, inquit, principium est oris Ionici sinus & Adriatici. τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα ἐστὶν, ὁ δ' Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberii Cæsaris tēpora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici consueuisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. Appropinquare sibi, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, Apparere sibi: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινα χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτοὺς τινὶ χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, Prouehimur portu, terræque vrbésque recedunt.

28 Demissa bolide, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus [illegible] vocat. Nostri nautæ plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. Passus, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pādendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremū, medio pectore interiecto. quod interuallū Latini quinq; Romanis pedib9, Græci sex suis pedib9, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte definiūt. Galli vocāt *Vne brasse*. Malè igitur nōnulli Vlnā interpretātur.

...ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

tis quatuor, optabant diem oriri.

ras quatuor, optabant diem fieri.

Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρῴρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

30 Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

30 *Nautis verò quaerentibus fugere de naui, quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,*

Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

31 *Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*

Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphae, & siuerunt eam excidere.

32 *Tunc absciderunt milites funes scaphae, & passi sunt eā excidere.*

Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι·

33 Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes, ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes:

33 *Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipientes:*

Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. nullius enim vestrum capillus ex capite cadet.

34 *Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrum capillus de capite peribit.*

Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν.

35 Et quum haec dixisset, accepto pane gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, coepit edere.

35 *Et quum haec dixisset, sumens panē gratias egit Deo in conspectu omnium: & quū fregisset, coepit manducare.*

Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti essent, sumpserunt & ipsi cibum.

36 *Animaequiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.*

Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio, ducēta septuagintasex.

37 *Eramus verò vniuersae animae in naui ducentae septuagintasex.*

Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

38 Caeterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

38 *Et satiati cibo alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.*

Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλόν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

39 Quum autem dies ortus esset, terram non agnoscebāt: sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consilium ceperant si possent expellere nauim.

39 *Quū autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendā considerabant habentem littus, in quē cogitabāt si possent, eiicere nauem.*

Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

40 *Igitur* anchoris sublatis, permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorū: & sublato artemone ad aurae flatum, tendebant ad littus.

40 *Et quū anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iuncturas gubernaculorum: et leuato artemone secundum aurae flatum, tendebant ad littus.*

30 Demissa scapha, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, ver. 17.

33 Interim dum, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ Matth. 5. v. 25. Ieiuni, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solent plurimas vulgò vsurpare.

34 Capillus ex capite cadet, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1. Reg. 1. g. 52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

40 Laxatis iuncturis, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adduxerāt ergo gubernacula vt fortiùs resisterent ... [illegible]

Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῷρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

41 Sed quum incidissent in locum bimarem, illiserunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò soluebatur prae vndarū violentia.

41 *Et quum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò soluebatur à vi maris.*

Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

42 Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enatasset, effugeret.

42 *Militum autem consiliū fuit vt custodias occiderent, nequis quum enatasset, effugeret.*

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

43 At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos ab hoc consilio: iussitque vt qui possent natare, abiicerēt *se* primos, & in terram euaderent:

43 *Centurio autem volens seruare Paulum, prohibuit fieri: iussitque eos qui possent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.*

Καὶ τοὺς λοιπούς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam nauis *fragmentis*: & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

44 *Et caeteros, alios in tabulis ferebant, quosdam super ea quae de naui erant. & sic factum est vt omnes animae euaderent ad terram.*

Κεφάλαιον κη΄

CAP. XXVIII.

Καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

1 Et quū salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari Melitam.

1 *Et quum euasissemus, tūc cognouimus quia Melita insula vocabatur.*

Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

2 Barbari verò praestabant nobis non vulgarem humanitatem. accensa enim pyra acceperūt nos ōnes, propter imbrē qui vrgebat, & propter frigus.

2 *Barbari verò praestabant non modicam humanitatem nobis. Accensa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.*

Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

3 Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prorepens inuasit eius manum.

3 *Quū cōgregasset autem Paulus sarmētorū aliquantā multitudinē, & imposuisset sup ignē, vipera à calore quū processisset, inuasit manum eius.*

Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ,

4 Vt verò barbari viderunt pēdentem bestiam è manu eius,

4 *Vt verò viderunt barbari pendentem bestiam de manu eius,*

41 Bimarem, διθάλασσον. Sic vocatur isthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *vne langue de terre entre deux mers.*

IN CAPVT XXVIII.

1 Melitā, Μελίτη. Ridiculus est Carrensis, qui Miletum putat legi posse, vrbis insignis nomen in Caria sitae, cuius mentio facta est suprà, cap. 20. c. 15. In quibusdam Vulgatae editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quae vrbs est celeberrima Lesbi insulae, à qua & ipsa insula idem nomen est sortita, sed in Aegaeo mari posita è regione Assi & Adramyttii. Est igitur hic error ab Erasmo rectè emendatus, qui tamē haud satis scio an eius erroris originem cognouerit. Sciendum est igitur duas esse Melitas insulas, vnam inter Africam & Siciliam quae hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur quos patrū memoria Rhodios vocabant: alterā in Adriatico mari Corcyrae vicinam, vt disertè scribit Plinius lib. 4. cap. 26. & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem authorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemaeus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum superiore capite dixerit Lucas iactatam fuisse nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulsam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi existimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen. Id verò quid esset indoctus aliquis ignorans, ex Melitine, non ita celebri nomine, Mitylenen fecit. Caeterùm de Africani litoris Melita hîc agi satis liquet ex eo quòd in hoc eodē cap. Lucas ex Melita Paulū deducit Syracusas, & inde Rhegiū intra Siculi freti angustias. Nā si in alteram illam Melitam seu Melitinen appulisset, rectà inde Brundusium cōtendisset, vnde soluere solebāt qui ex Italia in aduersum Macedoniae aut Epiri litus nauigabāt: aut certè rectà Rhegium Siciliae litoribus relictis contendissent, quum tranquillo mari & secundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipsius nomen ostendimus ex Strabone suprà, 27. e. 27. Superest vt hoc quoq; παρέργως admoneam, Plinium & Stephanum apertè in eo dissentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iste à Siculi maris Melitacanes Melitaeos cognominatos tradit, manifesto vel illorum vel istius errore.

4 Bestiam, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1. b. 13. Sic videtur vti bestiae vocabulo

Ll iiij.

Cicero 5. Tusc. Alias, inquit, bestias nantes, aquarũ incolas esse voluit, alias volucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradientes.

ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

alii aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quẽ seruatum è mari "vltio "non siuit viuere.

ad inuicem dicebãt, Vtiq; homicida est homo hic, qui quum euaserit de mari, ultio non sinit eum uiuere.

Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

5 At ille excussa bestia in ignẽ, nihil mali passus est.

5 Et ille quidem excutiens bestiam in ignẽ, nihil mali passus est.

Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

6 Illi verò expectabant dũ "intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent "nihil incommodi illi cõtingere, mutati, dicebant eum esse Deum.

6 At illi existimabãt eũ in tumorẽ conuertendũ, aut subitò casurũ & mori. Diu autem illis expectantibus, & uidentibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eũ esse Deum.

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

7 Cæterùm circa locum illũ erãt prædia *cuidam* primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè in hospitio habuit.

7 In locis autẽ illis erant prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiẽs, triduò benignè exhibuit.

Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθών, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

8 Factum est autem vt pater Publii febribus ac dysenteria "detẽtus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus sanauit eum.

8 Cõtigit autẽ patrẽ Publij febrib' & dysenteria uexatũ iacere: ad quem Paulus intrauit, & qui orasset, & imposuisset ei manus, sanauit eum.

Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο·

9 Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebãtur in insula, accedebant, & sanabantur.

9 Quo facto, & omnes q in insula habebant infirmitates, accedebãt, & curabantur.

Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

10 Qui etiam multis honorib' nos honorarunt, & quum proueherẽmur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

10 Qui etiã multis honorib' nos honorauerũt, & nauigantibus imposuerunt quæ necessaria erant.

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

11 Trib' itaq; post mẽsib' deuecti sumus in naui Alexãdrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat "insigne Castor & Pollux.

11 Post mẽses autẽ tres nauigauimus in naui Alexãdrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum.

Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mãsimus triduum.

12 Et quũ uenissemus Syracusã, mãsimus ibi triduũ.

Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

13 Vnde circũlegẽtes deuenim' Rhegiũ: & altero post die quũ superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

13 Inde circumlegentes deuenimus Rhegium: & post unã diem flante Austro, secunda die uenimus Puteolos.

Οὗ εὑρόντες ἀδελφούς, παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά. καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

14 Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere "apud eos dies septem. & ita cõtẽdimus Romam.

14 Vbi inuentis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septẽ. & sic uenimus Romam.

Vltio, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemesin Græci vocant. Non siuit, οὐκ εἴασεν. Vulg. & Eras. Non sinit. Est autem seruanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio quàm si iam euenisset.

6 Intumesceret, πίμπρασθαι. Quũ istud verbũ tã incẽdi q̃ intumescere significet, hoc secundũ prætuli, quia Diosc. lib. 6. cap. 38, viperæ morsum totius corporis tumorẽ gignere scribit: quod idẽ testãtur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis, vbi de buprestide loquẽs, hoc idẽ verbũ his vsurpat. Nihil incõmodi, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum est, vt prioris lib. cap. 23. f. 41. Hic autẽ declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus [illegible].

8 Detẽtus, συνεχόμενος. Vulg. & Eras. Vexatus. Vide Mat. 4. d. 24. 11 Insigne, παρασήμῳ. Sic solebãt ornare nauiũ proras, à quibus signis ipsæ quoque naues denominabãtur, vnde Vergilius Centauro inuehitur magna. 14 Apud eos, ἐπ᾽ αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ᾽ αὐτοῖς, & quidem rectius, vt opinor.

Sed & vnum exemplar post παρεκλήθημεν addit οὐ μείναντες. Et ita, καὶ οὕτως. Vide Iohan. 4. a. 6. Cõtendimus, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, Venimus. Atqui τὸ ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἔρχεσθαι χολῶν, Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan. 6. b. 17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appii forum, cuius fit mentio proximo versiculo, in ipsa vrbe collocarint: quum (vt rectè obseruat Erasmus) longius absit Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatii versiculo, Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.

Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

15 Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierũt nobis in occursum vsque ad Appii forum "& Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

15 Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appij forũ ac Tres-tabernas: quos quũ uidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ᾽ ἑαυτόν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

16 Quum autẽ venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos "præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret "seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

16 Quum autem uenissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.

Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

17 Factum est autem vt tertio post die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi cõuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quũ nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum "Hierosolymis in manus Romanorũ.

17 Post tertiũ autem diem cõuocauit primos Iudæorum: quúmque conuenissent, dicebat eis, Ego, uiri fratres, nihil aduersus plebem faciens aut morẽ paternum, uinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.

Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

18 Qui quæstione de me habita, volebãt me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

18 Qui quũ interrogationẽ de me habuissent, uoluerũt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.

Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

19 Sed cõtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarẽ: "non *tamen* quasi habeã de quo gentem meam accusem.

19 Cõtradicẽtibus autẽ Iudæis, coactus sũ appellare Cæsarẽ: nõ quasi gentem meã habẽs aliqd accusare.

Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν, παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer. nam propter spem Israelis circundatus sum "hac catena.

20 Propter hanc igitur causam rogaui uos uidere & alloqui. propter spẽ enim Israel catena hac circundatus sum.

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniens quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

21 At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit, aut loquutus est quid de te malum.

Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. nã de secta ista notum est nobis vbique *ei* cõtradici.

22 Rogamus autẽ à te audire quæ sentis. nã de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicitur.

15 Et Tres tabernas, τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 Præfecto exercituũ, στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, vt Latini vocant. Seorsim, καθ᾽ ἑαυτόν. Id est, Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet coduxerat. Vulg. barbarè, Sibimet. Erasmus, Solus, nec rectè, nec perspicuè. Est autẽ Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere.

17 Hierosolymis, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 Non *tamen* quasi, οὐχ ὡς. Huiusmodi eclipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat. 1. v. 6. Est autẽ hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quũ hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 Hac catena, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est cõpedes, circũferret.

15 De τρεῖς ταβερν... [illegible]
Hæc autem ex [illegible]

Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures, quibus "cum testificatione exponebat regnum Dei, "studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

23 *Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane usque ad vesperam.*

Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

24 Et alii quidē assentiebantur iis quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

24 *Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidā verò non credebant.*

Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quū Paulus "hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

25 *Quumque inuicē non essent cōsentientes, discedebant, dicente Paulo vnū verbum, Quia bene Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros,*

Esa.6.c.9 matth.13.b.14 mar.4.b.12 luc.8.b.10 iohan.12.f.40 rom.11.a.8

Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

26 Dicens, ‖Vade ad populum istum, & dic, "Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

26 *Dicens, Vade ad populū istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.*

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis "cōniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanē eos.

27 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

28 Notum ergo sit vobis, missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

28 *Notum ergo sit vobis quoniam Gētibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.*

Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

29 "Quū ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

29 *Et quum hæc dixisset, exierūt ab eo Iudæi, multam habētes inter se quæstionem.*

Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

30 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

30 *Mansit autem biennio toto in suo cōducto: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum.*

Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παρρησίας ἀκωλύτως.

31 Prædicans regnum Dei, "ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni libertate, nemine prohibente.

31 *Prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.*

23 Cum testificatione, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnū Dei à Prophetis prædictum aduenisse. Studens persuadere, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis.

25 Hoc verbum, ῥῆμα ἕν. ἓν pro τι sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hic poni, sed tamen non sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 Auditu, ἀκοῇ. Vel, Auditione, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, Aure. Erasmus, Auribus. Vide Matthæum cap.13.b.14.

27 Conniuerunt, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inuiti cernebant, atque adeo noluerunt hoc videre.

31 Ac docēs, καὶ διδάσκων. Hic quoque ponitur καὶ in epexegesi, quēadmodum alibi sæpe annotauimus.

Epistola Pauli Apostoli ad Romanos.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή.

NOVA INTERP. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ,

CAP. I.

1 PAVLVS "seruus Iesu Christi, "ex Dei vocatione Apostolus, ‖"separatus "ad *prædicandū* Euangelium Dei,

CAP. I.

1 *PAVLVS seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei,*

Act.13.a.2

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Paulus, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act.13.b.9. Seruus, δοῦλος. Id est διάκονος, minister. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officiū declarat, quemadmodū apud Hebræos nomen עבד latè patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quæ ad se nihil attinent. Ideo Paulus quod in genere dixerat, speciali nomine postea explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quàm acutus fuerit in explicando Paulo Origenes, cui nonnulli nihil non tribuunt. Nam quum quatuor adferat rationes cur se seruum dicat Paulus, nulla est quæ planè non sit ἀπροσδιόνυσος. Seruum, inquit, se vocat modestiæ causa. Imò verò vt audientiam impetret, eam authoritatem prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt planè hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. Vel quia factus est omnia omnibus: Id verò quorsum ad hunc locum attinet? Vel quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutē Christi. Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.d.21. Vel, inquit, quia iam non carni, sed spiritui seruiebat: quamuis nondum plena hæc esset libertas. Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum authoritati detrahere: sed sanè, quod ad me attinet, Origenem istum nō possum bona cō scientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio, sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed hoc quoque mihi nō videtur dictum suo loco. Ex Dei vocatione, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiā mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nā præterquā quod explicat apertius quod in genere dixerat, omnē etiā ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam cōpellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid vocationis nomine ex Hebræorum idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hic tamen sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerii Apostolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.d.20, & Ephes.4.a.1, & alibi sæpe: sed ostendi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirum à Deo, & quidem ex singulari beneficentia, quū ille non modò non ambiret hunc honorē, sed etiā, Christum persequendo, dignus esset qui periret, nedū qui aliis iter ad vitā cōmonstraret, vt ipse explicat 1.Cor.15.a.9. Deinde notandum discrimen à Græcis theologis annotatū inter participiū κεκλημένος & κλητὸς nomen, quod à Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquā transit in nomē. Nam κεκλημένος etiā dicitur qui vt vocetur à Deo, tamē non respōdet, i. cuius vocatio non est efficax: κλητὸς verò propriè qui Deo vocanti paret, & reipsa est quod dicitur: quæ tamē differentia nō est perpetua, vt apparet ex Mat.22.b.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruanda: quamobrem etiā noluimus κλητὸς Vocatum hoc loco interpretari, nequis participiū esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autem attinet ad differentiam inter Vocari & Congregari annotatam ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud verò synagogæ, eam sanè non puto huic loco accommodatam, aut etiam satis firma ratione niti, quum Vocandi verbo toties vtantur Prophetæ, & Esa.48.b.12. Dominus Israelem cōpellans, disertè dicat ישראל מקראי, id est ad verbum, Israel mi vocate. Apostolus, ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamen quicunque ad ministerium docendi in Ecclesia vocabantur, nō poterant dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euangelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiam magis à diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephes.cap.4.b.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil.2.d.25. Sed cur Apostolū se Paulus disertè vocat? nempe vt ostendat se nihil ab officio suo alienum facere Romanis erudiēdis, neq; etiā Romanis licere hāc doctrinā impunè aspernari. Separatus, ἀφωρισμένος, i. ad prædicādi Euāgelii munus à Deo constitutus. Quòd autē scribit Origenes in hunc locū de præuisis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptissimum, sed etiam falsissimum est. Sed & in eo hallucinatus est Erasmus, quòd post Ambrosium putauit in participio ἀφωρισμένος allusisse Paulum ad sectam Pharisaicam. Neque enim (vt rectè ex erudito illo Capnione obseruauit beatæ memoriæ vir Martinus Bucerus) Pharisæi dicti sunt à פרש quasi separatos dicas: sed פרושים vocabantur, à פרש, quod declarat Enarrare, vnde פרושים enarratores. Ad

prædicandum Euangelium Dei, εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangelium Dei (id est ad credendum Euangelio) selectus: ideo quasi ἀφωρισμένος addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulum ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicum illud munus cuius mentionem fecerat. Quòd si hæc definitio vera est, miror sanè qua fronte ausit Romanus ille Antichristus Apostolicam authoritatem iactare.

2 (Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις)	Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)	2 Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)
3 Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·	De Filio suo, (facto ex semine Dauidis, secundum carnem:	3 De Filio suo, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem
4 Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	Declarato Filio Dei potēter secūdū Spiritū sāctificationis, p resurrectionē à mortuis) nēpe Iesu Christo Domīo nostro.	4 Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secūdū Spiritū sanctificationis, ex resurrectione mortuorū Iesu Christi Domini nostri,

2 Quod antè promiserat, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri regit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelii quod æternum vocetur in Apocalypsi, cum quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiam detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Euangelium quàm hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (vt ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

3 De Filio suo, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quæ sit illius Euangelii substantia cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quē Deus mundo promissum exhibuit. Quum autem Filium Dei dicit, vtriusque naturæ coniunctionem declarat in vnam Christi personam, aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre quoad hypostasin manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in iis quæ subiicit, vtranque vnius Christi naturā sigillatim asserit: adeo vt vix vllus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore compendio quicquid nobis est de Christi persona credendum. Facto, τοῦ γενομένου. Vel, Orto. Sic enim malim interpetari quàm Nato vel Genito, (vt post Vallam conuertit Erasmus) quasi scriptum sit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam disertè etiam Veteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeam, Irenæus lib. 3. capite 32, aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem libro 5, & Augustinus libri 2. De Trinitate capite 5, aliisque multis locis: & multo certè apertior est hæc interpretatio, aduersus eos omnes tum qui humanam Christi naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderunt, quorum hæresin nostra memoria nonnulli renouarunt: tum etiam aduersus Hebionem, & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. versu 4, non dicat Christum γεννηθέντα, sed γενόμενον: quo verbo vsus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbum esse facta, ipsum autem Verbum carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum capite 1. versu 16, & 1. versu, & 4, vti verbo γεννᾶσθαι: sed ita vt manifestè sit positum pro τίκτεσθαι, id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi capite 1. versu 20, & Lucæ capite 1. versu 35, de ipso conceptu dicitur: qui Spiritui sancto tribuatur, ex quo nimirum Christus conceptus est in Maria: ita tamen vt nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, vt qui eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignuntur filii, sed ex Virginis substantia in ipsius vtero vi sua condiderit, id est, non patris generantis partes, sed duntaxat causæ propositam materiam formantis, in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse, & veteres illi theologi non minus verè quàm eleganter & acutè Christum diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα, id est sine matre, humanæ autem naturæ ratione ἀπάτορα, id est sine patre, vocarunt. Vulgata addit pronomen ei, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in vetustis Latinis: atque adeo prorsus videtur expungendum. Ex semine Dauidis, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iam admonuimus appellatione Seminis, quod Hebræi vocant זרע, intelligi sobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco si τοῦ γενομένου conuerteris Nato vel Genito: sin autem interpretemur Facto, (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariam virginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Gal. 4. a. 4. dicitur factus ex muliere: aduersus eos qui cæleste corpus Christi esse tradiderunt, quod per Virginem quasi per canalem transierit. quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & disertè repugnat Spiritui sancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ἐκ, de qua perpulchrè Bas. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, cap. 5, vt dicemus alio loco Epistolæ ad Galatas.

Secūdū carnē, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totā hominis naturam declarat, & quidē quatenus infirma est, (quæ tamen infirmitas dūtaxat fuit ad tempus) nō autē quatenus corrupta, vt Ioh. 1. b. 14, & 1. Tim. 3. d. 16, & Heb. 5. c. 7, & 1. Pet. 3. c. 18. & 4. a. 1, & 1. Ioh. 4. a. 2, quanis corporis duntaxat substantiā, nō autē animam ex Virgine assumpserit. Itaque ineptè Origenes hoc loco carnē opponit animæ, quū potius diuinæ naturæ opponatur. Sed rectè veteres annotāt hāc particulā omnino īdicare ex alia etiā natura Christū esse æstimādū, ea nimirū quæ paulo pòst explicatur. Nā alioquin cur hoc Paul⁹ adiecisset

4 Declarato, τοῦ ὁρισθέντος, i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. d. 22, καὶ ἀποφανθέντος, demonstrato & manifestato, vt explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeā. Nā definitione, quæ ὅρος à Græcis dicitur, solēt obscura explicari. & non dissimili ratione modū ὁριστικὸν vocant grāmatici, i. finiendi seu indicandi, q certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circūscribere, seu definire, itē certo scopo destinare, atque adeo quippiā decernere ac constituere. Itaque Vulg. Prædestinatum conuertit, pro quo Origenes mauult legere Destinatū. Quia, inquit, prædestinatur qui nondū est, destinatur qui est. Sed hæc distinctio potest eo refelli q Christus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. d. 2. 1, officii tamē, nō autē essentiæ diuinæ ratione, quia officii respectu nō minus dici potest προορισθεὶς q ὁρισθείς. Quid q Epiphanius τοῦ ὁρισθέντος legit προορισθέντος: sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est differendi de prædestinatione, vel destinatione, quum potius propositum sit Paulo ostendere quibus testimoniis Christus sit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertull. in Praxeā, Declaratum conuertit, quem nos sumus sequuti, quanuis Augustinus Prædestinatum legat & interpretetur, lib. De præd. sanctorum cap. 15.

Potenter, ἐν δυνάμει, Hebraicè בגבורה. pro quo Vetus interpres ad verbum, In virtute. Erasmus autem

Cū potētia, quia ἐν interdū pro σὺν accipitur, vt sæpe annotauimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutem qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autem verum est istis signis fuisse diuinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota hujus loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumentis confirmare Christi diuinitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex semine Dauid (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritu testificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, secundum verò adhibetur non diuinitati, sed humanitati confirmandæ: (vt antè ostendimus) tertium autem nusquam hic inuenio. Dicendum enim fuisset καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti, sed non fuit tamen perturbāda pulcherrima illa ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde vtriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto vtrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Erasmus eousque hanc antithesin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiscentiarum carnis, atque adeo Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Christo quadrat, vt in ipso conceptus momento, sciamus carnem quam Christus assumpsit, ab omni labe puram fuisse, quum virtute Spiritus sancti Verbum carni coniungeretur. Secundum Spiritum sanctificationis, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd planè est violenta, & nullius codicis authoritate nititur, sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratum Filium Dei, nec eam declarationem explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandam? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cæterùm per Spiritum sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuū, sed planè Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in mediū propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primùm omniū, si hanc interpretationem sequamur, κατὰ Πνεῦμα non rectè conuerterimus Secundum Spiritum, quum potius dicendum sit, Per Spiritum. Ego verò κατὰ Πνεῦμα pro Πνεύματι vel διὰ τοῦ Πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hic manifestè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ Πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ Πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Christi personā certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios capite 13. versu 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat: & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse Πνεῦμα, Iohannis capite 4. versu 24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri capite 3. versu 18, & 1. ad Timotheum cap. 3. versu 16. Fuit autem optima ratio curpotissimum Πνεύματος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ᾽ ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam discerpat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiam parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se, (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carni coniuncta, illā sanctificauit, & quodāmodo deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis capite 6. ver. 63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui carnem Christi tum in sese viuificauit, illi hypostaticè coniunctus: tum verò etiam nobis qui per fidem cum eo coaluimus, viuificam reddit. At enim (dicet aliquis) quid si quis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosii authoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, Qui factus est, inquit, ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius. Ambrosius autē, Eum, inquit, qui erat Dei Filius secundū Spiritum sanctum, id est secundum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta carnem, Dei Filium ex semine Dauid. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triūphātis scripto, cui titulū fecit Ἀναμφίλογον. Per resurrectionē à mortuis, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulg. ad verbū, Ex resurrectione mortuorū. Eras. Ex eo q resurrexit è mortuis. Ego perinde cōuerti ac si scriptū esset, δι᾽ ἀναστάσεως, vt planior esset sētētia. Nā ex præpositionē hoc loco id declarare ex quo seu per quod Christi diuinitas mūdo patefacta est ac cōprobata, cōsentiūt omnes īterpretes: paucis quibusdā exceptis, qui putāt ἐξ ἀναστάσεως, idē declarare atq; μετ᾽ ἀνάστασιν, post resurrectionē, & hoc referūt vel ad participiū ἀφωρισμένος, (quā sententiā paulo antè refutaui) vel ad Πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea q post Christi resurrectionē illapsus est Spiritus sanctus. quā explicationē cur nō admitterē, dixi in proxima annotatione. Sic igitur exposita est pro διά. Sed quia Paulus nō dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, i. Ex resurrectione mortuorū, nō aūt resurrectione à mortuis: ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectione nō ipsius Christi, sed eorū quos scribit Matthæ⁹ cū Christo surrexisse, & apparuisse multis. Cuius opinionis author est Origenes, hue suo more detorquens quod dixit Paulus, Christum primogenitū esse ex mortuis, & primitias dormiētiū.

Ακα. 5

Sed quæso (vt nihil asperius dicam) quàm hoc longè petitum & quàm ineptum est? Itaque non agam pluribus in hac opinione refutanda. Alij de resurrectione fideliũ accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quamuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certũ sit fundamentũ cui doctrinã Euãgelii superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionem accipias, quòd sua vi Christus resurrexerit: siue passiuè, quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitãte in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Neque est cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξαναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, quũ sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicẽdi genus commodè exponi, vt 1.Cor.15.e.42, & Heb.6.a.2. Nempe Iesu Christo, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedentibus. Ideo Vetus interpres conuertit, Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi: & Erasmus, Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod antè dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittunt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ·

5 Per quẽ accepimus gratiam & Apostolatũ ad obediẽtiã fidei, inter omnes Gentes, pro ipsius nomine:

5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*

Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)

6 Inter quas estis etiam vos, vocati à Iesu Christo.)

6 *In quibus estis & uos, uocati Iesu Christi.)*

Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις. χάρις

7 Omnib⁹ qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sãctis. Gratia

7 *Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, uocatis sanctis, Gratia*

5 Per quem, δι' οὗ: id est à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius authoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiã per quẽ sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter Christum & homines antithesis, quam exposuit Gal.1.a.1. Gratiam & Apostolatum, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, hoc beneficium eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Eph.3.b.8. Idem quoque prædicandi Euangelii munus vocat χάρισμα 1.Tim.4.d.14, & 2.Tim.1.b.6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratiã Apostolatus, vel, Gratiã, id est Apostolatũ. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangeliũ Dei. Alii gratiã longius extendunt, nimirum quòd à Pharisaismo ad Christianismũ esset reuocatus. Alii (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiã laborũ, qua gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alii. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionẽ interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. Ad obedientiam fidei, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, Vt homines fide obediant Deo. Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinã Euãgelicã intelligere: quo sẽsu cõuertit Vet. interpres, Ad obediẽdũ fidei: & Eras. Vt obediatur fidei. Nã sic quoque dicũtur fideliũ animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. i. eo ipso quòd veritati obedierũt per Spiritũ, 1.Pet.1.d.22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ πιστεύειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. Inter omnes Gentes, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακοὴν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctionem. Nam alioquin non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandũ, hîc quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quam enallagen sæpissime annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal.2.b.7.8 & 9. Pro ipsius nomine, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, nominis eius causa: nempe vt eius nomen inter Gẽtes quoque innotescat: sicut explicatur 2.Thess.1.d.12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponũtur mercenariis, 3.Ioh. b.7. Ambrosius interpretatur Pro eius nomine, id est vice ipsius, siue in ipsius nomine: quam interpretationẽ haud scio an Græca admittant, nisi nomẽ Christi pro ipso Christo accipias: vt hoc sit quod ait idẽ noster Apostolus 2. Cor.5.d.20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione, alioquin dicẽdum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar.11.b.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, Super ipsius nomine: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Act.9.c.15. qui locus planè videtur istum explicare.

6 Vocati à Iesu Christo, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaque si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi קְרוּאִים, theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητοὺς vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei mera benignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, dilectos Dei, id est Deo charissimos & quasi ipsius delicias: nẽpe vt intelligeremus hic beneuolentiam inde oriri quòd Deus nos prior dilexerit, vt scriptum est 1.Ioh.4.b.10, & d.19.

7 Gratia sit vobis & pax, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω, id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπευχὴν, subaudito verbo εἴη, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριν καὶ εἰρήνην, gratiam & pacem, prætermisso pronomine ὑμῖν, vobis.

Cæterùm vocabulũ Gratiæ quæ ab Hebræis חֵן dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulo antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocant) conciliari posse putet, contrà quàm Paulus scribit infrà, capite 4. versu 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, pacem, quam vocant Hebræi שָׁלוֹם, id est omnium rerũ felicem ac prosperam in Deo successum. Ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus. Et Domino, καὶ Κυρίου. Quidam conuertũt, Et Domini, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: sed amplector potius eorum opinionem qui repetunt ἀπὸ præpositionem. Sic igitur Paulus precatur illis gratiam, vt simul explicet per quẽ nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirũ per Christum illum vnicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctum prætermittit, quum Spiritus sit ea ipsa gratia quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

sit vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

uobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

8 In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, quòd fides vestra annuntiatur in toto mundo.

8 *Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus uobis, quia fides uestra annuntiatur in uniuerso mundo.*

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι

9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio spiritu meo in Euangelio Filii ipsius, quòd indesinenter meminerim vestri:

9 *Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euãgelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam uestri facio:*

Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἴπως ἤδη ποτὲ

10 Semper in precibus meis rogans vt, siquo modo tandem

10 *Semper in orationibus meis obsecrans siquo modo tandem*

8 In primis quidem, πρῶτον μέν. Vel (vt Vulgata & Erasmus), Primùm quidem: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initiũ. Q.d. Paul⁹, Vt loquẽdi initiũ faciã, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiã inchoãs, Iã primùm omniũ, inquit, satis cõstat, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secũdũ aut tertiũ subiiciatur, vt infrà, cap.3.a.2, Mat.10.a.2, Mar.3.b.16, Act.26.d. Deo meo, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidẽ Origenes hãc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia. Quòd fides vestra annuntiatur, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commendetur, & de vobis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiã accipi hæc posse putat quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erant amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum. In toto mundo, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Id est, passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cælis philosophatur, quò etiã peruenerit rumor de Romanorũ fide, & vbi quoque prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani: id inquã planè sapit Origenicam contemplationem.

9 Mihi, μου. In vno codice scriptũ legimus μοι, ac fortassè rectius. Nã nõ ita trita videtur hæc enallage, & vereor vt nimis coactum sit μου cõnectẽre cũ ὁ Θεὸς per traiectionem, vt cõuertas, Testis enim meus est Deus: quãuis nõnihil venustatis habeat illa repetitio, quũ dixisset, Gratias ago Deo meo. Cui seruio, ᾧ λατρεύω: id est ᾧ λειτουργῶ. Eras. Quẽ colo: rancidã illam duliæ & latriæ differentiã nobis obtrudẽs, quũ & apud idoneos scriptores δουλεύειν & λατρεύειν synonyma sint, vnde λάτρεις μισθοῦ apud Pindarum in Olympiis, Od.10. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act.20.d. Infrà, 7.b.6, & 12.c.11, & 14.d.18. Ephes.6.b.7, Phil.2.c.22. Col.3.d.24, & alibi sæpe. Vide Mat.4.b.10. Spiritu meo, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quamuis enim tacita quædam sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidem faciat se verum dicere, aduocato in testem Deo: cuius maiestatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quòd autẽ Origenes in hunc locũ de carne & spiritu Legis disserit, hoc etiã detorquẽs dictũ illud Pauli, Litera occidit, Spiritus est qui viuificat, id totũ reiiciem⁹ in huius Epistolæ cap.8. versu 2. vbi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi planum faciemus. In Euangelio Filii ipsius, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est promulgãdo Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est reconciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsa Euangelicæ prædicationis quasi materia ac substantia. Euangelium itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerunque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, vt infrà, 15.d.19, & 1.Cor.9.b.14. Phil.4.c.15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui existimarunt Paulum 2. Cor. 8.c.18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio per omnes Ecclesias, de Luca agere & libris ab eo perscriptis. Meminerim, μνείαν ποιοῦμαι. Vel (vt Erasmus) Mentionem facio, quamuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, Memoriam facio.

10 Vt, siquo modo, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum authoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hic locus explicari, Rogans siquo modo tandem, &c. vt veniam ad vos. ita vt ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, versu 13, & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, Veniendi ad vos. Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nã alii post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δεόμενος: alii connectunt omnia vsque ad ... quam distinctionẽ si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiã nõ additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in contextum ex margine, vbi annotatũ erat pro expositione aduerbii ἀδιαλείπτως.

εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

aliquādo prosperum iter habeā in voluntate Dei, veniendi ad vos.

Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.

11 Desidero enim videre vos, ut aliqd impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos.

Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

12 Hoc est, ad communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuam fidem, vestram simul & meam.

12 Id est, simul consolari in vobis, per eam quæ inuicem est fidem vestram atque meam.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

13 Nolim autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

13 Nolo autem vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, (& prohibitus sum usque adhuc) ut aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in cæteris Gētibus.

Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.

14 Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.

14 Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.

Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

15 Itaque prompta est mea facultas vobis quoque qui Romæ estis euangelizare.

15 Itaque quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.

Prosperum iter mihi detur, εὐοδωθήσομαι. Vulg. Prosperum iter habeam, id est εὐοδῶ. Sed non temere vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperū hoc iter à Deo concedi: quāuis hoc postea exprimatur. Itaque ne Erasmus quidem satis rectè interpretatur, Prospetum iter contingat. Vide 1. Cor. 16. a. 2.

12 Ad communem exhortationem percipiendam apud vos, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, Simul consolari in vobis. Erasmus, Vt communem consolationē capiam in vobis. Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationem potius quàm cōsolationem conuertunt, quia de mutuò confirmandis animis hic agitur. Deinde ἐν ὑμῖν accipio pro apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15. c. 14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebāt, accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. Per mutuam fidem, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuam videtur appellare qua & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint. ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidē autem vocat beneficii Christi notitiam.

13 Sed prohibitū fuisse, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autē se dicit vel à Satana, vt 1. Thessal. 2. d. 18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momētis moderatur, vt Act. 16. b. 6 & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelii occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infrà cap. 15. e. 20 & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant, sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur. Neque est cur statim exclament nonnulli Paulum scatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamē certissimum est nullū vnquā scriptorum magis facundū extitisse. Sic igitur ille Iliados ζ, Ὣς ἔφατ'· Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) μῦθον ἐπαινήσαντες Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceā Hebræos solere etiam inter elegātias numerare illas traiectiones, aut etiā nōnullas asperiores, vt Psal. 40. b. 11, & 139. b. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ita in hac distribuenda constructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suum locum, & putat etiam esse eclipsin relatiui εἰς in versiculo 15, quasi videlicet οὕτως & ὥστε mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus. Deinde quasi huius constructionis immemor, 14. versiculum ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus incipiat à ὀφειλέτης, hoc modo videlicet, Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc. sicut in cæteris Gētibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum. Ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis qui Romæ estis, euangelizare. Ego verò sic potius construo, Nolo autē vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas prompta est ad euangelizandum vobis quoque qui Romæ estis.

14 Tum sapiētibus, tum insipientibus, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referunt ad singulares personas: illud autem, Græcis ac barbaris, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certum est, Romanorū appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunque gentis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorū catalogo quos salutare iubet in extrema epistola.

15 Itaque, οὕτω. Vel, Ita pro itaque, quo modo apud ipsum Ciceronem vsurpatur hæc particula in

conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo De natura deorum, Virtus, inquit, actuosa est: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ità, ne beatus quidem est. Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ἐστί, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. Debitor sum, inquit Apostolus, & Græcis & barbaris. Id est, teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annūciare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi. Subiicitur deinde anthypophora, Neque enim me pudet Euangelii. Prompta est mea facultas, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. subaudi ἐστί. Vulgata, Quod in me promptū est, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad verbum expressa sententia. Neque enim τὸ κατ' ἐμὲ separandum est à πρόθυμον, neque hoc loco significat κατὰ μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοί, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγώ, vt in illo Platonis, libro De legibus secundo, τὸ μὲν ὑμέτερον ὑμῖν ἐστι ... i. (doctissimo Budæo interprete) Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis. Sic igitur hunc etiam locum eleganter conuertas, Itaque promptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis, euangelizare. Hæc autem phrasis non animaduersa, fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alii putarunt ὀφειλέτης εἰμί repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ eclipsis planè est violenta in diuersa periodo: alii ὀφειλέτης εἰμί sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei promptitudine euangelizare. Quam interpretationem si sequaris, nō satis cohærebit quod postea subiicitur, Nō enim me pudet. Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerūt, vt qui post τὸ κατ' ἐμὲ distinctionem adscripserunt, & quia verbum finitum deerat, verterunt πρόθυμον paratus, vel promptus sum: quasi idem declararet atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatam editionem corrumperent, quum excuderent, Itaque (quod in me) promptum est & vobis: pro eo quod excudendum fuit sine parēthesi, Itaque quod in me prōptū est, &c. id est, quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizandum etiam vobis. Sic enim explenda est Græca oratio, οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον ἐστὶ καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.

16 Non enim me pudet Euangelii Christi. potentia siquidē est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam Græco.

16 Non enim erubesco Euangeliū. virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.

Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

17 Iustitia enim Dei per illud retegitur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.

17 Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidē: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.

Abac. 2. a. 4.

16 Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potens & efficax ad seruādum: quamobrem etiā vocatur brachium Dei Esa. 53. a. 1. Sic ergo definitur Euangelium ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolæ status. Tum etiam Græco, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 Iustitia enim Dei, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est, ideóque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est vt quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiam adipiscamur, illa quoque aditum ad salutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò cōiuncta. Sic igitur disponendus est status huius epistolæ, Nos à Deo per vnum Christum seruari si Euāgelio crediderimus. Cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter cōsiderata, manifestè indicant quid vocabulo Iustitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & summa integritas qua quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paulus Coloss. 1. c. 22, id est sanctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei, non modò quia gratuitum est Dei donū, idque per imputationem, aut quia hanc largiendo Deus se iustum (id est fidelem ac veracem) præstat, sed etiam vt opponatur iustitiæ hominum, siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominem iustificari: quum ne pater quidem ipse credentium Abraham de ea iure possit coram Deo gloriari, vt inquit Apostolus infrà, 4. a. 2. Retegitur, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Sed (vt opinor) Paulus non eo duntaxat nomine comendat Euangelium quòd in eo retegatur & spectandum proponatur quod antea ignorabant homines, fide nimirum quatendam esse in Christo eam iustitiam cuius vi à Deo salutem adipiscamur: sed quòd hanc iustificandi rationem ita proponat vt etiam reipsa exhibeat: vt hoc modo constet, Euangelium verè esse potentiam Dei in salutem, id est validum & efficax Dei instrumentum quo vtatur seruandis per fidem hominibus. Itaque pro consuetudine Hebræorum (de qua copiosius diximus Marci 8. b. 11, Lucæ 3. b. 7) ex antecedente intelligendum est consequens. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad Spiritus sancti dona quæ sunt veluti indices iustitiæ Dei à nobis imputatæ, & doctrinā Euangelicam confirmant, mihi videtur parum appositum. Ex fide in fidem, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat: sicut Psal. 84. b. 7. occurrit simile dicendi genus. Nam sicut vnus est Deus, ita etiam vna est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficiēda sit. Rectè itaque Clemens ... Apostolus, inquit, videtur duplicem fidem annuntiare, sed potius tamen vnicam tantùm annuntiat quæ per incrementa ad perfectionem contendat. Alii argutius interpretantur, quorum opiniones non est nostri instituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apostolum, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iustificamur: propterea quòd apud Theologos paulò aliter accipitur hoc vocabulū quàm apud alios authores: & multa Erasmus in hunc locum videtur non ita accommodatè disseruisse. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit vt homines, sicut polliciti sunt Deo, ita etiam ex ipsius voluntatis præscripto viuant: sicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cō

ſtantia & veritas. Sed de hac fide Paulũ nõ agere, vel illud oſtẽdit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophiſtæ cum qualitate ſua inhærente vel infuſa, quoties de iuſtitia Dei quæritur. Alii fidem definiũt aſſenſionem quà credimus verum eſſe quicquid vtrunque Teſtamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Eccleſia: neque interim definiunt quæ ſint Eccleſiæ illius legitimæ notæ, ſed ſub ſpecioſo hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent ſatis eſſe ſi in genere credant homines quod credit Eccleſia, nec de ſingulis explicandis laborant. At Chriſtiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoſcunt quàm verbum Dei ſcriptũ: neque vllam aliam Eccleſiam quàm quæ vnius ſponſi vocem audit: neque fidem illam implicitam aliud eſſe putant quàm diabolicã [illegible] quia nemo rei incognitæ, niſi fortaſſis per ſomnium, aſſentitur. Ac ne illam quidẽ propriè fidem [illegible] qua iuſtificati pacem habemus, quum diaboli eam etiam fidem habeant, & contremiſcant. Fidem igitur de qua hic quæritur, eſſe definimus firmam illam & conſtantem animi perſuaſionem, qua certus eſt apud ſe vnuſquiſque fidelium non modò verum ac firmum eſſe in genere verbum Dei, ac præſertim promiſſiones Dei de gratuita per Chriſtum reconciliatione: ſed etiam iſtas (vt eſt à Spiritu ſancto edoctus) credit ad ſe propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuerſalem illam promiſſionem vitæ æternæ per ſanguinem Chriſti omnibus credẽtibus acquiſitæ, ſinguli amplectuntur, ac ſibi ipſis applicant. Hanc vnam fidem eſſe dicimus quæ nos & Chriſti & omniũ ipſius donorum, id eſt omnis perfectionis ac integritatis, ſummæque illius iuſtitiæ, faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in ſolidum per eum gratis iuſtificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Chriſti cohæredes. Deinde nos quoque per eiuſdem Chriſti fide apprehenſi Spiritum & peccato mortificari, & iuſtitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei ſunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, ſpem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iuſtitiæ illius Dei non cauſas, ſed effecta: quæ qui non habeat, falſò ac fruſtra ſe cauſam illarum virtutum (id eſt fidem) habere iactet. Hæc in ſumma eſt Apoſtolicæ doctrinæ ſumma, propter quam nos hodie immeritò à diabolo & Antichriſto vexari, quum & certo fundamento, id eſt verbo Dei ſcripto, non autem hominum opinione aut conſuetudine nitatur, & Deo totam ſalutis noſtræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum ſuis ſanctis Angelis ac beatis ſanctorum ſpiritibus in cælis teſtem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. Ex fide, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו, id eſt ex fide ſua, pro quo Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerunt באמונתי, id eſt ex fide mea. Symmachus tamen rectè cõuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apoſtolus pronomen non expreſſit, partim quia propoſitum eſt illi in genere oſtendere fidẽ iter eſſe ad vitam, partim quia hæc pronomina per ſe ſatis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt ferè prætermitti ſoleant. Viuet, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetuſti quoque codices Latini, quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal. 3. v. 11, corruptè legatur VIVIT. Eſt enim vis futuri temporis obſeruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & conſtantem promitti iuſtificatis ex fide.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων·	18 Palàm enim eſt ira Dei è cælo aduerſus omnem impietatem & iniuſtitiam hominum, vt qui veritatem iniuſtè detineant:	18 *Reuelatur enim ira Dei de cælo ſuper omnem impietatem & iniuſtitiam hominum eorum qui veritatem in iniuſtitia detinent:*

18 Palàm eſt, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Eraſ. Pateſit: quaſi videlicet hoc quoque retegatur per Euangelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelii. ſed hoc tamen eſt κατὰ τι, nimirum quia irritatus Satan furit cum ſuis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelii miniſterium pertineat. Sed quorſum hoc? aſſumeret enim Paulus hoc ipſum quod eſt in quæſtione poſitum, nempe ſitne Euangelium potentia Dei in ſalutem: id eſt, an per Euangelium Deus exerat virtutẽ ſuam ſeruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit, fidem (cuius mutua eſt relatio cum Euangelii prædicatione) adferre nobis eam iuſtitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad ſalutem oſtendere. Nunc ſupereſt vt hoc probet, nos videlicet nullo alio inſtrumento quàm fide, hanc iuſtitiam conſequi. Probatur autem hoc ex hac diuiſione ἀμέσῳ, Aut per fidem, aliena iuſtitia nobis imputata, iuſti ſumus coram Deo, aut noſtra iuſtitia, id eſt Legis diuinæ obſeruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram ſuam effudiſſe. Non ſunt igitur iuſti homines in ſeſe, Deus enim iuſtis non indignatur, ſed iniuſtis. Cedo verò vnde ira iſta Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne ſcelus feruntur: quod liquidò apparebit ſi quis ad præſcriptum Legis tum naturalis tum Moſaicæ vitam ipſorum exigat. Hoc eſt filum Paulinæ diſputationis vſque ad caput tertium c. 20, vbi hæc pars dilemmatis concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum ſit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, nimirum pro manifeſtè apparet. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum pleríque intempeſtiuè profectò philoſophantur, quum ſimpliciter ſignificet Paulus, manifeſtius eſſe quàm vt quiſquam inficiari poſſit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipſa duce quærimus) in omnes ac ſingulos homines indignari. Conſiderat enim Paulus omnes homines quales ſunt in ſeſe, nimirum impii in Deum, & in alios homines iniuſti. Videtur autem alludere ad Pſalmum 97. Aduerſus omnem, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id eſt, aduerſus omnes impietatis ac iniuſtitiæ ſpecies quæ in hominibus extant, ſicut infrà, verſu 29, dicuntur homines pleni omni iniuſtitia: niſi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduerſus omnium hominum impietatem & iniuſtitiam. Aliis Hebraiſmum eſſe placet, de quo diximus Matth. 24. b. 15, pro, Aduerſus omnes homines impios & iniuſtos. Sed in primis notandum eſt hæc ita accipienda non eſſe quaſi aliqui ſint homines qui non ſint impii nec iniuſti, quos Apoſtolus hic non arguat: ſed ita potius vt ſciamus omnes atque adeo ſingulos homines ab Apoſtolo vtriuſque ſceleris coargui. Id enim ita eſſe intelligendum, apparet ex eo quòd inſtituta eſt diſputatio non modò aduerſus omnes in genere, ſed ſigillatim aduerſus ſingulos homines, vt in vno Chriſto ſalutem quærant. Quod etiã docet ipſa Apoſtoli concluſio, quæ vniuerſaliter exprimitur infrà, cap. 3. c. 20. Apoſtolus itaque de miſera hominum in ſeſe conditione dicturus, vt iuſtitiam ex fide ſtabiliat, omnia illorum ſcelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniuſtitiam: vt, quis legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipſe decalogum (i. legis naturæ inſtaurationem) in duas partes diſtinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruerſum, iniuſtitia ad charitatem violatam pertinet. Deinde ſigillatim vtrunque ſeorſum explicatur. niſi malimus vtrunque pro eodem accipere, id eſt pro religionis neglectu, quoniam in eo ſumma eſt iniuſtitia, vt ſequente membro declaratur.

Vt qui detineant, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Eraſmus, Qui detinent. Sed res ipſa poſtulat vt articulus non

accipiatur διοριστικῶς, ſed αἰτιολογικῶς: quem vſum alibi ſæpe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit eſſe iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniuſtos: quia videlicet veritatem Dei iniuſtè detinent, ac planè ſunt rei ſacrilegii, quum eum quem Deum eſſe norunt, non tamen ita vt par eſt colant. Hoc non vidiſſe Origenem ac Sophiſtas, minimè miror, quum Pauli ſcopum ac totam ſeriem diſputationis non multo melius intellexerint quàm ſi Paulũ nunquam inſpexiſſent. Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. Ita vocat Paulus quicquid lucis in homine relictum eſt, non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim eſt vnius Chriſti opus, qui ſolus vera lux eſt, via ac veritas) ſed vt ſuo ipſorum iudicio ſceleris conuincantur tum in Deum tum in homines: ſemen videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & diſcrimen aliquod iuſti & iniuſti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac ſingulos coarguit.

Iniuſtè, ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בעול, pro quo ad verbum Vulgata & Eraſmus, In iniuſtitia. Eſt autem iniuſtitia ſuum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentem & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & hæc quodammodo geſtiat ipſa veritas erumpere, iniuſtè faciũt homines quòd nec verum numen ritè colant, nec ceſſent alii alios, atque adeo ſeipſos, lædere: & veritatem quaſi intus luctantem opprimãt quominus vim ſuam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore ſignificatione quàm in ſuperiore membro, ita videlicet vt omnia illa ſemel complectatur. Niſi totam ſententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè diſſerit vſque ad verſum 26.

Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	19 Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.	19 *Quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit.*
Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους·	20 Ipſius enim inuiſibilia, dum ex rebus conditis intelliguntur, ex creatione mundi perſpiciũtur, æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas: ad hoc vt ſint ipſi inexcuſabiles.	20 *Inuiſibilia enim ipſius, à creatura mundi, per ea quæ facta ſunt intellecta, conſpiciuntur: ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: ut ſint inexcuſabiles.*
Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν	21 Propterea quòd quum Deũ cognouerint, *tamen* vt Deum	21 *Quia quum cognouiſſent Deũ, non ſicut Deũ*

19 In ipſis, ἐν αὐτοῖς. Hæc eſt igitur veritas quæ iniuſtè detinetur. Sic autẽ malui cõuertere quã, Inter eos, vel, Apud eos, ſicut nonnulli fecerunt. Puto enim ſeruandã propriã ſignificationẽ præpoſitionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipſorum animis, & quaſi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita eſt in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties ſeſe adhibent in conſilium, toties à ſeipſis redarguantur.

20 Dum ex rebus conditis intelligũtur, τοῖς ποιήμασι νοούμενα. Id eſt, cognita ex rerum conditarum contemplatione. Eraſmus ποιήμασι interpretatur Opera, paulo obſcurius: quòd operum nomen latius pateat. Sed idem participiũ νοούμενα rectius conuertit per præſens Dũ intelligũtur, quàm per præteritũ Intellecta, vt Vet. interp. Ex creatione mundi, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Siue Ex mundi fabrica. Neque enim creationem accipio pro actione creandi, ſed pro ipſo opificio. Vulgata, A creatura mundi: id eſt ab homine, vt non ſatis appoſitè nonnulli explicant: quum Paulus pulcherrima ſerie oſtendat quibus gradibus homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam vſque Dei potentiam ac diuinitatem conſcendat. Primùm igitur (inquit) homo res conditas contemplãs, huc perducitur vt aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius virtute adminiſtrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus cõditis antiquiorẽ, ac proinde æternũ eſſe oportet: & incredibilis iſta vis quæ tãtæ regẽdæ moli ſufficiat, excellẽtior ſit neceſſe eſt quauis alia etiã præſtãtiſſima virtute. Id ipſum autẽ eſt quod Deum vocamus: qui rurſus niſi vnus ſit, certè neq; is ſit qui omnia cõdiderit, neq; qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; æternus, neque omnipotẽs, neq; αὐτάρκης, denique Deus nõ fuerit. Æterna *videlicet* eius tũ potẽtia, tũ diuinitas, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulg. Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas. Eraſ. Ipſáque æterna eius potentia ac diuinitas. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiuè, ſed per epexegeſin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod ſit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis contemplandum in rebus conditis, tanquam in ſpeculo quodam, exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. Eſt igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autem hic ſubiicere, quaſi pro huius loci commentario, quæ ſcripſit Galenus, homo alioquin ſuſpectæ in religione fidei, libro De vſu partium tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τἆλλα μυρία μὲν θυμιάσαιμι καὶ κασσίας, ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι, καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id eſt, Sacrum hunc ſermonem vt verum hymnum conditori noſtro compono, & hunc verum eſſe ipſius cultum ſtatuo, non ſi taurorum hecatombas multas ei ſacrificauerim, aut vnguenta multa vel caſſias adoleuerim: ſed ſi tum ipſe cognouerim, tum etiam aliis expoſuerim quanta ſit eius ſapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quòd enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horum bonorum inuidet, ſtatuo eſſe perfectæ bonitatis demõſtrationẽ. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationẽ autem inueniſſe qua vniuerſa quàm optimè exornarentur, ſummæ ſapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confeciſſe, eius demum vis eſt ac poteſtatis quæ nullo modo ſuperari poſſit. Ad hoc vt ſint, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tantùm ſignificat Apoſtolus quid illã contemplationẽ conſequatur, ſed multo magis cur Deus velit hanc lucem in tenebris lucere, nempe vt homines nihil poſſint prætexere. Itaque nec Veteri interpreti aſſentior quòd conuertit Ita vt ſint, ὥστε εἶναι, nec Chryſoſtomo, qui ſolam cõſequutionem putat ita ſignificari. Et certè particula ITA in vetuſtis Latinis codicibus non additur.

21 Tamen vt Deum non glorificarunt, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc eſt ſumma iniuſtitia. Addidi verò parti-

culā TAMEN, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotiſmo deſideratur, vt diximus Matth.2.a.7, & Iohan. 10.f.30. Deinde aduerbium negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum, (vt alibi eſt à nobis aliquoties obſeruatum, veluti Iohan.6.d.32 & 38) ſuo loco repoſuimus, quòd alioquin videretur membrum vnum deeſſe explendæ ſententiæ. Nam quum audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarint. Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi, partim in ceremoniis ipſis hærentes & opere operato, quod vocant: partim ſuis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eam nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

non glorificauerunt, neque gratias ei egerunt: ſed vani facti ſunt in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.

glorificauerunt, aut gratias egerunt: ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum.

22 Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.

22 Quum ſe profiteantur eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt.

22 Dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt:

23 Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν.

23 Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

23 Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, et quadrupedū, & ſerpentium.

24 Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·

24 Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatib⁹ cordium ipſorum ad impuritatē, vt fœdarent corpora ſua inter ſe:

24 Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorū, in immunditiā, ut cōtumelijs afficiant corpora ſua in ſemetipſis:

In ratiocinationibus ſuis, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) Per cogitationes ſuas. niſi quòd Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtenderent. Qua de re ſiquis legerit Ciceronis De natura deorum dialogos, & cum hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν Vani facti ſunt, potius quàm Fruſtrati ſunt, cum Eraſmo: aut Euanuerunt, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant, ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi planè vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulacra: quæ idcirco dicūtur nihil eſſe, 1.Cor.8.a.4, & ab Hebræis vocātur אלילים. Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quaſi in Hebræa coniugatione Hithpael, vt ſi dicas, à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam compulſos. quo modo etiam interpretor ſequētia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idololatriam, ad quam intelligendam & damnandam ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

22 Quum ſe profiteātur, φάσκοντες. Vel, Quum putarent. Nam apud Hebræos אמר, quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid conſtituere, vt Pſal.14.a.1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertunt, Qui profitebātur ſe eſſe ſapientes: & hæc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Thuſcorū Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipuè qui fœdis ſuperſtitionibus ſeſe totamque vulgus imbuerunt, vt ex ipſorum libris & hiſtoriis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, Quis, inquit, tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit vt non videret, ſpecies iſtas hominum collatas in deos aut conſilio quodam ſapientum, quò facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterēt: aut ſuperſtitione, vt eſſent ſimulacra, quæ venerantes, deos ipſos ſe adire crederent: Sed, vt cunque ſit, certum eſt omnes homines in genere hic reprehendi, vt qui ſibi ſapientiſſimi videantur in eo ipſo in quo ſe prorſus ſtultos & inſanos produnt: nempe in Dei cultu, quoties hic vel tantillum ex ſuo cerebro auſi ſunt comminiſci: vt perpetua omnium ſeculorum hiſtoria oſtendit.

23 Mutarunt enim, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, Et mutauerunt. Eraſmus, Mutaueruntque. Mihi verò videtur καὶ pro γὰρ vſurpata. Incorruptibilis, ἀφθάρτου. Eraſmus, Immortalis, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid ſignificare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in ſacris præſertim literis φθορὰ non modò ad θάνατον, ſed etiā ad κακίαν pertinet: quemadmodū corrūpi dicitur animus vitiis, & perire etiam aliquis, qui tamen eſſe nō deſinit, ſed eſt vitioſus aut miſerrimus: de quo plura dicemus 1.Cor.15.g.53, & ad Epheſios 4.g.22. In efformatam imaginem, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, In ſimilitudinem imaginis: quod eſt perobſcurum. Eſt autem Hebraiſmus qualem annotauimus Matth.24.b.15. Nam aſſimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis efficta, vt rectè conuertit Eraſmus, recedens tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, eſt pro glorioſo Deo aliud amplecti. Et notanda eſt duplex atque adeo triplex antitheſis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id eſt omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconſtanti: Deus omniū rerum opifex, rei ne conditæ quidem, ſed effictæ duntaxat: Deus denique immenſa gloria ac maieſtate refulgens, rerum etiam abiectiſſimarum infimæ ac miſerrimæ conditioni. Hoc eſt igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευτῶν, id eſt omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 Quamobrem etiam, διὸ καὶ. Vulgata & Eraſmus prætermiſerunt particulam καὶ, quæ tamen non eſt otioſa: neque copulatiuè accipitur, ſed (vt in concluſionibus ſolet) oſtendit quàm firmum ſit & iuſtum quod in concluſione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iuſta ſit pœna qua Dominus impios homines afficit, id eſt, quæ ſit peccati & ſupplicii analogia, ver. 25 & 28. Deus (inquit) ab hominibus ſumma contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipſi à ſeipſis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoſcere

homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris verſari, vt alii alios non agnoſcerent, & mutuis iniuriis ſeſe conficerent. Iam ergo incipit Apoſtolus ex ſecundæ tabulæ præſcripto, id eſt ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus eſt hic ordo ſummopere, vt intelligamus religionis contemptum, eſſe vitiorum & ſcelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perſpicere carnis prudentia. Atque vtinā hæc conſiderarent principes qui religionis curam nihil ad ſe pertinere putant, & propoſitis politicis legibus, fieri poſſe ſperant vt iuſtitia ac proinde pax & trāquillitas inter ciues ſuos cōſeruetur: quaſi prius exhauriri poſſint riui quàm fons ipſe obſtruatur. Tradidit, παρέδωκεν. Sic vſurpatur etiā à Latinis Tradendi verbū, vt à Cicerone lib. De fin. 1, Plerique (inquit) obiecta ſpecie virtutis, tradunt ſe libidinibus conſtringendos. Tradit autem Deus vt iuſtus iudex. Cedo verò an qui facinoroſum tradit carnifici, inuitus tradit, an volēs: an carnificum arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circumſcribat: cuius denique vi & authoritate agit carnifex: an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorſum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iuſtitiæ Dei ſubueniant, otioſam in Deo permiſſionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò abſit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: ſed cauendum eſt etiam atque etiam ne hæc præpoſtera modeſtia in ſummam arrogantiā deſinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, ſeducat, tradat in reprobum ſenſum: præſtat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos reſpexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iuſtitiam agnoſcere cuius cauſa non poſſit à nobis intelligi: denique modeſtiæ cuiuſdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falſas diſtinctiones cōminiſci. Hæc igitur curioſis ſinam⁹: nobis ſatis ſit myſteria Dei adorare, & illū precari ne nos pro noſtris meritis in tentationē inducat, vt loquitur ipſe Dei Filius. Vide infrà, 9. d.22. Cupiditatibus, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulg. In deſideria. Eraſmus, Per cupiditates. Ego verò puto præpoſitiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere reſpondere literæ ל, quam Hebræi tertio caſui præponunt. Et deſiderii nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat. Vt fœdarent, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Vel, vt corporibus ſuis fœdarentur. Nam ἀτιμάζεσθαι videtur paſſiuè potius accipiendum. Vulgata, Vt contumeliis afficiant. Eraſmus, Vt ignominia afficerent. Inter ſe, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, in ſeſe. Theophylactus autem perindè interpretatur acſi ſcriptum ſit ὑφ' ἑαυτῶν, id eſt à ſemetipſis. Vulgata, In ſemetipſis. Eraſmus, Inter ſe mutuò.

25 Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

25 Vt qui Dei veritatē mutarint in mendaciū, & coluerint ac ſeruierit rebus creatis, prætterito Creatore, qui eſt benedictus in ſecula. Amen.

25 Qui cōmutauerunt veritatem Dei in mendacio, et coluerūt & ſeruierūt creaturæ poti⁹ quā Creatori, qui eſt benedictus in ſecula. Amen.

26 Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν.

26 Propterea, *inquā*, tradidit eos Deus fœdis affectibus. nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vſum in eum qui eſt præter naturam:

26 Propterea tradidit illos Deus in paſſiones ignominiæ. nā fœminæ eorū immutauerunt naturalem uſum in eum uſum qui eſt contra naturam:

27 Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

27 Similitérque etiam maſculi, relicto naturali vſu fœminæ, exarſerunt ſua libidine alius in aliū, maſculi in maſculos fœda perpetrantes, & compenſationem (quam oportuit) erroris ſui in ſeſe recipientes.

27 Similiter autē & maſculi relicto naturali uſu fœminæ, exarſerunt in deſideriis ſuis inuicem, maſculi in maſculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris ſui in ſemetipſis recipientes.

28 Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.

28 Et ſicut non viſum eſt eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicii expertem, vt facerēt quæ minimè cōueniebat:

28 Et ſicut non probauerūt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, ut faciāt ea quæ non conueniunt:

25 Vt qui Dei veritatē mutarint, οἵτινες μετ. &c. Vulg. & Eraſ. Qui. Ego verò illo modo cōuertere malui μετήλλαξαν, &c. vt oſtēderē iſta dici αἰτιολογικῶς, & cū proximo verſiculo pro. ſ⁹ cohærere. Prætterito Creatore, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro De Trinitate 12. quod quum obſeruarit Eraſmus, miror eum maluiſſe interpretari, Supra eum qui condidit. Nā qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuiſſe, ſed ita vt ſecūdas demū partes tenuerit. Apoſtolus verò ne hoc quidem hominibus cōcedit, ſed eos potius coarguit quòd totū illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas tráſtulerint. Vulg. Potius quàm Creatori: ſententia quoque non ineptè expreſſa, quanuis à verbis receſſerit.

26 Propterea *inquam*, διὰ τοῦτο. Vel, Propterea *igitur*. Nam perſpicuitatis cauſa non ineptè poteſt aliud adiungi, vt epanalepſis intelligatur: quod quum non animaduerteret Origenes, tantum abeſt vt obſcura illuſtret, vt contrà quæ maximè ſunt perſpicua obſcuret. Fœdis affectibus, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpoſitione εἰς diximus ver. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus quàm anguſtiore vocabulo, cupiditates, vel obſcurè, morbos, vel barbarè, paſſiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 Compenſationem, ἀντιμισθίαν. Id eſt mercedem quæ meritis reſpōderet. Plus enim eſt ἀντιμισθία quàm μισθός, vt rectè annotauit Eraſmus. Errorem autem vocat πλάνην, id eſt aberrationē à recta via, quam natura ipſa commoſtrabat: ne quis errorem putet vocari ἀγνόημα, id eſt, peccatum per imprudentiam commiſſum.

28 Non viſum eſt eis, οὐκ ἐδοκίμασαν: id eſt οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt ſi Gallicè dicas, *Ils n'ont trouvé bon*. Id enim demum probamus quod ſentimus. Vulg. & Eraſ. ad verbum, Non pro-

Psal.69.b.13

9 Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.

9 Et Dauid dicit, ‖Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo, & tēdicula, & offendiculo, & talione.

9 *Et Dauid dicit, Fiat mēsa eorum corā ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis.*

10 Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.

perpetuum. V.

10 Obtenebrentur oculi eorū, vt non cernant:& tergum ipsorum semper "incurua.

10 *Obscurentur oculi eorum, ne uideant: & dorsum eorum semper incurua.*

11 Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

11 "*Num* igitur, inquā *ego*, ideo impegerunt "vt conciderent? Absit. sed per eorum ruinam salus *obtigit* Gentibus, "vt eos ad æmulationem prouocaret.

11 *Dico ergo, Nunquid sic offenderūt ut caderent? Absit. sed illorū delicto, salus est Gentibus, ut illos æmulentur.*

12 Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;

12 Quòd si eorum ruina est "opulentia mundi, & "diminutio eorum opulentia Gentiū: quāto magis plenitudo ipsorum?

12 *Quòd si delictū illorū, diuitiæ sunt mūdi, et diminutio eorū diuitiæ Gētiū: quāto magis plenitudo eorū?*

13 Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.

13 Nam (quod vobis dico Gētibus, "quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro.

13 *Vobis enim dico Gētib⁹, quandiu quidē ego sum Gentiū Apostolus, ministerium meum honorificabo.*

9 Fiat mensa, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio non modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus duntaxat in Hebræo לפח, vt alterum ex illis duobus videatur redundare. & fortassis ex quapiā versione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatū, ex margine irrepsit in cōtextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quanuis existimet Origenes Paulum hoc posterius addidisse de suo, sicut ecōtrario dicit eum omisisse לפניהם, id est coram ipsis. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, ipsis, idem non valeat, aut quasi Apostolus nouam aliquā versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים *velsilomim*, i. pacifica, illa videliet in quibus acquiescūt, pro quo tamen Græca editio (quanuis alia serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, quasi scriptum sit ולשלומים *ulsillumim*. Sed hæc varietas nihil in sententia immutat. Nam in summa imprecatur Propheta, seu potius Christus ipse apud Prophetā, quod Iudæis accidit, nempe vt quemadmodum infelices aues eo ipso illiciuntur ad mortem vnde vitam petunt, sic Iudæis in mortem cederet illud ex quo vno vitam captabant: nimirum Lex Dei, cuius præpostero zelo Euangelium repudiarunt.

10 Incurua, σύγκαμψον. Hebræa veritas habet המעד. i. fac nutare, seu vacillare: neq; ab Hebræis discrepant Græca, quum dorsi incuruatio virium imbecillitatem arguat.

11 Num igitur, inquam ego, λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo respondens: quod vt melius intelligi posset, nonnulla suppleui. Vt, ἵνα. Vulgata, Sic vt. i. ὥστε, quod rectè emendauit Erasmus. Neque enim, inquit, de magnitudine lapsus hîc agitur, sed de euentu. At ego, quum ἵνα sit coniunctio τελική (i. finem ac scopum declarans) puto hîc significari non tam euentum quàm finem ac destinationem. i. quo consilio Deus Israelitas excæcarit. Nēpe nō vt hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest: sed quòd ipsi hac occasione placuerit vti vt Gentes quoque in regnum Dei introdu[c]erentur: quarum tandē æmulatione prouocati Israelitæ, & ipsi eò restituerētur vnde essent delapsi, & ita ex tot[o m]ūdo (id est ex quibusuis populis) collecta Ecclesia, per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à [destin]atione Dei separes, quid superest nisi vt (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nā etiamsi ad permissionem (vnicum quorundam in hac disputatione asylum [pe]rfugias, huc quoque relabaris necesse est vt vel omnipotentē Deum esse neges, si inuitus permisit, vel vol[ent]ē permisisse fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco Ruinam potius quàm Offensam conuerti, perspicuitatis causa: siquidem Ambrosius à Vetere interprete deceptus, qui Delictum cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum est quidem Iudæos grauiter peccasse quū ad hunc lapidem impingerent: sed tamen propria huius vocis significatio erat hoc loco retinenda. Vt eos ad æmulationem prou. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. Vt illos æmulentur, i. vt Iudæi postea Gentium exemplū imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respōdet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo קנא הקניא, vt apparet ex testimonio Mosis citato suprà, 10. d. 19: quod quidē accipi non potest pro μιμεῖσθαι, i. imitari vel æmulari, quum sit coniugationis Hiphil.

12 Opulentia mundi, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelii cognitionem in vitam æternam: per mūdum autem intelligit Gentes per vniuersum mundum dispersas, vt ipse proximo membro explicat. Diminutio, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine Ruinæ Iudæorum, nempe huius generis imminutionē, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci sint Euangeliū amplexi. Nā populus qui Deū nō colit in Christo, habetur pro non populo: vt meritò dicantur Iudæi contumacia sua ad paucitatē redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum est vt tota gens in cōmuni ad Christū accedat. Idē de plenitudine Gētiū statuēdū est, quā cōmemorabit infrà, v. 25. Sed hoc quoq; diligēter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum nimirū de Iudæorum ac Gentium natione in genere disserere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita vt quandiu durat diminutio, Iudæi vel Gentiles excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christū venit, & didicit, nunquā eiiciatur foras. 13 Quatenus quidē, ἐφ᾽ ὅσον μέν: Vulg. Quādiu. quē errorē etiā bis idē interpres admisit Mat. 25. f. 37. & g. 45. vt ibi annotauim⁹. Et certè ἐφ᾽ ὅσον sic etiā accipitur à Græcis. Sed spectādū quid ferat sētētia. Origenes autē planè ridiculus est qui hoc distinguere non potuit. Vnus codex scriptū habebat ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ (expūcta particula μέν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apostolus hoc ita scripsit, vt, quanuis singularem suā modestiā declaret, ne sibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile sit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes suo exēplo

ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam quòd loquitur tāquam Gentium Apostolus, cuius nimirū authoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non possit contēni. Itaque ἐφ᾽ ὅσον sic puto positum in exceptione vt tamen vim habeat causali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, sed cum λέγω. Illustro, δοξάζω. i. insigne & illustre reddo, siue exorno: sicut iubet prouerbiū, vt Spartā quā quisque nactus est, hāc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorū Iudæorū causa nihil omittere quod ad officiū suum illustrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquo zelotypiæ studio accensi Iudæi ad Christum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius ministerium si quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, Honorificabo. Legit enim δοξάσω. quo modo etiam nōnulli impresserunt, sed perperam, vt puto.

14 Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.

14 "*Vt experiar* siquo modo ad æmulationem prouocem "consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

14 *Siquo modo ad æmulandum prouocem carnē meam & saluos faciam aliquos ex illis.*

15 Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;

15 Nam si "abiectio eorum, est reconciliatio mundi, quæ *erit* assumptio, nisi "vita ex mortuis?

Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi uita ex mortuis?

16 Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.

16 "Quòd si primitiæ sanctæ, *sancta* etiam massa: &, si radix sancta *est*, etiam rami.

16 *Quòd si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami.*

17 Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,

17 ‖Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses oleaster, insitus es "pro ipsis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

17 *Quòd si aliq ex ramis fracti sunt, tu autem quū oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es,*

Ierem.11.c.16

14 Vt experiar siquo modo, εἴπως. Ita solent Græci has particulas in eclipsi vsurpare, quam supplendā putauimus perspicuitatis causa, vt Act. 27. c. 12, & Phil. 3. c. 11. Consanguineos meos, μου τὴν σάρκα. Vulg & Eras. ad verbum, Carnem meam: qui hebraismus fortassis fuisset nonnullis obscurior hoc in loco.

15 Abiectio, ἀποβολή. Vulgata, Amissio, nō satis rectè, vt apparet ex opposito nomine πρόσληψις, assumptio. Vita ex mortuis, ζωὴ ἐκ νεκρῶν. Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione: sed de illa propriè non agit Apostolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium accesserint etiam Iudæi, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto. Nam, inquit, si ex ista Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mūdo sperandum ex ipsorum felicitate quàm vt veluti reuiuiscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipsi Iudæi vnà cum Gentibus Christum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nā quanuis reconciliatio per mundum iam sit dispersa, tamē quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nōdum planè mundus reuixit. Itaque ironia quam nonnulli putant hoc loco vsurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, sed etiam Pauli sententiæ repugnat ex diametro.

16 Quòd si primitiæ, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. Delibatio, non satis commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id est fermentum, expositione prorsus coacta. Nihilo melior est (vt arbitror) Erasmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim ἀπαρχὴ dici potest vnde sumitur aliquid, sed idipsum potius quod ex alio delibatur. Sed & in eo mihi videtur hallucinari (quod [illegible]) quòd φύραμα non putat referri ad farinam humore temperatam, sed magis ad molas siue collyridas, i. ad farinam oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nā præterquā quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, quum res ipsa ostendat Abrahamū, Isaacum & Iacobum cum primitiis, ipsorum autem posteros in vno corpore comprehensos, cum massa cōparari? Sed & mihi videtur non posse cōuenire expositio si ad primitias ipsarum frugum referas. Neque enim massam, sed fruges aut messem scripsisset Paulus, vt [illegible]. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorum oblatione tota massa Israelitis sanctificabatur, quòd videlicet tum demū possent in reliquum annum suas fruges bona conscientia pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitiis, vt scribitur Leuitici cap. 23. versu 14 & 17. Etiam massa, καὶ τὸ φύραμα. Vulgata & Erasmus, Et conspersio, quod vocabulum non memini in ea præsertim significatione legere.

17 Pro ipsis, ἐν αὐτοῖς. Id est, in ramorū defractorū locū. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vet. interpres ad verbū expressit, In illis) perinde accipiēdū acsi Hebraicè scripsisset Apostolus תחתם pro במקומם. Videtur tamen Erasmo hæc interpretatio ridicula, sed vereor ne sit potius ridiculum quod in hunc locum est commentus. Putat enim relatiuum αὐτοῖς non significare ramos excisos, sed populum ipsum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil esse quod nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vsitata. Atqui nulla ad huc mentio facta est oleæ, sed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuisse dicit, vt insererētur alii ex oleastro decerpti. neque dubium est quin radicis nomine intelligatur Abrahā credētium pater: oleæ verò appellatione Ecclesia Israelitica, quæ ex Abraham tanquam radice exorta, benedictionis ipsius quasi succo viuit. Duplices igitur sunt natiui rami: vni quos sanctos esse dixit, in olea hærētes: alteri verò, defracti. Istis accedūt insititii, qui ex oleastro decerpti, postea insiti sunt ἐν αὐτοῖς, id est vel cum illis qui semper hæserunt in olea, (si hoc referre placeat ad superioris versiculi extremam partem, vt ἐν positum sit pro σύν, sicut alibi sæpe) vel pro illis qui videlicet sunt excisi, quorum proximè facta est mentio: quæ posterior interpretatio mihi simplicior videtur. Quòd autē putat Erasmus præpositionē ἐν redundare, sicut in Confiteri in aliquo, Percutere in gladio, & similib⁹ formulis, mihi nō videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifestè Apostolus hæc desūpsit ex Ier. 11. c. 16. Et particeps, καὶ συγκοινωνός. Vulg. Sociū, Eras. Cōsortē, eadē significatione interpretatur. Est autē hîc obseruādū ex Ambr. cōtra cōmunē agriculturæ rationē accidere vt stolonis sterilis succus mutetur arboris generosæ succo: quod nisi expressisset Apost. nullus esset ipsius argumento locus.

Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.

18 Ne gloriare aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicẽ portas, sed radix te.

18 *Noli gloriari aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicẽ portas, sed radix te.*

Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.

19 Dices igitur, Defracti sunt rami vt ego insererer.

19 *Dices ergo, Fracti sunt rami ut ego inserar.*

Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.

20 Rectè: per infidelitatem defracti sunt, tu verò per fidẽ stas: ne effertor animo, sed time.

20 *Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. noli altũ sapere, sed time.*

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.

21 Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, *vide* ne tibi quoque non parcat.

21 *Si enim Deus naturalibus ramis nõ pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*

Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.

22 Vide igitur benignitatẽ ac seueritatẽ Dei, ĩ eos quidẽ qui ceciderũt, seueritatẽ, ĩ te verò benignitatẽ, si permãseris ĩ benignitate: alioquin & tu excidêris.

22 *Vide ergo bonitatẽ & seueritatẽ Dei: in eos quidẽ qui ceciderũt, seueritatẽ, in te autẽ, bonitatẽ Dei, si permãseris in bonitate, alioquin & tu excideris.*

Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.

23 Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: potest enim Deus rursum eos inserere.

23 *Sed & illi, si nõ permãserint in incredulitate, inserẽtur: potens est enim Deus iterũ inserere illos.*

Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;

24 Etenim si tu ex naturali excĩsus es oleastro, & præter naturam insitus es in veram oleã: quanto magis ii qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ!

24 *Nã si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturã insertus es in bonã oliuam, quãto magis ii qui secundum naturam, inserentur suæ oliuæ.*

Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελ-

25 Velĩ enĩ vos nõ ignorare, fra-

25 *Nolo eni uos ignorare fra-*

18 Ne gloriare aduersus ramos, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id est de beneficiis Dei exhilarari) nos oportet, at non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationẽ excitare. quod si factum esset à nobis, iampridem vni Deo seruiremus: & huius officii neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocãt, & sanctum illum populum (quod ad eius patres attinet) sola improbitate & mentis peruersitate impulsi, omnibus modis vexãt, atque adeo turpissimæ idolomaniæ propositis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Iudæis, Domine Iesu, tu quidem iustè vlcisceris tui contemptum, & dignus est ingratus iste populus in quem seuerissimè animaduertas: sed Domine memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominũ indignissimis, quos tamẽ dignatus es tua misericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non simus iræ tuæ aduersus illos instrumenta, sed potius & verbi tui cognitione & sanctæ vitæ exemplis eos possimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

20 Ne effertor animo, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, Noli altum sapere, nec Latinè, nec satis perspicuè. Sed time, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus dis[illegible]t ab ista Pauli admonitione. Neque enim timorẽ vocat trepidationem illam conscientiæ de reconciliatio[ne] dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerẽtia seipsũ accusantis, & tamẽ quoties in promissa Dei respicit, ita in illis acquiescentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet, & ita nos de nostra salute securos esse vult Dominus, vt tamen de retinenda fide, dies ac noctes laboremus.

21 Naturalibus ramis, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. Vide ne, μήπως. Hæc quoq; particula in eclipsi ponitur vt μήποτε, Mat. 25. a. 9, & εἴπως suprà, v. 14. Nõnulli codices habẽt φείσεται, Cõplurẽsis videlicet & duo alii manuscripti: cui quidẽ lectioni si assentiri libuerit, addiderim interrogationis notã, & ita cõuerterim, Nũ quo modo tibi parcet? Sed & in vno manuscripto deerat particula μήπως.

22 Benignitatem, χρηστότητα. Id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est præcisa seueritas, quum scilicet omnia summo iure ad viuum resecantur. Vulgata & Erasmus Bonitatem interpretantur, quod vocabulum videtur latius patere. In benignitate, ἐν χρηστότητι. id est in ea conditione ad quam Dei benignitas te euexit. Est autem hoc loco diligenter considerandum quod initio huius tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Iudæis in genere disserere Apostolum: nequis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod si nonnulli attentè considerassent, non tam fœdè ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio à reprobationis decreto est distinguenda, vt doctissimus interpres pluribus ostendit. Alioquin, ἐπεί. Vide suprà, versu 6.

24 Ex naturali ol. ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturã intellige nõ qualis est ab initio creata, sicut docẽt Manichæi, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. Præter naturã, παρὰ φύσιν. Rectè. Nã secũdũ naturã debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manauit autẽ ad nos ex Dei gratia. In verã oleam, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Iudæorum gentem, quam Deus sua gratuita promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis: nec illos vt Adami filios, sed vt [illegible]

25 Velim enim, &c. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. Vulgata, Nolo enim vos ignorare. Eras. Nõ enim volo vos

ignorare. Ego verò existimo negãtem particulam, Hebræorũ more, transpositã, vt iã aliquoties annotauimus.

φοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.

tres, mysteriũ hoc, (vt ne sitis apud vosmetipsos arrogãtes) obdurationem *istam quæ est* ex parte, Israeli euenisse tantisper dum plenitudo Gentium introierit.

tres, mysteriũ hoc, (ut nõ sitis uobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte cõtigit in Israel donec plenitudo Gẽtium intraret.

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.

26 Et ita totus Israel seruabitur: sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille liberator, & auertet impietates à Iacob.

26 *Et sic omnis Israel saluus fieret: sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.* Esaie 59.d.20

Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

27 Et hoc illis à me fœdus, Quũ abstulero peccata ipsorum.

27 *Et hoc illis à me testamentum, Quum abstulero peccata eorum.* Esaie 27.c.9

Κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.

28 Itaque quod ad Euãgeliũ *attinet, sunt* inimici propter vos: quod ad electionem autẽ, diliguntur propter Patres.

28 *Secũdũ Euangeliũ quidẽ, inimici propter uos: secũdum electionẽ autem, charissimi propter patres.*

Apud vosmetipsos arrogantes, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est ne intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τὴν φρονηματίαν declarat, vt infrà, 12. c. 16. Vulgata, Vt non sitis vobisipsis sapientes. id est vt ne vobisipsis placeatis, quasi soli thesauros sapientiæ Dei intus, & (vt ille filius perditionis inquit) in scrinio pectoris inclusos teneatis. Mihi tamen superior interpretatio simplicior videtur. Obduratio, &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim Excæcationem conuertere, dixi suprà, v. 7, & Mar. 3. a. 5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere: quum hic coactus sim synonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare nõ potest quàm κατὰ μέρος, & ad nomẽ πώρωσις commodius quàm ad verbum γέγονεν refertur, quasi scriptum sit ἡ ἀπὸ μέρους: quam articuli eclipsin sæpe iam annotauimus. Itaq; vt nemo iam falli posset, nonnihil addidimus de nostro. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facilè admiserim. Puto potius duo significari: vnum, istam obdurationem non comprehendere totum Israelem, sed eius duntaxat partem, quum supersint reliquiæ, vt ab initio capitis exposuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Israelis quam suprà vocauit ἥττημα versu 12, perpetuam fore, sed venturũ tẽpus quo non iam Israelis reliquiæ, i. pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel (i. gens ipsa) communi consensu ad Ecclesiam Christi aggregetur. & hoc quidem est illud propheticum arcanum quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquam in perpetuum reiectos despiciant. Tantisper dum, ἄχρις οὗ. Id est donec. temporis enim spatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte cõfectum. Nam (obsecro) quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quamuis toto terrarum orbe dispersa & miserrimè iactata, dici tamen non potest (vt vno ore confirmant omnes qui ex Oriente ad nos veniunt) quàm sit frequens ac numerosa, vt etiamnum hodie se exerat benedictio illa Abrahamo facta Gen. 22. d. 17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eã hodie exerceri in Euangelii professores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis professione eiectis, sic illi nobis vicissim nunc succedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gẽtium Apostolus, exposui suprà, v. 12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam de certo quodam loco, disserit.

26 Totus Israel, πᾶς Ἰσραήλ. Horum verborum explicatio (ni fallor) pendet ex oppositione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Israel nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinẽ: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα, i. diminutio & reliquiæ. Alioquin non video quod sit arcanum illud quod superiore versiculo cõmemorauit. Sed rursus notandum est de tota gente in genere, non de singulis hîc disseri. Ex Sion, ἐκ Σιών. Heb. לציון, i. Sioni, siue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortassis librariorum culpa ex ἕνεκα factũ est ἐκ. Liberator, ὁ ῥυόμενος. Vulg. Qui eripiat. Eras. Ille qui liberat. Ego verò puto participiũ positum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Mat. 2. a. 6, & alibi aliquoties. Et auertet, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Hebr. veritas habet ולשבי פשע ביעקב, i. & ad eos qui resipuerint à peccato in Iacob. vbi Græci legerunt ולהשיב, sed eadem manente sententia. Neque enim conuerti potest ad Deum quem Deus prius non conuerterit, vt scriptum est Ierem. 31. c. 18.

27 Fœdus, διαθήκη. Vulg. & Eras. Testamẽtũ. Atqui in Hebræis legitur ברית, quo nõ potest significari Testamẽtũ. Itaq; hæc interpretatio nõ cõuenit quoties citantur Hebræa: & in Epist. ad Hebr. potius videtur Apostolus alludere ad alterã Græci nominis significationẽ quàm verã ipsius interpretationẽ tradere. Quũ abstulero, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimãt pleriq; Apostolũ hæc addidisse allusione facta ad locũ Ier. 31. f. 34, vbi sũma Noui fœderis exponitur, quẽadmodũ etiã Ezech. 11. c. 18: verùm (vt dicã quod sentio) existimo potius hãc partẽ ex eodẽ Esaia petitã, ex quo etiã superior est descripta, sicut sup. v. 8, duo eiusdẽ Prophetæ testimonia Apostolus vnà cõiunxit. Esaias igitur 27. c. 9, de hac ipsa Israelitarũ accessione vaticinãs quæ explicatur ab Apostolo, inter cætera sic scribit, וזה כל-פרי הסר חטאתו, i. Et hoc omnis fructus, ablatio peccati eius. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίας αὐτοῦ, & hoc erit beneficiũ (siue hæc demũ est benedictio ipsius) quum sustulero iniquitatem eius. vnde mihi quidẽ videtur Apostolus ista ad verbũ descripsisse.

28 Itaque quod ad Euangelium, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Erasmus, Secundum Euangelium quidem, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex codice manuscripto: quam quum Erasmus vel esse adiiciendam vel certè subaudiendam non animaduerteret, putauit solœcismum esse in Paulo, quasi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, inimicorum & dilectorum, vt cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis authoritate nihil dicam, quã suspicari non potuit Erasmus, distinguendũ tamen est Prophetæ testimoniũ à Pauli ipsius verbis, vt minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm manifestè ostendit hic locus verum esse quod antè monuimus, Paulũ videlicet non de singulis Iudæis sed de tu

dæorũ gẽte in genere differere, qui quoad Euangeliũ,i. quatenus Euangeliũ nõ admittunt, nẽpe in præsenti conditione, sunt Deo exosi: quod ad electionem autem attinet, (id est quatenus Deus cõsiderat non quid merentur, sed quid ipse Abrahamo & semini eius promiserit) diliguntur à Deo, ideóque suo tempore dignabitur eos sua gratia: quia, vt omnis homo sit mendax, Deus tamen cõsilium non mutabit. Est autem firmissimũ hoc argumentum, vtpote quod ab ipsa Dei natura sumatur. Sed notandum est rursùs, agi de gente Iudaica in vniuersum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet sua de particularibus decreta quæ illi vniuersalitati non derogant, etiamsi sint contraria: veluti quòd Iudæos elegit, & nonnullos eorum iusto exitio destinauit. Item multa decernit ad tempus quæ postea mutat. Nec propterea mutabilis cẽsendus est, sed potius sibi semper similis, quoniã quæ fore perpetua decreuit, vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipsius semine, perpetua manent: quæ verò decreuit suis temporibus mutanda, vt singulis momentis cernimus rerum vicissitudinem: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factũ est) ea quoq; certis suis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorem ad Apostoli personam referunt, mihi non placet.

Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.

29 Nam dona & vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorũ ipsum pœnitere non possit.

29 *Sine pœnitentia enim sunt dona & uocatio Dei.*

Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·

30 Sicut enim & vos quondã non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam cõsequuti per istorum contumaciam:

30 *Sicut enim aliquando & uos non credidistis Deo, nunc autem misericordiã cõsequuti estis propter incredulitatẽ illorũ:*

Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

31 Sic & isti nunc non paruerunt, vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

31 *Ita & isti nunc non crediderunt in uestrã misericordiam, ut & ipsi misericordiã cõsequãtur.*

Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

32 Cõclusit enim Deus omnes in cõtumacia, vt omnium misereretur.

32 *Cõclusit enim Deus omnia in incredulitatẽ, ut omnium misereatur.*

29 Eiusmodi sunt vt, &c. ἀμεταμέλητα. Vulg. Sine pœnitẽtia, obscura & periculosa quoq; interpretatione, vtpote quæ Ambrosium etiã videatur fefellisse. Augustinus alicubi legit Impœnitẽda, vt Erasmus obseruauit: sed ambigua est hæc tralatio. Nã Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non possit pudere, seu quod minimè debeat contemni. Castellio Irreuocabilia conuertit. Ego periphrasin Erasmi potius probo, quòd à Græcis non discedat.

30 Per istorum contumaciam, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, Propter incredulitatem illorum, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Erasmus autem rectè mutauit Propter in Per: quanuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum sumere, vt suprà dictum est, v.11: quam ob causam video Latinos maluisse Propter quàm Per interpretari.

31 Vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequãtur, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulgata interpretatur In vestram misericordiam, quasi scriptum sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidẽ pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est in gratiam Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi: quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, In vestrã misericordiam, id est vt inde ad vos deueniret misericordia: sed si ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod nõ admittũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Erasmus rectè obseruauit. Quod enim dictũ fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsũ in diuersa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, perinde ac si dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, In vestra miseratione, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionẽ nusquam inuenio. id est, quũ essetis ad misericordiam vocati; contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antithesin de qua modò dixi. Eras. autẽ interpretatur, Sic & isti nũc increduli facti sunt, ex eo ꝙ vos misericordiam estis adepti, vt & ipsi misericordiam consequantur. Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentium fidẽ offendiculo fuisse Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nã cõtrà v.11, 13. 14. 17, & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Iudæorum contumaciam partã esse salutẽ Gentibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm ascititii insererẽtur: ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non prius vocatas fuisse Gentes quàm Iudæi Euangelium respuissent. Deinde (quod maioris etiam est momenti) tantum abest vt Gentiũ vocationem Apostolus censeat obstaculo fuisse Iudæis, vt contrà scribat eam esse à Deo arreptam occasionẽ vt & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per traiectionem, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet: quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει nõ pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ cõnectitur cũ ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana sit sentẽtia, & cum præcedentibus ac subsequentibus ita consentiens, vt de eius veritate non possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorum offensam saluti fuisse Gentibus, non vt perirent Iudæi, sed contrà vt hac salutis Gentium æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem salutis participes: idipsum nunc repetit in conclusione, vt par erat, nempe sicut per Iudæorum contumaciam Gentes sunt consequutæ misericordiam: ita Iudæos esse contumaces, non vt pereant, sed vt misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incomprehẽsibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiam vocare. Similis verò traiectionis exẽpla permulta annotauimus in hac ipsa particula, vt 1. Cor. 9. c. 15, & 2. Cor. 2. b. 4, Gal. 2. b. 10, Eph. 3. d. 17, & Ioh. 14. d. 19.

32 Omnes, τοὺς πάντας. Id est, tum Iudæos tum Græcos, de quibus disseruit: quod etiam ostendit adiũctus articulus. Vetus interpres conuertit Omnia, eodem manente sensu, quum sic loquatur Apostolus Gal. 3. d. 22. Est enim vniuersalis particula restringẽda ad eos de quibus hîc agitur, nẽpe ad tollendum populorum discrimen. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationẽ, qua nonnullos misericordiæ, nonnullos seueritati sui iudicii destinauit, prorsus aberrant à scopo.

Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.

33 O profundas diuitias tum sapiẽtiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt eius iudicia, & eius viæ imperuestigabiles!

33 *O altitudo diuitiarum sapiẽtiæ & scientiæ Dei! quàm incõprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uiæ eius!*

Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

34 Quis enĩ cognouit mẽtẽ Domini? aut quis ei fuit à consilio?

34 *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis cõsiliarius eius fuit?*

Esa. 40. c. 13. Iob 41. a. 2. 1. Cor. 2. d. 16.

Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;

35 Aut quis prior dedit ei, & reddetur ei?

35 *Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*

Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

36 Nam ex eo, & per eum, & in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

36 *Quoniã ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. ipsi gloria in secula. Amen.*

Κεφάλαιον ιβʹ. — CAP. XII. — CAP. XII.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.

1 PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, acceptã Deo, rationalem illum cultum vestrum:

1 *OBsecro itaq; uos, fratres, per misericordiã Dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiã uiuentem, sanctam, Deo placẽtem, rationabile obsequiũ uestrum:*

Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ,

2 Et ne cõfiguramini seculo i-

2 *Et nolite conformari huic seculo.*

33 O profundas diuitias, ὦ βάθος πλούτου. Vulgata, O altitudo diuitiarum. Erasmus, O profunditatem diuitiarum, quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatẽ diuitiarum, profunditatem sapientiæ, profũditatem cognitionis. Sed frustra se torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chrysostomus, genitiui sequentes non pendent à βάθος, sed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum etiam more, (quem alibi annotauimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quo maior est opum cumulus, eo etiam altior est ac profundior, ideo profunditatis meminit. Deinde sapiẽtiam & cognitionem pro eodem accipio, vt sit duplicatio Hebræis familiaris. Eius iudicia, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Heb. משפטים id est, ratio quam tenet in rebus vniuersis ac singularibus administrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerum præesse accipitur, vt sæpe annotauimus apud Iohannem. Viæ, αἱ ὁδοί. Heb. דרכים i. consiliorum ac factorum ipsius rationes.

35 Prior dedit, προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι pro antè dare, sicut suprà, 9. f. 29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristotelem lib. Œcon. 2. Est autem etiam hic locus diligenter obseruandus, aduersus eos qui fidei vel operum præuisionem faciunt electionis causam. In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscendum & corrigendum errorem excitaret.

36 In ipsum, εἰς αὐτόν. Vulgata, In ipso, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam finem omniũ Dei factorum hîc puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quæcunque sunt in cælo vel in terra, quemadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiũtur, sed in primis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

IN CAPVT XII.

1 Precor, παρακαλῶ. Absoluta tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ officia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione, alludens ad veterem sacrificiorum ritum, vt significet Dei gloriam esse vltimum & vniuersalem finem omnium humanarum actionum, siue illæ sint ἠθικαί, de quibus agit hoc capite: siue πολιτικαί, de quibus proximo capite disserit: siue ἱερατικαί, de quibus constituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificii Deo gratissimi. Per miserationes, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal. 51. a. 1, commemorat Domini רחמים. Nihil autem gratius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa, imò cuius misericordiis nos ipsos debemus? Vt sistatis, παραστῆσαι. Vulgata, Exhibeatis. Erasmus Præbeatis. Sic oportebat olim victimã ad altare sisti. Nũc autem vbique est altare, & vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. Corpora vestra, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nũc nostra ipsorum corpora offeruntur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus & Thess. 5. d. 23. Hostiam viuam, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, vbi necessariò interueniebãt cædes victimæ: & alius erat sacerdos, alia victima. Sanctam, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificium superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis? Rationalem illum, &c. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. id est Spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2. a. 5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo cõsecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quæ ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modò rationis sed etiam sensus expertia, carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulgata, Rationabile obsequium, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum, quasi immodico ac superstitioso opponatur.

2 Ne configuremini, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi verbo vtitur in hac significatione Columella.

Vulgata, Nolite conformari, μὴ συσχηματίζεσθε. Erasmus, Ne accommodetis vos ad figuram, qua sita periphrasis non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disferuerunt, ad virtutis definitionem accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt longè alium finē quàm philosophicū descripsit, ita etiam verā virtutem longè aliter definit, damnās quicquid ratio humana dictat, vt virtus nihil aliud sit quàm quod Deus præcipit: simúlque hunc habitum docet non à natura sed à gratia proficisci. Seculo isti, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione.

ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

Eph.5.d.17
1.thess.4.a.3

sti, sed transformemini per renouationem mentis vestræ, ad hoc ‖ vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

1.Cor.12.b.11
ephes.4.b.7

3 Enimuero per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis versanti inter vos ne sapiat suprà quam oportet sapere: sed sapiat ad sobrietatem, ‖ prout cuique Deus partitus est mensuram fidei.

Dico enim per gratiā quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, vnicuique sicut Deus diuisit mēsuram fidei.

4 Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

4 Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, mēbra verò omnia eandē non habent actionem:

Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:

5 Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

5 Ita multi vnū corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra.

Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.

Mentis, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quum ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. primo, d.18, & secundo, a.3, & Coloss.1.c.21.

Bona illa, τὸ ἀγαθόν. Hoc ego accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus præcipitur Leuit.22.c.21. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ præstantiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Vetus fœdus à nouo distinguatur vel denique vt per appositionē (quam vocant) referat quod præcessit: idque rursus dupliciter, nempe vel illud duntaxat proximū, Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum: quo modo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De ciuitate Dei 10, & epist.76, itémque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit hæc sententia, Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectū: quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

3 Enimuero, γάρ. Vel igitur, sicut etiam accipi videtur suprà, 6.d.19, & infrà, 15.a.2. Absoluta autē præfatione descendit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartam quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo si rectè obseruarentur, nullus esset infinitis calamitatibus locus. Edico, λέγω. Id est præcipio. Sic enim accipitur interdū verbū אמר apud Hebræos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiamà se auerteret. Cuiuis, παντί. Hanc particulā sæpe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, Omnibus. quæ interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidē sigillatim sine exceptione pertinere. Ne sapiat suprà quàm oporteat sapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt ii solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, Nō plus sapere quàm oporteat sapere: quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas etiam interpretationes minimè repudio. Ad sobrietatem, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamē quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alii Ad sobrietatem ita interpretantur quasi poscat Apostolus vt iis studiis intenti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperātia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locū ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potius magnam reprehensionem mereatur quòd hunc locum & alios plurimos aliò detorserit. Prout cuique, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1.Cor.3.a.5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, cap.11.d.31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo cōsensu omnibus exēplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: sitque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1.Cor.12.b.11. Fidei, πίστεως. Fidem appellat μετωνυμικῶς cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ ex eo manant in fideles per Spiritum sanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit, Pro mensura donationis Christi, Eph.4.b.7, & manifestatio Spiritus, 1.Cor.12, a.7. Sed & πρὸς χάριν in vno codice scriptum inuenimus χάρις, gratiæ.

6 Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

6 ‖ Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

Habentes autem donationes secūdū gratiā quæ data est nobis, differētes: siue prophetiam secundū rationem fidei:

1.Pet.4.b.10

7 Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·

7 Siue ministeriū, *versemur* in ministrando: tum is qui docet, in docendo:

Siue ministeriū, in ministrādo: siue qui docet, in doctrina:

8 Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.

8 Tum qui exhortatur, in exhortatione ‖ qui distribuit, cū simplicitate: qui præest, cum diligentia: qui miseretur, cum hilaritate.

Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: q miseretur, in hilaritate.

Matth.6.a.3
2.cor.9.b.7

6 Habentes autem, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expungitur particula autē, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quasi hac coniunctione ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμέν, vt existimauit Erasmus: ex cuius etiam sententia Frobenius post μέλη, id est membra, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contrà in omnibus vetustis codicibus plenum punctum scribitur, vt nouam periodum inchoet participiū ἔχοντες. & vtraque ratio huius distinctionis quam adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, quum dixisset, Singuli sumus alius alius membra: ne confusionem imaginaremur, adiecisse, Sumus quidem eiusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Huius enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus quum membra omnia diceret eandem functionem nō habere. Deinde altera ratio quæ subiicitur, nihilo est probabilior, nēpe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex communi loquēdi vsu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hîc rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adscriptā distinctionē, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetustis codicibus Græcis, & ipsa quoque sententia, vt in Græcis scholiis explicatur. Itaque (vt paucis absoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit Sed tamen, neque totum hunc locum videtur percepisse. *Prophetemus* pro proportione fidei, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnibus Græcis codicib., & sententia quoque ipsa satis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiusmodi supplendum esse confirmant, veluti μενέτω maneat, vel στοιχείτω incedat, quæ Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc ellipsis displiceat, quū multa eiusmodi aut etiam multo duriores soleant in communem loquendi vsum incidere. ~~Puto autem ἀναλογίαν dici quod antea μέτρον vocarat. Quum enim Apostolus monuisset~~ in genere vt quisque sese Deo consecraret, ~~monet quæ ad vocationum discrimen pertinent~~, vt quisque sese intra suæ sortis metas contineat, Id verò nunc per partes explicat: ac primùm quidem Ecclesiasticarum functionum meminit, quas diuidit in duas species, siue subalterna (quæ vocant) genera, nempe in prophetiam & diaconiam: prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, diaconiæ verò alia Ecclesiastica munera, quibus se abdicarunt Apostoli, Act.6.a.2.3 & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna est functio, sed varii sunt gradus, neque in vna & eadem functione par est Spiritus mensura, ideo Apostolus Prophetas monet vt prophetent pro fidei proportione, id est, vt quisque reuelationis suæ modum teneat, ne vnus sibi omnia scire videatur. quod si seruatum fuisset in Ecclesia, nūquam in ea pericula incidisset: vnde quum vix nunc cœperit emergere, cauēdum est etiam atque etiam ne eodem relabatur: ni fiat quod monuit Apostolus 1.Cor.14.f.30.32 & 33. Alioquin prophetiæ nomen angustiore significatione sæpe accipitur, vt Ephes.4.b.11, & 1.Cor.12.d.28. & diaconia cōtrà multo ampliore, ita vt omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeo Apostolicam functionem. Quia nimirum publicè ac priuatim nos omnes oportet Deo ministrare, vt suprà cap.11.b.13, Act.6.a.4, & 12.d.25.

7 In ministrando, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, In administratione, quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore verò ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur melius expressisse Vetus interpres gerūdi modo. Tum is qui docet, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (vt Vulgata & Erasmus) Siue qui docet. Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torsisse nonnullos: qui tamen non vidētur eius rei causam cognouisse. Solent enim à plerisque interpretibus hæc ita explicari quasi quinque Ecclesiasticas functiones diuersas commemoret Apostolus. quod non puto: nec dubito mihi assensuros quicunque attentius hunc locum considerabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Ecclesiasticas functiones perpetuas (alias enim tēporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apostolorum exemplo, Act. 6.a.1.3.4, vt paulo antè diximus: nempe ad prophetiam & diaconiā, quam distributionem etiam sequitur idem noster Apostolus, 1.Tim.3, mentionem duntaxat faciēs episcoporum & diaconorum. Deinde singula illa duo genera in suas species diuidit, nempe prophetas in doctores & pastores: diaconos verò in eos qui eleemosynas distribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipsis pauperibus Ecclesiæ seruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus seorsim agitur 1. Tim.5.b.9. Vtque hæc distinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apostolus dicendi genus. In docendo, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulgata & Erasmus, In doctrina, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim fere Latinis declarat id ipsum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco significet ipsum docendi munus. Cæterùm doctorē vocat Apostolus eum qui Scripturæ duntaxat interpretationi vacat in Ecclesia, vt pura ac sincera doctrina retineatur: sicut doctissimus interpres in Christianæ religionis institutione verissimè docuit. Repetendum est autem ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Versetur, tum in hoc membro, tum in aliis sequentibus.

8 Tum qui exhortatur, εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere necesse est, vt sibi constet distributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur pastor, vt 1. Corinth. 12. d. 28, & Eph. 4.c.11: & propheta quoque interdum, vt 1. Cor.14.f.31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum administratione coniungit. Qui distribuit, ὁ μεταδιδούς. Vetus interpres, Qui tribuit. Erasmus, Qui impertit. Vterque ni-

mium lata interpretatione, quum hic significentur qui propriè diaconi dicuntur, ii nimirum qui eleemosynas distribuebant. Iubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur.

Qui præest, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant: qui & ipsi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Tim. 5. c. 17. quorum munus vocatur κυβέρνησις 1. Cor. 12. d. 28. Qui miseretur, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: sed quum Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satis commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenentur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde quum istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, eos intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, vt fere erant viduæ, quarum fit mentio Act. 6. a. 1, & 1. Tim. 5. b. 9. Et meritò sanè in istis requiritur hilaritas, non modò vt fungantur suo munere alacriter, sed etiam ne mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese præbuerint.

9 Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.

9 Dilectio *esto* minimè simulata. *Estote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono.

9 *Dilectio, sine simulatione. Odiẽtes malũ, adhærentes bono.* (Amos 5. d. 15)

10 Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.

10 ‖ Fraterna charitate alii ad alios amandos propensi. Honore alii aliis præeuntes.

10 *Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.* (Eph. 4. a. 2; 1. pet. 2. c. 17)

11 Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.

11 ‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.

11 *Solicitudine non pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.* (1. Pet. 5. b. 8)

12 Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.

12 Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione perdurantes.

12 *Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.* (Luc. 18. a. 1; 1. cor. 16. a. 1)

13 Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.

13 ‖ Vsibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.

13 *Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.* (Hebr. 13. a. 2; 1. pet. 4. b. 13)

14 Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.

14 ‖ Benedicite iis qui vos insectantur, benedicite *inquam*, & ne imprecamini.

14 *Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.* (Mat. 5. g. 44)

9 *Estote* abhorrentes malum, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, Odientes, barbarè. Erasmus, Odio prosequentes, non satis expressè. Plus enim est ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. Agglutinati, κολλώμενοι. Vulg. & Eras. Adhærentes, non satis expressè.

10 Fraterna charitate, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum superiore membro. Alii ad alios amandos propensi, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulg. Inuicem diligentes, nimium (vt ita dicam) dilutè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionẽ declarat. Erasmus, Ad mutuò nos diligẽdos propensi. Ego Amãdos dicere malui, quia, sicut (authore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est amare quàm diligere. Sic enim Cicero, Sed tamen vt scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari. Præeuntes, προηγούμενοι. Vulgata & Erasmus, Præuenientes, προφθάνοντες.

11 Domino seruientes, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorũ monitis distinguũtur: & ita in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque conuertit Vetus interpres, & ita legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Erasmus tamen interpretatus est, Tempori seruientes, id est καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam vocãt. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios vt si quid incommodi acciderit, boni consulant, vt hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alii verò putãt præscribi fidelibus vt pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alii demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd velit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expresseris significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare: neque puto vllum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque potius legendum esse puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum qui compendium illud scribendi κῳ putarunt καιρῷ declarare: idque eo verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum scriptum inuenitur.

12 Perdurantes, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eras. Instantes, non satis rectè.

13 Vsibus, ταῖς χρείαις. Ambrosius legit, Memoriis, ταῖς μνείαις, sed perperã, (ni fallor) quanuis ita Latinos codices habuisse scribat Origenis interpres, vt Erasmus annotauit. Vulg. & Erasmus, Necessitates conuertunt, quod mihi non placet: nequis existimet prius non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus. scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquam hoc cõcedo τῶν χρειῶν nomine delicias & superuacanea officia excludi. Communicantes, κοινωνοῦντες. Ita significatur quæ hic sit vera charitas, nempe quũ aliorum incommodis non minus quàm nostris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.

14 Benedicite, εὐλογεῖτε. i. bene precamini, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eras. Bene loquamini. Ego verò vocabulum theologis vsitatũ retinere malui: neque existimo de loquutione dũtaxat hic agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, vt hosti bene precemur. quod quũ Erasmus viderit, miror cur vel Benedicatis vel Bene precamini potius non cõuerterit quàm Bene loquamini. Vide Mat. 5. g. 44. Et ne imprecamini, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solẽt interdũ Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen vt hæc minimè sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh. 1. c. 20.

15 Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

15 *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*

16 Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. ‖ Nõ elatè *de vobisipsis* sentientes, sed humilibus obsecundãtes. Ne estote prudentes apud vosmetipsos.

16 *Idipsum inuicem sentiẽtes. Non alta sapiẽtes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.* (Prou. 3. a. 7; esa. 5. c. 21)

17 Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.

17 ‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.

17 *Nulli malum pro malo reddentes. Prouidẽtes bona nõ tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.* (Prou. 20. c. 22; matth. 5. f. 39; 2. cor. 8. d. 21; 1. pet. 3. b. 9)

18 Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.

18 ‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes.

18 *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus, pacem habẽtes.* (Heb. 12. d. 14)

19 Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γάρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.

19 ‖ Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus.

19 *Non vosmetipsos defendẽtes, charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim, Mihi vindicta: ego retribuã, dicit Dominus.* (Eccle. 28. a. 1; matth. 5. f. 39; Deut. 32. e. 35; heb. 10. f. 30)

20 Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

20 ‖ Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput eius.

20 *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potũ da illi. hoc enim faciẽs, carbones ignis congeres super caput eius.* (Prou. 25. c. 21)

21 Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

21 Ne vincitor ab eo quod malum est, sed vince bonitate malitiam.

21 *Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.*

Κεφάλαιον ιγ'. — CAP. XIII. — CAP. XIII.

1 Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξου-

1 ‖ Omnis anima potestatibus supereminẽtibus subiecta esto. non enim est po-

1 *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. nõ est enim po-* (Sapiẽ. 6. a. 4; tit. 3. a. 1; 1. pet. 2. b. 13)

15 Gaudete, χαίρειν. Vrget sympathiam Christianam Paulus: sed in honesto gaudio & dolore. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. inter vos concordes, atque adeo vnanimes quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. Idipsum inuicem sentientes: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipsum, sed Idem: quod tamen nusquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nẽpe 2. Cor. 13. d. 11, & Phil. 3. c. 16. & φρονεῖν non accipitur hoc loco pro sentire. i. sensũ percipere, vel intelligere, vel scire, vel opinari, (quãuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectũ esse animo, quem φρένα Græci interdum vocant. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idẽ sentire, Infrà, 15. a. 5, & Phil. 2. a. 2. nõ satis rectè, opinor: & Concordes esse, Phil. 3. d. 16, & 4. a. 2: item Vnanimes esse, 2. Cor. 13. d. 11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους cõuertit, Alii in alios, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idẽ noster Apostolus infrà, 15. a. 5. Humilibus, τοῖς ταπεινοῖς. Quũ paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè scindit cõcordiam atque ambitio, quum quispiã humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. Prudentes, φρόνιμοι. Eras. Arrogãtes. quo sensu idẽ dictũ exposuimus suprà, 11. c. 25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudẽtiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouer. 3. a. 7, Ne sis חכם (i. sapiens) in oculis tuis. quod repetitur Esa. 5. e. 21.

17 Procurantes, προνοούμενοι. Sic vertit Erasmus 2. Corinth. 8. d. 21, qui tamen hic conuertere maluit, Prouidè curantes. Vulg. Prouidẽtes, obscurè & ambiguè. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum pro cauere accipitur. Hic verò Paulus monet vt in primis attenti & soliciti simus de vita benè & honestè instituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subiicitur, Non tãtùm coram Deo, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & insertum fuisse opinor ex 2. Cor. 8. d. 21. vt in eo frustra se torserit Erasmus.

18 Si fieri potest, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cũ superiore sententia, contra omnium exemplarium fidẽ, & fortassis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honestè instituamus corã omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest, nec etiã debet. 19 Vlciscentes, ἐκδικοῦντες. Vulg. Defendentes, idque malè. Neque enim honesta & legitima defensio prohibetur.

20 Carbones ignis, ἄνθρακας πυρός: id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum consuetudine. Sic etiã Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

21 Ab eo quod malum est, ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Vulgata & Erasmus, A malo, ambiguè.

IN CAPVT XIII.

1 Omnis anima, πᾶσα ψυχή. Iã transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquenque

ſe erga magiſtratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam ſynecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphaſi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorſus excepto, ſubiici magiſtratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactent qui ſe Eccleſiaſticos vocant. Hi verò ſi verbo Dei credere nolunt niſi addita Patrũ interpretatione, ſaltẽ audiant quid in hunc locũ ſcripſerit Chryſoſtomus. Sic enim habet ad verbũ, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id eſt, Omnibus hæc præcipi, ſacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis ſolis qui huius vitæ negotiis occupantur, ſtatim in ipſo proœmio declarat Apoſtolus, quum ſic dicit, Omnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto: etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim iſta pietatem non euertit. Hæc ille: qui, Deus bone, ſi hodie viueret, quàm acerbè in lupum illum inueheretur qui non modò regibus non ſubiicitur, ſed ipſa etiam regna & imperia tranſfert, & tamen Chriſti vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingenium noſſe volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. Supereminẽtibus, ὑπερεχούσαις. Hoc poſiteũ eſt αἰτιολογικῶς. Cauſa enim adfertur cur ſubiici nos oporteat magiſtratibus: quia nimirum in ſuperiore gradu ſunt collocati. Vulg. Sublimioribus, non obſcura modò ſed periculoſa interpretatione, vt quæ ſic poſſit accipi quaſi ſummis dũtaxat magiſtratibus, non inferioribus, ſit parendum.

ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.

teſtas niſi a Deo: & quæ ſunt poteſtates, [a] ſunt à Deo ordinatæ.

teſtas niſi à Deo: quæ autẽ ſunt, à Deo ordinatæ ſunt.

2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.

2 Itaque quiſquis *ſe* opponit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtũt, [a] ipſi ſibi cõdemnationem [b] auferent.

2 Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt.

3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

3 Nam magiſtratus non ſunt terrori bonis operibus, ſed malis. Vis autem non metuere poteſtatem? quod bonum eſt facito, & laudem ab ipſa obtinebis.

3 Nã principes non ſunt timori boni operis, ſed mali. Vis autem non timere poteſtatem? Bonum fac & habebis laudem ex illa.

4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

4 Dei enim miniſter eſt tuo bono. Quòd ſi feceris quod malum eſt, metue: non enim temere gladium geſtat. nam Dei miniſter eſt, [a] vltor ad iram ei qui quod malum eſt fecerit.

4 Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nõ enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, uindex in irã ei qui malum agit.

5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

5 Quapropter [a] neceſſe eſt ſubiici, non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.

5 Ideo neceſſitate ſubditi eſtote: nõ ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.

Sunt à Deo ordinatæ, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, A Deo, poſtpoſui verbo ſubſtantiuo, vt falſæ diſtinctioni anſam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, Quæ verò ſunt à Deo, ordinatæ ſunt, quaſi Græcè ſcriptũ ſit ἀπὸ nõ ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι nõ legit, (quod tamẽ vocabulũ in omnibus vetuſtis codicibus inuenimus, & niſi addatur, nemo nõ videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſubaudiendũ) nõnulli Latini pro ordinatæ legerũt ordinata, quaſi Græcè ſcriptũ ſit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστί. Cæterùm quia ordinare interdũ idẽ declarat atque inſtituere, & ex mãdato faciendũ aliquid decernere, cenſuerunt nonnulli Paulum his verbis oſtendere, Deum eſſe magiſtratuum dignitatis authorem. Id verò ego ita eſſe fateor: ſed quum in ſuperiore membro ſit hoc diſertè dictum ab Apoſtolo, cauſam non video cur hoc ipſum iterum inculcet, & quidem addita particula δέ, quæ non eadem, ſed diuerſa plerunque ſolet copulare. Exiſtimo igitur Apoſtolum primùm quidem teſtari in genere ius ipſum & poteſtatem magiſtratus à Deo eſſe: deinde verò, quia varii ſunt magiſtratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui poteſtati ſed poteſtatibus ſubiici, huius etiam poteſtatis diſtributionem & τάξιν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parẽdum eſſe ſciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id eſt magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio: vt vtrunque Apoſtolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, i. Dei ordinationem, in proximo verſiculo.

2 Ipſi ſibi, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Eraſmus non rectè Sibiipſis ſubſtituit: vt ſenſus ipſe oſtendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit damnationem quàm Eraſ. Iudicium. Auferent, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob ſtultitiam. Vulgata, Acquirunt, neglecta temporis ratione. Eraſ. Accipient, obſcurè, vt diximus Matth. 23. b. 14.

3 Bonis operibus, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulg. Boni operis, nimium obſcurè. Eraſ. Bene agentibus, rectè expreſſa ſententia. Ego ſtudui propius abeſſe à Græcis.

4 Vltor ad iram, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id eſt, per quem Deus iratus vlciſcitur malos.

5 Neceſſe eſt ſubiici, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, Neceſſitati. vel (vt alii codices habent) neceſſitate ſubditi eſtote, id eſt ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε, contra omnium noſtrorum codicum fidem, ſi duos tãtùm excipias, ſed quibus ipſa etiam ſententia repugnat. Neque enim præcipit Apoſtolus vt pareamus magiſtratibus, quòd vrgeat neceſſitas, quaſi liceat alioquin iugum excutere: ſed potius quia æquiſſimum eſt vt Dei miniſtro ſubiiciamur, neque res eſt media ſeu ἀδιάφορος, ſed eiuſmodi vt hominis etiam conſcientiam obliget. minimè id quidem quaſi magiſtratui aut cuiquam homini liceat leges cõdere conſcientiis, quæ vnicũ habent legiſlatorem: ſed quia nemo poteſt bona conſcientia ei reſiſtere cuius poteſtati Deus ipſum ſubiecerit, adeo vt hanc ob cauſam

ob cauſam non ſit ſeditioſis & ἀτάκτοις negotium duntaxat cum magiſtratu, cui ſeſe opponunt, ſed etiam cum Deo ipſo. Siamus tamen hæc eſſe intelligenda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apoſtolicum illud, Præſtat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum eſt, aliud eſſe, magiſtratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per ſubiectos exequi volenti, non obſequi, quàm vim ſuo magiſtratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum eſt, iſtud verò nefas eſt. niſi quis fortè priuatus extraordinarium mandatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locum, comperiet hinc quoque Anabaptiſtas ſui furoris principia hauſiſſe, aut illum certè iiſdem furiis olim fuiſſe agitatum quibus hodie Anabaptiſtæ.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

6 Propter hoc enim etiam tributa ſoluitis: ſiquidem [a] miniſtri Dei ſunt in hoc ipſum [b] incumbentes.

6 Ideo enim & tributa præſtatis: miniſtri enim Dei ſunt in hoc ipſum ſeruientes.

7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμήν, τὴν τιμήν.

7 ‖ Reddite igitur omnibus quod debetis: [a] cui tributũ *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: [b] cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

7 Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributũ: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

Matth. 22. b. 21

8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

8 Nemini quicquam [a] debete, niſi *hoc* vt alii alios diligatis. nam qui diligit alterum, [b] Legẽ impleuit.

8 Nemini quicquã debeatis, niſi ut inuicem diligatis: q enim diligit proximum, Legem impleuit.

9 Τὸ γάρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

9 Siquidem illud, ‖ Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falſum teſtimonium dices, Non concupiſces: & ſiquod aliud *eſt* mandatum, in hoc ſermone [a] ſummatim comprehenditur: nempe ‖ Diliges proximum tuum ſicut teipſum.

9 Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falſum teſtimonium dices, Non concupiſces, & ſiquod eſt aliud mandatum, in hoc uerbo inſtauratur, Diliges proximum tuũ ſicut teipſum.

Exo. 20. c. 14. deut. 5. b. 18

Leuit. 19. d. 18. matth. 22. d. 39. mar. 12. c. 31. gal. 5. c. 14. iac. 2. b. 8

6 Miniſtri, λειτουργοί. Vide Act. 13. a. 2, & infrà, 15. d. 17. Incumbentes, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, Seruiẽtes, nõ ſatis expreſſè. Videtur enim Apoſtolus hoc verbũ vſurpaſſe, vt oſtẽderet à magiſtratu pondus minimè leue ſuſtineri, oppugnandi malos, & bonos tuẽdi: vt planè inuicta quadã ac diuina animi fortitudine inſtructũ eſſe oporteat qui publico hoc munere ita defungi velit vt Deo fidem ſuam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia ſolui, & honorem, tanquam reipublicæ cauſa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, ſed diuerſa conſtructione.

7 Cui tributum, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμεναι εἰκόνες, cui debentur imagines. Ideo expreſſi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ poſitum, quod Ionibus eſt peculiare. Cæterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id eſt tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro cenſus ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id eſt collationẽ, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo ſermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine perſoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, ſcriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus perſoluuntur. Cui timorem, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebræorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiſcentem: Honoris autem nomine intelligit reuerẽtiam quam magiſtratui habere par eſt, eámque ſinceram & voluntariam: cuiuſmodi fuit illa Q. Fabii Maximi, filium Conſulem reuerẽntis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius aſſurgere nos iubeat Paulus.

8 Debere, ὀφείλετε. Incertum eſt (inquit Eraſmus) an ſit Debetis, indicandi modo, an Debete. Atqui res ipſa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambroſio affingit, nihil tale cogitanti, eſt eiuſmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuiſſe: quaſi videlicet ſuperiora ad magiſtratus ethnicos referantur, iſta verò ad Chriſtianos. Id verò quum ſit abſurdiſſimum, vnde tandem colligitur Ambroſio placuiſſe? Scribit enim, inquit, in hũc locum, Pacem vult nos habere, ſi fieri poteſt, cum omnibus, dilectionẽ verò cum fratribus. Quaſi verò Ambroſius, quũ hæc ſcriberet, cõpararit cum hoc dicto ſuperiores huius capitis verſiculos, ac nõ potius ſuperioris capitis verſiculũ decimũoctauum, quòd affines inter ſe ſentẽtias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) ſicut Eraſmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de noſtro in magiſtratum officio aut pietate potius differuiſſet, nunc omnium forenſium litium ac controuerſiarum fontem aperit, nempe quòd ſuum cuique nonniſi inuiti & magiſtratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt poſtea nobis ſit inuidioſum & exoſum magiſtratus nomen. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, niſi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus, eiuſmodi eſt vt bonus vir ſemper inueniat quod proximo debeat, ac proinde ſeſe hoc veluti ære alieno libens obſtrictum eſſe fateatur. Legem impleuit, νόμον πεπλήρωκε. Id eſt, non vnicum aliquod præceptum obiit, ſed in genere præſtitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apoſtolus de perfecta vel imperfecta obſeruatione Legis, vt nugantur Sophiſtæ: ſed charitatem vt vniuerſale præceptum commendat, ſicut apparet ex ratione quæ ſubiicitur, & concluſione quæ attexitur, nec eſt aliter intelligenda.

9 Summatim comprehenditur, ἀνακεφαλαιοῦται. Id eſt, in ſummam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apoſtolus hoc loco de mutuis hominum officiis diſſerat, Legis vocabulum hoc in loco ad ſecundam tabulam reſtringendum puto. Vulgata, Inſtauratur, vt planè videatur legiſſe ἀνακαινοῦται, vel ἀνατίθεται.

1.Tim.1.a.5	Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.	10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖ expletio Legis, est charitas.	10 Dilectio proximi malũ non operatur. Plenitudo ergo Legis, est dilectio.
	Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρόν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.	11 Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim propius nos est salus, quàm quum credidimus.	11 Et hoc, scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm quum credidimus.
	Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.	12 Nox processit, dies autem propinquat. Abiiciamus igitur opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conueniat.	12 Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.
Luc.21.f.14	Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.	13 Vt interdiu, compositè ambulemus: ‖nō *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.	13 Sicut in die, honestè ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.
Gal.5.c.16 1.pet.2.c.11	Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.	14 ‖Sed induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete ad *explendas* cupiditates.	14 Sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desideriis.

10 Expletio, πλήρωμα. Vulg. & Eras. Consummatio. Vide suprà, ver. 8.

11 Idque, καὶ τοῦτο. Vulgata, Et hoc, admodum obscurè. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8, Nemini quicquam debeatis. Cui dicto, quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tādem ad institutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ causa, vt initio officiorum Ciceronis, Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet, &c. Perspecta opportunitate, εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Erasmus, Scientes, vel, Quum sciamus tempus, admodum obscurè. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le temps*, vel, *Veu la saison*. Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subiicit per epexegesin. Propius nos est salus, ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulgata, Propior est nostra salus. Potest enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Iohan. 15. b. 10, vt Veterem interpretem Erasmus non optimo iure flagellarit. Quàm quum credidimus, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eras. Quàm quum credebamus. Nam, inquit, sub Mose opinio fuit potius salutis quàm salus, & vmbra potius quàm res. Atqui præterquam quòd qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc vniuersalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ita explicandum vt ad solos Iudæos pertineat. Puto igitur, cum doctissimo interprete, Apostolum tempus illud designare quod fidem præcessit, à quo nimirum sumpsit hoc argumentum: quasi diceret, Olim antequam crederemus, frustra hæc nobis essent dicta, nunc verò quum non iam longissimè à nobis absit salus, (vt antea) sed proximè ad nos accesserit, danda est opera ne hanc occasionē videamur neglexisse. Itaque ἐγγύτερον non ita est accipiendum quasi quod antea esset propinquum, cœperit esse propinquius, sed quia quòd longissimè ac planè aberat, iam propius sit admotum. Quam interpretationem vel hoc confirmat quòd tempus illud tenebris nocturnis comparat, vt etiam Act. 26. d. 18, & Ephes. 4. d. 18, & aliis plurimis locis. Potest tamen hoc etiam accipi de intermedio tempore: acsi dicat Apostolus, quo propius ad plenam lucem accedimus, eo nos longius à tenebris abesse oportere.

12 Propinquat, ἤγγικεν. Alibi iā dicimur in luce versari, sed ita vt nōdū apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus vt in crepusculo. Opera tenebrarū, ἔργα τοῦ σκότους. i. Eā vitā quā agere solēt qui lucis cōspectū fugiūt. qua de re poeta verè & eleganter dixit, Nox & amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu. In quam sententiam disseritur quoque Ephes. 5. c. 11, & 1. Thess. 5. b. 7. quanquam Tenebrarum nomen latius hîc patet, totam videlicet superiorem vitam comprehēdens in Christi ignoratione transactam. Habitu qui luci conueniat, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulgata & Erasmus, Arma lucis, quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit, 1. Thess. 5. b. 8, tamen quod statim subiicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum solliciti sunt omnes modesti homines, non noctu, quum à nemine conspiciuntur, sed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere Honestè, vel etiam decorè. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum ὁπλίζεσθαι accipiatur pro [illegible], id est instrui & apparari.

14 Induimini Domino Iesu Christo, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, Induite, ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש ita vsurpari solet in re quauis, cuius accessione vel ornamur, (vt quū dicitur aliquis indui decore, salute, magnificentia, iustitia) vel contrà dedecoramur, vt indui confusione, maledictione, desolatione. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat. cap. 3. d. 27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic. 6. f. 34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes. quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss. capite 3. b. 10 & 11, & deinceps. Ad *explendas* cupiditates, εἰς ἐπιθυμίας. Vulgata, Carnis curam ne feceritis in desideriis, barbarè prorsus & obscurè. Erasmus, Carnis curam ne agatis ad cupiditates, non multo melius.

Κεφάλαιον ιδ	CAP. XIIII.	CAP. XIIII.
Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.	1 EVm verò qui fide est infirmus, assumite, nō *tamē* ad certamina disputationum.	1 Infirmum autē in fide assumite, non in disceptationibus cogitationū.
Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.	2 Alius quidem credit vescendum esse quibusuis: alius autē *fide* infirmus edit olera.	2 Alius enim credit se mãducare omnia: qui autem infirmus est, olus mãducat.
Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.	3 Qui edit, non edētem ne pro nihilo habeat: & qui non edit, edentem ne condemnet: Deus enim eum assumpsit.	3 Is qui mãducat, non mãducantem nō spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illū assūpsit.

IN CAPVT XIIII.

1 Eū qui fide est infirmus, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Quid fides declaret hoc in loco, diximus suprà, 4. d. 19. Cæterùm Apostolus nūc descendit ad ἰδικά, id est ad tradendā rationē quā in iis quæ propriè ad conscientiā spectant, sequi oportet Christianos in mutua vitæ consuetudine. Deligit autē quæstionē maximi momenti, eo præsertim tēpore, quomodo videlicet oporteat peritiores sese gerere cum rudioribus, in iis quæ ἀδιάφορα dicūtur. Assumite, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidem vltro expetite, nedum vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, Opitulemini: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Paulus Act. 20. g. 35. Non *tamen* ad certamina disceptationum, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus, discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulgata, Non in disceptationibus cogitationum, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διακρίσεις idem valeat atque διάσκεψις, quasi denique διαλογισμός hîc declaret cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, Ad diiudicationes disputationum: ac fateor quidem διακρίνειν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam re vera assumi debet infirmus, vt diiudicētur disputationes, id est vt tādem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ita conuertit, Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini: sentētia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd Tamen suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 Credit, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14. Nam πιστεύειν aliud significat quam νομίζειν, id est putare. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse quum interpretaretur Credit, id est putat. Vulgata, Credit se manducare, prorsus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, enim, pro μὲν, quidem. Sunt autem hæc tria in primis obseruanda hoc in loco: vnum, hîc agi non de rebus vel per se vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, nec de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Euangelicæ libertati, sed qui sola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hîc agi quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum de quo hîc agitur, ex verbo Dei institutus, adeo vt iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed obseruatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obseruandum est, Apostolum non præcipere vt eiusmodi ignorantia foueatur, sed duntaxat vt toleretur, tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitant sese impiissimis superstitionibus polluere. Alius autem *fide* infirmus, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν, quia nō præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositiuis, sed etiā postpositiuis articulis vti, vt Luc. 23. e. 33, & infrà, versu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmū dicere, sed FIDEM adiūxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mentio, putet infirmos à Paulo vocari quos oportuit ægrotos vocare. Nam ita existimarunt qui in Vulgata editione, pro Olus manducat, scripserunt Olus manducet, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locum fœdissimè corrupit: dum explicat quod suprà dictum est cap. 4. d. 19, Abrahamum non fuisse infirmatum fide. Edit olera, λάχανα ἐσθίει. Vulgata, Olus manducet, vt in plerisque codicibus legitur, manifesto errore. Nam præterquam quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει, non ἐσθιέτω, sentētia ipsa prorsus flagitat vt vtrunque mēbrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: vt iis non possim assentiri qui conuertunt φαγεῖν, vescatur. Certum enim est Apostolum, propositæ generali doctrina, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant iurisconsulti) applicare. Ac prior quidem iste sumptus est à ciborum discrimine: alter verò quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his versiculis duobus, secundo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subiicitur doctrina.

3 Ne condemnet, μὴ κρινέτω. Vulgata & Erasmus, Ne iudicet: nimium obscurè, vt alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est, quum ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè conuertit Vetus interpres Spernat, neque Erasmus, Despiciat: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putant quos vel pili faciant: alioquin Charitas postulat vt prudenter & amicè moneantur.

Iac.4.c.12

Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

4 ‖Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

4 *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? domino suo stat aut cadit. stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.*

Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.

5 Alius quidem æstimat diē præ die, alius autem peræquè æstimat quemuis diem. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

5 *Nam alius iudicat diē inter diē: alius autem iudicat omnē diē. Vnusquisque in suo sensu abūdet.*

Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν,

6 Qui curat diem, Domino curat: & qui non curat diem,

6 *Qui sapit diem, Domino sapit:*

4 Stabilietur autem, σταθήσεται δέ. Vulg. Stabit autem, στήσεται δέ. Eras. Imò fulcietur vt stet. Ego verò (vt de periphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohærere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, aut cadit, hoc videlicet accōmodans ad infirmum, qui dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum immundum attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu cōsistere, atque adeo veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd idcirco eum vt desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo tempore stabiliet.

5 Æstimat diem præ die, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secūda est ista species, eorum qui discrimina dierum ex Legis præscripto obseruabant: vt planè sint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quū hîc nescio quid cōminiscerētur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quanuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet alternos dies, tamen non perpetua est ista significatio, vt quæ locum nullum habeat in constructione actiua (quam vocāt) cuiusmodi hæc est. Deinde nulla est ieiunii mentio: & res ipsa ostendit de Legis ceremoniis indifferentibus hîc disseri, quarum causa non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus cōcedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cōuertere Diē iuxta diem, ac multo etiam minus, Diē supra diem, cum Hieronymo, quanuis sic accipiatur παρὰ Heb.3.a.3. Spectandū enim est quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorsus hîc respondere Latinæ præpositioni præ, vt in illo Terentii, Quum te postputasse omnes res præ parente intelligo. Sed & in verbo κρίνειν interpretādo, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν significat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem sine æstimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expositio & simplicissima est & sententiæ Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id est discernere seu distinguere, obstat proximum membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen vt sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro sanctificare, (id est pro præstantiore & sanctiore habere) quanuis sententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν conuertas iudicare, obscura fuerit expositio: quum nemo facilè intelligat quid sit iudicare diem præ die, ac multo minus, iudicare quemuis diem aut de quouis diē. Libuit tamen more meo adscribere varias interpretationes, vt cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata, Nam alius iudicat diem inter diem: sic Augustinus in quæstionibus huius Epistolæ, (quem sequitur Budæus) Alius quidē iudicat alternos dies: sic Hieronymus libro aduersus Iouinianum secundo, Alius iudicat diem plus quàm diem: sic denique Erasmus, Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens. Peræquè æstimat quemuis diem, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulg. Iudicat omnem diem. quod nemo intelligat. Eras. Idem iudicat de quouis die, sententia rectè expressa. Malui tamen hîc quoq; doctissimi interpretis vestigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autē quærat cur aduerbiū Peræquè addiderimus, quum κρίνειν simpliciter dūtaxat significet æstimare, sciendum est hoc aduerbium inclusum esse in πᾶσαν syncategoremate non vniuersali hoc in loco, vt etiam suprà versu 2, sed particulari indefinito. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sententiæ suæ, certus esto, si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidē ego pro conscientia interpretari, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, (nam hoc quoque addēdum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abunde etiam diximus Luc. 1.a.1. Vulg. Vnusquisque in sensu suo abundet, id est vnusquisque mentem suam sequatur: siue (vt Ambrosius explicat) consilio suo remittatur. Atqui præterquam quòd Abundare in suo sensu, propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque hæc sententia, Christiana esse potest. Dominus enim Deut.12.a.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus disserēs, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pòst apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori, & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloss.2.b.8, & d.23. 1. Tim. 4.a.1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, vt & illam Erasmi quæ in idem recidit, Vnicuique sua mens satisfaciat. Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apostolo vt nemo dubia aut hæsitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientiæ testimonium cum eo quod facimus consentiat, sed hoc in primis est curandum vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam prōpti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 Qui curat, ὁ φρονῶν. Vulg. Qui sapit, quod Erasmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. vnde factū est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obseruāt: agens nimirū non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres pleriq; interpretes) sed de eo demū quod in Lege Mosis præcipitur,

vt apparet ex eo quod scriptum est Colos.2.c.16. Domino curat, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudicium rectène faciat quum diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est cōclusio harum rationum quæ subiiciūtur infrà, ver.11 & 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apostolus quū diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hunc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari: quorum sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quodcunque accipias, notanda hîc sunt tria, nequis vniuersalēm hanc doctrinam esse putet: quum charitas præcipiat vt alii de aliorum salute soliciti simus, & quæ contra Dei voluntatem fiunt, vt iniustè facta reprehendamus. Primùm (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferentibus hîc agi, & quidem iis demum quæ sub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipsius iudicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehendi. Tertiò, nō de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip.3.a.2, & quibus ne tantillum quidem cedere voluit, Galat. 2. a.4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam istiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν his argumentis tueri. Et qui non curat, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sanè omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quanuis in contrariam sentetiam Erasmus nonnihil videatur inclinare.

Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.

Domino non curat. Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

& qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.

Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

7 Nullus enim nostrum sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.

7 *Nemo enim nostrū sibi uiuit, & nemo sibi moritur.*

Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.

8 Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.

8 *Siue enim uiuimus, Domino uiuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo uiuimus, siue morimur, Domini sumus.*

Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.

9 Ad hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

9 *In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur.*

Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.

10 ‖Tu verò cur cōdemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrē tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.

10 *Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrē tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*

2.Cor. [illegible]

Qui edit, ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimen. Huic opponitur, Qui non edit, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secūdo explicandum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quum Erasmus pro Qui edit, maluerit dicere Qui vescitur: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

7 Sibiipsi viuit, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicunt היטיב לנפשו. i. benefacere animæ suæ, vt Psal.49.c.19. Hîc ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nēpe quòd non suā, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamen alii sint peritiores, alii rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiā in primis quia hæc iudicia quæ reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeāt in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur à Deo.

9 Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimum variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleāt pro compositis vsurpari. nisi malimus, ex Erasmi sentētia, præteritum Vixit interpretari pro præsenti Viuit, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiā ratione occurri potest battologiæ, si Resurrexit & reuixit, peritè accipiamus acsi scriptum esset, Resurgēs reuixit, id est per resurrectionem nouum vitæ statum est consequutus. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησε καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, & vixit, & mortuus est, & resurrexit. Codex autem quo visus est Erasmus, scriptū habebat, Et mortuus est & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν. quam lectionē Chrysostomū sequutum esse apparet ex cōmentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

Esa.45.d.23 phil.2.b.10

Γέγραπται γὰρ, Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.

11 Scriptum est enim, ‖ Viuo ego, dicit Dominus, Quoniam mihi sese flectet omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo.

11 *Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu: et omnis lingua confitebitur Deo.*

Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.

12 Nempe ergo vnusquisque nostrum de seipso rationē reddet Deo.

12 *Itaque vnusquisque nostrum pro se rationē reddet Deo.*

Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

13 Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculū ponatis fratri, aut scandalum.

13 *Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, uel scandalum.*

Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι᾽ ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

14 Noui, & persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse impurum per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurū, *id* ei impurum *esse*.

14 *Scio et confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat qd cōmune esse, illi commune est.*

1.Cor.8.d.11

Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iā secundum charitatem ambulas. ‖ Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.

15 *Si enim propter cibum frater tuus cōtristatur, iā non secundū charitatem ambulas. noli cibo tuo illū perdere pro quo Christus mortuus est.*

Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

16 Ne vestrum igitur bonum blasphemator.

16 *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*

11 Viuo ego, ζῶ ἐγώ. Hebraicè חי אני, quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perinde est ergo acsi diceret Dominus, tam certò futurum aliquid ac certum est ipsum viuere, id est Deum esse. Itaque quanuis Esaiæ 45.d.23, (quem locum hic citat Paulus) non sit חי אני, sed בי נשבעתי, id est Per meipsum iuraui, tamen quod ad sententiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. Mihi *sese* flectet omne genu, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hîc nonnulla Apostolus, vt qui non constituerit syllabas numerare, sed ita tamen vt integra maneat sententia. Quod autem in Complutensi editione additur ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, cælestium, terrestrium, & inferorum, puto irrepsisse ex Phil.2.b.10. Confitebitur Deo, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון sub. לי, id est iurabit omnis lingua mihi, eodem prorsus recidit. Est enim iusiurandum vera ac aperta eius Dei professio, quem vt testem & periurii vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum συνεκδοχικῶς iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa.19.c.18.

13 Sed hic potius adhibete iudicium, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, Sed hoc iudicate magis. Erasmus, Verùm illud iudicate magis, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphasin. Est autem elegās antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quū in priore membro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore declarat iudicio & consideratione vti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν cōuertere Iudicemus quàm Damnemus. Aut scandalum, ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distingunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, Aut lapsus occasio. Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidē certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 Persuasum habeo, πέπεισμαι. Id est ἐπληροφορήθην, nimirū à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum. quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, Confido, id est πέποιθα. Impurū, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum Cōmune. de quo diximus Mat. 15.b.11. Nos quidem nostræ interpretationis authorem habemus Petrum Act.10.b.14, qui τὸ κοινὸς interpretatur ἀκάθαρτον. Per se, δι᾽ ἑαυτοῦ: id est φύσει, natura, vt rectè exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. Per ipsum δι᾽ αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nōnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ positum esse: quod interdum apud idoneos authores inueniri docet prolatis exemplis Budæus. Nam Per ipsum interpretari cum Theodorito, Per Christi beneficium: vel cum Seueriano, Per Deum, mihi nimis coactum videtur. Sed, εἰ μή. Vulgata, & Erasmus, Nisi. Vide 1. Corinth.7.b.16.

16 Vestrum, ὑμῶν. Vulgata, Nostrum, ἡμῶν, contra omnium nostrorum codicum fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non esse. Blasphemator, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus, Hominum maledicentiæ sit obnoxium. quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum redundare. Vide Matth.9.a.3.

Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritū sanctū.

17 *Non est enim regnum Dei esca et potus, sed iustitia, et pax, et gaudiū in Spiritu sancto.*

Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

18 Nā qui per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

18 *Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus.*

Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

19 Nempe igitur quæ ad pacē faciūt, sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

19 *Itaque quæ pacis sunt sectemur, et quæ ædificationis sunt inuicem.*

Tit.1.d.15

Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖ omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

20 *Noli propter escam destruere opus Dei. omnia quidem sunt munda: sed malum est homini q per offendiculum manducat.*

1.Cor.8.d.13

Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

21 ‖ Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

21 *Bonum est non manducare carnem, et non bibere uinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.*

Σὺ πίστιν ἔχεις· κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.

22 Tu fidem habes: apud temet ipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in *eo* quod approbat.

22 *Tu fidē habes: penes temetipsum habe corā Deo. Beatus q nō iudicat semetipsum in eo quod probat.*

Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

23 Qui verò ambigit, si ederit, condemnatus est, quoniam nō *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est.

23 *Qui autē discernit, si manducauerit, damnatus est: qa non ex fide, omne autem quod non est ex fide, peccatum est.*

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

1 Debemus autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac non indulgere nobisipsis.

1 *Debemus autē nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, et non nobis placere.*

18 Per hæc, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiā tranquillè colit per Spiritū sanctum. Vulg. In hoc. i. ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionē inuenimus in vno vetusto codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique, De moribus Manichæorum lib.1.cap.14.

19 Et quæ ad ædificationem, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significātur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiunctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui ciuitati, i. nouæ Hierusalem, comparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidib. constructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus scribitur Esa.cap.54, & Apoc.cap.21

20 Cum offendiculo, διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eras. Per offendiculum. Ego verò existimo διὰ hoc in loco respondere בעד Hebræorum, pro μετά vel σύν vsurpatæ. Nam διὰ pro ἐν interdum poni annotauimus suprà, 4.b.11. ἐν verò pro σύν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplum adscribere.

22 Tu fidem habes, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid sit fides hoc in loco, & quid fidē habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe certum ac securū esse libertatis Christianæ in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locū obtēdūt, quasi fidei professio nō requiratur. Cæterùm quū post ἔχεις fere adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Vidētur enim hæc potius per concessionē quàm per interrogationē dici. Approbat, δοκιμάζει. id est quod amplectitur. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, aliorū videlicet exēplo facti audaciores: de quib. agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccant. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirāt. Censent ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret.

23 Qui verò ambigit, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, Qui autem discernit. Erasmus, Qui autem diiudicat. Vide Matthæum cap.21.b.21. Peccatum est, ἁμαρτία ἐστίν. Hic in omnibus nostris vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versus 25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27, desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ac fortassis præter omnium codicum consensum. Non desunt tamen aliæ rationes quibus probetur hæc potius hoc loco legi debere quàm ad calcem epistolæ reiici. Noluimus tamen in recepta lectione quicquam immutare.

IN CAPVT XV.

1 Indulgere, ἀρέσκειν. Vulgata & Erasmus, Placere. Atqui apud Latinos placere sibi dicitur qui effertur & & gloriatur, de quo nō agit propriè hic Apostolus, sed de eo potius qui cæteris cōtemptis sui vnius ra-

tionem habet, idque vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitium etsi cum illo coniunctum est, tamen nonnihil est diuersum, & mox idem verbum ἤρεσεν in laude ponitur.

2 Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

2 Itaque vnusquisque nostrûm proximo indulgeat in bonum, id est ad eius ædificationem.

2 Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem.

3 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν· ἀλλά, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

Psal. 69. b.

3 Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

3 Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me.

4 Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

4 Nam quæ antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spē habeamus.

4 Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinā scripta sunt: ut per patientiā & consolationē Scripturarum, spē habeamus.

5 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

1. Cor. 1. b. 10

5 Deus autem patientiæ & cōsolationis author, det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum.

5 Deus autem patientiæ & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.

6 Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

6 Vt unanimes uno ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ.

7 Propterea assumite alii alios, sicut & Christus assumpsit nos in gloriam Dei.

7 Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit nos in honorem Dei.

8 Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

8 Illud autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones patrum.

8 Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatē Dei, ad cōfirmandas promissiones Patrum.

2 *Itaque* vnusquisque, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6. d. 19, & 12. a. 3. Nostrum, ἡμῶν. Vulgata. Vestrum, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, debemus, & sequitur ἡμετέραν, nostram, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà, 13. d. 13, quū dixisset περιπατήσωμεν, ambulemus, subiecit ἐνδύσασθε, induite. Sic enim frequenter solent Hebræi.

In bonum, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà, 8. e. 28, & 13. a. 4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, i. in re bona & honesta, q non sit in re quauis indulgēdum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum q vt dici oportuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirum explicās quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομή diximus suprà, 14. d. 19.

3 In me, ἐπ' ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτόν, in eum: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (siquis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nēpe si post ἀλλά aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 Antè scripta sunt, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulg. Scripta, nō expressa præpositione πρό. Erasmus, Præscripta, non modò non expressa, sed etiam peruersa sententia. Et consolationem, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, Exhortationem, vt legit Ambrosius. Vtrūque enim Græco vocabulo cōuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cū patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniā Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 Vt eodem animo affecti sitis, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulgata, Idipsum sapere. de quo diximus suprà, cap. 12. versu 16.

7 Assumite, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, Suscipite, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quā diximus suprà, 14. a. 1. Assumpsit nos in gloriam Dei, προσελάβετο εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò conuertit, Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei, sententia (ni fallor) deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficii in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptū est Ephes. 1. b. 5. Sed tamen quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectunt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit Honorem, id est τιμήν, Erasmus rectius interpretatus est Gloriā. Videtur enim Gloria magnificētius quiddā declarare, vt ipse rectè annotauit. Nos, ἡμᾶς. Vulgata, Vos, ὑμᾶς. Sed ego illud malo.

8 *Illud* autem dico, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, Dico enim, λέγω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionē in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque

tum Iudæos tum Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. Circuncisionis, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15. versu 24. Alioquin dici non potest circuncisionis minister (id est Legis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. Pro Dei veritate, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3. a. 7. Patrum, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

9 Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν, καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

9 Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, Propterea confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

9 Gentes autem super misericordia honorare Deū: sicut scriptū est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.

Psal. 18. d. 50

10 Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Deut. 32. f. 43

10 Et rursum dicit, Gaudete Gētes cum populo eius.

10 Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.

11 Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

11 Et rursum, Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

11 Et iterū, Laudate omnes Gētes Dominū: & magnificate eum omnes populi.

Psal. 117. a. 1

12 Καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

12 Et rursum Esaias dicit, Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

12 Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.

Esa. 11. c. 10

13 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

13 Vtinam verò Deus spei impleat vos omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

13 Deus autē spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe, in uirtute Spiritus sancti.

14 Πέπεισμαι δέ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

14 Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

14 Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniā & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere.

9 Et vt Gentes, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τό, & vtrunque membrū cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse disertè testatur Iohan. 10. c. 16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi nō potest nisi admodum violenta interpretatione: quanuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. Confitebor tibi, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matthæi 10. c. 32.

10 Gaudete, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut. 32. f. 43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa, הרנינו גוים עמו, id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate ô Gentes, populū eius. Paulus autē vel suppleuit עם vt sit עם עמו vel sententiam spectauit, non verba. Non possunt enim Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscant.

12 Et qui exurgat ad imperandum Gentibus, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים, id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quòd sub principis vexillo agat populus. In ipso sperabunt, ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרושו, id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nam vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 Vtinam verò Deus, ὁ δὲ Θεός. Vulg. & Eras. Deus autem. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iūctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm Deum spei authorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v. 5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. Omni, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes. 1. versu 3, & 1. Corinth. 13. a. 2. Quid autem Pacem vocet diximus abunde suprà, 5. ver. 1. Quanquam etiam siquis pro mutua concordia accipiat, fortassis non ineptè senserit. Credendo, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis causam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν, i. ad hoc vt credatis, siue ad credendum. Sed ego illud malo.

14 Quòd ipsi per vos, ὅτι καὶ αὐτοί. Id est vltro & sponte vestra. Sic enim à Græcis scriptoribus vsurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, -- τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; quemadmodū eruditè in hunc locum Erasmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere, Quòd & ipsi. Bonitate, ἀγαθωσύνης. Vulgata, Dilectione, id est ἀγαπωσύνης, vt quidem existimat Erasmus. Nam quod ad me attinet, nusquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexisse quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propensionem: Græci tamen interpretes tradunt

ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id est improbitati,& vniuersam quandam virtutem significare. Mihi verò non displicet Veteris interpretis opinio,propter illa quæ de cognitione subiicit,& mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apostolus hæc prætexere non tam epistolæ vniuersæ quàm extremæ parti, in qua tam copiosè tamque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. Vos mutuò, ἀλλήλους. Vel, Alii alios, vt fere solemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus ἄλλους, alios, quod est fortassis ἐμφατικώτερον.

Græce	Latinè	Vulgata
15 Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοί, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,	15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliqua ex parte, veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi á Deo,	15 *Audacius autem scripsi uobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriā nos reducēs, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,*
16 Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes: operans Euangelio Dei, vt oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctū.	16 *Vt sim minister Christi Iesu in Gentibus, sanctificans Euangeliū Dei: ut fiat oblatio Gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto.*
17 Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.	17 Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.	17 *Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum.*
18 Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,	18 Non enim sustinuerim quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis,	18 *Non enim audeo aliqd loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam Gentium, uerbo & factis,*
19 Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.	19 Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalē & circūiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicādi Euangelii Christi munus.	19 *In uirtute signorum & prodigiorū, in uirtute Spiritus sancti: ita ut ab Ierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim Euangeliū Christi.*

16 Apud Gentes, εἰς τὰ ἔθνη. Vulg.& Eras. In Gentes. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, omnes, quod minimè videtur otiosum. Operans Euangelio, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, Sanctificans. Erasmus, Sacrificans. Augustinus, Consecrans: quæ omnes interpretationes nimium certè sunt obscuræ. Constat autem τὸ ἱερουργεῖν prorsus respondere Latino verbo Operari, quod & ipsum de rebus sacris propriè dicitur, si Nonio credimus. Vt oblatio Gentium fiat accepta, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationem Gentium passiuè vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificum dicit Deo quasi victimis litare,

18 Non enim sustinuerim dicere, οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν. Vulgata & Erasmus hoc loco accipiunt τολμᾶν pro Audere: perinde acsi diceret Apostolus se nō esse aliena facta, sed sua vnius cōmemoraturum. Atqui quisquis hoc modo præfatur, se non audere aliquid eloqui, quid aliud significat quàm voluntatem sibi non deesse, sed facultatem? Itaque hanc interpretationem non possum amplecti. Illud verò constat, τολμᾶν apud Græcos interdum respondere Latino verbo Sustinere, pro Posse & parem esse alicui graui & difficili rei præstandæ. Sic Plato libro secundo De republica, ὅστις τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, qui sustineat ab alieno abstinere. Sic Quintilianus lib.1.cap.4, Nec enim huius rei iudicium differre sustineo. Sic quoque accipitur suprà,5.b.7: & mihi videtur hæc significatio huic loco in primis accommodata. Quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ. Id est, Ita mihi omnibus in rebus omnibúsque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quanuis igitur Græca habeant ad verbum, Quicquam eorum quæ per me non effecit Christus, vt etiam Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum est acsi scriptum esset λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri potest, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quē Christus omnia effecit, quomodo possit quicquā dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (vt opinor) germana huius loci expositio, quam videntur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius apertè amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat verbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quòd, si eam sequaris, necesse prorsus fuerit (quantum quidem possum iudicare) ista omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ, per parēthesin distinguere ab iis quæ sequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, sed de se vno commemoret. Id verò si facias, nō video qui possint satis aptè ista cū versiculo 17 cōnecti: quod tamē necessariò faciēdū erit. Quid si verò (vt solēt sæpe Hebræi) transpositā negantē particulā dicamus, vt οὐ λαλεῖν idē valeat atque σιωπᾶν? Erit igitur hæc sententia, Non enim sustinuerim nō dicere (i. tacendo dissimulare) quicquā ex iis quæ per me Christus effecit. Nā sic solet Paulus nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur, vt muneris sui dignitatem conseruet. Absit tamen vt quicquam mutē ex coniectura, in tanto præsertim codicū consensu. *Adducendis* ad obedientiam Gētibus, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulg.& Eras. ad verbum, In obedientiam Gentium, quod nemo facilè intelligat.

19 Virtute Spiritus Dei, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, *Promanante* à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δύναμις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem. Illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro

Πνεύματος Θεοῦ legit Πνεύματος ἁγίου, Spiritus sancti. Et circumiacentibus *regionibus*, ἐν κύκλῳ. Vulgata, Per circuitum, ἐν κύκλῳ. Impleuerim, πεπληρωκέναι. Vel, Obierim, vt Matthæi cap.10. versu 23. Sed illud tamen videtur magis expressum. Prædicandi Euangelii Christi munus, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Vulg.& Eras. ad verbum, Euangelium Christi, nimium profectò obscurè. Vide suprà,1.b.6.

Græce	Latinè	Vulgata
20 Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ᾽ ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·	20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamētum ædificarem:	20 *Sic autē prædicaui Euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamētum ædificarem:*
21 Ἀλλά, καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.	21 Sed, sicut scriptum est, Quibus non est annūtiatum de eo, videbunt: & qui nō audierunt, intelligent.	21 *Sed, sicut scriptum est, Quibus nō est annūtiatū de eo, uidebunt: & q nō audierunt, intelligent.* Esa.52.d.15
22 Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.	22 Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirem ad vos.	22 *Propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos.* Suprà,1.b.13
23 Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν,	23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, desiderium autē habeam veniendi ad vos à multis annis:	23 *Nunc uerò ulterius locū non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis:* Suprà,1.b.11. 1.thess.1.17.
24 Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.	24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens, videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra cōsuetudine prius ex parte expletus fuero.	24 *Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc: si uobis primùm ex parte fruitus fuero.*
25 Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.	25 Nunc autem proficiscor Hierosolymā, ministrās sanctis.	25 *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*
26 Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.	26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.	26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*

20 Ambiens, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, Sic autem prædicaui Euangelium hoc, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus, Annitens, quod mihi videtur nimis dilutum. Alienum, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod non sit Christi auspiciis, vt Iohan.10.a.5.

22 Sæpe, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulg. Plurimùm, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertendum esse Multis, vel, Circa multa.

24 Quandocunque, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit, ὡς ἐάν legatur disiunctim, sonat Vt si: si coniunctim, verti poterat Simulatque. Ego verò docui ex idoneis authoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act.3.c.19, vt ὡς ἄν, vel ὡς ἐάν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1.Cor.11.g.34. Sed idem nō rectè legit πορεύομαι in præsenti. Veniam ad vos, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc videtur non legisse Chrysostomus: nec tamen possis tollere, nisi etiam γὰρ expungas post ἐλπίζω. Origenem nihil moror, cuius commentarios ita videtur deprauasse Ruffinus (is enim est eorum interpres, non Hieronymus) vt errata erratis cumularit. Denique plana est ea lectio quæ passim est recepta, quam etiam in omnibus nostris vetustis codicibus integram inuenimus. Vestra consuetudine, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, Vobis, obscurè. Expletus fuero, ἐμπλησθῶ. Vulgata, Fruitus fuero, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis authorem.

25 Proficiscor, πορεύομαι. Vulg. Proficiscar, πορεύσομαι, nō satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu, vt profectionem differre non possit. Ministrans, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officii impendens perferendæ ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hic peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi propriè dicebantur, i. qui ærario Ecclesiastico præerant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act.13.a.2.

26 Placuit, εὐδόκησαν. Vulgata ad verbum, Probarunt: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptū est 2.Cor.9.b.7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hic fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.d.17, & Luc.2.b.14. Conferre aliquid, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. [illegible] vt Vetus interpres, Collationē aliquam facere. Stapulensis mauult Communionē [illegible]

vt non ineptè quoque possis connectere, Conferre aliquid in commune cum pauperibus sanctis, &c. Eras. Communicationem aliquam facere, quam periphrasin nusquam memini legere.

1.Cor.6.b.11

27 Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.

27 ‖Placuit enim, inquam, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorū bona Gentes participarunt, debent etiam ipsis in carnalibus eis ministrare.

27 Placuit enim eis, & debitores sunt eorū. nā si spiritualium eorū participes factæ sunt Gentiles, debent et in carnalibus ministrare eis.

28 Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι᾽ ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis consignauero hunc fructū, abibo istac in Hispaniam.

28 Hoc igitur quū consummauero, & assignauero eis fructum hunc per uos, proficiscar in Hispaniam.

29 Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

29 Scio verò me, quum veniam ad vos, cū plena benedictione Euangelii Christi venturum.

29 Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniam.

30 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrū Iesum Christum, & per charitatē Spiritus, ‴vt mecum certetis nostris pro me apud Deum precibus.

30 Obsecro ergo uos fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, ut adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.

31 Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa: vtque ministerium hoc meum erga Hierusalē, acceptum sit sanctis.

31 Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & ut obsequii mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.

32 Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnaque vobiscum refociller.

32 Vt ueniā ad uos in gaudio per uoluntatem Dei, ut refrigerer uobiscum.

27 Ministrare, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorū inseruire: qua ratione omnes Christiani dici possunt λειτουργοί, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificii species, & quidem Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.a.2, & suprà, 13.a.4 & 5. Cæterùm leuiculum est quòd κοινωνεῖν verti participare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana; vt Castellio nouè conuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere θεῖα, & pro σαρκικὰ, ἀνθρώπινα vel αἰσθητικά. Sed multo certè expressius loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quū iis vtatur vocabulis quibus harū rerū natura ipsa explicatur.

28 Eis consignauero, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatū deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, eis, commodius ad Macedones dantes quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quamuis in ea opinione sit Erasmus. Hunc fructū, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes. Istac, δι᾽ ὑμῶν, ad verbum Per vos. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitū è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 Cum plena benedictione Euangelii, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum, ἐν pro σύν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) sæpe iam annotauimus. Vulg. In abundātia benedictionis Christi, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroq; seruato Hebraismo: quorū tamen prior nonnihil est obscurus. Eras. In plenitudine Euāgelii Christi, admodū obscurè. Est autē hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurū maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendū aliquid. Sunt quoque qui hîc abundantiā benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimū Euāgelii fructum inueniat. quam sententiā si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelii. i. in eum locum vbi plenè abundat Euangelii gratia.

30 Per charitatem Spiritus, διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος. Id est, per mutuā illā coniunctioné, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit: quā vocat cōmunionē Spiritus, Phil.2.a.1: vnde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, quū vno spiritu membra omnia regantur. Hoc igitur vnū est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil neque grauius, neque excellentius, neque diuinius cogitari potest. Vt mecum certetis, συναγωνίσασθαί μοι. Vulg. Vt adiuuetis me, βοηθῆσαί μοι, non satis expressè. Indicat enim Paulus magnū sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimirū quod euenit, vt extremum periculū adiret. Erasmus, Vt me laborantem adiuuetis, i. συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 Erga Hierusalem, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt cōuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλήμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerii mei oblatio, id est ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά.

33 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

33 Deus autem pacis princeps, sit cum omnibus vobis. Amen.

33 Deus autem pacis sit cū omnibus uobis. Amen.

Κεφάλαιον ιϛ´

CAP. XVI.

1 Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

1 Commēdo autē vobis Phœben sororē nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cēchreensis:

1 Commendo autē uobis Phœbē sororē nostrā, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cēchris:

2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

2 ¹Vt eā excipiatis in Domino sicut vt dignū est sāctis, & adsitis ei quacūq; in re ipsi vsus fuerit vobis: nā hæc tū multis hospitiū præbuit, tū mihi etiā ipsi.

2 Vt eā suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio uestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.

3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

3 Salutate ‖ ³Priscillam & Aquilā, adiutores meos in Christo Iesu:

3 Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu:

Act.18.a.2, & g.26

4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

4 Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicē supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

4 Qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus nō solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.

5 Καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

5 Item ⁵Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, ⁵primitias Achaiæ in Christo.

5 Et domesticā Ecclesiā eorum. Salutate Epænetū dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.

6 Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

6 Salutate Mariam, quæ multū laborauit in nobis.

7 Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui sunt insignes ⁷inter Apostolos, qui etiam ante me ⁷fuerunt in Christo.

7 Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerūt in Christo.

8 Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

8 Salutate ⁸Ampliam dilectū mihi in Domino.

8 Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.

33 Deus autem pacis princeps, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hunc Hebraismum suppleuimus ex Esa.9.b.7.

IN CAPVT XVI.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratia. Est autem notandum hoc quoque quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quū alioquin etiam apud profanos homines extent istarum virtutum simulacra. Hospitium præbuit, προστάτις ἐγενήθη. προστάτης in genere præfectum declarat, itē patronum ac defensorē: qua significatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm vt mulieri cōueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, i. qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hospites ac peregrinos domum suam atque adeo in fidem suam reciperent: quòd significat Eustathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apostolus, huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit 1.Timoth.5.b.10.

3 Priscillam, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act.18.a.2, & g.26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, Priscam, vt etiam legit Vetus interpres.

5 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirū est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Cæterùm vt Græcum vocabulum retinerem, non eo tantùm sum adductus quòd tritum sit Latinorum auribus, sed etiam vt tandem dediscat mundus crassum illum errorem quo factum est vt Ecclesiam duntaxat pro templo accipiant plerique. At contrà, Erasmus hoc dedit suo seculo vt mallet Congregationem interpretari. Primitias Achaiæ, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, Asiæ, quam lectionem in vno duntaxat codice vetusto inuenimus. Quòd autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ conuertit, Qui est primitiuus, meritò mutatū est ab Eras. in, Qui est primitiæ. Sed hoc quoq; mihi visū est duriusculū.

7 Inter Apostolos, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id est, Quorū nomen apud ipsos etiam Apostolos viget. vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdū hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, vt 2.Cor.8.d.23. Fuerunt in Christo, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id est Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cuius emphasin non expresseris si dixeris, Qui Christo accesserunt, vel Christo nomen dederunt.

8 Ampliam, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιᾶτον, Ampliatum, quod & in vno codice inuenimus.

9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

9 *Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.*

10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

10 Salutate Apellem, probatū in Christo. Salutate eos qui sūt ex Aristobuli *familiaribus*.

10 *Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli.*

11 Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

11 *Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.*

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

12 Salutate Tryphænā & Thryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

12 *Salutate Tryphenā & Tryphosā, quæ laborāt in Domino. Salutate Persidē charissimam, quæ multum laborauit in Domino.*

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

13 *Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam.*

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum iis sunt fratres.

14 *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.*

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympā, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

15 *Salutate Philologum et Iuliā, Nereū & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cū eis sūt sanctos.*

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

1.Cor.16.d.20 & 13.d.12 1.Pet.5.d.14

16 ‖Salutate alii alios osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

16 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.*

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα, παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ᾽ αὐτῶν.

2.Ioh.d.10

17 Precor autem vos, fratres, vt speculemini dissidiorum & scandalorum authores, præter doctrinam quam vos didicistis: ‖& declinetis ab eis.

17 *Rogo autē vos, fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis.*

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

18 Nā qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: per blandiloquētiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

18 *Huiusmodi enim Christo Domino nostro nō seruiunt, sed suo uētri: et per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.*

15 Olympam, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, Olympiadem, contra omnium nostrōrum codicum fidem.

16 Osculo, φιλήματι. Referendum hoc est ad eorum temporum morem: cuius exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores extant. Sanctum autem vocat quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno.

17 Vt speculemini, σκοπεῖν. Id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. Vulg. Vt obseruetis, id est τηρεῖν vel φυλάττειν. Erasmus, Consideretis, quod minus etiam quadrat.

18 Per blandiloquentiam, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquā non ita procul abeundum vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Et assentationem, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν laudare, vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solent simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio huic loco conuenire: quòd his præcipuè artibus soleant vti pseudoprophetæ vt simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine religiosos vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id est (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetustis illis patribus degenerauerunt. *Hominum* minimè malorum, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulg. Innocentium. Erasmus, Simplicium.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ᾽ ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

19 Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos sapientes quidem esse in rebus bonis, innocentes verò in malis.

19 *Vestra enim obedientia in omnem locū diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo.*

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. Ἀμήν.

20 Porro Deus pacis *princeps* cōteret Satanam sub pedes vestros citó. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

20 *Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus uestris uelociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.*

21 Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος καὶ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος οἱ συγγενεῖς μου.

21 Salutant vos ‖Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

21 *Salutat uos Timotheus adiutor meus, et Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.*

Act.16.a.1 phil.2.c.19

22 Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, ἐν Κυρίῳ.

22 Saluto vos in Domino ego Tertius, qui descripsi epistolā.

22 *Saluto uos ego Tertius qui scripsi epistolam, in Domino.*

23 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

23 *Salutat uos Gaius hospes meus & uniuersæ Ecclesiæ. Salutat uos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*

24 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

24 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnib⁹ vobis. Amen.

24 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnib⁹ uobis Amen.*

25 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·

25 ‖Ei verò qui potest vos stabilire, secundum Euangelium meum, & præconiū Iesu Christi, ‖ex reuelatione mysterii quod à temporibus æternis tacitum fuit:

25 *Ei autē qui potens est uos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti:*

Eph.3.d.20 Eph.3.b.9 col.1.d.26 2.tim.1.c.9 tit.1.a.2

19 Sapientes, σοφούς. Id est, cognitione veritatis & prudentia quoque instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant? Innocentes, ἀκεραίους. Id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum vt reipsa noceatis cuiquam. Vulgata, Simplices. Erasmus, Sinceros. Vide Matth.10.b.16.

20 Pacis *princeps*, εἰρήνης. Vide suprà, 15.g.33. Cōteret, συντρίψει. Sic habēt omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres legit συντρίψαι, conterat, vt non sit promissio seu diuinatio qua confirmentur Romani ad perseuerādum: sed precatio potius, vt Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum.

22 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu vt etiam ad verbum γράψας referri possit: quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed vberior & planior erit sensus si cum salutādi verbo connectas, ita vt nos fecimus. Qui descripsi, ὁ γράψας: id est qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduersariis descripsi. Vulgata. & Erasmus, Qui scripsi, vocabulo ambiguo.

23 Gaius, Γάϊος. Trium Gaiorūm fit mentio in historia Apostolica: vnius, Derbæi, qui Paulum assectabatur, Act.20.a.4: alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat, Act.19.f.29: tertii, Corinthii, quē Paulus ipse baptizauit, 1.Cor.1.b.14, cuius hic fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolā dicunt Corinthi scriptam, quum Apostolus illuc venisset, vt ipse significat 2.Cor.13.e.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi: vnde profectus quum Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est. Procurator, ὁ οἰκονόμος: seu curator, quod nomen in veteribus inscriptionibus sæpe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari, quod & ipsum nō improbo. Arcarium autem, quo vtitur Vetus interpres, non memini legere. Cæterùm Vrbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè exposui.

24 Gratia Domini, ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulo antè posita sunt, nempe versu 20. apud Ambrosium & Origenem hic non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hic duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita videlicet vt epistolam claudāt. Hæc Erasmus.

25 Ei verò qui potest, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14.d.23, in omnibus nostris vetustis codicib⁹ definere hanc epistolam in superiorem versiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc versiculo ad finem vsque, attexi decimoquarto capiti. Mysterii, μυστηρίου: id est arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipse explicat Eph.cap.3. A temporibus, χρόνοις. Id est (vt alibi loquitur) ἐν πᾶσαις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hic nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰών pro quo Hebræi עולם dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur.

φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.

Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus declaratum.

27 Soli *inquam* sapienti Deo gloria per Iesum Christum in secula. Amen.

Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Pœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.

26 Quod nūc patefactū est, & Scripturas Prophetarū, secūdū præceptum æterni Dei, ad obeditionē fidei, in cunctis Gētibus cognitū.

27 Soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui gloria in secula seculorū. Amen.

Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.

26 Et per Scripturas, *διά τε γραφῶν*. Vet. interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, vt connectantur duo participia *φανερωθέντος* & *γνωρισθέντος*: neque verò causam video cur hic laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cū præcedentibus cohærere, aut è subiungi. Ad obedientiā fidei, *εἰς ὑπακοὴν πίστεως*. Vide suprà, 1.a.5. Declaratum, *γνωρισθέντος*, id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Sed duo hic notanda sunt, nempe neque ita vniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cælo cui non esset annuntiatum Euangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, quū non sit omnibus datum vt Dei mysteria nouerint, Mat. 13.b.11. Vulg. Cogniti, sensu multū diuerso ac prorsus etiā falso. Nam longè aliud est *γινώσκειν*, id est cognoscere, quàm *γνωρίζειν*, id est notificare.

27 Soli, *inquam*, *μόνῳ*. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeo vt ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepsi fere solet vsurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, non tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, quum videlicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat *αὐτοῦ* Ephes. 3.d.21, & 1. Pet. 2.d.24. In secula, *εἰς αἰῶνας*. Vide Matthæū 6.b.13. Nonnulli codices addunt *τῶν αἰώνων*, seculorum. Sic enim Hebræi dicunt לעולם עולמים, quod exposuimus Luc. 1.e.50.

Epistola Pauli Apostoli ad Corinthios prior.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α΄.

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφός,

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

Act. 9.b.9. 1. thes. 4.b.7. Rom. 1.a.7. eph. 1.a.1. col. 1.a.22. 2. Tim. 1.d.22.

NOVA INTERP.

CAP. I.

1 PAVLVS vocatione Apostolus Iesu Christi per volūtatē Dei, & Sosthenes frater.

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomē Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam*, tū ipsorum, tum nostri.

VETVS.

CAP. I.

1 PAVLVS uocatus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cū omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi in omni loco ipsorum & nostro.

ANNOTATIONES IN CAPVT I.

1 Vocatione, *κλητός*. Vide Rom. 1.a.1, vbi non hoc tātùm, sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 Sanctificatis, *ἡγιασμένοις*. Ratio constructionis poscebat vt potius scriberetur *ἡγιασμένῃ*, sanctificatæ.

Sed in collectiuis omnibus solet interdùm sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quòd autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh. 17.c.17, & Rom. 6.d.19. In Christo Iesu, *ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Eras. Per Christum Iesum, vt etiam Græca scholia explicant. Ego verò malui seruare præpositionem ἐν, quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christum sanctificet, i. à reliqua hominum colluuie separatos ac purgatos, sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit vt infrà, v. 4, iterum eadē verba simili modo conuerterim, & ver. 5, ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. Vocatis sanctis, *κλητοῖς ἁγίοις*. Id est quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbū קרא, id est vocare, apud Hebræos interdum declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quòd Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes condat: interdum verò publicam eámque minimè nudam nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa cōsentiat: quo modo etiam Eustathius nobilis Homeri interpres, explicat verbum *καλεῖσθαι*, lib. Iliad. δ, scribens in verba illa, *ἡ οὕνεκα σὴ παράκοιτις κέκλημαι*. Cum omnibus, *σὺν πᾶσι*. Si hæc accipias prorsus vniuersaliter, catholica fuerit hæc epistola, præter Apostoli consuetudinem. Itaque hunc locum explicandum puto ex altera epistola, quæ disertè inscribitur non tantùm Corinthiis, sed etiam reliquis totius Achaiæ fratribus, cuius metropolis erat Corinthus: sicut epistola ad Galatas generalem etiam inscriptionem habet. Verùm (vt dicam quod sentio) mihi potius placet legere *συμπᾶσι*, sicut in duobus codicibus scriptum inuenimus: quam lectionē si amplectamur, ita licebit hunc locū interpretari, Vocatis sanctis vniuersis, qui inuocant, &c. vt τοῖς ponatur *ἀποκοινοῦ*, sicut Rom. 1.d.18. vel, Vocatis sanctis, id est omnibus iis qui inuocant, &c. Sunt autem addita hæc omnia ad explicandum Ecclesiæ nomen. Qui inuocant, *τοῖς ἐπικαλουμένοις*. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidiū cum clamore petat, vt qui in periculo est constitutus. Est itaque vera inuocatio, fidei fructus. Nemo enim Deum appellat nisi qui eius præsidio tutū se fore sperat. Inde factum vt κατ᾽ συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, & inuocare nomen Christi, idē valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. Domini inquam, tum ipsorum, tum nostri, *αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν*. Vulg. Ipsorum & nostro. Eras. Vel suo, vel nostro. Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui cōiungunt cum Κυρίου, vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat Κυρίου ἡμῶν, Domini nostri: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nullam satis idoneam causam video cur hoc addatur, si de loco accipias, quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambrosius, ipsorum verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis coniungat, præsertim in proœmiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hic autem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderāt? Postremò id quoq; obseruandum puto, Apostolū non ita scripsisse vt vertit Erasmus, Vel suo vel nostro, ἢ αὐτῶν, ἢ ἡμῶν, per disiūctionem, sed connexa enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, & ipsorum & nostro: vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorūque esse commune. Atenim cur ista Paulus cōmemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthii cæterique omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebant, quasi Christus esset diuisus?

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·

Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd in omnibus ditati sitis in ipso, omni loquendi facultate, omnique cognitione:

6 Prout testimonium Christi confirmatum fuit in vobis.

3 Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 Gratias ago Deo meo semper pro uobis in gratia Dei quæ data est uobis in Christo Iesu:

5 Quòd in omnib⁹ diuites facti estis in illo, in omni uerbo & in omni sciētia:

6 Sicut testimonium Christi cōfirmatū est in uobis.

3 Gratia, *χάρις*. Vide Rom. 1.a.7, vbi totum hunc versiculum exposuimus.

5 In omnibus, *ἐν παντί*. Erasmus, Omnibus: quasi dicat Apostolus eos in Christo abundare omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. Idipsum verò quum paulo pòst (id est versiculo septimo) dicatur, non facilè admiserim hanc *ταυτολογίαν*. Deinde quum postea enumerentur species, alterum necesse fuit, nempe vt vel eæ species enumerarentur quæ totum genus cōprehenderent, vel adiiceretur particula quæ ostenderet exempli causa certas duntaxat eásque præcipuas species recenseri. Sed neque particula vlla adiicitur, neque duæ illæ species, nempe *λόγος* & *γνῶσις*, videntur omnia comprehendere. Itaque *ἐν παντί* existimo idem declarare atque in omni re, seu negotio. Ditati sitis, *ἐπλουτίσθητε*. Annotauimus Rom. 2.a.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundātiam significari apud Paulū: quo modo etiam apud idoneos scriptores *πλουτεῖν* pro *ἀφθονεῖν* accipitur. In ipso, *ἐν αὐτῷ*. Eras. Per ipsum. Vide suprà, ver. 2. Omni loquēdi facultate, *ἐν παντὶ λόγῳ*. Hic demū Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthii abūdent in omni negotio. itaq; redundat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, vt Ephes. 2.a.4, Iac. 1.b.10, 1. Tim. 6.d.18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum secundo casu, aut tertio sine præpositione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rō. 15.c.14, 1. Cor. 13.a.3, & alibi sæpe, non est propriè vniuersalis, sed totum quiddam & integrum declarat: quod tamen rursus ita est accipiendum vt meminerimus eius quod scribitur infrà, 13.c.9, nos omnes videlicet, quandiu hic versamur, nōnisi ex parte cognoscere ac prophetare. Itaque quum omnem sermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringendæ. Cæterùm *λόγον* vocat, non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthii,

6 Prout, *καθώς*. Erasmus, Quibus rebus, id est δι᾽ ὧν, vt etiam Græca scholia interpretantur, sed

prorsus coactè, quum per se plana & aperta sit sententia. Gratias ago Deo, inquit Apostolus, quòd in Christo sitis ditati omni cognitione & sermonis etiam gratia: quod ita esse vt dico, satis apparet ex eo quòd Christi testimonium sit in vobis confirmatum. id est ex eo quòd firma ac luculenta sint in vobis quæcunque Christi præsentiam ac virtutem testantur: nempe dona illa omnia Spiritus sancti, quibus tam abunde estis instructi vt nullum vos deficiat. Hæc est (ni fallor) huius loci genuina expositio: quam quũ etiam Photius in Græcis scholiis annotarit, miror ab Erasmo fuisse præteritam. Simili ratione argumentatur Petrus Act. 10. g. 47, & 13. b. 7. 8 & 9, nimirum ab effectis ad causam.

Tit. 2. c. 13
Phil. 3. d. 20

Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Adeo vt nullo dono deficiamini, expectantes dum reueletur Dominus noster Iesus Christus.

7 *Ita ut nihil uobis desit in ulla gratia, expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.*

1. Thess. 3. d. 13
& 5. d. 23

Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 Qui *Deus* etiam confirmabit vos vsque ad finem inculpatos, in die Domini nostri Iesu Christi.

8 *Qui & cõfirmabit uos usque in finem sine crimine, in die aduentus Domini nostri Iesu Christi.*

1. Thess. 5. d. 24

Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.

9 *Fidelis Deus, per quem uocati estis in societatem Filij eius Iesu Christi Domini nostri.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

10 Precor autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idem loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmẽtati, eadẽ mente & sententia.

10 *Obsecro autẽ uos, fratres, p nomẽ Domini nostri Iesu Christi, ut idipsũ dicatis omnes, & nõ sint in uobis schismata, sitis autem perfecti in eadem mente & in eadem sententia.*

6 Adeo vt, ὥστε. vt, hoc loco non notat finem, sed consequutionem: sicut rectè annotauit Erasmus. Ego adiicio, cohærere non cum versu 5, sed cum verbo ἐβεβαιώθη, confirmatum est, cuius nimirum reddat rationem: vt ab iis planè dissentiam qui ver. 6, addita parenthesi, ab isto diuellunt. Deficiamini, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, Desit. Erasmus, Destituamini. Vide Rom. 3. c. 23. Expectantes, ἀπεκδεχομένους. i. interim dum expectatis: quasi scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. Dum reueletur, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Erasmus, Reuelationem, ambiguè, quum etiam actiuè possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, vt & Petrus 1. Epist. 1. b. 7, & c. 13.

8 Qui *Deus*. ὅς. Repetendum est Dei nomen à ver. 4, vbi dixerat Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, Gratias ago Deo, & paulo pòst, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. i. ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipsius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque est quòd quisquam hac eclipsi offendatur, quum superiores versiculi, nempe 5. 6 & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant. Inculpatos, ἀνεγκλήτους. Id est, vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare: id est eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio, vt exposuit Rom. 8. a. 1, & f. 33. Vide Luc. 1. a. 6, vbi expẽdimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. In diem, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id est εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom. 2. a. 5. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom. 2. c. 16. Domini nostri, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. Aduentus Domini nostri, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis, πιστός. Id est verax & cõstans, vt illum prædicat Dauid Psal. 138. Itaque vera & propria significatione accipitur Fidei nomen hoc loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hic videatur constantia Dei significari. Nam quòd vocet in Filii sui communionem, id omne ipsius veritati tribuendum est, qui verax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quòd autem quoscunque semel donauit Filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantiæ Spiritu donet, in eo se verè constantem declarat. Alioquin πιστοὺς diuersa significatione solet vocare Apostolus eos qui fide sunt Christum amplexi. πιστὸς autem λόγος vocatur 1. Tim. 4. c. 9, & 2. Tim. 2. b. 11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. Per quem, δι' οὗ. Id est ὑφ' οὗ, à quo. Est enim promiscuus harum præpositionum vsus: vt planè inepti sint qui istis syllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν discerpant, aut personarum inæqualitatem inuehant: aduersus quos egregiè disputat Basilius in libro De Spiritu sancto. Communionẽ, κοινωνίαν. Vulg. Societatem. Eras. Consortium. Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctissimus interpres) & Græcam vocem & nostram illam cum ipsa Christi substantia coniunctionem melius declarat.

10 Idem, τὸ αὐτό. Vulgata, Idipsum, de quo diximus Rom. 12. c. 16. Dissidia, σχίσματα. Vulgata, Schismata, id est διχοστασίας, quas Apostolus ab hæresibus distinguit Gal. 5. d. 20. Est enim (vt opinor) propriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu voluntatum dissensio, quum alii aliis hominibus vel externis ritibus ita sunt addicti, vt quanuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati, & factiones quasdam ineant: vt Corinthii, quorum alii Apollo, alii Cepham, alii Paulum iactabant. Hæresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinæ causa exortam, vt exposuimus Act. 5. d. 17. Hic tamen Paulus Schisma in genere vocat omnem dissidii speciem, vt apparet ex eo quod illi oponitur, id est ex consensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu voluntatis coniunctione: (id enim est quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Græci vocabant quam Latini concordiam) denique in ipsa etiã oratione, quæ & iudicii & voluntatis est index. Vt autem ita hunc locum interpreter, non eo tantùm adducor, quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partiũ collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nẽpe à loquutione ad voluntatem, à vo-

luntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum loquutionis, id est ad animi iudicium. Coagmentati, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quãtitate discreta (quam vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiusmodi ex multis partibus compositæ, suis numeris cõstent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla desit aut supersit: deinde vt omnes aptè inter se cohæreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro componere seu compingere ac coagmentare, vt Rom. 9. d. 22, sed etiam pro perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vsurpatur pro luxata membra in suum locum restituere: qua significatione videtur translatitiè poni Gal. 6. a. 1. Denique etiam pro sarcire quod ruptum est & dissolutum, vt Mat. 4. d. 21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένοι exponit perfectos, quum hoc nomine fere intelligãtur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longius à Græcis recessit quum interpretaretur, Sed sitis integrum corpus: nec satis etiam perspicuè videtur loquutus.

Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

11 Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter vos.

11 *Significatum est enim mihi de uobis, fratres mei, ab his qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter uos.*

Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

12 Hoc autẽ dico, vnumquemque vestrũ dicere, Ego quidẽ sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

12 *Hoc autem dico, quòd unusquisque uestrũ dicat, Ego quidem sum Pauli, ego autẽ Apollo, ego uerò Cephæ, ego autẽ Christi.*

Act. 18. f. 24

Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

13 *Num* dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

13 *Diuisus est Christus? nunquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrum baptizauerim, nisi Crispum & Gaium:

14 *Gratias ago Deo quòd neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium:*

Act. 18. c. 8

Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

15 Vt nequis dicat me in meũ nomen baptizasse.

15 *Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.*

11 Declaratum est, ἐδηλώθη. Vulgata & Erasmus, Significatum est, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δηλοῦν aliquid amplius quàm τὸ σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt declarare & significare. Sic enim Cicero, ad Lucceium scribens, Itaque, inquit, hoc sæpius dicendum, tibique non significandum solùm, sed etiam declarãdum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad sententiæ pondus, ne videlicet Apostolus cuiuis delationi temere videatur credidisse. A domesticis Chloes, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom. 16. b. 10 & 11. vt mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosæ alicuius matronæ nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, si locus significaretur, prætermissa fuisset præpositio, vt rectè obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 Hoc autem dico, &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictum volo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirum hoc solere dictitare, Ego quidem sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom. 15. b. 8. Aliis placuit ὅ, τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptũ. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id est quia, vel propterea quód. Suũ cuique liberum iudiciũ esto. nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hæc omnia, sed alia aliis. Neque enim vnusquisque dicebat, Ego sum Pauli, ego sum Cephæ, sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum est è medio. Ego verò Christi, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberent. Eam verò expositionem si sequamur, adscribendum erit punctum post Κηφᾶ, & pro Ego verò Christi, dicendum erit, At ego sum Christi, & versiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eo quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. quæ ratio quum non adeo sit firma quin conuelli facilè possit, & omnes codices vno consensu ista connectãt cum præcedẽtibus, (quasi vna etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temere discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus æquo his vel illis ministris erant addicti, adeo vt cæteros aspernarentur, ac proinde homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se vnius Christi ita esse dicebant vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus non reprehendit eos simpliciter qui vnius Christi se esse dicerẽt, sed qui Christum ita profitebantur vt nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

13 Num dispertitus est Christus? μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationẽ, cum Theodorito. Itaque subaudienda est particula μή, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrũpi facilè possit, & in vno exẽplari additã cõperimus. Quòd autẽ Chrysostomus actiuè interpretatur μεμέρισται, diuisit, nimis est violentũ, quũ plana sit sentẽtia, nõ posse, vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christũ ministris opponi, quin veluti discerpatur Christ⁹. In nomẽ Pauli, εἰς ὄνομα Παύλου. Ortũ est hoc dicẽdi gen⁹ ex Baptismi formula quæ describitur Mat. 28. d. 19. Quid autẽ ibi valeat nomẽ Patris & Filii, & Spiritus sancti, diximus Act. 2. c. 16, & 19. a. 3. 15 Baptizasse, ἐβάπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, baptizati fuistis, vt Legit Vetus interpres. Quidã ἐβαπτίσθη, baptizatus sit, quod optimè cohæret cũ ἵνα μή τις, vt nequis

16 Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiã: cæterùm haud scio num quem alium baptizauerim.

16 *Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterùm nescio si quem alium baptizauerim.*

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

17 Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euangelizarem: non *tamen* cum dicendi peritia, ne inanis reddatur crux Christi.

17 *Nõ enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia verbi, ut non euacuetur crux Christi.*

Infrà, 2.a.14
gal.5.a.2
2.pet.1.c.16

18 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

18 Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: nobis autem qui seruamur, potentia Dei est.

18 *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est: iis autem qui salui fiunt, id est nobis, Dei uirtus est.*

Rom.1.b.16

19 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

19 Scriptum est enim, Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

19 *Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.*

Esa.29.c.14

20 Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi sapiens? vbi Scriba? vbi conquisitor seculi istius? nõne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?

20 *Vbi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? nõnne stultã fecit Deus sapientiã huius mundi?*

21 Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν,

21 Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognouit Deum ex *eius* sapientia,

21 *Nã quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum,*

17 Non misit, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio (vt opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem.7.c.21. Non *tamen*, οὐκ. Addidi particulã TAMEN vt oppositi mẽbri eclipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adiiciendum fuerat, Sed per sapientiam Dei. Similis eclipsis occurrit Rom.14.a.1. Cum dicendi peritia, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulg. barbarè & obscurè, In sapientia verbi. Eras. Erudito sermone. Porro σοφία & φρόνησις sic distinguuntur vt illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.b.10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebus ciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerunt, & ab agendo sese ad dicendũ contulerunt, vt ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? an non adfuit Paulo sua δεινότης? certè adfuit qua nra nulli vnquam obtigit, sed cælestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. Inanis reddatur, κενωθῇ. Vulg. Euacuetur, admodum incommodè. Crux Christi, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicæ prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

18 Sermo ille de cruce, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Id est, prædicatio de Christo crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam seruandis electis declarat: quæ quidem non ita emineret si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique vllius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus posset proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium est.

19 Tollam è medio, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, abscõdam. Hebræa autem veritas totũ hunc locũ sic legit, cap.29.c.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר. i. & peribit sapiẽtia sapientũ eius, & prudẽtia prudentũ eius abscõdet sese. Itaque etsi Græca non respondeãt Hebræis, si vocabula spectes, tamen eadem manet sententia. Tantùm enim in illo discrimen est quòd Propheta verbis neutris vsus est, quæ Græci in actiua conuerterunt. Nam perit sapientia, sed Domino destruente: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco suo amouere, vt exposuimus Mar.6.d.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis authoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræã sequuti. Neque enim quicquid reiicitur euanescit, sed quod è medio tollitur ita vt nusquam appareat.

20 Vbi Scriba? ποῦ γραμματεύς; Id est, Legis interpres, vt exposuimus Mat.2.a.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, Vbi es ô literate, & terẽdis libris exercitate? Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ita videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret ne vnum quidem nominari posse ex istorum numero qui hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. Cõquisitor, συζητητής. Id est, ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibusque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quanuis enim simile quiddam in speciem videatur scriptum Esaiæ 33.c.18, tamen nec eadem sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diuersus. συζητεῖν autem dicuntur qui varias rationes conferunt ad alicuius rei indagationem. Ideo Eras. Disputatorem conuertit. Seculi istius, τοῦ αἰῶνος τούτου. Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

21 In Dei sapientia, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id est, in hac mundi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omnium oculis exposita. Mundus, ὁ κόσμος. Id est, omnes homines non regenerati, sed

cuiusmodi sunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi sæpe. Interdum verò pro solis reprobis accipit, vt Ioh. 14.b.17, & c.22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, vt Ioh.3.b.16.

εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.

placuit Deo per stultam prædicationem seruare credentes.

placuit Deo per stultitiã prædicationis saluos facere credentes.

22 Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·

22 Quandoquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:

22 *Quoniã et Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt:*

Matth.12.c.38

23 Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·

23 Nos autẽ prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidẽ offendiculum, Græcis verò stultitiam:

23 *Nos autẽ prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scãdalum, Gentibus autem stultitiã:*

24 Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

24 Ipsis autem vocatis, tum Iudæis tum Græcis, Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.

24 *Ipsis autem uocatis, Iudæis atque Græcis, Christum Dei uirtutẽ & Dei sapientiam.*

25 Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.

25 Nam stultitia Dei sapiẽtior est quàm homines: & infirmitas Dei validior est quàm homines.

25 *Quia quod stultum est Dei, sapiẽtius est hominibus: & quod infirmũ est Dei, fortius est hominibus.*

26 Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.

26 Videtis enim vocationem vestrã, fratres: vos *uidelicet* non esse multos sapientes secundũ carnẽ, nõ multos potentes, non multos nobiles.

26 *Videte enim uocationẽ uestram, fratres, quia nõ multi sapiẽtes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*

27 Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·

27 Verùm quæ stulta *sunt* in mũdo, elegit Deus, vt pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robusta:

27 *Sed quæ stulta sunt mũdi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia:*

28 Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·

28 Et quæ ignobilia sunt, in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt aboleat:

28 *Et ignobilia mundi & contẽptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret:*

Placuit, εὐδόκησεν. Eras. Visum est. Declaratur autẽ hoc verbo, nõ modò ita visum esse Deo, sed etiã quare impulsus id voluerit, nimirũ gratuita illa & infinita sua bonitate. Per stultã prædic. &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος. Sic vocat Euangelii prædicationem, per concessionem, ex hominum hypothesi. vt etiam in sequenti versu stultitiam & infirmitatẽ Dei vocat, idque grauissima cum hominum reprehẽsione: qui ista malint, repugnante etiam conscientia, Deo affingere, quàm suam ipsorum stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari. Vulg. & Eras. Per stultitiam prædicationis. quem Hebraismum annotauimus Mat.14.b.15, & alibi sæpe.

24 Ipsis autem vocatis, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Id est, iis autem qui vocati sunt Eras. Sed iisdem, τοῖς αὐτοῖς δὲ, quod mihi nõ placet. Neque enim idẽ declarat vtraque loquutio. i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοί, neque Paulum existimo eosdem illos vocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia: sed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos postea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus Rom.1.a.6.

25 Sapientior est quàm homines, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulg. Sapientius est hominibus. quod meritò reprehendit Augustinus lib. De doctrina Christiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum sit an hominibus sit dandi casus an auferendi. quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si verò oppositũ aliquid subaudias, vt sit plena hæc constructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, Nam stultitia Dei sapientior est sapiẽtia hominum. Et postea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, infirmitas Dei robustior hominum robore. Ita enim clarior esset antithesis: quæ sanè videtur hanc eclipsin minus duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem: vt etiamsi non addantur, facilè possint intelligi. Nam quum eadem dictio repetenda est, videtur multo durior eclipsis, cuius tamen extat exemplum in eodẽ dicendi genere, Ioh. 5.f.36, Rom.6.a.5, & 1.Pet.1.b.7. Malui tamen hoc relinquere lectoris arbitrio quàm nimiùm confidenter aliquid audere.

26 Videtis enim, βλέπετε γάρ. Vulg. Videte enim, imperandi modo: quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γὰρ accipiamus pro enimuero, ita vt sit expletiua potius quàm causalis. Sed & aliam causam adfert Erasmus cur potius sit locus indicãdi modo: nempe quia Apostolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod sciebant, quàm ipsos facere eius argumenti testes quo vti constituit, tum vt superiora confirmet, tum vt eorum fastum deiiciat. Vocationem vestram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν. Id est, quam rationem sequutus sit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis sint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, sicut passim circuncisio pro circuncisis & præputiũ pro incircuncisis. Secundũ carnẽ, κατὰ σάρκα. i. Eo sapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei sint, spiritualẽ sapientiã non norunt.

28 Et ea quæ non sunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα. Id est, quæ penè nulla sunt, hominũ videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est quæ in precio habentur. Aboleat, καταργήσῃ, i. Vana & inutilia atque adeo nihili esse ostendat. Vide Rom.3.d.31.

Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. 29 Vt ne glorietur ˮvlla caro coram eo. 29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*

Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις· 30 ˮSed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui ˮfactus est nobis sapientia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio: 30 *Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia & sanctificatio & redemptio:*

Ierem. 9. g. 23 — Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. 31 Vt, sicut scriptum est, ‖ Qui gloriatur, ˮ in Domino glorietur. 31 *Vt, quemadmodũ scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

Sapiem. 1. c. 17 — Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. 1 EGo igitur quum venirẽ ad vos, fratres, ‖ ˮnõ veni cum eminentia ˮfacundiæ aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Dei. 1 *ET ego, quũ venissem ad vos, fratres, veni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annũtians vobis testimoniũ Christi.*

Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον. 2 Non enim ˮdecreuerã quicquã scire inter vos nisi Iesum Christum, cúmque crucifixum. 2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*

Act. 18. a. 1 — Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς. 3 ‖Et fui ego ˮcum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos. 3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*

Suprà, 1. c. 17; 2. pet. 1. c. 10 — Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως. 4 Neque oratio mea & prædicatio mea *versata est* ‖ in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed ˮin demonstratione spiritualis potentiæ. 4 *Et sermo meus & prædicatio mea nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus & virtutis.*

29 Vlla caro, πᾶσα σὰρξ. Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negan te, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth. 24. c. 22, & Luc. 1. d. 37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro homine accipi apud Hebræos: quorum morem eo libentius seruauimus hoc in loco quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati oppo neret, sicut Esa. 31. b. 3, accipitur.

30 Sed ex ipso vos estis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatẽ doceat extra ipsos (id est in Christo) residere, idque ex Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Eras. Ex eodem autem vos estis, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam inuenio.

Factus est nobis sapiẽtia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ. Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius arcana contemplari, quæ ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mundo religiones viguerunt, id vnũ gratis in Christo vno per fidem adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iustificati & sanctificati certam redẽptionem tandem assequemur.

31 In Domino glorietur, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. i. Deo omnia tribuat cum gratiarũ actione. Non est igitur quòd vlla pars libero arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ier. 9. g. 23, vnde hæc petiit Paulus.

IN CAPVT II.

1 Nõ veni annũtiãs, ἦλθον οὐ καταγγέλλων. Veni nõ annũtiãs, dictũ est, pro, Nõ veni annũtiãs, trãsposita negãte particula, vt Ioh. 6. d. 32, & 38, & Rom. 7. c. 11. Facũdiæ, λόγου. Vide infrà, 4. d. 19. Testimoniũ Dei, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Id est, Euangeliũ quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulg. pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodem sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiendũ erit, Testimonium Christi, pro de Christo. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire.

2 Decreueram quicquam scire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. Id est, non decreueram profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidem crucifixi cognitionem. Est autẽ, fateor, insolẽs ista constructio verbi κρίνειν, sed tamen extat simile exemplum in eadem significatione, Act. 27. a. 1. Itaque nihil opus fuit nouas interpretationes quærere. Vulg. & Eras. Non enim iudicaui me quicquam scire, sententia vtcunque expressa. Sed & in vetustis duobus codicibus legimus ἔκρινα εἰδέναι, sine articulo.

3 Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ. Id est infirmus. Eras. Per infirmitatem. quæ interpretatio non video qui conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque nõ dubium est quin declaret summam illam Apostoli tum in dicendo, tum in omnibus actionibus ταπεινοφροσύνην, qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cælestis, vt paulo pòst explicabit. qua de re pulchrè differit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

4 In demonstratione, ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, Ostensione. quem errorem annotauimus Act. 2. c. 22. Nam certè multo expressius vtitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam

fidem Euangelio faciendã, & cogendos ad Dei reuerentiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum disserit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret ostentationem, non conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. Spiritualis pot. πνεύματος καὶ δυνάμεως. Vulg. Spiritus & virtutis. Eras. Spiritus ac potentiæ. Ego puto eandẽ esse figurã atque in illo Virgilii, -- pateris libamus & auro. pro pateris aureis. Spiritualem autem vim, id est diuinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat, & nos exposuimus Rom. 1. a. 4) humanæ, vt cælestem alibi terrenæ opponit.

Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. 5 Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei. 5 *Vt fides vestra non sit in sapiẽtia hominum, sed in virtute Dei.*

Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· 6 ˮSapientiam verò loquimur inter perfectos: sapientiam autem non seculi huius, neque ˮprincipũ seculi huius ˮqui abolentur: 6 *Sapientiã autem loquimur inter perfectos: sapiẽtiam verò non huius seculi, neque principũ huius seculi qui destruuntur:*

Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, 7 ˮSed loquimur sapientiam Dei ˮ*latentem* in mysterio, ˮ*id est* occultã illam, quam præfinierat Deus ante secula in gloriã nostram. 7 *Sed loquimur Dei sapiẽtiã in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.*

Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. 8 Quam nemo ˮprincipum seculi huius cognouit. nam si cognouissent, nequaquam ˮDominum gloriæ crucifixissent. 8 *Quam nemo principũ huius seculi cognouit. si enim cognouissent, nũquã Dominum gloriæ crucifixissent.*

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. 9 ˮSed *prædicamus*, sicut scriptũ est, ‖ quæ oculus nõ vidit, nec auris audiuit, ˮnec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus iis qui ipsum diligũt. 9 *Sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum.* — Esa. 64. a. 4

6 Sapientiam, &c. σοφίαν, &c. i. Perfectis demum sapit quod annuntiamus, quòd ii soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod cæteri pro stultitia habent. Perfectos autem vocat non eos qui iam sint perfectionem adepti, sed qui ad eam contendant, vt Philip. 3. c. 15. aut qui sunt integro & incorrupto iudicio per fidem illuminati, vt infrà, 14. c. 20. Quem enim Hebræi תם vocant, Paulus solet τέλειον dicere. Denique videtur mihi Apostolus τέλειον opponere τῷ ἀσθενεῖ, id est perfectum infirmo. Vtitur autem hoc verbo de industria, acsi diceret, Vos quidem Corinthii simplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam despicitis, & quo quispiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm illum ornatum quæsiuisse. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tanto propius à perfectione abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, ne porcis obiiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum, & falsa etiam est: quum testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom. 1. b. 14, & constet eum factum esse omnibus omnia, vt declarat infrà, 9. c. 22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, penitus est ab Anabaptistico siue fanatico spiritu profectum. Principum, &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorum qui inter homines vel sapientia vel opibus ac potentia cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, versu 8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין vocant. Qui abolẽtur, τῶν καταργουμένων. Vel quæ abolentur, si libeat tum ad seculũ hoc, tum ad seculi huius principes referre.

7 Sed loquimur, ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, quum alioqui videri possit abundare. *Latentem* in mysterio, ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium vt Hebraismum explicarem. Idem enim declarat sapientia in mysterio atque sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines vnquam potuissent, vt explicatur Ephes. 1. d. [illegible], & 3. a. 4. 5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis qui eam respuunt, sed ex arcanis Dei depromptam esse testatur quam homines præ suis somniis aspernarẽtur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios quasi philosophorum placita præferrẽt Apostolicæ doctrinæ, (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm vt eos doceat, euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex reipsa metiri. Itaque non satis appositè videtur Erasmus hoc retulisse ad verbum λαλοῦμεν, quasi videlicet Apostolus non propalã nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò docuerit. quã interpretationẽ ego ne verã quidẽ esse puto, aut in Ecclesia recipiẽdam, nisi magno adhibito iudicio. *Id est* occultam illam, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo significatur huius mysterii præstantia.

8 Principum, ἀρχόντων. Vide suprà, versu 6. Dominum gloriæ, τὸν Κύριον τῆς δόξης. i. Potẽtem illum Deum, veræ gloriæ ac maiestatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Psal. 24. b. 7, מלך הכבוד. i. Regem gloriæ dicit, & Stephanus Deum gloriæ Act. 7. a. 2. vnde factum est vt apud Hebræos כבוד יהוה. i. gloria Dei, Deum ipsum ἐμφατικῶς declaret, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, vnum diuinitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum coniũctionis naturarum in vnam personam; adeo vt quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum diuinitate cõmunicetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosius diximus Iohannis 3. b. 13.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, &c. ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex autho

ritate Clementis,qui ita citat hunc locum lib. στρωματέων 5: quanquam fortassis præstiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex versu 7. Vetus autem interpres legit ὁ ὀφθαλμός,quod oculus,quam interpretationem non possum amplecti,propter illud ἃ quod sequitur.sed tamē, siquis hic est cōiecturæ locus,putarim germanā esse Græcā hanc lectionem,si modò non ὃ sed ὁ legas,detracto videlicet tono,vt non sit pronocabulum,sed articulus, cuius vis sit indefinita.veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda vetus lectio,in qua certū est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὃ in ἃ. Præterea si ita legeris,facilis & plana erit trium versiculorum,octaui,noni & decimi connexio,nec quicquam prorsus erit subaudiendum.Ita enim totum hunc locum conuertes ac distingues, Quam nemo principum huius mundi cognouit. nam si cognouissent,nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.Sed sicut scriptum est, Oculus non vidit,nec auris audiuit,nec in cor hominis ascenderunt quæ Deus præparauit iis qui ipsum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritum suum. Nolui tamen quicquam mutare,ex coniectura. Quæ oculus nō vidit, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebræa sic habent Esa.64.a.4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. i. A seculo non audierunt,neque auribus perceperunt: oculus non vidit,ô Deus præter te,quæ facies expectantibus te.Sic enim malo accipere אלהים cum doctissimo interprete,vocandi non accusandi casu,quum minimè repugnet accentus. & personam tertiam positam puto pro secunda, astipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ verbis non institisse,& tamen fideliter sententiam expressisse: quum illic Propheta,vt veteres ipsi Rabini docent,teste R. Solomone, non de caducis & fluxis,sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret. Nec in mentem hominis venerunt, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id est,ne cogitare quidem potest homo de iis quæ Deus suis parauit: tantum abest vt ea possit sensibus complecti. Vulgata & Erasmus seruarunt Hebraismum. Nam Hebr. עלה על לב idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ sententiam vberius explicaret. Iis qui,&c. τοῖς,&c. Hebræa habent למחכה לו,pro quo Erasmus putat Paulum,vel eum interpretem quem ipse sequutus est, legisse למחבה à geminato חבב, quòd summa sit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc nō patitur. Neque etiam possumus deducere à חבה vt alibi inuenio, quia hoc thema in significatione diligendi non extat. Sequutus est igitur interpres sensum non verba Prophetæ, quum spes & expectatio à dilectione promanet.

Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

10 Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiā profunditates Dei.

10 *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum, Spiritus enim omnia scrutatur, etiā profunda Dei.*

Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

11 Quis enim hominū nouit ea quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quæ sunt Dei nemo nouit nisi Spiritus Dei.

11 *Quis enim hominū scit quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt nemo cognouit nisi Spiritus Dei.*

Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν·

12 Nos verò non spiritū mundi accepimus,sed Spiritum qui *est* ex Deo: vt sciamus quæ Deus est nobis gratificatus:

12 *Nos autem non spiritum mundi accepimus,sed Spiritum qui ex Deo est: vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:*

Suprà,1.c.17
2.pet.1.c.16

Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς

13 Quæ etiam loquimur, non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet

13 *Quæ & loquimur,nō in doctis humanæ sapientiæ verbis,sed in doctrina*

10 Nobis autem, ἡμῖν δέ. Sic scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δή, nobis sanè. putauit enim hoc connectendum cum ἀγαπῶσιν, hoc modo, Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit,nec in cor hominis ascenderunt,quæ videlicet præparauit Deus diligentibus se,nobis sanè reuelauit. At ego(vt paulo antè dixi)putarim illa potius cōiungenda cū εἶδεν,ita vt sint nō quarti casus sed recti. Clemens verò lib. στρωμ. 5, legit ἡμῖν γάρ, nobis enim,quia nimirum suppleuit verbum κηρύσσομεν in superiore versiculo, vt suo loco diximus. Erasmus denique ista refert ad id quod præcessit, Nemo principum huius seculi nouit,sed Deus nobis reuelauit. Ita fiet vt quæ interposita sunt,includantur parenthesi. quod mihi planè coactum videtur. Scrutatur, ἐρευνᾷ. i. Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quòd non penetret Spiritus,nempe quoniam per illum docemur etiam abditissima, sicut Rom.8.e.26, dicitur postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si Spiritū hoc loco malimus non pro ipso sancto Spiritu,sed pro ipsius vi & afflatu accipere,simpliciter hoc erit accipiendum. Sed τὰ βάθη ad ea demum referendum est quæ Christus nobis in Euangelio patefacit. Neque enim curiosis & vanis speculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc scriberet, sed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonstrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Christi verba, Caro & sanguis non patefecit tibi, Matth.16.c.17.

11 Spiritus hominis, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. i. Mens ipsa hominis,intelligēdi & iudicandi facultate prædita.

12 Spiritum mundi, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritū declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat,& quorum capaces sunt homines quadam naturæ sponte: sed eum qui nos ad Deum vsque subuehat,cuius vi scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysteriū, alioquin imperuestigabile. Est autē hic locus diligēter etiā atq; etiā omnibus piis obseruādus, vt quid sit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduersus sophistas intelligatur. Vt sciamus, ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum valere debet scientiæ definitio quæ à philosophis traditur, cuius ἀπόδειξις est verè αὐτόπιστος, vt dixit suprà, ver.4 & 10. Quæ Deus, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. Vulg. Quæ à Deo donata sunt nobis. Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificandi,vt dixi Luc.7.c.21, ideóque passiuam constructionē mutaui in actiuam. Eras. Quæ à Christo donata sunt nobis. cuius errorem miror à plerisque nō fuisse animaduersum, quum in nullis Græcis codicibus legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christum in primis, imò fere vnum intelligat, quum nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

13 Non ser. quos docet, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. Non in doctis humanæ sapientiæ verbis. quod quum vix

quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdā exemplaribus legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. sermonibus qui humanam sapientiam doceant. verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradendæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiam res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradēdo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirū non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint. Sed quos docet, &c. ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. Sed in doctrina Spiritus sancti. i. ἀλλ᾽ ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduerterit λόγοις repetendum esse ὑπὸ τοῦ κοινοῦ.

Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.

Spiritus sanctus, spiritualia cū iis quæ spiritualia sunt coniungentes.

Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia cōparantes.

Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.

14 Animalis autem homo non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, quia spiritualiter diiudicantur.

14 *Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enī est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*

Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν

15 At spiritualis diiudicat qui-

15 *Spiritualis autē iudicat* Prou.27.a.19

Spiritualia, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sicut spiritualia sunt quæ docemus, ita spirituale sit nostrum docendi genus. Spirituale autem vocat quod planè diuinum est, & ab hominum sensu remotum. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelii mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuū, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè, ver. 11, & infrà, 15.c.36, & deinceps vbi de resurrectione disserit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam apposité loquuntur qui πνευματικοῖς referūt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque maluimus πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, Iis quæ spiritualia sunt, quàm Spiritualibus, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliā vitaremus. Nec obstat quòd paulo pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, qui fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. Coniungentes, συγκρίνοντες. Id est adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Budæus. Vulg. & Eras. Comparantes, non satis expressé.

14 Animalis homo, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alio quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ d.19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendātur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hic significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hic definiit animalem hominem eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus differere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque eiusmodi vt quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Fateor tamen quod alibi docuit Paulus & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium cōtemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi. sed aliud est Deum vt omnipotētem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom.1.c.19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom.8, & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. Non est capax, οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm Non capit, propter amphiboliam. Vulgata, Non percipit. quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, Non accipit, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom. 8.b.7) in primis ipsam rationem damnat insaniæ, metaphora à minoribus vasis sumpta, quæ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. Sunt, ἐστί. Vulg. Est, quod rectè mutauit Erasmus, quum præcedat neutrum plurale. Quia, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ,τι ita vt sit pronocabulum, nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nōnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cū Erasmo vertere ὅτι, quòd, ita vt εἰδικῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse, ista de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamē hoc argutum potius quàm solidum videtur. Spiritualiter, πνευματικῶς. Id est vi & afflatu solius sancti Spiritus, non autem τῆς ψυχῆς, id est animi, quo præditi sunt omnes homines. Neque enim spiritualiter hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominātur. Diiudicantur, ἀνακρίνεται. Id est intelliguntur ac perspiciuntur, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidē, & fides πληροφορίαν illam ac παρρησίαν toties ab Apostolo commemorandam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom.10.b.8, & c.17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulg. Examinantur. quæ interpretatio nimium est diluta, quum alioquin verbo ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 Diiudicat, ἀνακρίνει. Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro redarguere.

πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται.

dem omnia, ipse verò à nemine diiudicatur.

omnia: & ipse à nemine iudicatur.

Esaie 40.d.13. sapien.9.c.13. rom.11.d.34.

16 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.

16 Quis enim nouit mentem Domini, qui instructurus sit eum? nos autem mentem Christi habemus.

16 Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autem sensum Christi habemus.

Κεφάλαιον γ´.

CAP. III.

1 ΚΑὶ ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ᾽ ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

1 EGo porro, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus sed loquutus sum vt carnalib., id est vt infantibus in Christo.

1 Et ego fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam paruulis in Christo.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα. οὔπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

2 Lactis potu vos alui, & non esca: nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

2 Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis.

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia, nónne carnales estis, & secundum hominem inceditis?

3 Adhuc enim carnales estis. quum enim sit inter vos zelus & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?

Omnia, πάντα. Iterum τὰ πάντα ad ea de quibus agitur restringendum est. A nemine, ὑπ᾽ οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstãtia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενός neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quò maiore reprehensione dignierant Corinthii quum alios anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius asseclas?

16 Nouit, ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40.c.13, מִי תִכֵּן, id est quis direxit. Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. Videntur tamẽ Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli. Mentem, νοῦν. Heb. רוּחַ, id est Spiritum. Itaque Vetus interpres non rectè videtur SENSVM interpretari tum hoc loco, tum in sequenti versiculo. Qui, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potius referre ad νοῦν, id est mentem, sed sententia parum apposita, vt ex Hebræorum collatione liquet. Instructurus sit eum, συμβιβάσει αὐτόν, i. collatis consiliis edocturus quid ei sit agẽdum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act.16.b.10. pro quo Hebræa habent וַיְבִינֵהוּ, i. & fecit eum intelligere. Itaque non satis appositè Photius συμβιβάζειν hoc loco interpretatur per καταλλάττειν, id est conciliare: Chrysostomus autem non malè per κατορθοῦν, i. dirigere: vti facere solent qui alios docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Mentem Christi habemus, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. i. Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatẽ patefecit, vt Ioh.16.b.13, & Rom.8.b.9, nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententia. Eras. Mentem Christi tenemus. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare consilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui sensum conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia seu intelligentia exponit: quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique mentem Christi interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוּחַ, id est Spiritu. in qua etiam opinione est Photius.

IN CAPVT III.

1 Vt carnalibus, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt, vt Rom.8.a.5, & b.8. Hic verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νήπιοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus. nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi.

Id est vt infantibus in Christo, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectus dicimur etiam adolescere, vt Ephes.4.c.13. Est autem pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos suscepit: ita tamen vt pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo & forma differunt.

2 Lactis potu vos alui, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbum, Lac vobis potum dedi. quod feliciter mutauit Erasmus, quia quod de cibo subiicitur, non satis propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciẽdum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, vt in illo Homeri -- σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. & alibi, -- ἔδουσιν πίονα μῆλα Οἶνόν τ᾽ ἔξαιτον μελιηδέα. Esca, βρῶμα. Id est στερεᾶς τροφῆς, solido alimento, vt explicatur Heb.5.d.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vẽtriculo indigeat, ὅθεν τὸ βρώσκειν. Ideo malui escã interpretari quàm cibum. Nondum poteratis *id ferre*, οὔπω ἐδύνασθε. Nimirũ vt vos solido cibo pascerem. Suppleui igitur quod deerat explendæ constructioni: quamuis etiam possimus δύνασθαι absolutè interpretari, viribus seu robore esse præditum.

3 Liuor, ζῆλος. Vulgata, Zelus. Erasmus, Æmulatio. Vide Iohan. cap.2.c.17. Et dissidia, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans.

Et secundum hominem inceditis, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid sit carnalem esse, id est humani iudicii imbecillitati esse obnoxium. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, quum omnes ex parte cognoscamus. Sed tamen quia errabant Corinthii in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eorum fastum compescat: quum alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum est suprà, 1.a.5. Vide Rom. 3.a.5. vbi exposuimus quid declaret κατ᾽ ἄνθρωπον.

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλώ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli: alter verò, Ego *sum* Apollo: nónne carnales estis?

4 Quũ enim quis dicat, Ego quidẽ sum Pauli: alius autem, Ego Apollo: nónne carnales estis?

5 Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλώς, ἀλλ᾽ ἢ διάκονοι δι᾽ ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;

5 Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

5 Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? Ministri eius cui credidistis, et vnicuique sicut Dominus dedit.

6 Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

6 Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

6 Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.

7 Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ᾽ ὁ αὐξάνων Θεός.

7 Itaque neque is qui plãtat, est aliquid, neq; qui rigat: sed De., qui dat incrementum.

7 Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.

Psal.62.d.13. galat.6.b.5.

8 Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

8 Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum sunt: vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

8 Qui autẽ plãtat, & qui rigat: vnum sunt: vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

9 Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.

9 Etenim Dei sumus administri: Dei aruum, Dei ædificatio estis.

9 Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.

10 Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ· ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.

10 Secũdum gratiam Dei quæ data est mihi, vt peritus architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.

10 Secũdũ gratiã Dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentũ posui: alius autẽ superædificat. Vnusquisq; autẽ videat quomodo superædificat.

5 Quis est, τίς ἐστι. Vulg. Quid est, τί ἐστι. quod etiam melius videtur conuenire cum conclusione versus 7. Nisi, ἀλλ᾽ ἤ. Hoc non legit Vetus interpres, & in vno exemplari deesse cõperimus: ac mihi quidẽ videtur melius cohærere oratio si post Ἀπολλὼς adscripta nota interrogationis, subiiciatur pro responso, διάκονοι δι᾽ ὧν ἐπιστεύσατε, ministri *sunt* per quos credidistis. Per quos, δι᾽ ὧν. Vulg. Eius cui, vt videatur legisse ἐκείνου ᾧ. Et vt cuique, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplum Rom. 12.a.3. Vide infrà, 12.b.11.

8 Is verò qui plantat, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipsis ministris hærerent: alter, quòd ministros ministris apponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam siquis ampliore mensura fuerit donatus.

9 Administri, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, Cooperarii. Ambrosius, Operis participes. Vulg. Adiutores, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim cum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hic disseritur, amplius etiam aliquid considerandũ est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà, 15.b.10, & 2. Cor.3.b.6. vt nihil habeant συνεργοὶ de quo in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. Aruum, γεώργιον. Vel seges. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. Agricultura. Eras. Agricolatio, id est γεωργία. Quod autẽ Vetus interpres hoc loco addit estis, ἐστέ, reperimus in vno exẽplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quum Paulus & Apollos vnũ sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re vera vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 Secundum gratiam, κατὰ τὴν χάριν. Hoc nonnulli adiungunt præcedentibus: ego, pleraque exemplaria sequutus, coniungere malui cum verbo τέθεικα, posui. Est enim hoc additum ab Apostolo ne de se videretur nimium magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suæ authoritatem conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo conuertere orationem ad ipsos pastores: obliquè tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquens, idque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio. Vt peritus architectus, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulgata & Erasmus, Vt sapiens architectus. Sed haud scio an sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap.1.ver.17. Alius autem, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebant. Ii verò nusquam reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinã annuntiarent: sed eo nomine duntaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapiẽtiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Vana igitur illa cõfert Apostolus cum ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmũ ædificiũ: solidã autẽ & verè pretiosam doctrinã, auro, argẽto & gẽmis cõparat. Aberrãt igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei ex parte cõtrarias hanc Pauli similitudinẽ accõmodant, quibus etiã numero ciborũ delectũ, dierũ & vestiũ discrimina, reliquiarũ venerationẽ, & cætera id genus. Sed ii multo lõgius excurrũt qui ad priuatorũ vitã & actiones hoc referũt. Lõgissimè denique atque adeo in contrariam partẽ feruntur qui hoc loco purgatoriũ suum ignẽ extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirũ sit illũ nostra memoria, Dei flãma rursus accensa, magna iã ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo saltẽ Gregorio assentiri.

siquidem (vt ipsi volunt) Papam nefas est à quoquam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quũ aliquot scripturæ testimonia citasset, Ex quib⁹ sentẽtiis, inquit, cõstat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamen de quibusdã LEVIBVS CVLPIS ante iudicium purgatorius ignis censendus est. Deinde quænã illa sint leuia peccata exponens, Sicut est, inquit, assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant, sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cũcta etiam post mortem grauant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Siquis superædificauerit, &c. quamuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est: quia illum per ignem dixit posse saluari non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata MAIORA, & idcirco duriora atque tunc iam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata MINVTA ET LEVISSIMA, quæ ignis facilè consumat. Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo disserat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen vt blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluẽda: maiora verò atque adeo maxima quæque sibi reseruarunt, vt horum nimirum obtentu non animos repurgent, (id enim vnius Dei est efficere per fidem in Christum, vt Act. 15. b. 8, clamat ipse Petrus, cuius authoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua nundinatione emungant.

Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

11 Nam fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Iesus Christus.

11 *Fũdamentũ enim aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, qui est Christus Iesus.*

Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·

12 Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:

12 *Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fænum, stipulam:*

Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.

13 Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nã per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.

13 *Vniuscuiusque opus manifestum erit, dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur, et vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.*

Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·

14 Sicuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet:

14 *Sicuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet:*

Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός.

15 Sicuius opus exustum fuerit, damnum faciet: ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.

15 *Sicuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.*

13 Dies enim, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore, diei instar exoriẽs, vt ignorantiæ tenebras pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est auriola ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana quam quum cœperit illucescens animis nostris Dominus tanquã igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam consumi. ignis enim proprium est vt illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: vt ii planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdã Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Græcis exẽplaribus, nec puto conuenire: quòd fere soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reiicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cuiusque ministri opus exploret. Nam per ignem retegetur, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡ ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴν sed στιγμήν. neque dubito quin ὅτι sit coniunctio, non prouocabulum.

15 Damnum faciet, ζημιωθήσεται. Id est, iacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: vt siquis architectus non rectè struxerit parietẽ, nõ modò non persoluitur ei merces operis, sed etiã opus diruitur. Vulg. Detrimentum patietur. Eras. Damnũ patietur, vterque ambiguè. Ipse verò, αὐτὸς δὲ. Nonnulli conuertunt Ipsum verò, quasi hoc ad θεμέλιον, id est fundamentum, referatur. quam opinionem non probo. Primùm enim quorsum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuersiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipsum in nullo pereundi periculo versaretur, ex Pauli hypothesi, suprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipso duodecimo versiculo esset repetẽdum. quod & ipsum est vi quadam detortum, vt sine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subiicitur? Denique apparet ex antithesi, ea quæ superstruũtur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamẽti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruũt, cũ iis qui fœnũ & stipulã (id est inutilem materiã) cõgerunt. Seruabitur, σωθήσεται. Id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pseudoapostolos reprehendit Paulus, quique vt à fundamento desciscant, sed vt curiosa quædam ac humana potius quàm diuina consectantes, vti fecit ille Dionysius, Corinthiorum, opinor, ipsorũ episcopus, qui in cælesti Hierarchia describenda sese plerunque frustra fatigat. vti etiam hodie faciunt qui Scripturæ simplicitatem fastidientes, philosophicas aut ne philosophicas quidẽ speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu natiuam illam verbi quasi formam inficiunt. Vt per ignem, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamẽ vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hæc enim est conditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quum solum Dei verbum sit αὐθέντικον.

Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;

16 An nescitis vos esse templũ Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?

16 *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?*

Infrà, 6.d.19. 2.cor.6.d.16

Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

17 Siquis templum Dei violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, quod estis vos.

17 *Siquis autẽ templũ Dei violauerit, disperdet illũ Deus. Templum enim Dei sanctũ est, quod estis vos.*

Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.

18 Nullus seipsum seducat: siquis sibi videtur esse sapiẽs inter vos in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.

18 *Nemo se seducat: siquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiẽs.*

Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.

19 Sapiẽtia enim mundi huius, stultitia *est* apud Deum. scriptũ est enim, Carpit sapientes cũ versutia ipsorum.

19 *Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deũ. Scriptum est enim, Comprehendam sapiẽtes in astutia eorum.*

Iob 5.b.13

Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

20 Et rursum, Dominus nouit cogitationes sapientum esse vanas.

20 *Et iterum, Dominus nouit cogitationes sapiẽtium quoniam vanæ sunt.*

Psal.94.b.11

Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·

21 Itaque nullus glorietur in hominibus: omnia nanque vestra sunt:

21 *Nemo itaque glorietur in hominib⁹: omnia enim uestra sunt.*

Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος,

22 Siue Paulus, siue Apollos, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors,

22 *Siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors,*

17 Violat, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Eras. Profanat, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei templum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatẽ Euangelii inquinabant, quique factionibus scindebant Ecclesiam, & impuro affectu velut arrogantia turgidi, ex Euangelii prædicatione gloriam inanem captabant. Perdet, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Psal. 64, vtrobique corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi capite 39, vt Erasmus annotauit. Quòd siquis velit paronomasiam seruare, vertat licebit, Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus, vt Erasmo placuit in annotationibus. Quod estis, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, Qui estis. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Salustii, Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.

18 In hoc seculo, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, eam videlicet quæ à carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioqui non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7. g. 40, & 11. a. 1.

19 Carpit, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob 5. b. 13, לֹכֵד, i. irretit. Est autẽ τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δρὰξ, manipulus, *Vne poignee*. estque positum participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulg. Comprehendam, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Eras. Qui comprehendit, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. Cum versutia, ἐν τῇ πανουργίᾳ. Vel vafricia ac calliditate. i. Vtcũque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes res ipsa declarabit illud ipsum esse quo sese inuoluerint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν, i. cum, vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, In astutia, obscurè: nisi sic accipias quasi dicat, in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 Sapientum, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94. b. 11, אדם, hominum, sed rectè omnino Apostolus Prophetæ sensum exposuit. Cuius enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosset? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorũ tamen omnẽ sapientiam iudicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם, suæ cõditionis eos admonens.

21 Itaque, ὥστε. Sequitur iam vniuersalis conclusio, qua primo loco admonet auditores ne in ipsis ministris subsistant, sed ad eum ascẽdant qui per illos agit: tribus videlicet versibus proximis. vt deinde nihilominus habeant pro ministris & arcanorum Dei dispensatoribus, ver. sequentis cap. 1. Secundo autem loco ministros monet vt se non dominos sed œconomos esse meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide distribuant. Itaque complectitur versiculus 2, sequentis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorumque compescẽdam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, mihi verò: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. Glorietur, καυχάσθω. Id est, sibi ita placeat in hominibus quicunque tandem illi sint, vt illis sit addictus, & quod Dei est, ad eos transferat, vt ii faciebant qui huius aut illius se esse dicebant, & etiamnum hodie qui Franciscum, Dominicum, Benedictum profitentur.

εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν. Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

siue præsentia, siue futura: omnia inquam vestra sunt: 23 Vos autem Christi: Christus verò Dei.

siue præsentia, siue futura, omnia enim vestra sunt: 23 Vos autem Christi, Christus autem Dei.

Κεφάλαιον δ'.

CAP. IIII.

1 Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

SIC de nobis reputet homo vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

Sic nos existimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.

2 Ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

Quod superest autem, *illud* requiritur in dispēsatoribus vt fidus quisque inueniatur.

Hic iam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum diiudico.

Mihi autem pro minimo est ut à vobis iudicer, aut ab humano die: sed neq; meipsum iudico.

4 Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.

Nullius enim rei mihi conscius sum: sed nō per hoc iustificatus sum: sed Dominus is est qui me diiudicat.

Nihil enim mihi cõscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.

Mat.7.a.1 / rōm.2.a.1

5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedum venerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc laus erit vnicuique à Deo.

Itaq; nolite ante tēpus iudicare, quoadusque ueniat Dominus: qui & illuminabit abscondita tenebrarū, et manifestabit cõsilia cordiū: & tunc laus erit unicuique à Deo.

22 Vestra sunt, ὑμῶν ἐστι. i. adminicula vobis destinata, vt ad Christum & à Christo ad Deum subuehamini, nō autē vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt nō vestra essent illa, sed illorū potius essetis.

IN CAPVT IIII.

1 Sic de nobis reputet, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulg. & Eras. Sic nos æstimet, οὕτως ἡμᾶς τιμάτω, quod vocabulum mihi videtur paulo superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1.b.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita videlicet vt ministros non agnoscerēt: quum non minus peccet qui quosuis ministros spernit (quos quidē veros Dei ministros esse cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. Homo, ἄνθρωπος. i. ἕκαστος, quisque: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam vsurpatur apud disertiores Græcos. Demosth. καὶ γὰρ ἄνθρωπος ἰδίᾳ καὶ πόλις κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστ' ἀεὶ ὑπερέχοντας ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι φέρειν. Videtur tamen hominis nomē sua emphasi non carere hoc in loco, nempe vt quisque ex sua imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerii ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus, sed in eorum munere sit posita.

2 Quod superest autem, ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. Hic iam quæritur: vt rectè suspicetur Erasmus legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται, sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde quæritur pro requiritur, obscurè dictum est.

3 Ab humano iudicio, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, Ab humano die, quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autē dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluisse dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse iudex sedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo se gesserit, vt verum iudicium feratur. Diiudico, ἀνακρίνω. i. De me ipso iudico, quantus sim vel non sim inter homines. Nam sicut nullius sum mihi conscius, vnde fortassis possem alicuius inter vos gloriationis occasionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iustitia opus esse, vt nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc iudicium Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis seruus inueniar, quàm vt laborē scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictū ad certam hypothesin restringendum. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Non igitur priuata etiā charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilē vel ecclesiasticā politiā damnat Apostolus, Non agit enī propriè vel de doctrinæ vel de morū examine, sed de eo potius quāti sit ipse faciēdus vel nō faciēdus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demū iudicabit. Deinde quòd nullius se conscium dicit, ad id vnum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerii functionē, quam testatur se tam bona conscientia administrasse vt ne à seipso quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit vt propterea me alicuius pretii esse putem, quum longè aliud sit sibi non esse cōscium quàm iustum esse. Mirè autem hoc conuenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipso quidem ita pronuntiare possim vt vos de me & aliis.

5 Vsquedum, ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitum est è medio. Nam plena loquutio esset, Sed expectate vsquedum, &c. Occulta tenebrarum, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterāt nisi ex rebus externis iudicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimùm vnusquisque æstimandus est. Laus, ἔπαινος. Laudari quidē non poterat vnus quispiā præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionē potius quàm vituperii facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 Ταῦτα δὲ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

Hæc autem, fratres, figura quadam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, supra id quod scriptum est, non sapere: vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter uos: ut in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est, unus aduersus alterum infletur pro alio.

7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

Quis enim te discernit? quid autem habes quod non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris vt qui non acceperis?

Quis enim te discernit? quid autē habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?

8 Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscū regnemus.

Iam saturati estis, iā diuites facti estis, sine nobis regnatis: & utinam regnetis, ut & nos uobiscū regnemus.

9 Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.

Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectādos proposuit, tanquā morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mūdo & Angelis & hominib'.

Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tanquā morti destinatos, quia spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

Nos stulti propter Christū, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.

Nos stulti propter Christum, uos autē prudentes in Christo: nos infirmi, uos autem fortes: uos nobiles, nos autem ignobiles.

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν,

Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

Vsq; in hāc horā & esurimus & sitimus & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:

12 Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα·

Et laboramus, operantes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus.

Et laboramus, opātes manib' nostris: maledicimur, & benedicimus: persequutionem patimur, & sustinemus.

Act.20.g.34 / 1.thess.2.b.9 / 2.thess.3.b.8

6 Figura quadā transtuli, μετεσχημάτισα. Nominū & personarū mutationē intelligit, & figurā vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler*. Vulg. Trāsfiguraui, admodum obscurè. In nobis, ἐν ἡμῖν. id est, Nostro hoc exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptū habet ἐν ὑμῖν, id est Apud vos, siue Intus, & in animis vestris: vel, Inter vos. Sed illud mihi magis arridet. Non sapere, μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasmus, Vt nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat. quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice nō inuenimus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. Vt ne inflemini, ἵνα μὴ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκοῦσιν. alioqui rectè annotauit Erasmus nouam esse hanc constructionem: vt fortassis hoc loco legendum sit φυσιῶσθε, & apud Libanium δοκῶσιν.

7 Discernit? διακρίνει; Id est, Segregat aut eximit è cæterorum grege. aut, Ita præstantem te reddit vt alii præ te pro nihilo habeantur? Erasmus, Diiudicat, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod cōiicit legi posse, τί σε διακρίνεις; Cur te segregas? Theophylactus interpretatur, ψηφίζει, id est, Cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicando, quid tamen habes quod precario non possideas? Mihi prima expositio videtur simplicissima. Quod non acceperis? ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos.

8 Regnum adepti estis, ἐβασιλεύσατε. Vulgata, Regnatis, βασιλεύετε, eodem tamen sensu.

9 Vltimos, ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum authoritatem, quòd non essent cum Christo versati, vt alii Apostoli, sed quasi absente Christo designati: vt apparet ex proœmio epistolæ ad Galatas. Spectandos proposuit, ἀπέδειξε. In hac significatione Græci potius dicunt ἐνδείκνυσθαι, θεατρίζειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdū quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur, ostendunt sic explicandum esse hunc locum, vt sit grauissima ironia. Vulg. & Eras. Ostendit, quod verbum nimis est dilutum.

11 Ad hoc vsque tempus, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. Incertis sedibus erramus, ἀστατοῦμεν. Vulg. Instabiles sumus, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

Math. 5. g. 44 luc. 23. e. 34 act. 7. g. 60

13 Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.

14 Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

15 Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

16 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

17 Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

18 Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

Act. 19. c. 21 iac. 4. d. 15

19 Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

13 Infamati precamur: purgamenta mundi facti sumus, atque omnium sordes vsque adhuc.

14 Non vt vos pudore suffundam, hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.

15 Nam etsi decem millia pædagogorũ habueritis in Christo, at non multos patres habetis. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

16 Precor vos igitur, imitatores mei estote.

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reducet quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.

18 Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

19 Sed veniam breui ad vos, si Dominus voluerit, & cognoscam non verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.

13 Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omniũ peripsema vsque adhuc.

14 Nõ ut cõfundã uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo.

15 Nã si decẽ millia pædagogorũ habeatis in Christo, sed nõ multos patres. nã in Christo per Euangelium ego uos genui.

16 Rogo ergo uos, imitatores mei estote.

17 Ideo misi ad uos Timotheũ, q est filius meus charissimus & fidelis in Domino, q uos commonefaciet uias meas quæ sũt in Christo Iesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo.

18 Tanquam non uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidam.

19 Veniam autem ad uos citò, si Dominus uoluerit, & cognoscam non sermonem eorũ q inflati sunt, sed uirtutem.

13 Infamati, βλασφημούμενοι. siue, Probris affecti. Erasmus, Conuitiis affecti: quod potius respondet τῷ λοιδορεῖσθαι, quamuis ista nonnunquam permutentur. Purgamenta, ὡς περικαθάρματα: id est recrementũ, fæx, scoria, vel sordes quæ ex lurida quapiam re repurgantur: quicquid denique prorsus inutile superest ex rei cuiuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus Excrementum conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autẽ pondus præpositio περὶ, quasi dicas sordes vndique euerrendo collectas. id est ἀποκαθάρματα, vt Græcus scholiastes exponit. nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendum sit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriusque linguæ variis authoribus, καθάρματα dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quique auertendæ deorum iræ mactabantur. Sed mihi quidem non fit verisimile vel immanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notã, vel Paulũ ad eã respexisse. Sicui tamẽ hæc opinio magis arriserit, Piacula licebit interpretari. Sordes, περίψημα. Vulgata, Peripsema. Erasmus, Reiectamentum. Ad verbum, Detersiones. παρὰ τὸ περιψᾶν, quod detergere significat. Alii malunt (vt Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes abstergunturr, quod Latine possis Peniculum, Gallicè *un torchon*, vocare. In summa, confert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretii, sed etiam quæ omnes à se quamlongissimè abesse velint.

14 Vt vos pudore suffundam, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπειν forma coniugationis Hiphil. Vulgata, Confundam, vt solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati, plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse: perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli: sumus tamen Apostoli, nec videtis ex ea conditione in qua versamur, prorsus cõtraria certamina veris Euangelii ministris proponi?

16 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Adhortor, quod non videtur satis expressum. Quòd autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus additur, Sicut & ego Christi, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex huius epist. 11. a. 1: quamuis in vno Græco exemplari adsciptum inuenerim.

17 In memoriam reducet, ἀναμνήσει. Vulgata, Commonefaciet. Sed rectius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non satis exprimitur. Quæ sint viæ meæ, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Eras. obscurè, Vias meas quæ *sunt* in Christo.

19 Verba, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique charismata. Vulgata & Erasmus, Sermonem, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum Sermonis appellatione Paulus fere soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, Orationem, Latinè quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione. Virtutem, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum Πνεύματος, Spiritus, vt suprà, 2. a. 4. vel Θεοῦ, vt ibidem, a. 5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autẽ mihi permisi hoc addere, ne quis putaret sermonem esse περὶ ῥητορ[ικῆς].

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

Κεφάλαιον ε'.

1 Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν οὕτω τὸν κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniã ad vos, an cum charitate & spiritu lenitatis?

CAP. V.

1 Omnino auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidẽ nominatur, adeo vt quis vxorẽ patris habeat.

2 Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo spiritu in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

20 Non enim in sermone est regnũ Dei, sed in uirtute.

21 Quid uultis? in uirga ueniã ad uos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

CAP. V.

1 Omnino auditur inter uos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris aliquis habeat.

2 Et uos inflati estis, & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio uestrũ qui hoc opus fecit.

3 Ego quidẽ absens corpore, præsens autem spiritu, iã iudicaui ut præsens eum qui sic hoc operatus est,

4 In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis uobis & meo spiritu, cum uirtute Domini nostri Iesu,

21 Spiritu lenitatis, πνεύματι πρᾳότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum caput huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendẽda schismata) spectant: nunc autem aduersus illum incestuosum agit.

IN CAPVT V.

1 Scortatatio, πορνεία. Vulgata, Fornicatio, barbarè. Erasmus, Stuprum. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet hoc loco Scortationis nomen, quo etiam incestum declaratur. Addidi autem verbum εἶναι, esse, non tam vt constructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, inter vos, non pertinere ad ἀκούεται, auditur. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum esse hunc rumorem de Corinthiis quòd eiusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidem impunè. Nominatur, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidẽ audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt nisi inter gentes prorsus immanes.

2 Qui facinus hoc patrauit, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας. Vulgata, Qui hoc opus fecit, nimium dilutè: vt etiam quum paulo pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur, Eum qui operatus est. Sic dixeris Gallico sermone, *celuy qui a faict le cas.*

3 Spiritu, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiã longissimè dissitas coniungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quòd autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ἱπποδρομίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ἱπποδρομίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ ἀτιμίᾳ ὁ πατήρ μου ἤδει κείμενος. & eiusmodi eclipsis exempla quamuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. Ita, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus committere, tradendum esse Satanæ.

4 In nomine, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato eius nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autẽ coniunxi cum συναχθέντων, quòd ita videatur sententia postulare. Congregatis, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiã, sed penes cœtum fidelium. Sed tamen minimè hinc colligitur oportuisse totius plebis suffragiis decerni excõmunicationis sententiam. Constitutum enim erat presbyterium vbi de rebus ad disciplinam Ecclesiasticam spectantibus decernebatur. Accedebat postea plebis consensus, quam oportebat excõmunicatos nosse, vt eorum consortium vitaret, ac proinde etiam absolutionis testem esse. Hodie verò tota illa disciplina sub Romanæ meretricis tyrannide sublata est: quominus autem plenè restituatur, ii maximè impediunt quos cæteris præire oportuit, nec vlla est certior Ecclesiæ ruina. Cum potestate, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Erasmus, Vnà cũ potestate Domini, i. non ex vestra authoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine conuenistis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν cõuertit Vnà cũ: ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc cõnecti cum παρα-

δοῦναι, & præpositionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quàm authoritatem declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, Ex potestate. qua de re diximus aliquid Act. 13. d. 15.

Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

5 Eiusmodi *inquam*, homo tradatur Satanæ ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.

5 *Tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die Domini Iesu.*

Gal. 5. b. 9

Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;

6 Non est bona gloriatio vestra. An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

6 *Non est bona gloriatio uestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*

Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός.

7 Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim Pascha nostrū pro nobis sacrificatū est, *nempe* Christus.

7 *Expurgate igitur uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrū immolatus est Christus.*

Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

8 Itaque festum agitemus, nō fermēto veteri, nec fermēto malitiæ & nequitiæ: sed nō fermētatis *panib*[us] sinceritatis & veritatis.

8 *Itaque epulemur, nō in fermento ueteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & ueritatis.*

5 Eiusmodi *inquam homo* tradatur, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthii magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autē Satanæ tradere, nō est cur ex Chrysostomo vel alio quoquā poti[us] quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicū & publicanū, Matth. 18. c. 17. id est, ius Christianæ ciuitatis amittere, siue excōmunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat.

Ad interitum carnis, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, &c. Hoc nō rectè intellectum, fecit (opinor) vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum [illegible] miraculorum [illegible]. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nūquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: nemo autem (vt opinor) non videt in mentem non venisse Apostolo vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quū certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, vt ciuilia, sed animum propriè spectare? postremò qui potest pessundato corpore seruari spiritus? Alii igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationē sequuntur, nempe pudore ac tristitia, & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alii igitur exitiū seu interitum carnis exponunt exitium temporarium: quæ & ipsa explicatio quanuis veram & cōsentaneam sententiā gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρον de temporario exitio dici cōmodè posse non puto. neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset Vt salutem Spiritus (id est æternam) cōsequatur, (quæ etiam expositio mihi planè videtur coacta) nō autem, Vt spiritus seruetur: quum aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula non aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulum: neque aliud puto his verbis significari quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur. i. vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitium ipsum arripuit, funditus pereat: spiritus autem qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterū sese erigat, nec aboleatur, sed, carne interēpta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in extremo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus confirmetur: quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem 2. Cor. 4. b. 10, & 1. Pet. 4. b. 6.

Die illo Domini, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari diem alteri aduētui Domini destinatum, iudicandis viuis & mortuis.

6 Non est bona, οὐ καλόν. Id est, Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo bonam causam & bonam rationem dicimus. Ideo subiicit, An nescitis? quasi diceret, Vos qui de sapiētia tātopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidā codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, Num bona est, &c. Augustinus quoque contra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublata negante particula, vt sit hic quoque ironia, sicut suprà, 4. b. 8 & 10. Castellio vertit, Non est honesta, parum (vt existimo) accommodatè. Massam, φύραμα. Vulg. Conspersionem, barbarè. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. Vide Rom. 11. b. 16. Fermentari, ζυμοῖ. Vulg. Corrumpit, δολοῖ, quod reprehendit ipse Hieronymus lib. in Epist. ad Galat. 3, vt Erasmus obseruauit.

7 Sicut estis ferm. καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. φύραμα, i. massā, appellat vniuersum collectæ Ecclesiæ corpus: singulos autē dicit azymos, id est spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu scelératū illum, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. Fermenti expertes, ἄζυμοι. Vulg. Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus Infermentati, ambiguè. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. Etenim, καὶ γὰρ. Eras. Nā &, deprauatè, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiā aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliūde etiā quàm à Christi sacrificio pēdeat: qua tamē suspicione nolim Erasmū grauare. Cæterū alibi annotauim[us] Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari. Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamē sūmo cōsensu legitur in Græcis, & minimè est otiosū.

8 Festum agitemus, ἑορτάζωμεν. Vulgata, Epulemur. [illegible], nempe quòd Pascha soleret solenni

epulo celebrari. Sed nihil (opinor) prohibet ad totos illos septem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apostolus verè à nobis præstari quod in Paschæ ceremoniis adumbrabatur, vt sicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiā, nouo quodam vitæ genere, totos septem diem abstinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Christi sacrificii participes facti, totam vitam in iustitia & integritate consumamus. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inueniatur, id est nisi iubeamus impuros à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.

Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.

9 Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus.

9 *Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.*

Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.

10 At non omnino cum scortatoribus mūdi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.

10 *Non utique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*

Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.

11 Nunc autem scripsi vobis ne commisceamini, *id est* siquis quum frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi *inquam*, ne edatis quidem,

11 *Nunc autem scripsi uobis non commisceri, si is qui frater nominatur inter uos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi nec cibum sumere.*

Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;

12 Quid enim mea *interest* etiā de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus sunt, vos iudicatis?

12 *Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare? Nónne de iis qui intus sunt uos iudicatis?*

9 Scripsi, ἔγραψα. Scio hæc posse de hac ipsa epistola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento, sed siquis hoc conferat cūm illis νυνὶ δὲ, nunc autèm, infrà, versu 11, comperiet hoc omnino intelligendum esse de quapiam alia epistola quæ intercideril. Nec ènim etiam probabilē est Paulum plures epistolas tot annis non scripsisse quàm quot hodie extant. Ne commisceamini, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id est, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 At non, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi sæpe. Alioquin debetis scilicet è mundo exire, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id est, (vt meo quidem iudicio rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus), Alioquin si prorsus vobis abstinendum sit ab eiusmodi hominum cōsortio, vobis ex ipso mundo emigrādum est. de iis igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplina Ecclesiastica ad frugem reuocare: non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Hæc igitur Apostolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita est intelligendum, vt cum sceleribus eorum nihil sit piis cōmune, & Deus rite interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, Nā debetis ex mūdo exisse: ac si diceret Apostolus, De illis nihil attinet ad vos scribere, quū vos iampridem par sit à mundo (id est ab istis) esse remotos. Sed quominus hanc expositionem amplectar, impedit quod subiicitur, Quid enim mea interest extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apostolus rationem reddere cur de extraneis nihil statueretur. Statuitur autem si nō minus fugiendi sint quàm alii. Erasmus denique interpretatur, Alioquin vtinam videlicet è mundo exissetis. quam interpretationem non possum probare. Nam præterquam quòd (vt arbitror) non satis conuenit ipsa sententia, nusquam certè legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, Debueratis, ὠφείλετε, eadem atque ego sententia, quāuis in nullis Græcis ita scriptū inueniā, nisi illud sit fortassis quod corruptè in quibusdam legitur ὀφείλετε.

11 Siquis quū frater nom. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) Si is qui frater nominatur. Sed illa tamen interpretatio melius cōuenit, quòd sit indefinita. Photius aliter etiā exponi posse docet, puta siquis hæc coniungat, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, i. siquis inter vos scortator nominetur, vt de iis tātùm hic agatur de quorū flagitiis apud omnes constet. Ita etiā explicatur hic locus ab Aug. lib. 3. cap. 2, cōtra Parmeniani epistolā, & certū est temere nō esse quicquā in fratres statuendū. Sed tamē hæc distinctio qua participiū ὀνομαζόμενος cōiungitur cū illis sequentibus, mihi prorsus videtur coacta. Vulg. addit, Inter vos, quod nō est in Græcis, & per se satis intelligitur. Sit scortator, ᾖ πόρνος. Sic lego, nō tātùm ex Vet. interpretis authoritate, qui cōuertit Est fornicator: sed ex Græcorū scholiorū & duorū manuscriptorū codicū fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt supplendum sit verbum substantiuum: quæ tamen eclipsis non ita dura est aut insolens vt Erasmum oportuerit Paulo imperitiā Græci sermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo dissentire quòd FVERIT quàm SIT supplere maluerit, quum falsa sententia inde possit elici. Neque enim vetat nos Apostolus cum eo cibum capere qui fuerit & esse desierit, sed qui sit scortator. Aut idololatra, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulg. idolis seruiens, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Eras. qui cultorem pro seruo conuertit, quanuis eadem maneat sententia. Ego verò vocabulum Græcum satis iam supérque tritū malui retinere. Nā Deastricolæ nomen istis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed sanè miror quid Erasmum coegerit hoc in loco Delium natatorē quærere. Nā aut ego non video quod ille vidit, aut plana hic sunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non sit verisimile tum inter Christianos fuisse, facilè potest explicari vel ex iis quæ postea in eos dicet quibus nulla erat religio sacrificiis idolorum interesse. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie, nimium passim in restitutis & reformatis Ecclesiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere studerēt. Cum eiusmodi *inquam*, τῷ τοιούτῳ. Vsurpauit epanalepsin propter longius hyperbaton, simúlque clarius explicat quæ sit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρινεῖ. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

13 De extraneis verò Deus indicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

13 Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. Auferte malum ex vobisipsis.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

1 Sustinet aliquis vestrum, negotium habens cum altero, iudicio experiri sub iniustis, ac non sub sanctis?

1 Audet aliquis vestrũ, habens negotium aduersus alterũ, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

2 An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis minimis iudiciis?

2 An nescitis quoniã sancti de hoc mundo iudicabũt? & si in vobis iudicabitur mũdus, indigni estis qui de minimis iudicetis?

Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *ne* quæ ad huius vitæ vsum pertinent non iudicemus?

3 Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? quanto magis secularia?

Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.

4 Itaque si iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, eos qui minimi fiunt in Ecclesia, eos *inquam* in subselliis collocate.

4 Secularia igitur iudicia si habueritis, cõtẽptibiles qui sunt in Ecclesia, illos cõstituite ad iudicandum.

13 Tollite igitur, καὶ ἐξαρεῖτε: id est ἐξάρατε οὖν. Positum enim est futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inueni: deinde καὶ illatiuum sæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, Sed tollite, si modò in priore membro legas κρινεῖ, iudicabit, vt scriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres: καὶ verò pro ἀλλά, ex Hebræorum phrasi sæpe iam obseruauimus, vt Act. 10. d. 28, & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione. 5 Istum sceleratum, τὸν πονηρόν. Vetus interpres, Malum. Erasmus, Istum qui malus est, neuter (vt opinor) satis expressit.

IN CAPVT VI.

1 Sustinet, τολμᾷ. Vulgata, Audet, nõ prorsus malè: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processisse vt vos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibriis? Iudicio experiri, κρίνεσθαι. 10 Vulgata & Erasmus ad verbum, Iudicari: idque non rectè. Neque enim agit Apostolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magistratus authoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non est passiuum, sed medium. Sub iniustis, ἐπὶ ἀδίκων: id est coram iniustis. Sic Horatius, Et adhuc sub iudice lis est. Vulgata, Apud iniustos. Iniustos autẽ vocat quotcunque non dederũt nomen Christo, vt ex antithesi constat. Ac non, καὶ οὐχί. Erasmus, Et non magis, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nul- 15 lo Græco codice inueni. Hinc autem incipit tertium caput huius epistolæ, de forensibus controuersiis.

2 Iudicaturos, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo consensu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expressas) apparet hunc locum esse propriè explicandum ex eo quod scriptum est Matthæi 19. d. 28. Nam si de præsenti sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρινεῖν Matth. 12. d. 41 & 42, & Heb. 11. b. 7, dicendum potius fuisset κρίνουσι, 20 iudicant, quàm κρινοῦσι, iudicabunt. Per vos, ἐν ὑμῖν. Hebraismus, quem expressit Vetus interpres ad verbum, In vobis. Nonnulli Inter vos, id est in vestro cœtu. Iudicabitur, κρίνεται. Vel, Iudicetur. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præsenti coniunctiui locus est in Latino sermone: idque omnino hoc loco faciendum esse, apparet ex propositione, cui necesse est vt respondeat assumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ positum est suprà, 3. d. 17, & μένει pro μενεῖ, Ibidem, 3. c. 14. Itaque nulla causa cur hîc sese torqueret 25 Erasmus. Minimis iudiciis? ἐλαχίστων κριτηρίων; Id est infimis subselliis. Nam κριτήρια dicuntur loca ipsa in quibus aguntur causæ, alibi quidem grauiores, alibi leuiores. Ideo Vetus interpres per periphrasin conuertit, Indigni estis qui de minimis iudicetis? Cæterùm quod Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit asseueratio, non modò coactum est, sed etiã comperimus repugnare nostris omnibus Græcis codicibus. 30

3 Angelos, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipsius angelis, vt Matthæi 25. d. 41. siquidem à Christo ita iudicabimur vt ei quodammodo assideamus. Nedum, μήτιγε. Vulgata, Quanto magis, πόσῳ μᾶλλον, quo modo Hesychius illam particulam exposuit. quod quum annotarit Erasmus, miror cur interpretari maluerit, Non tantùm. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam sententiam requiri omnino videbantur, vt in communi sermone multa concisè dici solent. Quæ ad huius vitæ, &c. βιωτικά. Vulgata, Secularia. quod 35 vocabulum libens refugio, vt falsam illam ac diabolicam Ecclesiasticorum & Laicorum seu Secularium distinctionem aboleam.

4 Iudicia, κριτήρια. Id est fora ac curias. Est enim in hoc vocabulo vehemens reprehensio. q. d. Apostolus, Si tanta litigandi cupiditate ardetis, agite, constituite etiam vobis fora, vt illic sedeant iudices. sed quid necesse est accersere infideles iudices? sedeant potius qui inter vos sunt minimi pretii. Neque enim res istæ ta- 40 tæ sunt quin vel infimi quique ex fratribus possint illis iudicandis sufficere. Dicuntur ergo ista per concessionem, & quidem grauissima cum reprehensione Corinthiorum: vt vel ex proximo versiculo apparet. qua de re etiam dicemus infrà, v. 7. Eos qui minimi fiunt, τοὺς ἐξουθενημένους. Id est vilissimos quosque, nedũ vt præstantissimos oporteat in istis rebus mundanis occupari. In subsellis collocate, καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc verbo, quòd soleant iudices sedentes de adstantibus iudicare. Vulg. Constituite ad iudicandum, 45 κρίνειν καθίζετε. Eras. verò minus etiam expressè, Constituite. Quæ sit autem Pauli sentẽtia diximus in superiore annotatione. Nam quòd Castellio hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi Paulus à maiore ad minus argumentetur, indignum facinus esse ad extraneos referri fidelium cõtrouersias, & ipsos fideles nolle pro iudic-

pro iudicibus habere, quos tamen constet quibusuis infidelibus anteponendos, id inquam omnium exemplarium fidei repugnat. Quidam verò καθίζετε accipiunt præsenti tempore indicatiui, & nomine istorum contemptibilium in Ecclesia profanos homines intelligunt, quasi sit præpositionis repetitio. Sed quorsum hanc repetitionem? Neque verò dicendum fuisset ἐὰν ἔχητε, si habeatis, sed ἔχοντες, vel διότι ἔχετε, quia habetis.

Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

5 Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit diiudicare inter fratres suos?

5 Ad verecundiam vestrã dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum?

Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, idque sub infidelibus.

6 Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles?

Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;

7 Iam igitur omnino impotentia in vobis est, quòd iudicia habetis inter vosmetipsos. ‖quare non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

7 Iam quidẽ omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare non magis iniuriã accipitis? quare nõ magis fraudem patimini?

Matth. 5. f. 39. 1. Cor. 6. d. 29. Rom. 12. d. 19.

Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.

8 ‖At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, idque fratres.

8 Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.

1. Thess. 4. b. 6.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

9 An ignoratis iniustos nõ esse Dei hæreditatẽ possessuros? Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neq; mœchi, neque molles, neque qui concũbunt cum masculis,

9 An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neq; fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,

Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt.

5 5 Vt vos pudeat, πρὸς ἐντροπήν. Vulgata, Ad verecundiam vestram. Videtur enim legisse ὑμῶν. Erasmus Ad erubescentiam vestram: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores. Inter fratres suos, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Vulg. Inter fratrem suum & fratrem, vt videri possit addidisse καὶ ἀδελφοῦ: nisi malimus hoc includi in vocabulo μέσον. quoniã necessariò medium est inter duo minimùm extrema. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset.

10 6 Sed, ἀλλά. in quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, imò etiã. Iudicio experitur, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, Iudicio contendit. Erasmus, Litigat, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνειν, iudicio experimini. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione vsitata.

7 Impotentia, ἥττημα. Impotentia animi apud Latinos iis tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt: vitium, inquit Cicero, à temperantia & moderatione plurimum dissidens. Itaque hoc ipsum esse opinor 15 quod Apostolus hoc loco ἥττημα vocauit, παρὰ τὸ ἡττᾶσθαι, quum eos perstringeret qui ferendæ iniuriæ sunt impares. Et tamen ii sunt hodie qui soli nobiles, fortes, magnanimi dicuntur: adeo corrupta sunt mundi iudicia. Vulgata, Delictum. quam interpretationem vt impropriam reprehendit quidem Erasmus in annotationibus, sed ita vt non docuerit quomodo esset emendanda. Possumus tamen simpliciter etiam interpretari Defectũ, id est, (vt vulgò dicimus) *c'est un defaute*, vel, *c'est une faulte*. Iudicia, κρίματα. Id est controuersias in foro discep- 20 tandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit Lites conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex versu 6. vt nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthii contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut vtriusque partis publica damnatione, ac proinde nõ sine offendiculo: deinde quòd litigiosi essent, vt facilè appareret eos lucri potius quàm pacis esse studiosos. Nã alioquin pii magistratus præ- 25 sidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas absit: quanquam ne ad hoc quidem venire solent boni viri, nisi quodammodo coacti extremo vti remedio. Inter vosmetipsos, μεθ' ἑαυτῶν. Vulgata, Inter vos, ἐν ὑμῖν. Erasmus, Inter vos inuicem, μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim pronominis esse reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionẽ vt secum videatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimẽ 30 quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur. Iniuriam patimini, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulg. Iniuriam accipitis. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum non recuses, potius quàm cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Nam certè non potest propriè dici iniuria affici qui quantum in se est iniuriam repellit. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo e- 35 tiam diximus Mar. 10. c. 19.

9 Ne errate, μὴ πλανᾶσθε. Parat sibi transitum ad quartum caput epistolæ, de rebus indifferentibus.

Tit.3.a.3

11 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

11 ‖Et hæc eratis "nonnulli, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, "in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

11 *Et hæc quidam fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.*

Infrà,10.d.23 Eccl.37.f.31

12 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

12 ‖"Omnia mihi licent, ‖"at nō omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego nō redigar sub "vllius rei potestatem.

12 *Omnia mihi licent, sed nō omnia expediūt: omnia mihi licēt, sed ego sub nullius redigar potestate.*

13 Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

13 Escæ "ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem "& hunc & eas abolebit. corpus verò non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.

13 *Esca uentri, & uenter escis: Deus autē & hūc & has destruet. corpus autem nō fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.*

Rom.6.a.5

14 Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

14 Deus autem & Dominū suscitauit, & ‖nos suscitabit potentia sua.

14 *Deus uerò & Dominū suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam.*

15 Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.

15 An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam *ut sint* scorti mēbra? Absit.

15 *Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit.*

16 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

Gen.2.d.24 matth.19.a.5 mar.10.b.8 ephes.5.g.31

16 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? Fiēt enim, inquit, "qui ‖duo *erant*, caro vna.

16 *An nescitis quoniā qui adhæret meretrici unū corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una.*

11 Nonnulli, τινές. In multis codicibus Veteris editionis corruptè legitur QVIDEM pro QVIDAM, manifesto errore, quamuis ita quoque citarit Augustinus. Nā quòd sic etiam legitur in Ambrosii exēplaribus impressis, imputandum esse librariis, liquet ex eius interpretatione, vt rectè obseruauit Erasmus. Græci certè summo consensu legunt τινές, & pro particulari nota interpretātur. Sed tamen hæc reprehensio non tantùm certos quosdam, sed omnes ac singulos Corinthios comprehendit. Neque enim vllus est hominum qui si non omnibus illis vitiis, at saltem aliquibus, atque adeo plerisque nō fuerit ante regenerationem addictus. Et sicut ablutio illa & sanctificatio, totius est Ecclesiæ, ita certum est Paulum certorum duntaxat hominum præcedentem conditionem non notare. In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. i. in Domino Iesu: quā formulam exposuimus suprà, 1.a.4. Puto enim nomē Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarare hoc loco. Erasmus, Per nomen, i. per virtutem ac potentiam Domini Iesu.

12 Omnia, πάντα. Id est quæuis, vt alibi sæpe exposuimus. Sed quocūq; modo accipias, restringēdū est τὸ καθόλου, vt res tantùm medias comprehendat: de quibus nouam nunc disputationē inchoat Apostolus, docēt que Corinthios tum in earū vsu dupliciter peccare, tum etiā in eo grauiter errare quòd inter ἀδιάφορα quædam numerarent quæ tamen eiusmodi non erant. Quis enim putet Corinthios ita fuisse rerum imperitos vt omnia sibi sine exceptione vlla licere crediderint? At non omnia, ἀλλ' οὐ πάντα. Prius illud dictum est in eorum persona qui libertatem Christianā in carnis licentiā transformant. Subiicitur autē duplex respōsum ab Apostolo: vnū, sic licita esse nobis ἀδιάφορα, vt tamē in vsu possit grauiter peccari, quoniā ex charitatis regula metiēda sit nostra libertas: adeo vt quod per se licet, interdū κατά τι & certo respectu sit illicitū: puta si proximi detrimēto cedat: alterū, ita vtēdū esse rebus per se licitis, vt ex seruis nō faciam⁹ dominos. Id enim esset nō vti rebus ad nostrum vsum conditis, sed potius illis quodāmodo imperium in nos tribuere, vt siquis vino, cibo, pecunia, & aliis quibuscunque rebus, quibus nobis intra modū vtendū est, non vtatur, sed sese potius illis ad abutēdū præbeat. Vllius rei, τινός. Sic malui interpretari q̃ Vllius aut Nullius, vt appareat τινός neut. genere positū esse, cui τὸ πάντα opponātur, nec ad personas, sed ad res ipsas referri. Nā certè iis subiicitur quicūque se carere ipsis nō posse putat: vt planè seruitus sub specie libertatis adblandiens manum in eiusmodi homines iniiciat.

13 Ventri, τῇ κοιλίᾳ. Videtur mihi Apostolus, postquā duplici responso euertit eorū fundamentū qui libertatis Christianæ prætextu quiduis sibi putabant licere, facere sibi transitum ad damnandam scortationē, quam illi inter res medias perperam recensebant. Vulgò enim ita sentiebant, adeo quidem vt flagitium non esset, sicut inquit ille, adolescentem scortari: & Lycurgus quoque masculorum amores suis legibus non damnaret. Ergo, inquit Apostolus, quod dixi de recto vsu rerum mediarum, in iis sanè valeat vt in cibis quos ventris causa Deus condidit, nempe vt ita alatur venter, sicut etiam ventris ea est conditio vt cibis egeat. Sed ista per se nihil ad id spectāt de quo nunc agimus. Tempus enim erit quo nullus erit istarum rerum vsus, nos autē de perenni vita loquimur. Sed de scortatione longè aliter quàm de cibis constituendū est. neque enim conditum est corpus ad scortandum, sicut ad vescendum. Et hunc, καὶ ταύτην. Itaque ventris appellatione nō tam ventrem ipsum quàm eius vsum & nutritionem significat quæ in ventre conficitur.

16 Fient enim, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista non de scortatione, sed de matrimonio. Sed quū illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus videri non potest hoc testimonio abusus. Qui duo *erant*, οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco tum etiam Matth.19.a.5, & Mar.10.b.8: quia fit tantùm mentio viri & vxoris vnius, non autem vxorum: nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes dissipetur quot habet vxores.

πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

glutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? Erunt enim, inquit, "qui ‖duo *erant*, caro vna.

qui adhæret meretrici unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una.

Gen.2.24

17 Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστιν.

17 Qui verò agglutinatur Domino, "vnus cum eo spiritus est.

17 *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.*

18 Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.

18 13 Fugite scortationem. "omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est; sed qui scortatur, "in proprium corpus peccat.

18 *Fugite fornicationem. omne peccatum quodcūque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*

13 Aliud argumentum, cur fugienda sit scortatio, quoniam peculiari quadam turpitudine corpus commaculat.

19 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

19 14 An ignoratis ‖"corpus vestrum esse tēplum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque vos esse "vestri iuris?

19 *An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis uestri?*

Suprà,3.17 1.cor.6.16 infrà,7.23 1.Pet.1.19

20 Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

20 ‖Nam empti estis "pretio: "glorificate igitur Deum in corpore vestro, "& in spiritu vestro, "quæ sunt Dei.

20 *Empti enim estis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore uestro.*

14 Tertium argumentum, Quòd scortator sit sacrilegus, quum corpora nostra sint Deo consecrata.

15 Quartum argumentum, Quòd non simus nostri iuris, vt alteri cuipiam alij, nedum Satanæ & carni nos possimus addicere: quum nos Deus ipse, & quidem maximo pretio acquisierit, vt & corpore & animo suæ gloriæ inseruiremus.

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

1 Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

1 1 Cæterùm "de quibus mihi scripsistis: "bonum *fuerit* "viro "mulierem non attingere.

1 *De quibus autē scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*

1 De coniugio docet, quamuis cælibatus sua etiam habeat commoda, quæ postea explicabit, tamen vitandæ fornicationis causa, necessarium esse matrimonium: sed ita vt neque vnus maritus plures vxores, nec vna vxor plures habeat maritos.

16 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista nō de scortatione, sed de matrimonio. Sed quum illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus minimè est hoc testimonio abusus. ¶ *Qui duo [erant,]* οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco, tum etiam Mat.19.5. & Mar.10.8. quia fit tantùm mentio viri & vxoris vnius, non autem vxorum: nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes dissipetur quot habet vxores.

17 *Vnus spiritus est*, ἓν πνεῦμά ἐστι. nempe *cum eo*: quod expressi, vt & Syrus interpres. Baptizamur tamen etiam in vnum cum ipso corpus, & per fidem simus caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus. Denique & corpore & animo simus vnū cū illo, sed quia connexionis istius modus spiritualis est ac mysticus, & spiritualis etiā finis, idcirco vt constet oppositio exterioris corporū copulæ, & nostræ cū Christo interioris, Spiritus nomen vsurpauit Apostolus.

18 *Omne peccatum*, πᾶν ἁμάρτημα. Nempe externum, vt apparet ex antithesi. ¶ *In proprium corpus*, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus vt organum, sed ita vt tantùm sit peccati causa instrumentalis, longinquior, illud autem quo quis abutitur, sit extra ipsum, vt omnino abutitur ebriosus vino, fur bonis alienis, homicida aliquo ad occidendum instrumento. Sed scortatoris corpus est & scortationis organum, & illud ipsum quo aduersus sese abutitur. Deinde in scortatione corpus propria quadam conspurcatione sese contaminat, quum in aliis peccatis interior sit potius quam exterior macula peccati. Rom. 1.27. Solutio verò huius quæstionis ab Augustino allata libr. quæst. ex nouo testamento, cap.50. est prorsus violenta.

19 *Corpus vestrum*, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora vestra*, vt suprà ver.15. quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς, *templum*, singulari numero non plurali. Vulg. legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra vestra*. ¶ *Vestri iuris*, ἑαυτῶν. Vulgata ad verbum, *Vestri*, paulò obscurius.

20 *Pretio*, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addit epithetum *magno*, μεγάλης, & Arabs, pretioso, nempe quòd alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1. Pet.1.18.

¶ *Glorificate igitur Deum*, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos toto tum corpore, tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo tum corpus, tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriam vteremini. Vulgata addit, *Et portate*, καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus: quam tamen scripturam fuisse iam olim receptam apparet ex veteribus patribus hunc locum ita citantibus, nempe Tertulliano in libro de resurrectione carnis, Cyprian. in tractatu De discipl. virginum, August. epistola 66.

¶ *Et in spiritu vestro*, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus, & tum Syra tum Arabica interpretatione, idque in numero plurali inueniantur, mirum est in omnibus Latinis codicibus deesse. Vocat autem Paulus Spiritum alteram hominis partem, vt πνεῦμα idem sit atque ψυχή. Habet autem Arabs plurali numero, Spiritibus vestris. ¶ *Quæ sunt Dei*, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum αἰτιολογικῶς, id est quoniam vtraque, & corpus nimirum & anima, vestra non sunt, sed Dei.

IN CAPVT VII.

1 *De quibus*, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiam apud Latinos vsurpatur præpositio DE. Nunc autem Apostolus sermonem conuertit ad ipsos Ecclesiæ Corinthiacæ gubernatores, à quibus literas acceperat, quibus petebant de istis quæstionibus instrui: idque duplici respectu: nempe tum vt haberent ipsi quod in istiusmodi controuersiis in ipso presbyterio statuerent: ac priuatim etiam prout res tulisset singulos in istiusmodi quæstionibus docerent: tū etiam vt ipsi priuatim hanc doctrinam vsui suo applicarent, & huc spectant præcipuè & peculiariter ad ipsos πρεσβυτέρους, quæ scribit v.29.30.31.32. De tribus ergo nūc aliis reb⁹ mediis agit (qui est quartus huius epist. locus, & deinde iis subiicit quę de scortatione dixerat:) primùm quidem de Coniugio vsque ad vers.8, deinde de Cęlibatu, tum eorum qui matrimoniū aliquādo contraxerunt vsque ad ver.12, tum etiam virginū à ver.25, ad ver.35. Obiter enim inserit quæstionem de impari coniugio à vers.12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio disserit à ver.17 ad 25. Postremò etiam de parentum in suis virginibus elocandis officio disserit, & quæ de viduis dixerat, iterum inculcat. ¶ *Bonum fuerit*, καλόν: id est συμφέρον, vt infrà, vers.35. commodum videlicet & expediens, (vt loquuntur) quū alioqui coniugium multas secum molestias adferat, ex diuinæ institutionis corruptela. Neq; enim Bonum ita hîc accipitur, vt opponatur vitio, quū adiungatur, tertius casus, nempe ἀνθρώπῳ, *homini*, & satis constet honora-

tum esse coniugium inter omnes, Hebr. 13.4. Itaque Hieronymus manifestè hunc locum torsit, vt matrimonij coniunctionem, à Spiritu sancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctius ac melius Clemens, Epiphanius κατὰ τῶν Ἀποστολικῶν, Augustinus denique aduersus ipsum Hieronymum, qui omnes ita laudarunt virginitatem, vt suam quoque nuptiis dignitatem assererent: vt qui intelligerent nec in virginitate, nec in coniugio propriè ac per se positum esse Dei cultum, sed prout hoc vel illo ad Dei gloriam vti cupiam, concessum fuit. ¶ *Viro*, ἀνθρώπῳ. Id est, ἀνδρί, quum opponatur nomen γυναικός. Vulg. & Eras. *Homini*. ¶ *Mulierem non attingere*, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Eras. *Vxorem non attingere*, id est, (vt ipse interpretatur) ab vxore ducenda abstinere. Ego verò existimo Paulum verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere congressum; quem tamen per se non damnat, quum eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, si continere se non possint, minimè id facturus si malum esset coniugium. Nam præcipit quidem humana prudentia, vt ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, vt quicquid malum est, sine vlla exceptione vitemus. Falsa est igitur Hieronymi doctrina, qui aduersus Iouinianum disserens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget, quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: quum constet virum non minus bona conscientia vti posse ac debere vxore sua, quàm esca & potu, vt rectè defendit Augustinus. Neque est verò cur Hieronymum quisquam hîc excuset, quasi verbum Domini torquere liceat, quoties hortamur, aut consolamur, aut deterremus; aut ludimus: imò verò cauendum sit etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo abutamur. Ἅπτεσθαι verò de ipsa συνουσίᾳ, dici consueuisse constat ex communi Græcæ linguæ vsu. Arist. Pol. 7. ἀπλῶς μὴ καλὸν ἁπτόμενον φαίνεσθαι. Epict. in Enchir. περὶ ἀφροδισίων. εἰς δύναμιν πρὸ γάμου καθαρευτέον· ἁπτομένῳ δὲ ὧν νόμιμόν ἐστι, μεταληπτέον: quo etiam sensu Latini attingendi verbo vtuntur.

---

2 Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

3 Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

4 Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

5 Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

6 Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

2 Sed propter scortationes suam quisque vxorem habeto, & proprium quæque virum habeto.

3 ² ‖ Vxori vir debitam beneuolentiam reddito: similiter autem & vxor viro.

4 ³ Vxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed vxor.

5 Ne fraudate alter alterum, nisi siquid ex consensu ad tempus, quoddã vt vaceris ieiunio, & orationibus: & rursum simul conuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.

6 Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.

2 *Propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat, & vnaquæque suum virum habeat.*

3 *Vxori vir debitum reddat: similiter autem & vxor viro.*

4 *Mulier sui corporis potestatẽ non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatẽ non habet sed mulier.*

5 *Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, vt vacetis ieiunio & orationi: & iterũ reuertimini in idipsũ, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.*

6 *Hoc autem dico secundum indulgẽtiam, non secundum imperium.*

1. Pet. 3. 7.

2 Secundò declarat summa parsium beneuolentia colendum esse coniugium.

3 Tertiò monet alterum in alterius esse potestate, quod ad corpus attinet, vt mutuò se fraudare nõ possint.

---

2 *Propter scortationes*, διὰ τὰς πορνείας. Vtitur plurali numero, quem Syrus interpres non obseruauit, significans omnes pollutionis hoc in negotio species. Deinde & illud obseruandum est, Paulum propter incontinentiam coniugium præcipientem, alias causas non excludere propter quas matrimonium contrahere nonnullis etiamsi non ita sit opus, attamen expediat. ¶ *Habeto*, ἐχέτω. Apertè contentiosi sunt qui ex hoc verbo colligunt Apostolum de iis tãtùm agere qui iam sunt in matrimonio: quum tota disputationis series contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vsus huius verbi hoc postulet.

3 *Debitam beneuolentiam*, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulgata, *Debitum*, τὴν ὀφειλήν, quam lectionem in vno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro Στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμήν, *debitum honorem*: quæ lectio consentit cum eo quod scriptum est 1. Pet. 3. 7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò solent, sed omnia mutua conuictus officia: quamuis Apostolus vnam eorum speciem, habita scopi sui ratione, peculiariter designet.

4 *Vxor*, ἡ γυνή. Vulg. *Mulier*, impropriè, quum de coniugio agatur. ¶ *Similiter*, ὁμοίως. Videtur autẽ Paulus expresse istud adiecisse, quòd mariti plus sibi licere q̃ vxoribus putarent, vnde illa pellicatus & cõcubinatus consuetudo.

5 *Ad tempus*, πρὸς καιρόν. Eras. *Pro tempore*, κατὰ καιρόν, deprauata etiam sententia. ¶ *Vacetis*, σχολάζητε, i. totis hoc vnum agatis. Loquitur enim de solenni aliquo pœnitentię testimonio, vel publico vel priuato, pro rei necessitate. Nã alioqui assiduæ debent esse preces, & sobrietas perpetua. ¶ *Ieiunio & orationi*, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus nostris Græcis codicibus, vno duntaxat excepto, & solent ista ferè coniungi, vt Matth. 17. 21. quòd ieiunium sit ad preces optima præparatio. Quædam tamen Latina exemplaria nullam faciũt ieiunij mẽtionem, vt nec Chrysostomus nec Theophylactus. Quod autem addit ieiunium precibus, manifestè probat non de quotidianis, sed de extraordinariis precibus hîc agi, siue priuatis, siue publicis, cuiusmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod. 9, 15. quò spectat etiam quod scribitur, Ioel 2. 16. ¶ *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Sic honestissimè Paulus loquitur, quamobrem etiam maritus vxorem domum ducere & παραλαμβάνειν dicitur Mat. 1. 20. Nempe quoniam vnus est viri & vxoris thorus. Vulgata barbarè, *In idipsum*. ¶ *Conuenite*, συνέρχεσθε. Id est συνέρχεσθε, vt alibi etiam scriptum inuenimus. Vulgata *Reuertimini*, ἐπανέρχεσθε. Erasmus, *Conueniatis*, vt ἵνα repetatur ἐπὶ τὸ αὐτό, quod certè parum verecundè Hieronymus explicat in Apologia pro suis aduersus Iouinianum libris. ¶ *Propter incontinentiam*, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alij malunt interpretari) i. quia hæc est naturæ vestræ imbecillitas, vt inde facilè possit Satan occasionem arripere vos impellendi in scortationẽ, nisi coniugio, vt remedio vtamini. Eras. autem interpretatus est, *Intemperantiam*, id est ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugij sanctitati intemperantia, incontinentia non item: quamquam fateor nonnunquam ista duo nomina confundi.

6 *Ex concessione*, κατὰ συγγνώμην. id est συγχώρησιν, vt scitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico hoc vobis verè sicut infirmis non vt in mandato decisionis*, id est decreto decisiuo. Nam veniæ nomen, quod perperam torquetur ab Augustino libro de bono coniug. cap. 10. Indulgentiæ non conuenit, vbi nullum simpliciter vitium inest: & videtur hoc pertinere ad id quod scriptum est suprà, vers. 1. Visus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat, dicerque se coniugium non flagitare præcise vt præceptum, quod quisquis negligat, Deum offendat: aut in quo per se positus sit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) sed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus nõ dedit vt se possint continere: quum alioquin etsi ipsum coniu-

coniugium per se purum sit ac honestum, tamen ipsius vsus vix aut ne vix quidẽ careat aliqua ἀταξίᾳ, sed quæ matrimonij velo obtegatur. Itaque συγγνώμην vocat cõmodam dicti interpretationem, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiam ab Arist. Ethic. 6. Quòd autem in quibusdam codicibus legitur κατὰ γνώμην, secundum opinionem, siue sententiam, quasi testetur Apostolus se tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere: certè non conuenit grauitati Apostolicæ, quum nihil adiiciatur quo ista modestia temperetur, vt infrà, v. 25. & 40. Sed & commodissimè illud licebit ad proximè præcedẽtia referre, ac si dicat Apostolus, illud Ad tempus commodè non præcisè esse intelligendum, sed prout videlicet ferre possint coniugum vires & vocatio.

---

7 Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

8 Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.

9 Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.

10 Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.

7 Nam velim omnes homines esse vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

8 ⁶ Dico autem cælibibus & viduis, bonũ eis est si *sic* mãserint vt & ego *maneo*.

9 Quòd si se non continent, matrimonium contrahant: nã melius est matrimonium contrahere quàm vri.

10 ⁷ Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, ‖ Vxor à viro ne sese ipsa separato.

7 *Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius verò sic.*

8 *Dico autem innuptis & viduis, bonum est illis si sic permanserint sicut & ego.*

9 *Quòd si non se continent nubant. melius est enim nubere quàm vri.*

10 *Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere.*

Mat. 5. 32. 19. 9 mar. 10. 11 luc. 16. 18

6 Sexto, de repetendo matrimonio idem monet, nempe cælibatũ quidem probandum esse, sed iis demum quibus datum est vt se possint continere: siminus, repetendas esse nuptias, vt conscientiæ paci consulatur. 7 Septimò, prohibet dissidia & repudiorum nuntiationes (de adulterij enim crimine non agit, quod tunc erat Romanis etiam legibus capitale) quibus dissolui coniugij vinculum negat, Christo ipso autore.

---

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id est optarim, vt diximus Mar. 15. Vulgata, *Volo autem*, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non satis firma ratione vtitur, quum ex hoc verbo vrget hanc fuisse puram & absolutam Apostoli voluntatem. ¶ *Vt & ipse* [*sum*,] ὡς καὶ ἐμαυτόν. Syrus interpres addit בדכיותא [*Bedachiuta*] id est, ἐν τῇ ἁγνείᾳ, *in castitate*: quæ vox interdum virginibus propriè attribuitur: interdum etiã cælibibus: deniq; ἀγάμοις generaliter applicatur quum de corpore agitur. Imò alioqui sua quoque est coniugum ἁγνότης omni turpitudini opposita, veræ Christianæ vitæ scopus. Hoc autem nonnulli de cælibatu accipiunt, quasi Paulus cęlebs fuerit, vt sit hic sensus: quod dixerat Apostolus mox esse coniugibus ad communẽ thorum reuertendum vitãdæ tentationis causa, non simpliciter, & vt rem prorsus necessariam præcipi, sed ex æquo & bono esse accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus posse carere vxoris consuetudine, sed etiam, exemplo meo penitus cælibes posse viuere: sed hoc non est omnibus datum. Alij verò qui Paulum quoque volunt fuisse maritum, (in quorum numero sunt Clemens & Ignatius, teste quoque Eusebio.) istud referunt ad vxoris circunductionem, de qua infrà, 9. 5. vt sit hic sensus: Quod dixi nonnisi ad breue aliquod tempus & extraordinariarũ precum causa marito ab vxore abstinendum, ne accipite vt simpliciter mandatum. Nam contrà optarim si fieri posset, omnibus datum esse, vt etiam perinde vt mihi seponere ipsis suas vxores liceret, vt eo liberius & expeditius ministerium suum obirent. Vtrauis autem harum interpretationem sequamur, particula καὶ suum pondus habet, ideóque prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. Mihi verò videtur omnino Apostolus ad neutrum istorum respexisse, sed ad id quod præcisè & ex suo imperio dixerat vers. 2. quasi ad incontinentiam præcauendam necessarium esset omnibus coniugium. Hoc igitur nunc mitigat, & non vt præceptum quod omnes obliget esse accipiendum docet, sed vt remedium aduersus incontinentiam iis qui vtuntur concessum. Aberrant igitur à scopo qui somniant Apostolum hîc agere de longiore vel perpetua inter coniugatos à mutua coniunctione abstinentia: de qua quid tandem dicere meliò potuit Apostolus, nisi hoc vnum quod dixit ver. 5. quũ eos qui coniugium contraxerunt nemo possit vel leuissima coniectura præsumere aliter quàm sancti coniuges soleant vitam hanc transigere constituisse? Quomodo verò intelligendum sit hoc Apostoli desiderium dicemus infrà, versu 26.

8 *Cælibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theoph. legit τοὺς ἀγάμους καὶ τὰς χήρας. ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequentes autẽ duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plana distributio. Sed quum postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere *viduos*, χήρας, *viduas*: vt etiam exponũt Syrus & Arabs interpr. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti *Innuptis*, ἀγάμους autem etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex vers. 11. Itaque totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcentur à ministerio, & quorum etiam nuptiis nolunt benedici, eorum videlicet qui vel cõstante priore matrimonio, vel eiecta priore vxore alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum vel ignorasse vel dissimulasse.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id est, continere se non possunt, aut alia ratione sibi non expedire iudicant vt coniugij expertes maneant. Possunt enim etiam aliæ causa extra incontinentiam incidere, cur vxorem ducere, vel nubere expediat. Est autem quorundam incontinentissimorũ hominum, licet de cælibatus lege asserenda pertinacissimè contendentium, cauillum planè impudens, qui causantur Paulum non dixisse, *se non possint continere*, sed *sese non continent*. ¶ *Matrimonium contrahant* γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubãt*, non satis rectè. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus conuenit, sicut apparet ex vers. 28, hoc eodem capite. ¶ *Nam melius est*, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius aut satius, vt rectè interpretatur Eras. Neque verò propria est ista comparatio, quasi videlicet coniugium cum vstione ita comparetur, ac si vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius, id est minus malum: sicut Hieronymus cauillatur, sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti dicitur 1. Pet. 3. 17, melius esse bene agendo malis affici, quàm malè agendo. Eiusmodi multa passim occurrunt in Solomonis prouerbiis. ¶ *Vri*, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nullo modo pungatur? ¶ *Denuntio*, παραγγέλλω. Vulg. *Præcipio*. At ego illud malo, vt significet Apostolus sibi vt Dei nuntio fidem omnino habendam.

10 *Non ego, sed Dominus*, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος. Nempe quia expressum hac de re Domini mandatum extat Mat. 19. 6. quo etiam respicit præpositio παρὰ in παραγγέλλω. ¶ *Ne sese separato*, μὴ χωρισθῆναι. Erasmus, *Ne separetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo passiuo in sese actionem reciprocante, vt interdum coniugatio Niphal apud Hebræos, necessariò accipiendum esse, apparet ex verbo ἀφιέναι Dimittere, siue Amandare, quod viro tribuitur, vltro suóque arbitrio vxorem ableganti, vt vicissim prohibeatur vxor ipsa sese à marito, non autem alterius, puta iudicis auctoritate, à viro separare. Idque etiam apertissimè liquet ex versu 15. vbi de spontanea infidelis discessione agens, hoc ipso verbo χωρίζεσθαι vtitur. Pertinent igitur ista ad diuortia tum à profanis gentibus vsurpata, tum etiam inter ipsos Iudæos ob duritiem cordis ciuiliter tolerata, quæ Christus Matth. 5. 32, &

19. ad solā adulterij causam restrinxit, & quidem legitima præeunte cognitione, vt colligere licet ex Matt. 18.15. Itaq; ineptissimi sunt qui hinc colligunt simpliciter indissolubile esse ipsum matrimonij vinculum, contra manifestè expressam à Christo adulterij exceptionem; qua de re plenissimè egimus in tractatione de Repudiis & Diuortiis.

11 Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

Quòd si sese separarit, maneat cœlebs, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

Quòd si discesserit manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & vir vxorem ne dimittat.

8 Matrimonia inter infidelē alteram partē, alteram verò fidelem, iam contracta, rata esse cōfirmat, vt fidelis infidelem deserere non possit.

12 Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

8 Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ libens consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito.

Nam cæteris ego dico, non Dominus, Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.

13 Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.

Et vxor quæ habet virum infidelem, qui libens consentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.

Et si qua mulier habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.

9 Respondet obiectioni, At fidelis polluitur societate infidelis. Hoc verò negat Apostolus, & fidelē posse bona conscientia vti infidelis coniugis vase ex eo probat, quòd liberi inde nati, sancti (id est in promissione) censeantur: singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & seminis tui.

14 Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

9 Maritus enim infidelis sanctificatus est in vxore, & vxor infidelis sanctificata est in viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hîc disserat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimonium dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonij vinculum dissolui. Neque mirandū est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum nō paucis locis, vt nihil opus esset diuortium petere. Et quanuis per magistratuum negligentiam non punirentur adulteria, quid constituendum esset Christus apertè dixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facilè denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur. ¶ *Ne dimittito*, μὴ ἀφιέναι. Id est ne repudiato, siue nuntium ei remittito, vt Romæ quoque fas erat.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio constricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis consortio putabant: quod negat Apostolus. ¶ *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suum id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expressèrit Dominus, non quòd ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà, v. 25. & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, auctoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse coniugij vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. ¶ *Habet*, ἔχει. Ergo de iam contractis imparibus coniugiis disserit, quas propter alterius infidelitatem dirimi posse negat, quod tamen sub Lege fiebat, vt apparet ex Esræ 9. & 10: nondum videlicet dirupto per Euangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non vt prorsus irritas futuras vetat, sed vt cum scandalo coniunctas & periculosas dissuadet 2. Cor. 6. 14.

¶ *Infidelem*, ἄπιστον. Vide suprà, 6. 6. ¶ *Libens consentiat*, συνευδοκεῖ Vide Act. 18. 1. Nec temerè requiritur merè spontaneus consensus, quem declarat σὺν particula.

14 *Sanctificatus est*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id est illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis in vxore fideli sāctificari, id est pietas vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio ista pro sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas, ad hoc vt coniugium istud profanetur, vel vt vxor bona conscientia vti marito non possit. Neque enim longius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quæ rata habet illa matrimonia, quum liberi sint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia ciuili disserit, sed de conscientia: & quæso, quod tandem esset argumentum pacandæ conscientię, à ciuilibus vllarum gentium legibus sumptū? in his enim notum est quàm multa ferantur, quæ Christiani hominis conscientia non ferat: nam ne diuortium quidem à Mose propter duritiem cordis Iudaicæ gentis toleratum, conscientiam excusabat, extra adulterij crimen. ¶ *In vxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulg. *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quā lectionem in Claromontano & alio pręterea manuscripto Græco codice inuenimus: & rursum paulo pòst ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, *per virum fidelem*. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Vxorem*, non *Mulierem*: & *In vxore*, non *Per vxorem*. Non enim infidelis maritus per vxorem sanctificari dicitur, vt qui sit & maneat infidelis: sed quoniam fidelis vxor potest cum infideli marito bona conscientia consuescere, (cur enim aliena conscientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in sese, sed in vxore, (id est vxoris respectu) sanctus esse. Idem quoq; de altero membro iudicandum est. ¶ *In viro*, ἐν τῷ ἀνδρί. Augustinus lib. 1. quo exponit sermonē in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet, *Per mulierem fidelem*. &, *Per virum fidelem*, & nos in vno vetusto codice reperimus ad marginem annotatum πιστῇ priore loco, & πιστῷ posteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id est, qui sit frater siue fidelis. Et certè etiamsi hæc epitheta non addas, tamen necessariò subaudienda sunt. Considerandū enim est qua de re agatur: nēpe an matrimonium, inter infidelē vnam personā, alteram verò fidelem, contractum, sit sanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et nisi ita esset, cur Paulus in altero mēbro adderet epithetum infidelis? Nā alioqui sanctas esse inter fidelē vtrunque nuptias, & sanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quū ipsę etiam dapes sint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarū actione oporteat sanctificari. Concedo tamē ratum esse ciuiliter infidelium matrimonium, nec etiam coram Deo pro scortatione cēseri: sed quorsum hoc ad Pauli scopum qui de conscientia disserit? ¶ *Nunc autem sancti sunt*, νῦν δὲ ἅγιά ἐστι. Vel, *Sancti sunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non est temporis aduerbium, sed est coniunctio, quæ adhiberi solet in argumentorū assumptionibus, vt alibi ostendimus. Cæterùm sancti vocātur liberi, quāuis ex impari matrimonio suscepti, id est hactenus puri, ac segregati Domino, ex fœderis formula, EGO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex vtroque infideli susceptos extendunt, qui non sint spurij sed legitimi, falsò dici apparet ex hypothesi Pauli. Quorsum enim vel de spuriis, vel de infidelis vtriusq; nuptiis dissereret? Colligit igitur Paulus sanctā etiam esse fidelis & infidelis cōiunctionem in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati cēseantur in Dei fœdere, ducto argumento ab effectis ad causam. Sed quid siquis hoc negasset? Imò verò nemo id potuit negare, quū constaret de promissione in qua semen quoq; comprehenditur. Nec alia causa est cur

sanctorum liberos ad Baptismū admittamus quàm quia sancti sunt (id est in fœdere cōprehensi) ab ipso vtero, quantum quidē coniicere & existimare possumus, suis Deo arcanis relictis iudiciis. Hinc verò non tantùm confutādi sunt Catabaptistę, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed ij quoque qui Baptismum faciunt primū salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus Baptismi contemptus interuenit, & nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocant) excogitarunt, id est, totidem Baptismi abusus. Item qui quoslibet infantes ad Baptismum admittunt, quod factum fuisse in tota vetere Ecclesia inauditum, vel illud saltem ostendit, quòd omnes adultos ex extraneis natos prius oportuit catechumenos esse quàm baptizari.

15 Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.

10 At si infidelis sese separet, separatus esto: nō est seruituti subiectus frater aut soror in huiusmodi *casibus*: 11 sed ad pacem vocauit nos Deus.

Quòd si infidelis discedit, discedat: non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem vocauit nos Deus.

10 Respondet quæstioni, Quid si infidelis fidelem deserat? tum verò, inquit, liber est fidelis, quoniam ab infideli est desertus.

11 Nequis prætexta istius libertatis, infideli præbeat discedendi occasionem: significat pacificè colendum esse matrimonium, etiam cum infideli, vt, si fieri possit, lucrifiat.

16 Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας, ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

Ecquid enim nosti vxor, an sis virum seruatura? aut ecquid nosti vir, an sis vxorem seruaturus?

Vnde enim scis mulier si virum saluum facies? aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies?

17 Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεὸς, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

12 Sed vt vnicuique *donum* partitus est Deus, vt vnumquemque vocauit Dominus, ita ambulet: & ita in Ecclesiis omnibus dispono.

Nisi vnicuique sicut diuisit Dominus, vnumquemque sicut vocauit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus Ecclesiis doceo.

18 Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπι-

13 Circuncisus aliquis vocatus

Circuncisus aliquis vo-

12 Occasione ex eo arrepta quod de seruitute & libertate coniugij dixerat, digreditur ad generalem doctrinam de vitæ statu & conditione externa, vt Circuncisione & Præputio, Seruitute & Libertate, generaliter monens vt quisque sua sorte contentus viuat in Domino, quoniam externa illa vt Circuncisum esse, vel Incircuncisum, Seruum vel Liberum, non sunt ex regni Dei (vt loquūtur) essentia. 13 Significat tamen in his exemplis non omnia esse paria, quoniam Circuncisio per se non sit appetenda, libertatem verò seruos appetere nihil prohibeat. In eo igitur duntaxat paritas est, quod in istis non sit positum regnum Dei, ac proinde ista non impediant quominus Deo pareamus.

15 *Sese separet*, χωρίζεται. Vulg. *Discedit*, nimium dilutè. Intelligitur enim hoc loco discessus, cum animo non reuertendi, quem Desertionis nomine significamus. Verbum autem χωρίζεσθαι diximus suprà v. 10. accipi passiua significatione reciproca, vt apud Hebræos coniugatio Niphal interdum accipi consueuit. Vide Ioan. 12. 36. ¶ *Separatus esto*, χωριζέσθω, videlicet infidelis. Tunc enim diuortium nō facit fidelis, sed infidelis eum dimittens, cuius culpam lueret fidelis innocens si cogeretur ἄγαμος viuere. Nihil igitur hic additur verbo Christi, diuortium in solo adulterij crimine concedentis. Tantum enim abest in hac facti specie, vt fidelis diuortium faciat, vt contrà fuerit libenter retenturus discedentem infidelem. Vulg. *Discedat*, quod Augustinus perperam ad fidelem derelictum retulit, & aliquot grauiter cum illo hac in re hallucinati interpretes. Repetitur enim ἄπιστος ex proximo antecedēte membro, & tam de marito fideli, quem vxor infidelis deserat intelligitur, quàm de vxore fideli quam maritus infidelis expulerit.

¶ *Non est seruituti subiectus*, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc casu liber est fidelis, postquam omnia expertus fuerit vt infidelem discedentem reuocet ad officium. Seruitus autem ista quæ fuerit docuit suprà v. 4. Neque verò Paulus, (vt quidā existimarunt) dum sic loquitur, quicquam addit Christi sententiæ, qui vnicam facit diuortij causam, nempe adulterium. Neque enim in hac de qua hîc agitur specie conceditur diuortium cuiquam, sed deserens persona condemnatur, & desertæ consulitur, quæ non modò non petit diuortium, sed etiam diuertentem repetit quantum in se est. Seruitutis autem nomine appositissimè significat, vinculi coniugalis obligationem, qua fieri dixerat vt neuter coniugum sit corporis sui Dominus. ¶ *In huiusmodi [rebus,]* ἐν τοῖς τοιούτοις. Id est, quum eiusmodi quippiam inciderit, nempe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, sed de retinendis istis matrimoniis disserit Apostolus) & infidelis sua sponte fidelem deserat. Vulg. & Eras. admodum obscurè, vt *in eiusmodi*.

¶ *Ad pacem*, ἐν εἰρήνῃ, i. εἰς εἰρήνην, vt pacata conscientia ac concorditer viuamus: ex quo consequitur retinendum esse nobis infidelem, ac omnibus officiis, quoad eius fieri potest ac debet, demerendum: nedum vt vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deserendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ sequūtur potius quàm ad superiora, quod etiam indicat coniunctio causalis.

16 *Ecquid enim nosti*, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio est (opinor) superioris sententiæ, non cur discedente infideli, liberetur fidelis: sed contrà, cur ita sit vtendum hac libertate, vt infidelem, si fieri potest, retineat fidelis, ac Christo lucrifaciat. Itaque Vetus Interpres sententiam corrupit quum converteret, *Vnde enim scis*, πόθεν γὰρ οἶδας: & Erasmus quoque quum interpretaretur, *Qui nanque scis*, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Castellio, qui in superiore versiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, *Quin ad pacem*, & ita quidem vt prorsus annectat proximè præcedentibus: deinde τί δὲ οἶδας, *qui scis autem*: quasi δὲ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed*, εἰ μή. Testatur Erasmus quosdam Græcos codices habere ἢ μή, *an non*, idque cum superioribus connectere. Sic etiam legunt & distinguunt Græcorum scholia, ex Seueriani cuiusdam auctoritate. Nostri tamen codices habent εἰ μὴ, & sequentibus connectunt: sed ex interpretibus alij conuertunt Nisi, & multa coguntur supplere: quasi dicat Apostolus, Quid ergo superest, nisi vt quisque ita incedat vt eum vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelē tantùm, vt cuique sors obtigit, ita maneat. Alij conuertunt *Vtcunque fuerit*, vel *In summa*, vt Erasmus, *qua loquendi forma*, inquit, *vti solemus quoties amissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est.* Hæc ille, citans etiam Terentij quendam locum sed meo quidē iudicio, non prorsus appositè. Omnia autem ista varietas inde fortassis orta est, quòd ignorarint interpretes εἰ μὴ respondere Hebręis particulis אם לא [im lo] pro ἀλλά, qua de re vide Gal. 1. 7. & 2. 16. nisi malimus idem valere atque אפס [ephes] Deut. 15. 4. Denique nō desunt qui adiecta ἑκάστῳ, interpretentur εἰ μὴ, Sin minus: id est, Si nulla sit spes de seruando infideli, retineatur tamen istud generale præceptum, perstandum esse vnicuique in eo statu in quo fuerit à Deo collocatus. ¶ *Vt vnicuique*, ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom. 1. 23, & suprà, 1. 5. Vide infrà, 12. 11. ¶ *[Donum] partitus est*, ἐμέρισεν. Vulg. *Diuisit*. Vsitatum est Hebræis nomen verbale supplere. quam ellipsin expleuimus ex versic 7. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Vulg. *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro sequenti vbi legitur ὁ Κύριος *Dominus*, legit ὁ Θεὸς, *Deus*, eodem sensu. ¶ *Vocauit*, κέκληκε, id est certo vitę generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit: qualem deniq; esse vnumquemque voluit. Id enim significari Vocandi verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vulg. *Et sicut*, non rectè. Dicendum enim fuisset καὶ ὥσπερ. Arabs autē interpres hoc membrum annectit iis quæ sequuntur. ¶ *Dispono*, διατάσσομαι. Vulg. *doceo*, διδάσκω, vt etiam legitur in codice Claromontano Non desunt tamen & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur Mandandi verò & præcipiendi verbum mihi visum hic est nimis imperiosum.

18 *Vocatus est?* ἐκλήθη; videlicet ad Euangelij gratiam, ideo Arabs interpres adiicit *Ad fidem*, εἰς πίστιν.

ἀνασπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.

19 Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.

20 Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

21 Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.

22 Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.

23 Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.

24 Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοὶ, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.

25 Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.

est? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio præceptorum Dei.

20 ‖ Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.

22 Etenim qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 14 ‖ Pretio empti estis, ne fiatis serui hominum.

24 15 Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum.

25 16 De virginibus autem imperium Domini non habeo: sententiam verò meam *hac in re* dico, vt cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.

… vetus esset? ne adducat præputium: in præputio aliquis vocatus est? non circumcidatur.

19 Circumcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

20 Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat.

21 Seruus vocatus es? non sit tibi curæ, sed & si potes fieri liber, magis vtere.

22 Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum.

24 Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.

25 De virginibus autem præceptum Domini nõ habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus à Domino, vt sim fidelis.

Ephes. 4. 1

Supr. 6. 20
1. Pet. 1. 20

14 Rationem dissimilitudinis ostendit, quoniam qui Circuncisione affectasset, sese iam non Deo, sed humanæ traditioni subiiciebat. Est autẽ hoc multò magis de superstitionibus intelligendum, quas nonnulli inter res medias stultè numerant. 15 Repetitio generalis doctrinæ. 16 Virginitatem nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud, nempe tum propter præsentis temporis necessitatem, quum fidelibus vix liceret vno loco consistere, & præsentis vitæ commodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familia non grauabantur: tum etiam propter huius vitæ curas, quas secum necessariò matrimonium trahit, vt illis animum distrahi sit necesse: quod in mulieribus præsertim locum habet.

¶ *Ne attrahat, μὴ ἐπισπάσθω.* Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quod in genere significat attrahere, accipio passiua significatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib. 7. cap. 25. & testatur Epiphanius in lib. De ponderibus & mensuris. pro quo etiam facit quod scriptum est Maccab. 1. 16. & Iosephus lib. Antiq. 12, cap. 6. Certè ita accipiendum esse apparet ex verbo περιτμηθῆναι, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apostolus extra propositam tractationem ad quam postea redit vers. 25, velut excurrens, de circuncisione & seruitute, vt rebus etiam mediis & in quibus non esset positum regnum Dei, disserit: vel potius (quod ex nuda tantùm coniectura dictum sit) librariorum culpa factum est vt isti versiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, transpositi sint, qui potius versiculo 40, tractationem de coniugio finienti subiici debuerint. Sic enim omnia optimè cohærebunt, quum hæc quoque prorsus consentiant cum iis quæ de idolothytis postea disserit.

19 *Circuncisio nihil est, περιτομὴ οὐδέν ἐστι.* Hoc intellige ratione habita temporis quo Circuncisio desierat esse fidei sacramentum, tum etiam personarum respectu, id est eorũ qui beneficium Christi intelligebant, id est neque Circuncisione neque Præputio nos fieri sanctiores.

21 *Ne sit tibi cura, μή σοι μελέτω.* i. Ne de eo sis anxiè solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potius te consolare quòd à misera seruitute peccati ac mortis sis per Christũ manumissus, quanuis in hac vita seruias, quandiu Deo visum fuerit. Vide infrà, v. 31. sic tamen vt oblatum libertatis beneficium minimè repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus est seruus, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος.* i. Qui quum seruus sit conditione, vocatus est ad Christi communionem. Est enim illud In Domino, Hebræorũ more dictum, quem exposuimus suprà, cap. 1. vers. 2. Castellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro *In Domino*, dicere maluit, *In re Dominica.* ¶ *Libertus, ἀπελεύθερος,* nempe à seruitute peccati liberatus.

23 *Pretio empti estis, τιμῆς ἠγοράσθητε.* Vide suprà, 6. 20. ¶ *Ne estote, μὴ γίνεσθε.* Vel, vt Vulgata & Erasmus, *Nolite fieri.* Transit ad thesin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus solent superstitiosi summam diuini cultus ponere, conscientias hominum istiusmodi commentis durissima seruitute opprimentes, vt sub papatu vidim us euenisse. De his autem copiosè noster Apostolus, Coloss. 2. 20: cuius loci sententiam ego ad superstitiones refero, plerunque in eo positas, vt homines, repudiata libertate, miserrimæ seruituti sese subiiciant, & in ea sibi placeant, quasi omnium hominum felicissimi. At vnus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum, παρὰ τῷ Θεῷ.* Puto hanc formulam idem declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *Coram Deo.* id est, ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce solet stationem seruare: sic vos apud Deum estote constantes in eo vitæ genere cui vos destinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conspectu versari.

25 *Imperium Domini, ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω.* Quid igitur? nũ Paulus Verbi Dei limites trãsgreditur vt ij tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè verò. Imò eos disertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci, ac personarum circunstantiis tradit quid expediat, id est quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei voluntas vt sancti simus, & ipsius cultui quam maximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam de virginitate quæstionem exigens, nouas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat, idq; tanta cum modestia vt eos facilè redarguat qui se illius successores esse mentiti iugum conscientiis imponunt: id est, vt quod vnius Dei est ad se transferant. ¶ *Sententiam verò [hac in re] meam do, γνώμην δὲ δίδωμι.* id est dico quòd hîc censeo. Sic ipse Paulus 2. Cor. 8. 10. Et hoc est quod Gallicè dicimus, *I'en donne mon aduis.* Vulgata, *Consilium autem do.* Erasmus, *Consilium tamen do.* obscurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter Præceptum & Consilium libens refugio, quanquam eò pridem deuentum est vt homines non iam Consilia, sed Præcepta sua iactent, & quidem tanto cum supercilio, vt ea ipsis Dei præceptis apertè anteponant. ¶ *Vt cui Dominus per misericordiam, &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.* Vulgata & Erasmus, *Tanquam misericordiam consequutus à Domino.* Ego verò paulo aliter sum interpretatus, vt planior esset sententia. Asserit autem his verbis Apostolus ministerij sui auctoritatem, ne spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine nõ à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus.

πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quomodo ferè interpretantur: (nã fuisset aliquid adiungendum, putà Minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, vt sæpe solet πιστὸς λόγος dicere, & πιστοὶ ἄνθρωποι, 2. Tim. 2. 1. Sic ipse Christus πιστὸς κτίστης dicitur, 1. Pet. 4. 19, & μάρτυς πιστὸς, sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quod πιστὸς εἶναι Castellio conuertit *Fidentem esse*, i. ex credentium numero esse, (sic enim solet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non conuenit, quanuis Augustinus sic aliquoties interpretetur.

26 Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.

27 Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε· θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι· ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

30 Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

31 Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι· παράγει γὰρ τὸ

26 Existimo igitur hoc bonum esse propter instantem necessitatem, bonum *inquam esse* homini ita esse.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem. solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò vobis parco.

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam opportunum tẽpus est angustum in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

30 Et qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

31 Et qui vtuntur hoc mundo, vt non abutentes, præterit e-

26 Existimo ergo hoc bonũ esse propter instantem necessitatem, quoniã bonum est homini sic esse.

27 Alligatus es vxori? noli quærere solutionẽ. solutus es ab vxore? noli quærere vxorem.

28 Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. ego autem vobis parco.

29 Hoc itaque dico fratres: tempus breue est: reliquũ est vt & qui habent vxores, tanquam non habentes sint:

30 Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent tanquã non gaudentes: & qui emunt, tanquã non possidentes.

31 Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur. præterit enim fi-

26 *Hoc, τοῦτο.* Id est virginem manere: pro quo dicit postea, Ita esse, virgines videlicet alloquens. ¶ *Bonum, καλόν.* Vide suprà, v. 1. ¶ *Propter instantem necessitatem, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην.* Id est, propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugiũ accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eras. ἐνεστῶσαν conuertunt *Præsentem*, & Arabs *Temporis præsentis* ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam, de qua modò dixi, sed ad eius duntaxat temporis circunstãtiam quo hæc scripsit Apostolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expositionem huius loci sequuntur Arabs & Syrus interpretes, vt ex eo fortassis etiam sit intelligendum quod dixit suprà ver. 7. quum minimè sit verisimile optasse Apostolum sine exceptione vt omnes continentiæ dono essent præditi & cælibes perstarent, ita mox humano genere desituro. ¶ *Bonum [inquam] ὅτι καλόν.* Vulg. *Quoniam bonum est.* Eras. *Nam bonum est.* Ego verò existimo potius esse epanalepsin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare. veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 *Afflictionem, &c. θλίψιν τῇ σαρκί.* Carnem hîc vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentẽ vitam spectant. Coniugium enim multas eiusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato extortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, vt alia omittam mille incõmoda, quæ ex horum deprauatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, non quod in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus respiciebat Philosophus ille cuius hoc dictum fertur, μέγα ἐμπόδιον τῷ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. ¶ *Vobis parco, ὑμῶν φείδομαι.* id est Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos cõiugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebant Manichæi, (à quorum opinione non multum abest Hieronymus in dãnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in lib. De sancta virginitate. Et hunc saltem locum ab iis expendi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, perinde ac si viuere cœlibem sit asperius aliquod vitæ genus, quàm coniugem esse.

29 *Quoniam opportunum tempus, ὅτι ὁ καιρός.* Sic lego & distinguo hũc locũ ex sedecim vet. cod. itémque ex Græcorũ scholiorum, Basilij denique fide, qui duobus locis ita citat: nisi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieron. vertit *In collecto*, Vulg. *Breue*, vocat Apostolus tempus in angustias contractum, translatione à velis & cæteris id genus sumpta, quam copiosius persequitur Ezechias Esa. 38. 12. Neque tamen (vt opinor) Apostolus ad vitæ humanæ breuitatem simpliciter respexit, sed huc potius quòd in fines seculorum sit deuentum & finis omnium immineat, vt 1. Petr. 4. 7, instante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi iam proximo, vt 2. Pet. 3. 8. & 9. Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est, Deinceps, & in posterum. Vulgata, *Tempus breue est: reliquum est vt, &c.* ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetustis exemplaribus inueni. ¶ *Vt, ἵνα.* Si nostram lectionem sequaris, ἵνα coniungendum erit cum φημί, *aio*: sin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστι, *superest.* possis autem hunc locum sic etiam interpretari, *Hoc autem dico, fratres, tempus contractum esse. Superest.*

30 *Qui flent, οἱ κλαίοντες.* Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduersæ: gaudij, res secundæ intelliguntur id est, causæ ex effectis.

31 *Hoc mundo, τῷ κόσμῳ τούτῳ.* Hoc deest in Arabica interpretatione. Mundi autem appellatio quum varia sit ac multiplex in sacris literis, hîc (vt opinor) significat omnia quæ nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue spatium. Neque verò iubet Apostolus vt bona abiiciamus quæ à Domino accepimus: sed primùm omnium, vt quod quisque est, id esse velit: deinde ne fluxis istis rebus vel nimium simus addicti, quasi (vt dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur: vel eis perperam ac in alium vsum vtamur quàm sunt conditæ, vti faciunt non modò qui earum vsum immutant, sed etiam qui temere illas profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos *Abutendi* verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, vt immoderatum vsum damnet, aduersus eos qui toti sunt in præsentis vitæ negotiis immersi. Basilius in libello quem inscripsit περὶ τῶν ἠθῶν ὅρων, legit & interpretatur παραχρώμενοι quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumptum id est τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. quam sententiam amplexus est Syrus interpres. Vulgata, *Tan-*

quam non vtantur, repetito eodem participio χρώμενοι, vt in præcedentibus membris idē participium repetitur. Sic etiā legit Arabs interpres, vt sit sensus, non aliter vtendum esse huius mundi rebus, quàm si non vterentur, i. quàm si nullā inde vtilitatem consequeremur. Hoc enim illud est quod facit vt mundū hunc ipsi Deo anteponamus, vsqueadeo cōmodis ex illarum rerum vsu ad nos redeuntibus illecti, vt Dei & æternę vitę facilè obliuiscamur. ¶ *Præterit*, παράγει. Id est παρέρχεται, vt interpretatur Græca scholia. siue παράγεται, vt scribitur 1. Ioh. 2. 17. vbi hæc sententia repetitur. quæ expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de exiguo temporis spatio, siue ad diem illum vltimum totius mūdi in cuius vltimo curriculo versamur, siue ad huius caducæ vitæ breuitatem respiciat Apostolus. Mauult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap. 30) interpretari παράγει, *Fallit* seu *decipit*, blāda nimirum specie homines alliciens. Budæus verò, neutram interpretationem sequutus, παράγει exponit, παράγει-ται, *transuersos nos agit*. siue, *nos auertit* v. a *abducit*. Nam hoc quoque significat τὸ παράγειν.

σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

32 Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

33 Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

34 Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

35 Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

37 Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

nium species huius mundi.

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, solicitus est de iis quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

33 At qui duxit vxorem, solicitus est de iis quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit vxori.

34 Discretæ sunt, ea quæ *est* vxor, & ea quæ *est* virgo. quæ *est* cælebs, solicita est de iis quæ sunt Domini, vt sit sancta cùm corpore tum spiritu: quæ verò nupta est, solicita est de iis quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

35 Hoc autem dico vestro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt decenter & aptè adhærescatis Domino absque vlla distractione.

36 17 Cæterùm siquis *sese* existimat aliquid indecorum in virginem suam cōmittere, si florē ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò perstat stabilis in corde, nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriā voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt conseruet suā virginem, bene facit.

...gura huius mundi.

32 Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est que Domini sunt, quomodo placeat Deo:

33 Qui autem cum vxore est, solicitus est que sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est.

34 Et mulier innupta & virgo cogitat que Domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu: que autem nupta est, cogitat que sunt mundi, quomodo placeat viro.

35 Porro hoc ad vtilitatē vestram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimēto Dominum obsecrandi.

36 Siquis autem turpē se videri existimat super virgine sua, quòd sit super adulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat; nō peccat: nubat;

37 Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginē suam, bene facit.

17 Iam ad parentes se conuertit, in quorum potestate sint liberi, monens vt superiorem doctrinam sequuti despiciant quid suis liberis conueniat, ne vel necessario aduersus incontinentiā remedio ipsos priuēt, vel ad matrimoniū adigant, vbi neque voluntas eò inclinant, nec vlla vrget necessitas: & rursus virginitatem laudat, sed simpliciter, neque in omnibus.

¶ *Species*, τὸ σχῆμα. Seu *habitus ille in oculos incurrens figura* vel *forma*. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, ne in his quidem quæ stulti homines tantopere admirantur. Cic. De amicitia, *Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reipsa multis locis repudianda est.*

32 *Velim*, θέλω. Vulgata, *Volo*. vide suprà, ver. 7.

¶ *Absque solicitudine*, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conueniret cū eo quod scripsit 2. Cor. 11. 28) sed id genus curarum duntaxat quod cohæret cum coniugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, quum alibi præcipiat, vt 1. Tim. 5. 8: sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quàm maximè expeditos currere in Euangelij stadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac sedulitas ab anxietate discernatur, ad hunc locum non pertinet. ¶ *Solicitus est*, μεριμνᾷ. Diximus Mat. 6. 27, hoc verbo significari curam cum anxietate animi, ac proinde cum diffidentia coniunctam: quomodo etiam accipiendum est verbum μεριμνᾶτε suprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾶν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Eras. conuertit *Curat*, quàm Vulg. *Solicitus est*. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, *Cogitat*, vt etiam Vetus interpres.

¶ *Quæ sunt mundi*, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rursus intellige quæ ad præsentem vitam in coniugio transigendam necessariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per se sunt vitiosa: sicuti rursus non ita addicit mundo coniuges, vt à rerum diuinarum cogitatione prorsus excludat. nam (vt rectè scribit Clemens lib. στρωμ. 3.) licet etiam ei quæ nupsit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in coniugio curare quæ sunt Domini. quod Ambrosius quoque annotauit & August. De bono coniug. sed distrahi significat cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem esse cælibatum, sicui datum sit vt se possit continere. ¶ *Placiturus sit*, ἀρέσει, curans videlicet rem familiarem & ita se gerēs vt pacem cum vxore colat. Nec enim hoc pertinet ad eos qui vxorij dicuntur. Sic etiam exponendum quod in proximè sequente vers. de vxore dicitur, marito placere studente.

34 *Discretæ sunt ea quæ* &c. μεμέρισται ἡ γυνή, &c. Sic accipitur vocabulum διαφορὰ pro discrimine seu differentia infrà, 12. 4. 5. & 6. & quum alioqui γυνὴ Græcis vt & Hebręis אשה tam fœminam quàm vxorē significet, γυναῖκα hîc vocat Apostolus non à sexu, sed quæ maritum habeat, vt disertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes: cui opponitur ἡ παρθένος, siue ἡ ἄγαμος, id est quæ nunquam nupsit. Agit enim de his propriè Apostolus, vt de viduis seorsim. Quod igitur Apostolus de viris dixerat, hoc quoque sigillatim dicit de vxoribus: (quod in hac disputatione sæpe fecit) neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetustis nostris codicibus Græcis inueni, si duos tantùm excipias, quanuis aptius scribi potuit μεμέρισται μὲν καὶ. Consentiunt etiam Græca scholia, Theophylactus, Hieronymus in Heluidium, item ad Eustoch. de seruanda virginitate. quāuis alibi à seipso dissentiat. Facit etiam pro me Basil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd coniūctionem καὶ inserit duobus locis, sic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, ἡ ἄγαμος, &c. sed nihil variāte sententia, quum τὴν γυναῖκα disertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id est *eam quæ nupsit*, siue eam quæ est vxor. Inuenio tamen duas diuersas lectiones, quarum vna hæc est, καὶ μεμέρισται, *& diuisus est*, id est in varias partes ac diuersas curas distractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ sunt coniugij, partim quæ sunt Domini. Deinde sequitur noua sententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ est innupta & virgo curat*. &c. Hanc lectionem sequitur Vulg. editio qua nunc vtimur, nimirum ex libro priore Hieronymi aduersus Iouinianum, vbi ita legendum esse cōtendit Hierō seipso dissentiens. Ita etiā legit Ambrosius lib. De viduis. Et August. lib. De bono vidui. c. 2, in eo tamen dissentiens ab Hiero. quòd τὴν ἄγαμον *viduam* interpretatur, quum Hiero. velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Sed profectò si hanc scripturam sequaris, prorsus redundabit ἡ γυνὴ ἄγαμος vel ἡ παρθένος, quum satis fuerit scripsisse ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id est tertiam) demum lectionem apud vnum Ambrosium inuenio, nisi deprauatus est codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et diuisa est: diuisa est mulier & virgo*, καὶ μεμέρισται μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος.

¶ *Tum spiritu*, καὶ πνεύματι. Id est, animo, vt suprà 2. 11. Neque verò hanc corporis & animi sanctitatem coniugibus adimit, sed facilius contingere dicit extra coniugium, propter varia auocamenta, vt disertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3. & Augustinus De bono coniugali, contra quàm tradit Hieronymus aduersus Heluidium.

35 *Vestro commodo*, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad vtilitatem vestram*. Erasmus, *Ad id quod vobis conducibile*. Obscurè vterque, præsertim Erasmus. In summa significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: sed simpliciter ostendere vtrum vitæ genus per se sit commodius, vt quisque suas hîc vires expendat.

¶ *Decenter & aptè*, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legunt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρόσδεκτον, sed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria vsurpasse ea vocabula quibus arctissimum illud cōiugij vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere qua ratione homines spirituali quodam coniugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cælibatus, vel impediat matrimonium, sed quod cælebs diuersis curis minus impeditur. Cęterùm quum (vt rectè annotauit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, vt planior esset sententia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem legimus, quum, vt testatur Hieronymus aduersus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi*, in qua interpretatione id primùm mihi non placet quòd τὸ εὔσχημον interpretatur *honestum*: quasi videlicet indecorum sit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, significet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ πρεπῶδες, id est, quod est conueniens & accommodatum, vt etiam Rom. 13. 13. & infrà, 14. 40. εὐσχημόνως significat decenter & conuenienter. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eā naturam propius videtur accedere cui datum est vt se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quanuis ea alioquin & bona & honesta sit, si Dei ordinatio & finis eius consideretur, non autem quatenus peccatum immoderatę illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento*, id est ἀπαραποδίστως, impropriè & non seruata translatione, quam Apostolus à matrimonij coniunctione sumpsit. Nam opinor, Dominum obsecrandi, perperam scriptum esse à librariis pro, Dominum obseruandi, vel, vt conijcit Erasmus, pro, Domino obseruiendi. pro quo mallem dicere Domino obsequendi, vt totum illud, *Quod facultatem præbeat obseruandi*, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rursus translatione, inde sumpta quòd vxor à viri latere quodammodo non discedat. Hieronymus autem conuertit, *Vt ad id quod honestum est, & intentè facit seruire Domino absque vlla distractione, vos adhorter*: nihilo felicius si aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, *Vt quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque vlla distractione*. Syrus autem interpres hunc locum sic expressit, πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *vt sitis seduli erga Dominum*, more videlicet fidorum seruorum qui à latere Domini sui non discedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honestate decora*. ἀπερισπάστως, *non cogitātes de mundo*, id est ita vt mundus vestram cogitationem ab eo non auellat. sententia certè egregiè expressa. Arabs autem particulam πρὸς, siue πρὸς in εὐπάρεδρον, siue εὐπρόσεδρον paulò aliter accipiens, vertit, *vt confortemini quam proximè secundum Dominum*, non ita appositè, & in aliis quoque videtur paulo lōgius à verbis Pauli discessisse, quàm fuerit necesse.

36 *Aliquid indecorum committere*, ἀσχημονεῖν, Vulg. *turpem se videri*, malè. Nec enim per se turpe est patri filiam, quamuis iampridem nubilem nuptum nemini tradere: sed hoc tamen, vel ipsi notam negligentiæ, vel filiæ malā alicuius vitij suspicionem inurit, quasi inueniri non possit cui obtrudatur, & huic opponitur τὸ εὔσχημον. id est, quod decens est, & cuipiam honestum. *In virginem suam*, ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ, nempe filiam, vel alteram quamuis, quæ sit in ipsius potestate. Hoc enim & diuinum, & humanum ius vetat, ne quis matrimonium absque eius auctoritate contrahat, in cuius est potestate, quod ex hoc etiam loco manifestè liquet, vt & quomodo sic temperanda hæc sit auctoritas, vt neutri fiat iniuria. Itaque nec audiendus est Hieronymus, *virginem suam* interpretans *virginitatem*, meritò hac in re ab Augustino refutatus, in quæstionibus super Numeros: quamuis in eundem postea scopulum impegerit Fulgentius, epist. 1. quæ est de coniugali debito. De personis enim quæ iuris sui non sunt hîc agi, ex iis quæ sequuntur manifestissimè liquet: atque adeò, sicuti mox dicam, ex Syra & Arabica interpretatione. ¶ *Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulg. *quod sit super adulta*, vt pro ἐὰν legisse videatur ὅτι. Eras. *si prætereat nubendi tempus*. Constat autem ἀκμὴν, hîc dici ætatis ad nuptias contrahendas maturitatē, de virgine, quæ sit, vt eleganter loquitur Virgilius, iam matura viro, iam plenis nubilis annis. His verò subiicit Syrus interpres, *& non tradiderit eam viro*, quę verba tam huic loco conueniunt, vt penè videri possint in Græcis nostris codicibus deesse. Præterquam enim quòd hoc flagitat verbum γαμείτωσαν, quod mox sequitur: nisi locus iste sic accipiatur vt per ὑπέρακμον tacitè quoque intelligatur ἄγαμος, postea scribendum non fuisse videtur καὶ οὕτως, & ita, sed potiùs, καὶ ἄλλως, *& aliter* ὀφείλει γίνεσθαι *debet fieri*: pro quo idem Syrus interpres habet, *& conueniens est vt eam tradat viro*, i. vt καὶ ὀφείλει αὐτὴν ἐκγαμίζειν. Qui verò multò etiam longius aberrantes, ista interpretātur de viro, qui virginem sibi nuptam cogitet intactam seruare, & ad hoc commēntum abutuntur impudentissimè Iosephi & Mariæ exemplo, ne refutationem quidem merentur. ¶ *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. i. rectè facit, sicut explicat Apostolus vers. 38. vt necesse sit cōcidere eiusdem Hieronymi cauillum aduersus Iouinianūm, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. ¶ *Iungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vulg. rectius, vt & meus Claromontanus codex, γαμείτω, *nubat*. Et ita etiam legit Syrus interpres. Videri tamen potest vsus plurali numero Paulus, quòd in coniugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore, quod tamen non obseruauit Paulus suprà ver. 34. vt scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus habet γαμισάτωσαν.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, *Apud se*: vel (vt loquitur Cic. 5. Ver.) *Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet*. Opponitur autem hoc τῷ νομίζει.

¶ *Nec adigitur necessitate*, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulgata & Eras. obscurè & nouè ad verbum, *Non habens necessitatem*. id est, cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipiendum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nā is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero nō pendet. Pendet autem in hoc negotio patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt te-

neatur illorum voluntatis rationem tantam habere, vt nec ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo non acceperint, nec inuitis debeat iis, quas ipsi libuerit personis adiungere.

38 Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ. ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

39 Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ.

40 Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

38 Itaque qui dat nuptum, benè facit: qui verò non dat nuptum, melius facit.

39 18‖ Vxor alligata est lege quãdiu viuit vir ipsius: quòd si obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm in Domino.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: ‖videor autem mihi & ego Spiritum Dei habere.

38 Igitur, & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit melius facit.

39 Mulier alligata est legi quãto tempore vir eius viuit: quòd si dormierit vir eius, liberata est, cui vult nubat: tantùm in Domino.

40 Beatior autem erit si sic permanserit, secundum meum consilium: puto autem quòd & ego Spiritũ Dei habeam.

Rom. 7. 1.
18 Quod de cælibe marito, de vxore quoque vidua pronuntiat, licere ipsi videlicet alias nuptias cõtrahere, modò id religiosissimè faciat, nec tamen dissimulat eam fore à multis curis liberã quæ cœlebs permãserit.

Κεφάλαιον η.

1 Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

2 Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.

3 Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.

4 Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.

5 Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί)

6 Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

7 Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι. καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ. οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε

CAP. VIII.

1 CÆterùm de iis quæ idolis immolãtur, scimus nos omnes notitia esse præditos. Notitia inflat, charitas verò ædificat.

2 Quòd si quis sibi videtur aliquid scire nondum quicquam nouit sicut oportet nosse.

3 Sed siquis diligit Deum, hic cognitus fuit ab eo.

4 2 De esu igitur eorũ quæ idolis immolantur, scimus idolũ nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.

5 Nam etiamsi sint qui dicantur dij, & in cælo & in terra: (sicut sunt dij multi, & domini multi)

6 Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille à quo omnia, & nos in ipso: &‖vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

7 3 Sed non in omnibus *est* ea cognitio: 4 nonnulli enim *cum* conscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edunt: & conscientia eorũ, infirma quum sit, inquinatur.

8 5 Cæterùm esca nos nõ commendat Deo: neque enim si edamus, amplius habemus: ne-

CAP. VIII.

1 DE ijs autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.

2 Si quis autẽ se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire.

3 Si quis autẽ diligit Deũ, hic cognitus est ab eo.

4 De escis autẽ quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mũdo, & quòd nullus est Deus nisi vnus.

5 Nam etsi sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra: (siquidem sunt dij multi, & domini multi)

6 Nobis tamẽ vnus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

7 Sed non in omnibus est scientia: quidam autem cum conscientia vsque nũc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum, quum sit infirma polluitur.

8 Esca autem nos non cõmendat Deo: neque enim si manducauerimus, abũ-

1. Thess. 4. 8.
1 Aggreditur aliam rerum mediarum nempe idolothytorum, siue carnium immolatitiarum vsũ. Remouet autẽ in primis quæ Corinthij promiscuè idolothytis vtentes prætexebant. Primùm igitur afferebant istud ciborũ discrimẽ imperitorũ hominũ esse, sibi verò perspectũ esse Christi beneficiũ, qui facer et vt omnia ista essent munda mũdis. Esto, inquit Paulus, simus omnes abũde instructi Christi notitia: dico tamẽ non esse in illa notitia simpliciter acquiescendũ. Ratio est, quia nisi charitate notitia tẽperetur nõ modò nõ iuuat, sed etiã plurimùm nocet, quum sit fastus magistra: imò ne nomen quidem diuinæ notitiæ meretur à Dei dilectione, ac proinde charitate proximi seiuncta.
2 Applicatio eius responsi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum esse re vera inanem quandam imaginationem, & vnum esse Deum ac Dominum, ac proinde cibos non posse ab idolo vel sanctos vel impuros reddi: at non inde conficitur promiscuè illis vti vt quibusuis cibis licere.

Ioh. 13. 13.
infrà 12. 5.
3 Ratio cur id non cõsequatur hæc est, quia quod vos scitis, non desunt qui ignorent: externarũ autẽ actionum iudicia, non tantùm à vestra, sed etiam à spectatorũ cõscientia dependẽt, ac proinde vestræ actiones nõ tantùm ad vestram scientiam, sed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent. 4 Applicatio rationis, Multi sunt qui non possunt, nisi titubante conscientia, vesci idolothytis, quòd ea impura esse existiment: itaque si tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo displicere, polluitur eorum conscientia hoc esu: cui malo occasionem præbuisti. 5 Occupatio, an verò propterea æquum fuerit nos iure nostro fraudare? Imò, inquit Apostolus, nihil quod ad Christianismum attinet vobis decedet si abstinueritis in fratrum gratiã, sicut etiam sumptus cibus nihilo vos reddet sanctiores. Neque enim nostri commẽdatio coram Deo, posita est in cibis: sed cum fratris offendiculo vti libertate, id verò est libertate abuti, cuius è contrario legitimus vsus est, siquis ea sic vtatur vt fratris infirmi rationem habeat.

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpretes repetunt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginẽ suam*. quod etiã in Claromont. codice exprimitur.

¶ *Melius facit*, κρεῖσσον ποιεῖ. id est, Commodius liberis consulit, vt diximus suprà, ver. 1, idque non simpliciter, sed sub conditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendum est quod subiicitur, beatiorem esse eam quæ à repetitis nuptiis abstineat. Nec leue est quòd totum hoc membrum deest in Syra interpret.

39 *Lege*, νόμῳ, id est, Per legem matrimonij. vel LEGI tertio casu. Spectat autem Paulus id quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obstat neque iis quæ de adulterio sanciuit Christus, neque iis quæ in desertores scripsit Apostolus hoc ipso capite.

¶ *Obdormierit*, κοιμηθῇ. id est, Mortuus fuerit, ex Scripturæ phrasi, quam alibi exposuimus. Tertul. in libello, meritò damnato, de Monogamia, videtur legisse κεκοίμηται: & hinc argutatur, quasi hîc agatur de ea quæ iam vidua ad Christianismum accesserit, non autem de ea quæ iam Christiana virum amiserit. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ id est, Religiosè & cum Dei timore. Arabs interpres nimium angustè restringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

40 *Beatior*, μακαριωτέρα. id est paucioribus molestiis & distractionibus obnoxia. ¶ *Puto*, δοκῶ. Vtitur verbo diluto emphatica μειώσει.

IN CAPVT VIII.

1 *Omnes*, πάντες. Eos vnos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebant se posse quibusuis vesci, quòd scirẽt idolum nihil esse, vt apparet ex ver. 7. Itaque restringenda est vniuersalis particula. quanquam ne hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod subiicitur versu proximo Iam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput huius epistolæ. De rebus mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorum vsus, toto hoc capite, & præterea à 14. versic. capitis 10, ad secundum vsque versum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Summa verò responsionis Pauli in his capitibus posita est: 1, vt in rebus mediis scientiores habeant rudiorum rationem, in huius Christianæ libertatis vsu. 2, quasdam esse res medias, sua natura, quæ propter circunstantias sint maximè noxiæ & vitandæ. Ex his autem duobus capitibus vnum est generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplum præbent epulæ quæ in idolorum templo instruebantur, & erant idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & erant Christianis prorsus interdictæ. Hæc autem doctrina quàm sit nostris quoque temporibus necessaria, ostendunt controuersiæ à Pseudonicodemitis excitatæ.

¶ *Inflat*, φυσιοῖ. Id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquam ne tum quidem damnanda est veri notitia, sed homines potius qui ea abutuntur.

Ædificat, οἰκοδομεῖ. Id est instruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur domus Dei, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsíque adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà versu 10.

2 [*Sibi*] *videtur*, δοκεῖ. Vulgata, *Se existimat*, non satis expressè. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolentia coniuncta sit: quum alioquin nihil æquè repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Matth. 3. 9. ¶ *Nondum quicquam nouit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in vno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γνῶναι, pro peritum esse aut notitia præditum, ponitur absolutè, vt infrà, 13. 9.

3 *Hic cognitus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebraicè הודיע אותו [*hodiah otho*,] id est ad verbum, *Scire fecit eum* quod æquipollet, τῷ ἐδιδάχθη. Ex quo consequitur eiusmodi demum hominem vera scientia esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræum transitiuum Paulus Græco passiuo verbo expressit, ac si dicas, scire facti estis ab eo. Nam alioqui Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ gentis. Alij accipiunt cognitum à Deo, id est

approbatum ab eo, ac proinde cuius vera sit scientia, non autẽ adulterina illa qua præditi sunt qui non Deũ sed seipsos amant. Sed si priore modo istud accipiamus, planior erit superioris membri antithesis: & eiusdem Hebraismi simile prorsus exemplum extat Gal. 4. 9, & infrà quoque 13. 12. & cur sic malim hunc locum exponere, facit etiam Augustini auctoritas tractatu in Ioh. 98, *Quum*, inquit, *hoc fit in hominis mente vt quod credit, sciat* (id est, vt paulo antè scripsit, *amplius intelligat*) *ipse dicitur cognosci à Deo, quia Deus illum cognoscentem facit.*

4 *Idolum*, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis satis tritam, libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis simulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræsentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quæ Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque simulacra. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter idola vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. ¶ *Nihil* [*esse*,] οὐδέν. Id est, esse inane & vanum somnium, sicut poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed tum ex forma, quæ res veras mentitur, tum ex eorum inani imaginatione, qui de idolo sibi aliquid non modò reale, sed etiam diuinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum, vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi inde colligebant, propterea sine vllo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit.

In mundo, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris à Deo conditis. Sic vocantur idola אלילים [*elilim*,] quasi Nihilitates dicas, & הבלי שוא [*chable schaue*,] id est vanitates mendacij. Psalmo 31. versu 7. Quòd autem Erasmus pro *Nihil est*, substituit *Nullum est*, & ἐν κόσμῳ, id est *in mundo*, cum verbo EST subaudito coniungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam: id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo ἐστί.

5 *Sicut, sunt* &c. ὥσπερ εἰσι, &c. Vulgata, *Siquidem sunt*. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dij, vni Deo Patri & Domino Christo, qui non hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur, & quidem vnicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, essentiæ absolutè consideratæ respectu, id est quatenus Deus vnus est cum Patre. Hîc verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem Vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, non excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. ¶ *In ipso*, εἰς αὐτόν, i. ἐν αὐτῷ, videlicet substitimus: vbi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur rerum οὐσία: quãuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Ioh. c. 1. ver. 4. Vulgata & Erasmus, *In illum*, vt notetur causa finalis quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem, dirigere: quo modo idem dicendi genus accipitur Rom. 11. 36. Sed quum statim subiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat cõmune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamen adhibita quæ personis conueniat, ideo malui interpretari *In ipso*, quàm *Per ipsum*. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè cõsiderato, i. quatenus Filius est. ita tamẽ vt sciamus Filiũ nõ instrumentalẽ, sed efficiẽtem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum, vt nec duas causas id est Deitates construamus, quum Filius sit ὁμοούσιος vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 *Ea notitia*, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quum vis eius sit ἀναφορική. ¶ *Nonnulli enim*, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. ¶ [*Cum*,] *conscientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiam idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudiciũ qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia sese illis vesci non posse existimabant, ex eo quod traditur Rom. 14. 23. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: si mala malum.

8 *Amplius habemus*, περισσεύομεν: id est, quicquam nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Erasmus, *Aliquid nobis superest*. Vide Matth. 13. 12.

ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

Κεφάλαιον θ.

Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύ-

que si non edamus, "minus habemus.

9 Sed videte ne quo modo " istud quod vobis licitum est, impingendi causa fiat infirmis.

10 6 Etenim si quis viderit " te, illa cognitione præditũ, " in idoleio accũbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est " instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

11 7 Et " tua ista cognitione frater ille infirmus, propter quem Christus est mortuus, peribit?

12 8 Ita autem peccantes in fratres, & " vulnerantes ipsorum conscientiam infirmã, " in Christum peccatis.

13 9 Quapropter si esca " offendiculo est fratri meo, non edam carnes in æternum, ne sim offendiculo fratri meo.

CAP. IX.

1 NOnne sum " Apostolus? nónne sum liber? 2 Nónne

dabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.

9 *Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis.*

10 *Si enim quis viderit eũ qui habet scientiã, in idoleo recumbentem, nónne conscientia eius, quum sit infirma, ædificabitur ad manducãdum idolothyta?*

11 *Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est?*

12 *Sic autem peccantes in fratres, & percutiẽtes cõscientiam eorũ infirmam, in Christum peccatis.*

13 *Quapropter si esca scãdalizat fratrem meũ, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.*

CAP. IX.

1 *NOn sum liber? non sum Apostolus? non-*

Rom. 14. 15.

6 Altera clarior eiusdem rationis applicatio, proposito exẽplo accubitus in idolorum templo: quod factum Corinthij malè inter res medias numerabant, quùid simpliciter sit prohibitum ob loci circunstantiã, etiam cessante offendiculo, vt suo loco dicetur.

Rom. 14. 15.

7 Amplificatio argumenti à comparatis simul & contrariis sumpta, tu (inquit) homũcio de tua scientia tibi placens, quæ planè nulla est (neque enim si vera scientia præditus esses, in idolorum templo accumberes) fratrémne pessumdabis, tuo exemplo infirmam eius conscĩetiam ad male agendum confirmans, pro quo seruando Christus ipse etiam mortem subiit? 8 Alia amplificatio eiusmodi infirmi fratris offensionem, in Christũ ipsum redundare, ne putent isti sibi cum infirmis tantum fratribus esse negotium. 9 Conclusio, quam Paulus in sua ipsius persona cõcipit, ne videatur ab aliis exigere cui sese prior ipse non subiiciat: malim quidem ego, inquit, in perpetuum vsque omni carnis genere abstinere, quàm peccandi occasionem vlli fratri meo præbere, nedum vt certo loco vel tempore recusem in fratris gratiam immolatitiis carnibus non vesci.

1 Antequam longius progrediatur in proposita hypothesi idolothytorum, voluit omnium istorum malorum causam ostendere simul & tollere, nẽpe quod de suo iure non putarent Corinthij se teneri decedere in cuiusquam gratiam. proponit igitur sese pro exemplo, & quidem in re penè prorsus necessaria. Agit tamen de vtroque seorsum, ac primum de persona. Si, inquit, causamini vos esse liberos, ac proinde velle vestra libertate vti, an non sum & ego liber, cùm sim etiam Apostolus?

¶ *Minus habemus*, ὑστερούμεθα. Ita explicandum esse hoc verbum hoc in loco, apparet ex antithesi. Vulg. *Deficiemus*. Eras. *Quicquam nobis deest*. Est autẽ istud plus vel minus habere ad res spirituales referendũ, quę explicantur Rõ. 14. 17.

9 *Istud quod vobis licitum est*, ἡ ἐξουσία ὑμῶν. Alibi ἐξουσίαν vertere consueui auctoritatem, aliquatenus à δυνάμει distinctam. Hîc verò placuit vti periphrasi perspicuitatis causa, vt infrà 9. 12.

10 *Te, illa cognitione præditum*, σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σε: sed perperam, vt ostendit proximè sequens versiculus, vbi pronomen σῇ exprimitur. Sed prætereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortassis ignorauit. Intellige verò notitia præditum quòd idolum nihil sit, nõ autem qui satis norit quid faciat in idoleo accumbens: quod grauissimè postea vt idololatriæ partem damnabit Apostolus. Huic autem opponitur qui dicitur infirmus, siue adhuc habens conscientiam idoli, id est qui in genere adhuc putat idolothytis vesci nullo modo licere: quod tamen quum faciat exemplo illius inductus quem esse in Christianismo eruditiorem nouit, ita fit vt vtrinque peccetur: id est tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil esse nouerit, abutens, audeat in ipso idoleo accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conscientia idem audeat.

¶ *In idoleio*, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θύματα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulę celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionem sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur, In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum quoque templum solitos fuisse solennia sacrificiorum conuiuia agitare, quod apparet ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. ¶ *Instruetur*, οἰκοδομηθήσεται. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ædificabitur*, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quòd Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur: Ædificandi verò, vt apud Hebræos verbum בנה [*Banah*,] non temerè (hoc vno excepto loco) de vitio dicatur.

11 *Tua ista notitia* ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matt. 3. 11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 *Vulnerantes*, τύπτοντες. Vulg. *Percutientes*, non satis expressè. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem translatio inde sumpta quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum si quis affectam partem cædat. Sic Virgilius, *grauiter ne nuntius aures Vulneret*.

¶ *In Christum*, εἰς Χριστὸν. Ambrosius, εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, *in Christo*. quasi dicantur in Christo peccare, qui peccant dum Christum profitentur: sicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio: ex qua intelligitur huius offendiculi grauitas. quàmobrem etiam Syrus interpres addidit הו [*hu*] *Ipsius*.

13 *Offendiculo est fratri meo*, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. cap. 5. versu 29. Est autem incredibilis eorum stupor aut impudentia quos hac doctrina, non pudet abuti, vt suæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi studium, & vitandi offendiculi metum: quum tamen constet non tam hîc quæri, quibus rebus vti debeamus, quàm quibus sit nobis abstinendum, ne alios offendamus.

IN CAPVT IX.

1 *Apostolus*, ἀπόστολος. In Syra & Arabica itidemq; Vulg. interpretatione prius est ἐλεύθερος, posterius ἀπόστολος. Idque rectius. Sic enim meliùs procedit gradatio, quum maius sit Apostolum esse quàm liberum, & ita melius conuenit per ὕστερον πρότερον responsio incipiens ab Apostolatu, vt propius nominato. Prius enim agit de Apostolatu iure, nempe vsque ad versic. 18 finientem: ac demum postea de libertate ad 24. incipientem. Libertatis autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis ceremoniis.

¶ Vidi

ριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

4 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

5 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

6 Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

7 Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει

Iesum Christum Dominum illum nostrum " vidi? nónne opus meum vos estis " in Domino?

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam " sigillum apostolatus mei vos estis in Domino.

3 Mea defensio apud eos " qui in me inquirunt, " hæc est.

4 Annon licet nobis edere & bibere?

5 Annon licet nobis " sororem vxorem circunducere, vt & reliquis Apostolis, & fratribus Domini, & Cephæ?

6 An soli mihi & Barnabæ non licet " non operari?

7 5 Quis " militat propriis " stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non e-

ne Christum Iesum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?

2 *Si aliis non sum Apostolus, sed tamẽ vobis sum. nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.*

3 *Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,*

4 *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?*

5 *Nunquid non habemus potestatẽ mulierem sororẽ circunducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?*

6 *Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*

7 *Quis militat suis stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? quis pascit gre-*

3 Obiter hoc addit, ac si diceret: tantum abest, vt possitis de meo Apostolatu dubitare, vt etiam eos qui hoc reuocant in controuersiam, soleam, oppositis iis, quæ apud eos per me egit Dominus, refellere.

4 Iam de se dicit. Quum & liber sim & verè Apostolus, cur mihi non liceat, nõ dico vesci idolothytis, sed meis laboribus sustentari, atque adeò vxorem etiam alere, quod & reliqui Apostoli, ac nominatim Ioannes & Iacobus cognati Domini, & ipse Petrus iure faciunt? 5 Ne videretur Apostolos grauare, æquum esse quod facerent ostendit à comparatis, quum & milites stipendiis acceptis & agricolæ suorum laborum fructibus, & pastores sui gregis prouentu viuant.

¶ *Vidi*, ἑώρακα, nempe in ecstasi cuius fit mentio Act. 22. 17, & infrà, 15. 8. vt & vidit illum Stephanus sed in cælis, Actor. 7. 56. ne quis sic insaniat vt Christi carnem adhuc vt in terris sitam quærat. ¶ *In Domino?* ἐν Κυρίῳ; Id est, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quod ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoq; quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedentibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti, quum nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abstinebant, ipse verò quodammodo vitam in discrimen adducere meritò videri posset, nisi Ecclesiarum sumptu viueret.

2 *Sigillum*, σφραγίς. Id est, sigilli instar, quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino.

3 *Qui in me inquirunt*, τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense vocabulum, vt diximus Act. 4. 9. quod de industria vsurpauit Apostolus, vt obiter arrogãtiam eorum notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulgata & Erasm. *Qui me interrogant*, non satis expressè. Alij, *Qui me diiudicant*, quomodo etiam conuertimus suprà, 4. 3. Castellio, *Qui me explorant*. qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus. ¶ *Hæc est*, αὕτη ἐστί. Præcedente videlicet versiculo expressa. Itaque malè à nonnullis sequenti adiungitur.

4 *Edere & bibere?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumptu.

5 *Sororem vxorem*, ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem sororem*, peruerso etiam ordine, contra omnium nostrorum exemplarium & Syri interpretetis fidem. Erasmus, *Sororem mulierem*. Atqui oportere γυναῖκα potius interpretari vxorem, res ipsa clamat. Apostolos enim testantur veteres in coniugio vixisse, & alioqui γυναικὸς nomen additum non esset. Additum est igitur quoniam alioqui mulierem quæ vxor non esset, circũducere Apostoli honestè non potuissent. Cur autem ἀδελφὴν, id est *sororem*, addiderit, non ea est causa quam inepti homines diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, quod negat Clemens in libr. [illegible] & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanasius ad Dracontium. sed idem declarat hoc epitheton atque πιστὴν, id est fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugij honestas. Ambrosius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres*, contra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & diuitibus, quæ Apostolos assectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quòd eiusmodi matronæ non satis propriè dicerentur ab Apostolis circunduci, quum hoc potius significet ius mariti in vxorem aut heræ in ancillam. Deinde eiusmodi mulieribus locupletibus Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus, qui hoc adferret vt se ostenderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, *mulieres* etiam legit: suo more fortassis verbum Domini detorquens, vt suæ causæ seruiat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad nescio quam Teclam Pauli sororem, in calendarium etiam postea relatam, referunt, ipsius Pauli comitem, non tantùm ex historia Lucæ nunquam hoc prætermissuri, sed ex hoc ipso loco refelluntur, in quo negat Paulus mulierem à se fuisse circunductam.

6 *Non operari*, τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; Id est non viuendi ex manuum labore. Inde enim sese victum tolerasse testatur Act. cap. 20. v. 34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nõnulli interpretantur, sed ad manuarias artes dũtaxat refertur. Vulg. *Hoc operandi*, id est hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 *Militat*, στρατεύεται, id est, Militare solet. Simile exemplum Matth. 26. 23, & infrà, 15. 29.

¶ *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nazianzen. in Iulianum, sic scribit, τί λέγει ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς [illegible] ἐν τάξει τοῖς ἀξιώμασιν [illegible]. Id est, *Quid vocat ὀψώνιον? Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatibus ex Lege tribuũtur*. vide Luc. 3. 14. cui loco illud etiam addo, Augusti tempore ac deinceps, denarium fuisse gregarij militis stipendium diurnum, vt ex lib. 1. Cor. Taciti apparet.

ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

dit? aut quis paſcit gregem, & de lacte gregis non edit?

gem, & de lacte gregis non manducat?

6 Secundo loco profert etiam ordinationis diuinæ auctoritatem à comparatis.

8 Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

8 6 Num ſecundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

8 Nunquid ſecundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?

Deut.25.4 1.tim.5.18

9 Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

9 Nam in Moſis Lege ſcriptum eſt, Non obligabis os boui trituranti. Num boues curæ ſunt Deo?

9 Scriptū eſt enim in Lege Moyſi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo?

10 Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

10 An hoc propter nos omnino dicit? propter nos enim hoc ſcriptum eſt. Nam ſub ſpe debet is qui arat, arare: & qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.

10 An propter nos vtique dicit? nam propter nos ſcripta ſunt, quoniam debet in ſpe qui arat, arare: & qui triturat, in ſpe fructus percipiendi.

Rom.15.27 7 Aſſumptio argumentorum cum amplificatione, quoniam ne ſic quidē petitur ab illis merces quæ meritis reſpondeat.

11 Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν; μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

11 7 Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos veſtra carnalia meſſuerimus?

11 Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus?

Deut.18.1 8 Aliud argumentum maximi momenti: alij apud voſmet ipſos aluntur: ergo & mihi licuit, idque etiam potiùs quàm cuiquam alij: & tamen recuſaui, & quidnis adhuc potiùs malo perpeti, nequid ſit quod retardet Euangelium Chriſti.

12 Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

12 8 Si alij ſui in vos iuris ſunt compotes, an non potius nos? atqui non vſi fuimus iure iſto quod nobis licebat, ſed omnia tegimus, ne interrumpamus Euangelium Chriſti.

12 Si alij poteſtatis veſtræ participes ſunt, quare non potius nos? ſed non vſi ſumus hac poteſtate: ſed omnia ſuſtinemus, ne quod offendiculum demus Euangelio Chriſti.

13 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

13 9 An ne ſcitis eos qui ſacris operantur, ea quæ ex ſacrario ſunt edere? & qui altari aſſident, cum altari participare?

13 Neſcitis quoniam qui in ſacrario operantur, quæ de ſacrario ſunt edūt, qui altari deſeruiunt, cum altari participant?

14 Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

14 Ita Dominus conſtituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ex Euangelio viuant.

14 Ita & Dominus ordinauit iis qui Euangeliū annuntiant, de Euāgelio viuere.

9 Vltimo tandem loco expreſſam de Leuitarum alimentis Legem profert, quo tamen iure vti noluerit.

15 Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. 10 Neque verò hæc ſcripſi vt ita fiat in me. nam bonum eſt mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

15 Ego autem nullo horum vſus ſum. Nō autem ſcripſi hæc vt ita fiant in me. bonum eſt enim mihi magis mori quàm vt gloriam meam quis euacuet.

10 Obiter auertit ſuſpicionem, quòd hęc ſcripſiſſet, quaſi mercedem nō perſolutam repetens. Imò, inquit, mori malim quàm in hoc inſtituto gratis euangelizandi non perſeuerare. Nam teneor quidem omnino Euangelizare, quū hoc munus ſit mihi à Domino cōmiſſum: ſed niſi vltro & ipſius Dei amore hoc fecero, nihil ſanè fecerim quod probetur. Quòd ſi mallem Euangelium malè audire, quàm mercedem nō accipere, tum ſanè conſtaret me non Euangelij, ſed mercedis cauſſa labores iſtos ſubire. Hoc autem ego appello iure ſuo non vti, ſed abuti. Itaque non hac in re ſed (in cæteris etiam quantū fieri potuit) omnibus omnia ſum factus, vt eos lucrifacerem Chriſto, & vnà cum ipſis Chriſto lucrifierē.

16 Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα· ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quòd glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

16 Nam etſi euangelizauero, non eſt mihi gloria: neceſſitas enim mihi incūbit. Væ enim mihi eſt ſi non euangelizauero.

17 Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

17 Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: ſi autem inuitus, diſpenſatio mihi credita eſt.

18 Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt euangelizando, gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

18 Quæ eſt ergo merces mea? vt Euangelium prædicans, ſine ſumptu ponā Euangelium, vt non abutar poteſtate mea in Euangelio.

19 Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

19 Nam quanuis liber ſim ab omnibus, omnibus meipſum ſeruum feci, vt plures lucrifacerem.

19 Nam quum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, vt plures lucrifacerem.

20 Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

20 Et factus ſum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifacerem: iis qui ſub Lege ſunt, vt ſi eſſem ſub Lege, vt eos qui ſub Lege ſunt, lucrifacerem:

20 Et factus ſum Iudæis tanquā Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui ſub Lege ſunt, quaſi ſub Lege eſſem, (quum ipſe non eſſem ſub Lege) vt eos qui ſub Lege erant, lucrifacerem:

21 Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

21 Exlegibus vt exlex, (non tamen exlex Deo, ſed ſublex Chriſto) vt lucrifacerem exleges.

21 Iis qui ſine lege erant, tanquam ſine lege eſſem, quum ſine lege Dei non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti, vt lucrifacerē eos qui ſine lege erant.

---

8 *Secundum hominem, κατ' ἄνθρωπον*. id eſt, Num iis tantùm nitor quæ ex hoc hominum conſuetudine valent? Vide Rom.3.5. ¶ *Hæc, ταῦτα*. Eraſm. *Eadem, ταὐτὰ*, vt etiam videtur legiſſe Ambroſius.

9 *Num boues, μὴ τῶν βοῶν*. id eſt, Num ad boues ipſos 5 propriè reſpexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei prouidentia, vt Pſal.36.6, Matt.10.29, & 1.Timoth.4.13. Eſt itaque κατά τι accipiendum quod Apoſtolus ſimpliciter enuntiauit. quod quidem diligenter annotandum eſt mul- 10 tis locis, vt in hac eadem epiſtola 8.1, & hoc eodem cap. ver. 4. & 25, & cap 10.33.

10 [*Hoc*] *ſcriptum eſt, ἐγράφη*. Rectè omnino additum eſt pronomen ab Eraſmo, nequis putet ſequentia citari ab Apoſtolo, quum ſint potius ſuperioris dicti explicatio, & ὅτι 15 non accipiatur εἰδικῶς, ſed αἰτιολογικῶς. ¶ *Et qui triturat, ſub ſpe, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι*. Aut redundat ἐπ' ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ὀφείλει ἀλοᾶν ſuppleri poteſt, aut amplectenda eſt alia ſcriptura quam ſequuti ſumus, ex 20 auctoritate vnius vetuſti manuſcripti codicis, & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (ſub. δεῖ ἀλοᾶν, debet triturare) ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, ſpei ſuæ, id eſt rei ſperatæ, nimirum prouentus. vt etiam Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, iſtud τοῦ μετέχειν, 25 eſſe tùm ad aratoris tum ad trituratoris operam referendum, quoniam alioqui imperfecta eſſet prioris membri ſententia.

12 [*Sui*] *in vos iuris, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν*. Sic appellat facultatem viuendi Eccleſiæ ſumptu. nam ὑμῶν paſſiuè accipiendum eſt: vt Matth.10.1, & Marc.6.7, dicitur ἐξουσία τῶν πνευ- 30 μάτων, *poteſtas in Spiritus*. & coactum eſt quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quaſi tyrannidem declarare hoc in loco, quum de ſe loquens Apoſtolus, eodem vocabulo ter vſus ſit paulo antè, & hoc etiam eodem verſiculo. Vulgata, admodum obſcurè, *Po-* 35 *teſtatis veſtræ*. Eraſmus, non ſatis etiam perſpicuè, *Poteſtatis erga vos*. Caſtellio verò imperitè τὴν ἐξουσίαν interpretatur *facultates*. ¶ *Tegimus, στέγομεν*, vel continemus, id eſt apud nos ſilentio premimus, vt ſincera charitas iubet, & docet Apoſtolus infrà, 13.7. & Salom. Prouerb.10.12. Vulgata, *Suſtinemus*, id eſt, ὑπομένομεν, quod eſt illius conſequens. ¶ *Ne interrumpamus, ἵνα μὴ*, &c. ad verbum, nequam interruptionem demus. id eſt ne curſum Euangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victus ſuppeditatione laboratur, vel quòd futurum proſpiceret vt vel ſordidi & ingrati nonnulli hac occaſione reſilirent, aut ſerius accederent, vel inde aduerſarij occaſionem arriperent ipſum calumniandi, ac proinde fructum ipſius laborum impediendi, quaſi Euangelium cauponaretur. Vulgata, *Ne quod offendiculum demus*, quaſi idem ſit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cuius effectum eſt ἐγκοπή, vt ex Theophylacto annotauit Eraſmus.

13 [*Ea quæ*] *ex ſacrario* [*ſunt*,] *ἐκ τοῦ ἱεροῦ*. Ad verbum, *Ex ſacrario*, ſiue *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quæ in templo offeruntur. Eraſmus, *Ex ſacrificio*: id eſt ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium anguſta ſignificatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad ſacrificia ipſa pertinet alterum membrum. ¶ *Qui altari aſſident, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες*. Vulgata, *Qui altari deſeruiunt*. Eraſmus, *Qui ſacrario aſſiſtunt*. Neuter videtur ſatis expreſſiſſe verbum προσεδρεύειν, quo ſignificatur hoc munus perpetuam aſſiduámque curam requiſiuiſſe, vt ſacerdotes quærendo alia ratione victui vacare non potuerint. Deinde Eraſmus impropriè conuertit θυσιαστήριον *Sacrarium*, quum illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. ¶ *Cum altari participare? τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται*. Id eſt, altaris eſſe ſocios in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per proſopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipſo vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur, altera verò ſacerdotibus cedebat ex Lege. Etſi verò id quoque in profanarum gentium ſacrificiis obſeruabatur, tamen mihi fit probabilius, Apoſtolum ad Legalia ſacrificia in vtroque membro reſpexiſſe. Eraſmus, *Vnà cum ſacrario partem accipiunt*, diſcedens certè ab Apoſtoli ſententia, ſi vocabula ipſa ſpectes; quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

14 *Ex Euangelio, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου*. Id eſt, ex eo quòd Euangelium prædicant. Mat.10.10. & Luc.10.7. Vide Rom.1.9. Sic etiam paulo pòſt verſu 18. Cæterum ſiquod etiam nobis altare & ſacrificium nunc ſupereſſet, quale eſſe volunt otioſi illi ſacrifici qui Miſſæ oblationem hodie defendunt, quî fit vt ſolius annuntiationis Euangelij meminerit Apoſtolus in iſta ſimilitudine accommodanda? Et quis eſt iſtorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne ſomniarūt quidem, audent tamen iſtam Pauli ſententiam ſuis mani- 10 feſtiſſimis ſacrilegiis prætexere?

15 *Ita fiat in me, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί*. Id eſt, quaſi quæ tam mihi quoque ſtipendia perſolui. ¶ *Gloriationem meam, τὸ καύχημά μου*. propter Pſeudoapoſtolos videlicet curſum miniſterij ipſius his calumniis impedientes, quos refellit 2. Cor.12. verſ.16.17.18. Non enim ſuam hac in re, 15 ſed Dei gloriam & Eccleſiæ ædificationem quærebat.

16 *Væ autem, οὐαὶ δέ*. Vulg. *Væ enim, οὐαὶ γάρ*, quod etiam ſcriptum inueni in tribus codicibus.

17 *Mercedem, μισθόν*. Non ſanè vt per ſe debitam, ſed vt legitimè certanti gratis promiſſam, Deo ſua dona 20 in ſuis ex liberalitate mera coronante. *Fit enim ille*, vt præclarè ſcribit Auguſtinus, *nobis debitor, non à nobis accipiendo, ſed quæ libuit promittendo*. Addo & illud, & quæ gratis promiſit gratis itidem præſtando. Quis enim ex diligentiſſimis etiam ipſius ſeruis, quam debuit operam præſtitit?

18 *Gratuitum, ἀδάπανον*. Id eſt, vt nullos operæ meæ ſumptus accipiens, oſtendam Euangelium non eſſe quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulgata obſcurè, *Sine ſumptu*. Nam ἀδάπανον paſſiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, ſed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τὸ θεῖναι 30 commodius videtur hoc in loco exprimi verbo Conſtituendi, quàm Ponendi & Efficiendi. ¶ *Vt ne abutar, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι*. Non eſt igitur res indifferens, ſed abuſus, ac proinde peccatum, ſiquis quippiam agat, etiam per ſe licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel 35 proximi offenſione coniunctum, nedum vt Paulo tribuendum ſit aliquod opus ſupererogationis. Abſoluta verò tractatione de Apoſtolici iuris vſu ex eorum qui docentur circunſtantia moderando, nunc propoſitam initio huius capitis diſtributionem ſequutus, idem docet de vſu legalium Ceremoniarum, à quibus ſumus per Chriſtum liberati: nempe hîc etiam infirmorum adhuc Iudæorum ſaluti conſulendum, ſicut cautum etiam fuit illa Apoſtolica ſynodo, Act.15.29. & copioſè docet noſter Apoſtolus Rom.14. Nihil igitur iſta nunc ad noſtri temporis Iudæos pertinent, non amplius infirmos, ſed tot iam ſeculis obduratos & excæcatos: ac multo minus ad cultus ab hominibus ex- 10 cogitatos, vel per ſe vel ob adiūctas circunſtantias manifeſtè impios, ſiue ſuperſtitioſos.

19 *Nam quanuis liber ſim, ἐλεύθερος γὰρ ὤν*. particula cauſalis tractationem initio capitis propoſitam quæ eſt de libertate, cum poſteriore parte prioris verſiculi membro 15 artificioſiſſimè connectit.

¶ *Plures, τοὺς πλείονας*. Vide Rom.5.15. & 2.Corint.2.6. Redundat articulus peculiari quadam Paulo phraſi, vt obſeruauimus Rom.5.15. quem tamen pleonaſmum non eſſe perperum oſtendam 2.Cor.2.6.

20 *Vt* [*ſi eſſem*] *ſub Lege, ὡς ὑπὸ νόμον*. Vulg. addit, *Quum ipſe non eſſem ſub Lege, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον*. quæ etiam reperimus in Claromontano, & alio præterea manuſcripto exemplari. Eſt autem Legis vocabulum ad eius partem, id eſt ad ceremonias, reſtringendum: vt etiam quum dicit 25 ſe factum omnibus omnia de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Chriſto, ἔννομος Χριστῷ*. Vulgata, *Quum ſub Lege eſſem Chriſti*, & in altero membro, *Quum ſine Lege Dei non eſſem*. Quædam enim exemplaria ſcribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. 30 Eraſmus, *Quum non ſim ſine Lege Deo, ſed obnoxius Legi Chriſti*. Sententia verò plana eſt. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apoſtolus: itaque addit ſe ita eſſe ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, ſed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias 35 abolet. Itaque *Deo* & *Chriſto* malui interpretari, ſicut & omnes fere Græci codices habent. Ambroſius ἔννομον non ineleganter *Sublegem* vertit, vt paranomaſiam ſeruaret, quem etiam ſum ſequutus.

Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενὴς, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσι, ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.

Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus factus sum omnia, vt omnino aliquos seruarem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt vnà particeps eius fiam.

24 An ignoratis, eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed vnũ accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

25 11 Porro quisquis certat, in omnibus est continens. Illi quidẽ itaque vt corruptibilem coronã accipiant, *sunt continentes*: nos autem, *vt* incorruptam.

26 Ego igitur ita curro, vt non in incertum: ita pugilem ago, vt non aerem cædens.

27 Sed contundo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ipse reiectaneus fiam.

22 *Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus omnia factus sum vt omnes facerem saluos.*

23 *Omnia autẽ facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.*

24 *Nescitis quòd ij qui in stadio currũt, omnes quidem currũt, sed vnus accipit brauium? sic currite vt comprehendatis.*

25 *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.*

26 *Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans.*

27 *Sed castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne fortè quum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

11 Aliam huius mali causam affert, nempe quòd gulæ essent dediti. Erant enim solennes sacrificiorum epulæ & plus satis celebratus semper fuit sacerdotum luxus. Itaque durum istis aut luxui assuetis, cùm præsertim libertatem Euãgelicam prætexerent, ab iis conuiuis arceri. Eos verò ex aduerso Apostolus, tum iucunda similitudine, tum etiam suo exemplo ad sobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationem vocat, negans aptos esse ad cursum vel pugilationem (cuiusmodi certamina Isthmica erant) qui corpori indulgerent: ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere, si hanc vitæ rationem insisterent.

22 *Omnino aliquos*, πάντως τινάς. id est, in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos seruarem. Vulgata, *Vt omnes*, ἵνα πάντας. i. vt quosuis, seu ex omni hominum genere aliquos. quod sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem*, τοῦτο δέ. Vulgata, *Omnia autem*, πάντα δὲ, vt etiam habet Chrysostomus Græcus. ¶ *Vt vnà particeps eius fiam*, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id est, vt & ipse ex Euangelio cum iis quibus illud annuntio, fructum percipiam, quod futurum non erat si ab aliis exigerem quod ipse non præstarem. Itaque Vulg. & Erasmus, *Participem* interpretati, non satis expressa particula σὺν, mentem Apostoli non satis sunt assequuti.

24 *An ignoratis*, οὐκ οἴδατε. Ab hoc versiculo paulatim rediens ad quæstionem propositam de esu idolothytorum, à qua sic excurrerat vt tamen à scopo nõ aberraret, (quod enim de alimonia ministrorum dixerat vt inde argumentum duceret à comparatis, & quod postea subiecerat de lege Ceremoniali, puta dierum & ciborum discrimine, prorsus erat proposito consentaneum) vtitur veluti noua propositione, ostendens indignum esse de cibis moueri inter eos controuersiam, quos potius oportuit de sobrietate etiam prophanis vsitata, & tamen Christianis (præsertim pastoribus) quotidiana, laborare. Nec enim dubium est quin hæc potissimum & peculiariter in pastores dirigantur, qui ab idololatris ad pontificales illas epulas inuitati, illas, vel propter luxum saltem, vitare oportuit, & ne alios in ea re audenda (non modò propter luxum, sed etiam per se damnanda) exemplo suo non confirmarẽt. ¶ *Vt*, ἵνα. Vt non τελικῶς, sed pro ἀποτελεσματικῶς.

25 *Quisquis certat*, ὁ ἀγωνιζόμενος. Id est certare solet, siue gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* ¶ *In omnibus est continens*, πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum apposita similitudine vtens, quum tota Græcia istis certaminibus vacaret: inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum sequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti *Continens est*, pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus se abstinet*, πάντων ἀπέχεται, & Erasmus, *Per omnia temperans est*, πάντα ἀκρατεύει. Ideo autem Apostolus Temperantiæ meminit in accommodanda ista similitudine: quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebant, planè intemperantiam suam proderent, quum cibum præferrent proximi saluti: quo etiam spectant sequentia. Optimus est autem & elegantissimus huius loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, cibis lautioribus, à potu iucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus, vt corruptibilem coronam consequantur. Nos æternam consequuturi carcerem nobis pro palæstra interpretemur.* ¶ *Corruptibilem*, φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱεροί.
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνὸς, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,

Sacra per Argiuas certamina quatuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Meliceriaque, Archemorique.
Præmia, oliuaster, poma, apium, picea.

¶ [*Vt*] *incorruptam*, ἄφθαρτον. Commodius legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, repetita coniunctione ἵνα: quem sum sequutus.

27 *Contundo*, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: id est, subactum seu deiectum premo, & nonnulli rursus ex veteribus (vt Clemens libro στρωμ. 3, & Nazianzenus κατὰ Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id est *deiectum opprimo*, eadem translationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν conuenit pugili, quod sequutus Claromontanus meus codex habet in Latina interpretatione *liuidum reddo*: vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori: & quum Apostolus vtrâque similitudine sit vsus, inde ortam diuersam scripturam arbitror. ¶ *Corpus meum*, τὸ σῶμά μου. Id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. Vide Matth. 5. 19.

¶ *Reiectaneus*, ἀδόκιμος. Vulgata & Erasmus, *reprobus*, qua voce Theologi intelligunt Electis oppositos. Hic autem ἀδόκιμος simpliciter opponitur probo & syncero Dei seruo, sicut pecuniam probam vocamus minimè adulterinam, vt Ierem 6. 30. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmam electionem. quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom. 8. 38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus vt hac pia solicitudine foueatur. Deinde quod est istud argumenti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret: ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix iste à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest. Vitium autem illius conclusionis in eo situm est, quòd quidam somniant quicquid necessariò euenit, quatenus Dei determinatio nunquam fallitur, causam etiam mediam habere in sese necessariam, ac proinde posita prouidentiæ diuinæ infallibilitate contingentiam tolli.

Κεφάλαιον ι.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον.

Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·

Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·

Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀ-

CAP. X.

1 Nolim autem vos ignorare fratres, 1 Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, & omnes per mare transiuisse:

2 Et omnes per Mosen baptizatos esse nube & mari:

3 2 Et omnes eandem escam spiritualem edisse:

4 Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. Bibe-

CAP. X.

1 *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt.*

2 *Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.*

3 *Et omnes eandem escam spiritualem manducauerunt:*

4 *Et omnes eundem potum spiritualem biberũt,*

Exo 13 21
num. 9 18
exod. 14 22
Exod. 16. 18
Exod. 17. 6
num. 20. 10.
& 21. 16

1 Illustrat quod dixerat, proposito horrendi iudicij Dei exemplo, in eos qui & ipsi easdem re ipsa, id est eiusdem adoptionis & salutis tesseras atque nos habebant, & nihilominus, cùm idolorum epulis sese dedissent, horrendis & multiplicibus pœnis affecti, in deserto perierunt. Hæc autem præterquam quod appositissimè dicuntur in eos qui idololatrarũ conuiuiis intererant, eò etiam videntur referri, quòd nonnulli, dũmodo cœtus Ecclesiasticos frequentassent, & baptizati sacro conuiuio interessent, Christum confitentes, externa illa putabant tanti non esse, vt Deus propterea ipsis succenseret.

2 Re paria fuerunt veterum Sacramenta cum nostris, vt quæ ipsa in vnum Christum respicerent, qui variis typis sese illis ingerebat.

IN CAP. X.

1 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. Vulg. *Nolo enim*, οὐ θέλω γάρ. vt legit etiam Ambrosius, consentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem μίμησις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debeat libertati nostræ renuntiare, sed etiam prorsus nefas sit non renuntiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiam penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatem promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit in eos edita, qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem atque nos salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandem ad rem accedit, & ostendit aliquod esse conuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent, tum ij qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præposteri zeli specie, sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt. ¶ *Patres nostros*, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans. ¶ *Sub illa nube*, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est δεικτική.

2 *Per Mosen*, εἰς Μωσῆν. vel *In Mosen*, id est Mose illis præeunte, vel (vt alij volunt) in Legẽ Mosaicam. Sic dicuntur credidisse Iehouæ & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exod. 14. 31, & 19. 9. Sed rectius, meo iudicio, Augustinus Psalm. 77. perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen, quam enallagen sæpe annotauimus, vt Act. 19. 3. & hunc locum ita verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe בְּיַד מֹשֶׁה [*beiad Mosche*] *per manum Mosis*. ¶ *Baptizatos esse*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse, nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. ¶ *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Mat. 3. 11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substantia, sicut vel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorum, & nostris vicissim illorum nomina accommodat, vt hoc loco, & suprà, cap. 5. 7, & Philipp. 3. 3, & Coloss. 2. 11. ¶ *Escam spiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. Id est, inquit Augustinus in Psalm. 77, spirituale aliquid significantem: quæ differentia est inter sacramentum & rem communem. Mannam ergo vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei ordinationem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidem, sed reipsa habere, ac proinde nobis non magis quàm illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certè nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri non potest, quum dici non possint omnes fuisse Christi verè participes: fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quamuis signa sint diuersa. Quod si veterum patrum testimonium requiritur, Ambrosius vocat mare & nubem formam futuri sacramenti nostri. Et August. in Ioan. tractatu 45, *Fide*, inquit, *manente, signa sunt variata. Ibi petra Christus, nobis Christus quod in altari ponitur.* Et in Psalm. 77. *Idem in mysterio cibus illorum qui noster, sed significatione idem non specie.* Et apertius etiam in libro de pœnitentiæ vtilitate, *Quicunque in manna Christum intellexerunt, eundem quem nos cibum spiritualem manducauerunt.*

4 *Bibebant enim*, ἔπινον γάρ. Vulg. *Bibebant autem*, ἔπινον δέ, contra omnium nostrorum codicum fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43. 20.

κολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

5 Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.

6 Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.

7 Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.

8 Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.

9 Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

10 Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

bant enim ex sequente spirituali petra: Petra verò illa erat Christus.

5 Sed plerosque illorum non habuit gratos Deus. ‖ prostrati sunt enim in deserto.

6 3 Hæc autem typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖ sicut illi concupiuerunt.

7 Ne igitur idololatræ fiatis, sicut quidam eorum, vt scriptũ est, ‖ Sedit populus ad edẽdum ac bibendum, & surrexerunt ad ludendum.

8 Neque scortemur, ‖ sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.

9 Neque tentemus Christum, ‖ sicut etiam quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

10 ‖ Neque murmurate, sicut quidam eorũ murmurarunt, & perierunt à disperditore.

bibebant autem de spirituali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.

5 *Sed non in pluribus eorum beneplacitũ est Deo. nam prostrati sunt in deserto.*

6 *Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupiuerunt.*

7 *Neque idolorũ cultores efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere.*

8 *Neque fornicemur sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die vigintitria millia.*

9 *Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt.*

10 *Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.*

Num.26.65 — Num.11.4 & 26.64 — psal.106.14 — Exo.32.6 — Num.25.9 — Num.21.6 — psal.106.14 — Num.14.37 — iud.8.24

3 Applicatio exempli, aduersus eos qui cupiditatibus suis abripiuntur, extra metas à Deo propositas. Hæc enim est malorum origo, cuiusmodi sũt idololatria (cuius comes est gula) scortatio, insurrectio aduersus Christum, murmur, & similia, quę grauissimis pœnis in populo veteri Dominus vindicauit: vt nos qui illis successimus, & multo pleniorem habemus diuinæ voluntatis declarationem ita simus cautiores.

¶ *Ex sequente*, ἀκολουθούσης. Vel *obsequente*, Israelitarum videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamen videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset sequuta. vt non malè possimus etiam interpretari Aquam comitem, cum Tertulliano in libro de Baptismo. Nam si fuisset hoc vnius diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldęus paraphrastes Num.21.16. ¶ *Spirituali Petra*, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes, à sua virtute viuifica, necesse est falsò dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nonnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quamuis interim etiam infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. ¶ *Erat*, ἦν. Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersarium Legis lib. 2.c.6, & epist.102 id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Mat.26.26.

5 *Non habuit gratos*, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matt.3.17. Est autem in hac phrasi μείωσις pro exosos habuit, & detestatus est.

6 *Hæc autem*, ταῦτα δὲ, Nempe sumptæ de illis pœnæ, Hanc enim huius loci sententiam esse docet sequens applicatio. ¶ *Typi nostri*, τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta sunt nostri.* Erasmus, *Hæc autem figuræ nostri fuerunt.* quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquuntur) non autem exhibitiua, quasi videlicet Israel non fuerit vera Ecclesia, sed veræ duntaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores sunt exorti. Atqui etiamsi ταῦτα nõ ad pœnas de istis in deserto sumptas: sed ad maris transitum & aquam ex rupe referamus, Paulus tamen hæc dixerit typos fuisse, non tam Israelitarum respectu, quàm nostri, vnde etiam ἀντίτυπα dicuntur: id est typi typis nostris ex aduerso respondentes, quorum sacramenta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolos illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alij typi fuerunt ordinarij, vt illi de quibus diximus: alij velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. Mirè autem conuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

7 *Sedit*, ἐκάθισεν, Nempe vt vos in Idolæo sedetis illos imitati.

8 *Viginti tria millia*, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vingintiquatuor millia, Num.25.9. exemplarium fortassis vitio. sed in reipsa nihil variant. Cæterùm quòd post ἦν subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora, & personas frequentissimè permutant.

9 *Christum*, τὸν Χριστόν. Ergo Christus est hodie, & heri fuit. Tentare autem Christum est eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apostolus ipse explicat vers.22. quod ij sanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro miserrimo tempore iis in primis necessarius qui Euangelij lucem conuertunt in tenebras, iusto Christi furore ipsos persequente.

¶ *Quidam eorum*, καί τινες αὐτῶν. abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι suprà, vers. 6, & in proximo quoque: adeo vt in quibusdam etiam codicibus desit: vt Ioan. 8. 25, & infrà, 13. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτὸν, eum. Quocunque autem modo hæc legas, ad Christum referuntur. Nam planè durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεὸν, Deum. ¶ *A serpentibus perierunt*, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulgata, vt non fuerit necesse mutare in *Extincti sunt*. Plinius, *M. Marcello circa mortem, quum perijt ab Annibale, iecur in extis defuit.* & Demosthen. olynthiaca 3. μὴ σκοπεῖν τίς εἰπὼν τὰ βέλτιστα ὑπὸ ὑμῶν, ὑφ' ὑμῶν ἀπολέσθαι βούλονται.

10 *A disperditore*, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית [*hammaschchith*] Exod.12.23. siue de bono siue de malo Angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum exequutus est cum vltimo impiorum exitio. Grçci verò ἀλάστορας vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine designant. Scribitur autem vbique ὀλοθρεύω & ὀλοθρευτὴς ο, in secunda syllaba, quamuis ab ὄλεθρος deriuetur.

11 *Typicè*

11 Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.

12 Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.

13 Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.

14 Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.

15 Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.

16 Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ

11 Hæc autem omnia typicè euenerunt eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos fines seculorum deuenerunt.

12 4 Itaque qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

13 Tentatio vos non cepit, nisi humana: fidelis autẽ *est* Deus, qui non finet vos tentari supra *id* quod potestis, sed vnà cum tentatione præstabit etiam exitum vt possitis sufferre.

14 Quapropter, dilecti mihi, fugite ab idololatria.

15 5 Vt intelligentibus *hæc* dico: iudicate vos quod aio.

16 Poculum benedictionis cui benedicimus, nónne commu-

11 *Hæc autẽ omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionẽ nostram, in quos fines seculorum deuenerunt.*

12 *Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat.*

13 *Tentatio vos non apprehendit, nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patitur vos tentari supra id quod potestis: sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possitis sustinere.*

14 *Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.*

15 *Vt prudẽtibus loquor: vos ipsi iudicate quod dico.*

16 *Calix benedictionis cui benedicimus, nónne communicatio sanguinis Chri*

4 Tandem ad Corinthios ipsos delabitur, monẽs ne sibi placeant, sed vt potius astutiis Satanæ occurrãt. Vtitur tamen insinuatione, & eos etiã erigit, ne videri possit eos perditis illis idololatris, & Christi contemptoribus, qui in deserto perierunt, penitus similes facit.

5 Iam rediens ad illas idolorum epulas, ne quid tergiuersari possint, præfatur sese nõ aliis rationibus vsurum, quàm quas ipsimet optimè norunt. Est autem inductio à simili: Sacra cõuiuia Christianorum sunt pignora communionis ipsorum cum Christo in primis, deinde etiam inter se: Israelitæ quoque suis sacrificiis mutuam in vna eadémque religione copulationem sanciunt: ita igitur etiam idololatræ cum suis Idolis aut potius dæmoniis (idola enim nihil sunt) solennibus epulis copulantur. Ex quo efficitur, mensam illam esse demoniorum mensam: fugienda est igitur vobis. neque enim fieri potest vt cum Domino simul & cum dæmoniis quicquàm habeatis commune, nedum vt huiusmodi epulas in rebus mediis rectè numeretis. An igitur vultis cum Deo confligere? & si id feceritis, an vos putatis fore superiores?

11 *Typicè*, τύποι. Id est τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetustis scriptum inuenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in figura contingebant eis.* Erasmus, *Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis.* Vide suprà, 6. *Admonitionem*, νουθεσίαν, Pretiosum vocabulum, quo significatur rectis monitis mẽs quasi priùs emota, suo loco restitui: vel antea fluctuans componi.

¶ *Fines*, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouissimi: & ætas Christi aduentum consequuta, verè dici potest seculorum perfectio ac complementum.

12 *Qui [sibi] videtur*, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stulta opinione nititur. Nam alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom.8.38. Neque verò hæc securitas torporem, sed piam solicitudinem: pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua vocatione & electione certiores fiant, 2.Pet.1.5, vsque ad ver.11. Cæterùm Apostolus his verbis paulatim ad quæstionem propositam redit, & istud vitium ex eo ipso fonte manare docet, ex quo etiam superiora, nempe quòd Corinthij sibi viderentur omnium sapientissimi: quod ipso statim initio propositæ quæstionis expresserat, suprà, 8.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quum eos stare confitetur, sed monet vt hoc Dei beneficium pia solicitudine, retineant.

13 *Tentatio*, πειρασμός. Humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiscitur. Sed mihi videtur Apostolus istud adiicere, alteram istius facti cuius Corinthios accusat, causam ostendens: nempe quòd veriti idololatrarũ offensionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, scientiam idoli prætexentes, quum re vera istud præpostero prophanorum metu facerent: quod erat species idololatriæ, vt postea ipsos docet. Iubet igitur illos Paulus bono animo esse: & humanum quiddam nonnihil esse passos dicit, sed constantiores deinceps illos esse oportere, expertos in eo Dei benignitatem, qui sicut adhuc non erat passus eos grauius peccare, id est in manifestam ipsam idololatriam incidere, ita deinceps sit illis affuturus, constãtia maiore vtentibus, quæcunque illis certamina propterea immineant. Doctrina, hodie confirmandis multis in pura Christianismi professione, non minus quàm Pauli temporibus necessaria.

¶ *Cepit*, εἴληφεν. Quædam exemplaria Veteris editionis & Ambrosius quoque scriptum habent *Apprehendit*, sed corruptè. ¶ *Præstabit exitum*, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit vestri boni causa, aditum aperiet ad euadendum. Vulgata, *Faciet prouentum*, id est *successum*. Nam proculdubio significat Apostolus fore vt tentatio ipsis in bonum cedat, vt Rom 8. v.28. Erasmus, *Faciet euentum*. Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Augustino in Psal.61, & epist.89, vt annotauit Erasmus. Sed tamen sequutus sum, quod maximè visum est accommodatum.

14 *Dilecti mei*, ἀγαπητοί μου. Complutensis editio addit ἀδελφοί, *fratres*.

16 *Benedictionis*, τῆς εὐλογίας. Id est, gratiarum actionis, siue quod adhibetur in solenni illo epulo quo Domino gratias agimus, vnde etiam Eucharistia dicitur. Ambrosius in hanc epistolam, Homil.27. calicem benedictionis Apostolus appellauit, quoniam quum præ manibus eum habemus, cum admiratione doni inenarrabilis illum laudamus benedicentes, quòd sanguinem pro nobis effudit, neque tantùm effudit, sed nos omnes eius participes effecit.

¶ *Cui benedicimus*, ὃ εὐλογοῦμεν. Id est, quod cum gratiarum actione sumimus, vt interpretatur Chrysostomus. de quo verbo pluribus diximus Matth.5.44. Item 26.26. Item Luc. 9.16. vbi eadem constructione ac significatione accipitur atque hoc in loco, quamuis in diuersum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hic declarare atque infinitis locis Veteris testamenti קדש [*kadasch*] id est ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, *sanctificare* seu *consecrare*, quia nimirum recitata & exposita Dei ordinatione, panis & vinũ huic vsui sacro destinãtur, vt sint veri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, i. symbola ac tesserę, & ita quidẽ vt id quod significatur, verè nobis spiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & solenni gratiarum actione coniuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo verbo εὐλογεῖν rem totam significasse: vt meo quidem iudicio OEcumenius planè & breuiter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est, ὃ εὐλογοῦντες καθαγιάζομεν. id est, quod cum laude & gratiarum actione adornamus. quod moneo, ne quis nos putet Consecrationis vocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. ¶ *Communio*, κοινωνία. Id est, efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo coniunctionis atque adeo incorporationis, μετωνυμικῶς: sicut Euangelium dicitur potẽtia Dei, id est efficax Dei instrumentum, Rom.1.16. suprà, 1.18, Vulgata priore loco, *Communio*, posteriore verò *Participatio*, repugnante Chrysostomo, qui communionem plus esse dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorsus vniamur, atque totum id percipiamus quod nostrę fidei præbuit. Et certè τὸ μετέχειν in hac tota oratione non vsurpatur à Paulo, quum agitur de Christo ipso, sed de pane, & de mensa, siue cibis in mensa appositis, quorum partem duntaxat singuli capiunt. Ac

proinde κοινωνία & μετοχὴ differũt vt effectum à causa. Nam per panis μετοχὴν hæc societas coit. Est igitur μετοχὴ Symbolorum, κοινωνία verò rerum: illa significatarum, videlicet per partes, vtpote corporeorum, hæc verò totius Christi in singulis. In Christo quidem. Nec enim in opposita dæmoniorum societate idem ad viuum est resecandum. Ambrosius in hunc locũ, Quare non dixit Apostolus, Participatio? Quia amplius quiddam significare voluit. Non enim participatione tantum & Acceptione, sed Vnione communicamus. Quemadmodum enim corpus illud Vnitum est Christo, ita & nos per hunc panem Vnione coniungimur.

ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;

17 Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.

18 Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;

19 Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτον τί ἐστι;

20 Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.

21 Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.

nio sanguinis Christi est? "panis quem frangimus, nónne communio corporis Christi est?

17 "Quoniam vnus *est* panis, vnum corpus "*nos* illi multi sumus: *nos* enim omnes "ex vno illo pane participamus.

18 Videtis Israelem "*qui est* secundum carnem: nónne qui edunt victimas, "consortes sunt altaris?

19 Quid ergo dico? "idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?

20 Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos "dæmoniis consociari.

21 Non potestis poculum Domini bibere, & "poculum dæ-

sti est? & panis quẽ frangimus, nónne participatio corporis Domini est?

17 *Quoniam vnus panis, vnũ corpus multi sumus: nam omnes de vno pane participamus.*

18 *Videte Israelẽ secundũ carnem: nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris?*

19 *Quid ergo dico? quod idolis immolatum sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid?*

20 *Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum.*

21 *Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non po-*

¶ *Panis quem*, τὸν ἄρτον ὃν, pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Matth. 21. 42. Act. 10. 36.

17 *Quoniam vnus [est] panis*, ὅτι εἷς ἄρτος. Mihi quidem supplendum omnino videtur verbum ὑπαρκτικὸν, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, vt vis argumenti ab eiusdem & vnius sacramenti perceptione sumptum intelligatur. Nec enim, vt arbitror, dicuntur pij esse vnus panis & vnum corpus, sed vnum esse corpus, Christi videlicet mysticum, quòd fiant membra illius mysticè inter se coniuncta, quoniam ex eodem illo sacro pane comederint, qui est illorum inter se cum Christo coalitionis pignus. Ambrosius in hunc locum? Quidnam significat Panis? Corpus Christi. Quid autem fiunt qui accipiunt? Corpus Christi, non multa, sed vnum corpus. Nam quemadmodum panis ex multis granis vnitur, vt minimè grana appareant, sed tamen grana sint, verùm incerta discretione coniuncta: sic & inuicem Christo coniungimur. Non enim ex altero corpore tu, ex altero ille educatur, sed ex eodem omnes. Ex quo etiam intelligitur quam absurda sit & ab his mysteriis prorsus aliena eorum sententia, qui sicut substantiam illius sacri panis, sic etiam ipsius Christi, substantiam volũt ore ab accedentibus, & quidem quibusuis sumi. Nam sic oporteret vt causa effecto, & effectum causæ responderet: & sicut in nostram substantiam conuertitur panis, sic vel nos in ipsummet Christi corpus reale, vel reale Christi corpus in nos re ipsa transmutari: nec mysticam & merè spiritualem, sed corporalem esse & naturalẽ nostri cum Christo coalitionem: quid? nostri, id est Ecclesiæ: imò quorumuis etiam indignissimorum, modò illo pane vescantur, si illo modo istud Pauli argumentum intelligatur.

¶ [*Nos*] *illi multi*, οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulum arbitror, cuius vis est διακριτικὴ. Agit enim non de quorumuis, sed de solo credentium cœtu: quibus propterea sese aggregat. ¶ *Ex vno illo pane*, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου. Claromontanus codex addit, καὶ τοῦ ποτηρίου, *& illo poculo*. ¶ *Participamus*, μετέχομεν. Etsi enim vnius panis frustũ quisque accipit, tamen toti Christo in solidum spiritualiter incorporatur, quia vnus est panis ille, in vnum eundemque finem acceptus: vnus, inquam, communi notione sacramenti, non autem necessariò vnus numero.

18 [*Qui est*] *secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui est*, ne Secundum carnem connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Israëlitas secundum carnem, eos qui externis sacrificiis & ceremoniis adhuc vocabant, quæ seorsim à Christo & per se æstimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quod ad animum vsque non pertingãt, Heb 9. 10. & 13. De illis autem Israëlitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarent, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, nõ κοινωνοὶ ἦσαν *Participes erant*, vel *fuerunt*. itidémque ex eo quòd antea de veris typis Patrum agens Apostolus, dixit eos eandem escam edere, & eundem potum bibere: quod multo magis dixisset de sacramentis ordinariis, si tum fuissent sacramenta, ac non potius externi duntaxat ritus, quum hæc scriberet.

¶ *Consortes sunt altaris?* κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij, siue in eodem sacrificio consortes ac socij, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione carnes intelligit in altari oblatas: quomodo etiam versu 21 accipitur Mensæ nomen pro idolothytorum conuiuio, cui opponitur Mensa Domini, id est sacra Domini cœna.

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione vt & vetere Latina, prius fit mentio idolothyti, deinde idoli. Idolum autem aliquid esse, est vim numinis habere: & quod est idolis immolatum aliquid esse, est religione aliqua idoli affectum esse.

20 *Dæmoniis consociari*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione impuros illos Spiritus intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse, quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος vocabant. Hũc denique spectat locus, Num. 25. 3, & Psalm. 106. 28. vbi dicitur Israël agglutinatus fuisse ipsi Bahalpehor, quod declaratur Hebr. verbo צמד [*tsamad*.]

21 *Poculum dæmoniorum*, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profani quoque Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg. lib. Æneid. 8. vbi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,

Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit: sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati facimus, meritósque nouamus honores.

Et tandem,

Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Hùc pertinet quod ait ex Aristotele Athenæus, μεθύειν dici quasi μετὰ τὸ θύειν. Eiusmodi igitur ceremonias Paulus confert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent, quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi renuntiarent.

22 Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;

23 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.

24 Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.

25 Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.

26 Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

27 Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμε-

moniorum: non potestis "mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

22 "An "prouocamus ad æmulationem Dominum? num valiores eo sumus?

23 ¶ 6 Omnia mihi "licent, at nõ omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia "ædificant.

24 Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.

25 7 Quicquid in "macello vẽditur, edite, "nihil propter conscientiam discriminantes.

26 ¶ Domini enim est terra & "plenitudo eius.

27 "Quòd si quis infidelium vos vocat, "& vultis ire, quicquid

testis mensæ Domini participes esse & mensæ dæmoniorum.

22 *An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*

23 *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.*

24 *Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*

25 *Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes propter cõscientiam.*

26 *Domini enim est terra, & plenitudo eius.*

27 *Si quis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis apponi-*

Suprà 6.12. eccl.37.31.

6 Accedés ad aliam idolothytorum speciem, repetit generalẽ illã regulam, in rerum mediarum vsu, non nostri separatim, sed etiam proximorum habendã esse rationem, ac proinde multa etc se licita esse, quæ propter proximi offensionem facere sit nefas.

Psal. 24. 1.

7 Applicat o regulæ ad propositã hypothesin, quicquid in macello venit, tanquam ex Domini manu promiscuè emere, & domi cum fidelibus, siue etiam domum ab infidelibus vocati, in priuato videlicet conuictu edere potestis, sed addita exceptione, nisi quia infirmus adsit, cuius cõscientia offẽdatur appositis immolatitiis carnibus. Tum enim omnino habenda est illius infirmitatis ratio.

¶ *Mensæ Domini*, τραπέζης Κυρίου. Id est cibi qui in mensa Domini apponitur. Et hinc apparet veteribus illis Ecclesiis ignota fuisse altaria: qualia quidam struxerunt postea, & quibus inuectis, inuexit paulatim Satan incruenti sacrificij phrasin, quod tandem in horrendam illam Christi oblationem euasit, & sacramentum in sacrificium expiatorium commutauit.

22 *An*, ἤ. Sic rectius vertitur hæc particula quàm Nónne. Sic enim istud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, vt tamen auersetur, quasi de ipsis minimè verisimile. quod dicẽdi genus petitum est è medio, acsi diceret, Siccine verò nos insanire posse putẽ, vt Dominũ ad æmulationẽ prouocare audeamus. ¶ *Prouocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis vbi dicit Deus se riualem, ferre non posse, vnde illa ἀγανάκτησις ardentissima, id est, vt ait Cic. Tusc. 4, *ægritudo si eo quod quis concupiuerit, alius potiatur, ipse careat*. Vulg. *æmulamur*, barbarè & ineptè in hac quidem notione. Erasmus, *prouocamus*, nimium generaliter. Vide Ioh. 2. 17. Vt autem temperetur istius reprehensionis asperitas, vtitur Apostolus tropo quem Rhetores communicationem vocant, sese iis annumerans quos arguit.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστι. Restringendum est τὸ πάντα ad id de quo agitur, vt suprà diximus: Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarum, Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur? consentiens cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὰ μὴ ἔξον, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἔξεστι. *Qui faciunt quicquid licet, hi cito delabuntur vt faciant quod non licet.* Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. *Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius.* Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de rebus mediis, suprà, 6. 12. & præsertim idolothytis suprà, 8. 1, quorum vna specie exposita, eáque inter res medias minimè recensenda, duas alias explicat, quarum vnam simpliciter, alteram non sine exceptione concedit. ¶ *Ædificant*, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, cap. 8. vers. 1.

25 *Macello*, μακέλλῳ: id est, κρεοπωλείῳ, vt Plutarchus alicubi interpretatur. Est autem vocabulum Latinum atque adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsique adeo Plutarcho credimus) sed Græca forma vsurpatum, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat. 5. 26. Cæterùm quum satis constet Apostolum hoc loco nõ disserere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino, qui in Epistolam ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiam prostare vænales carnes sacrificatas, eas nimirum quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudum immolatarum capita in forum asportata Græcis diuendere. Sed & Aristophanis Pluti interpres exponens hunc versiculũ, πῶς δὴ τὸ κρεάδιον τῶν ἔνδοθεν τις ἐκκομίσει λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiunculam domesticis adferre, atque etiam siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis neque domi, neque in priuato cum extraneis conuictu docet Apostolus quicquam esse quo non possint fideles bona vti conscientia, sic tamen vt infirmorum habeant rationem. ¶ *Nihil discriminantes*, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, citra vllum in istis discrimen: quod ne quis vt sine exceptione dictum accipiat (quum multa possint incidere cur quibusuis oblatis non statim sit vescendum) idcirco addit Apostolus, διὰ τὴν συνείδησιν, id est, hæsitante conscientia, sit ne cibus ille mundus an immundus. Vulg. & Erasm. *nihil interrogantes*, quasi vel de emptione in macello, vel de assidentibus non interrogandis hîc agatur, ac non potiùs de cibo citra iustum vllum conscientiæ scrupulum sumendo.

26 *Plenitudo eius*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מְלֹאָהּ [*meloah*.] Significat autem his verbis Apostolus, posse bona conscientia emi quicquid in macello prostat. quoniam promulgato iam Euangelio, sublatóque omni illo discrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum vniuersum terrarum orbem, sicut in illo Psalmo canitur, Deus sibi consecrarit: & hominibus quouis cibi genere alendis prospexerit, vt 1. Tim. 4. 4.

27 *Quòd si quis*, εἰ δέ τις. Duas species proponit Apostolus in quibus vesci liceat idolothytis: vnum siquis emerit in macello quibs in priuato vescatur: alterũ siquis ad priuas

tas epulas fuerit inuitatus: qua de re tamen non sine distinctione respondet.

¶ *Et vultis ire*, καὶ θέλετε πορεύεσθαι. Innuit tacitè non esse temerè ad conuiuia cum infidelibus, id est Christianam fidem non profitentibus accedendum. Hi sunt enim quos ἀπίστους vocat, vt diximus suprà 6.6.

νον ὑμῖν ἐσθίετε μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.

[28] Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

[29] Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;

[30] Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;

[31] Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

[32] Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.

[33] Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.

Κεφάλαιον ια.

[1] Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.

apponitur vobis, edite, nihil discriminãtes propter conscientiam.

[28] At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiã, " Domini enim est terra & plenitudo eius.

[29] 8 Conscientiam autem dico, non tuã, sed illius alterius. cur enim libertas mea " dãnatur ab alia conscientia?

[30] Quod si ego " per gratiam *cibũ* participo, cur in eo " vt blasphemus accusor, pro quo ego gratias ago?

[31] 9‖Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia ad gloriam Dei facite.

[32] Estote sine offendiculo & Iudæis & Græcis, " & Ecclesiæ Dei.

[33] Sicut & ego " *per* omnia omnibus placeo, nõ quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.

CAP. XI.

[1] I‖" Mitatores mei fiatis, sicut " ego Christi.

tur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.

[28] *Si quis autem dixerit, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam.*

[29] *Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia?*

[30] *Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?*

[31] *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis omnia in gloriã Dei facite.*

[32] *Sine offensione estote Iudeis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.*

[33] *Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.*

CAP. XI.

[1] *I Mitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

8 Ratio, quia nobis non est committendũ vt libertas nostra malè audiat, & beneficium Dei, quo vti debemus, cum gratiarum actione, in crimen impietatis vertatur, idque nostra culpa, si infirmorum conscientiam malimus offẽdere, quàm de nostro iure in re nihili decedere, atque ita occasionem infirmis præbere, ita de nobis & libertate Christiana iudicandi. Transfert autem Apostolus ista in suã personam, vt tanto minus habeant Corinthij quod illi opponant. Coloss.1.17. 1.Thess.3.8.

9 Conclusio: ita eam nobis instituendam vitam, vt nosipsos non quæramus, sed Dei gloriam, ac proinde plurimorum salutem: qua in re non dubitat seipsum Apostolus Corinthijs (suo videlicet gregi) sese pro exemplo proponere, sed ita vt eos ad ipsum archetypum (i. Christum) reuocet, quo & ipse respiciat.

28 *Domini enim &c.* τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc testimonium repetitum etsi legit Græcus scholiastes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetustatis & emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò ne Latina quidem vulgata legitur: & iis assentior qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud ὁμοιοτέλευτον multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum, cum doctissimo interprete, Si libertate temerè vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & sequenti etiam versiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. sed ipse Paulus eorum personam induit quos vult adducere ad moderatum libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbum κρίνεσθαι liquet etiam ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 *Per gratiam*, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio in persona Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Erasmus, *Cum gratia*, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, *Si gratiæ particeps sum.* Verùm (vt rectè annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τῶν.

¶ *Vt blasphemus accusor*, βλασφημοῦμαι, siue maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

32 *Et Ecclesiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus istud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 [*Per*] *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà, 9.

IN CAPVT XI.

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculum perperam Latini à superiore capite abscecuerunt, cum quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Alius ergo nunc sequitur huius epistolæ locus, in quo de recta publicorum cœtuum dispositione agitur, cuius tractationis tria sunt capita. Primùm enim agit de virorum & fœminarum decente habitu: vsq; ad versum 36. finientẽ. Deinde de recta Cœnæ Domini administratione à vers.17. ad finem vsque huius capitis. Tertiò verò de recto Ecclesiasticarum vocationum & spiritualium donorum vsu vsq; ad 15. cap. initium. Ad ipsam autem Christi imitationem quod attinet, dignissima sunt lectu quæ tradit Basilius in tractatu, de solitaria vita, cap.15.

¶ *Estote*, γίνεσθε. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10.9. De ratione verò imitandi Christi vide pulchra apud Basilium, De vita solitaria, cap.5. & 1. Pet.2.21.

[2] Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε.

[3] Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.

[4] Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

[5] Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.

[6] Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.

[2] 1 Laudo verò vos, fratres, quòd " omnia mea meministis, & " sicut tradidi vobis, " traditiones " retinetis.

[3] 2 Velim autẽ vos nosse‖Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: " caput verò Christi, Deum.

[4] 3 " Omnis vir " orans aut prophetans " velato capite, dedecorat " caput suum.

[5] 4 Omnis verò mulier orans aut prophetans non velato capite, dedecorat caput suum: nã *id* vnum ac idem est " acsi rasa esset.

[6] 5 Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

[2] *Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.*

[3] *Volo autem vos scire quòd omnis viri caput, Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus.*

[4] *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.*

[5] *Omnis autem mulier orans aut prophetãs non velato capite, deturpat caput suum: vnum enim est acsi decaluaretur.*

[6] *Nam si non velatur mulier, & tondeatur: si verò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suum.*

Ephes.5.17.

1 Quintus huius epistolæ tractatus de publicorum cœtuum recta dispositione, tria capita cõplectens, nempe de virorũ & fœminarũ decenti habitu: De Cœnæ Domini ritu: & de recto donorum spiritualium vsu. Reprehensurus autẽ nonnulla, incipit tamen ab eorum laude vniuersali, traditiones appellans particulares de decore & honestate leges, ad Ecclesiasticam politiam spectantes, quas postea Canonas vocarunt. 2 Deum in Christo mediatore proponit non modò pro doctrina, sed etiam pro Ecclesiastici decori, fine ac scopo. Deinde ad quæstionẽ propositam de virorum & fœminarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accõmodans declarãs fœminam vno gradu inferiorem esse viro ex Dei ordinatione: virum autem sic subiectum esse Christo, vt in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam sexus elucere. 3 Hinc colligit viros si operto capite (quod tum habebatur subiectionis signum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum, & preces concipiendas, coactis intersint, sua velut dignitate seipsos priuare contra Dei ordinationem. 4 Vicissim etiam colligit, fœminas quæ subiectionis signo, id est velo, sublato, in Ecclesiasticis cœtibus apparent, seipsas decorare. 5 Argumentum primum à sensu communi, quasi dictante fœminis natura, turpe esse illis non velato capite prodire in publicum, cum tam densis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeò studiosè alant, vt nullo modo radi sustineant.

2 *Omnia mea meministis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατὰ sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9.15 & 10.33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντων. Verùm quod generaliter hîc enunciatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nonnulli refragarentur. ¶ *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, *Et quomodo vbique trado*, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. ¶ *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολάς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, *Instituta.* Vide Matth.15.3. Ambrosius addit μου, *mea.* Qui verò ex hoc nituntur quæuis portẽta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiam si ita est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur tam multas isti aboleuerunt? Traditionum autem nomine hîc intelligi non quæ ad dogmata, sed quæ ad εὐταξίαν attinent ipsi doctrinæ & professioni Christianæ consentaneam, & in domo Dei omni cautione obseruandam, hæc ipsa de quibus ait Apostolus manifestè ostendunt. ¶ *Retinetis*, κατέχετε. Id est, summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo.

3 *Caput verò Christi, Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator. Caput autem vocat eum ad cuius gloriam referenda sunt quæ illi subiecta sunt.

4 *Orans aut prophetans*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu seruando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id est, Scripturæ tractatione) hæc accipio. neque verò ad eum duntaxat refero qui orationem concipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiam ad auditorum cõsessum: quia etiamsi vnus loquatur, communis tamen est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. sicut 1.Reg.8.62, dicuntur Rex & populus sacrificasse. Nam primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris communes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, & quædam etiam extra Ecclesię cœtum. Sed tamen quæstio proposita & conclusio de non operiendo capite ostendunt eas rationes ad eius loci & tẽporis circumstantiam referendas quo conuenit Ecclesia. Deinde si ad vnam orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conueniet oppositum membrum mulieris: quũ mulieri non permittat Apostolus vt in Ecclesia (id est cõmuni cœtu) loquatur infrà, 14.34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere, quę in publico Ecclesiæ cœtu versantur. ¶ *Velato capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eras. ad verbum, *Quicquam habens in capite*, Græcos interpretes sequutus. Sed quod isti de ipsa etiam coma, hoc intelligunt, quæ & ipsa caput tegit ineptum est, quasi videlicet nullis nisi tõsis licuerit orare aut prophetare. nam quod postea de tondendo loquitur, aliò pertinet. Poscit autem omnino antithesis vt externum velamen hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autem dici non potest mulier, etiãsi comis obuolutum caput habeat: atque ne viri quidem caput opertum dicetur quod solis capillis obtegitur: sed velamen dicitur, quo ipsa quoque facies obtegatur. Cæterùm hanc Pauli legem, ad εὐταξίαν pertinere, ac proinde non sine distinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo intelligi potest, quòd hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est auctoritatis: aperto verò, subiectionis testimonium. Nisi malimus κατὰ κεφαλῆς ἔχειν non significare simpliciter *Aliquid in capite gestare*, sed capiti imponere, quo ipsa facies aliquatenus saltem obtegatur, quale fuisse nuptarum velamen constat ex quorundam adhuc populorum, ac præsertim totius Orientis vsu. Itaque pertinent ad hunc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίοις ῥωμαϊκοῖς χρηματίζοντι, Τοὺς Θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐγκεκαλυμμένοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς. Hebr. certè חפשי [*chapschi*,] i. liber, cognationem habet cum verbo חשף [*chaschaph*] quòd est, detegere, siue nudare.

¶ *Caput suum*, τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, i. seipsum, dignitatem suam non seruans.

5 *Acsi rasa esset*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulg. *Acsi decaluaretur*, vocabulo non modò non Latino, sed etiã improprio. Neq; enim quisquis raditur, idẽ fit caluus, neq; decaluari aliud possit si-

gnificare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alij tondebant comam, alij etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comā voco, non eā tantùm quę penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quę resecatur: vt sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι. [7]

Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. [8]

Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα. [9]

Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους. [10]

Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, ἐν Κυρίῳ. [11]

6 Vir enim non debet velare caput, ‖ quum is imago sit & gloria Dei: at mulier, gloria viri est. [7]

7 Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro. [8]

8 ‖ Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum. [9]

9 Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter Angelos. [10]

10 Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, in Domino. [11]

Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria viri est. [7]

Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. [8]

Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. [9]

Ideo debet mulier potestatem habere supra caput suum, propter Angelos. [10]

Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino. [11]

Gen.1.26,27.& 5.1.& 9.6. col.3.10.

6 Occupatio, Nonne etiam comę viris datæ sunt? concedo inquit, Apostolus, sed aliud obstat. Nam cōditus est vir vt in eius dominio eluceat Dei gloria: fœmina verò vt suę subiectionis professione virum reddat augustiorem. Gen.1.23.

7 Inæqualitatem mulieris probat ex eo quod vir sit materiale fœminæ principium. 8 Secundò ex eo quòd fœmina sit viri causa condita, non autem vir in fœminæ gratiam. 9 Conclusio oportere velatas esse fœminas, vt subiectionem externo signo testentur. 10 Diggressio quam adhibet Apostolus, ne quod de virorum eminentia, & fœminarum gradu inferiore dictum erat politiæ Ecclesiasticæ respectu, perinde accipiatur ac si nullus sit istius imparitatis modus. Viros ergo docet sic eminere, vt interea solos viros non condiderit Dominus, sed etiam fœminam, & ita conditam esse fœminam ex viro, vt viri vicissim interuentu fœminæ gignantur: quæ res admoneat ita vtrinque seruandum esse illum sexus gradum, vt mutua coniunctio foueatur.

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maiestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam condita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causa, non contrà. Inde verò efficitur, in communi virorum & mulierum cœtu, τὸ πρέπον postulare, vt in viro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat.

¶ *Gloria viri*, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei vt sit eiusdem imago. neque enim propriè loquendo, Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse Dei gloria, quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadam splendere suæ maiestatis & dominationis gloriam. Itaque vir operiens caput, non seipsum modò sed etiam Deum dedecoraret. vt siquis in dignitate positus appareret coram rege, priuato habitu, tantumdem de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cuius dicitur decus, quatenus est viro subiecta, sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quod subiectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subiici debet dedecore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cuiusdam (vt ipse scribit) relatione, ita ineptum & ridiculum est vt vix putē sine stomacho posse à quoquam legi.

8 *Non enim est*, οὐ γάρ ἐστιν. Hæc ratio generalis est, respiciens virilis sexus præstantiam supra muliebrem: altera verò mox sequens videtur ad ius maritorum in vxores pertinere: quò etiam velaminis vsus refertur.

10 *Potestatem*, ἐξουσίαν. passiuè accipe vt subiectionis testimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, *velamen* legatur, non *potestatem*. Velamen accipe quo significatur vxorem esse in viri potestate, & vt loquūtur Iurisconsulti in perpetua mariti tutela, cuius velaminis vt vetustissimi moris fit mentio Genes.16. 16.& 24.65. Inde etiam factum vt Latinis dicatur nubere mulieres quę in viri potestatem transeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat insigne, vt testatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipsas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipsæ parentibus suis sunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquens in Problem. Romanis, ait. συνήθεστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν, ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

¶ *Propter Angelos*, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Id est, propter prophetas in cœtu loquentes, vt Dei nuntios. Redit enim ad propositæ quæstionis circunstantiam, Quo habitu mulieres oporteret in communi Ecclesiæ cœtu comparere: & quum argumentum sumpsisset ab ipso muliebri sexu, cui locus est etiam extra sacros conuentus, corroborat istud argumentum, ac si diceret mulieribus conuenire, non tantum propter viros, vt capita in sacro cœtu operiant, sed multo magis propter reuerentiam quæ Deo per suos nuntios & legatos loquenti debetur. Angelorum autem nomen prophetantibus (vt hîc loquitur Paulus.) id est Verbi Dei ministris passim tribuitur, non tantum adiuncto Domini nomine vt Agg.1.13. Malach.2.7, & 13,1. Verùm etiam absolutè, Ecclest 5.5. לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ [*liphne hammaleach*] coram Angelo illo: vbi cum ה notificatiuo significatur summus sacerdos apud quem erat reddenda votorum ratio, Leuit. 27. qui locus istum mirè illustrat. perperam enim omnino de Angelis siue bonis siue malis illic agunt interpretes, vt & hoc in loco, meo quidem iudicio. Sed & in Apocalypsi, Angeli dicuntur qui sacro ministerio præerant: neque hîc addi necesse fuit Domini vel Ecclesiæ vocabulum, quum ex præcedentibus & subsequentibus prorsus liqueat de sacris cœtibus hic agi. Vtitur autem plurali numero, quòd in maxima donorum Dei abundantia, non tantùm apud Corinthios, vt apparet infrà, 14.39. sed etiam olim in aliis Ecclesiis non vnus solus sed bini & terni in cætibus sacris sermonem haberent, vt de præclaris aliis plurimis donis taceam, de quibus noster Apostolus infrà, 14.26. quod etiam liquet ex Tertulliani apologetico, & quibusdam in Antiochena Ecclesia Chrysostomi homiliis.

11 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ, Id est per Dominum, siue Domino auctore & conseruatore mutuæ istius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt consistere non possit sine muliere: sic quoque mulier subiecta est viro, vt vir aliquid ab ea accipiat: quum sicut ipsa ex viro primùm sumpta est, (quo nomine vir est caput) ita etiam vir nonnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adiutorium data viro. Itaque neque ille sua potestate abutatur vt tyrannus, neque mulier de sua conditione vt nimium abiecta conqueratur, sed vterque, tum vir, tum mulier in vno Deo coalescant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum subiectionem doceat ad vnum scopum, id est ad Dei gloriam, referri oportere.

12 Ex.

Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ. [12]

Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι; [13]

Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι· [14]

Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ. [15]

Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ. [16]

Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. [17]

Πρῶτον μὲν γὰρ, συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω. [18]

Sicut enim mulier ex viro est, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo. [12]

12 Apud vosipsos iudicate. *num* decorum est mulierem non velatam Deum orare? [13]

An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit: [14]

Contrà mulieri, comatam esse decori sit? Nam coma pro velamine data est ei. [15]

13 Quòd siquis videtur contētiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei, [16]

14 Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis. [17]

15 Primùm enim, quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquatenus credo. [18]

Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo. [12]

Vosipsi iudicate, decet mulierem non velatam orare Deum? [13]

Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: [14]

Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi? quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. [15]

Siquis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. [16]

Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius sed in deterius conuenitis. [17]

Primùm quidem conuenientibus vobis in Ecclesia, audio scissuras esse inter vos: & ex parte credo. [18]

12 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumptum.

13 Præfractè contētiosis ad vltimum opponēdum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus.

14 Transitio ad sequentem tractatum de recta Cœnæ Domini administratione. Vtitur autem hac asperiore præfatione Apostolus, vt intelligant Corinthij se quod in genere obseruarunt, (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse. 18 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur vnio tum in doctrinæ veritate, tum in affectibus, ne profanetur.

12 *Ex viro*, ἐκ τοῦ ἀνδρός. Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumentalem causam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον significat.

13 *Apud vosipsos*, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, Vulg. *Vosipsi*, ὑμεῖς αὐτοὶ, vt habet Claromontanus codex. ¶ *[Num] decorum est*, πρέπον ἐστὶ. Plut. Παρ᾽ Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾶν συνηθές ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non simpliciter significat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed comam prolixam mulierum instar nutrire, quā videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præcisè pro radi, aut ad cutim tonderi, sed in genere de quauis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine. Est autem in Græco etiam contextu omissa interrogationis particula, vt & apud Hebræos interdum, vt Ioan. 40.21.

14 *Viro quidem*, ὅτι ἀνὴρ μὲν. Loquitur Paulus rationem habens sui temporis. Nam vt Gallos intonsos prætermittam, testatur Plinius Romam tardè venisse tonsores, anno videlicet A. V. C. 454. posteà verò etiam radere tum comam tum barbam illos consueuisse, ex Scipionis, Ciceronis & Cæsaris numis constat. Comam autem Hebræos alere non consueuisse liquet ex Nazareatus lege, ac proinde extraordinarium fuisse quod de Absalomo traditur 2. Sam.14.26.

15 *Decori*, δόξα, id est, τιμὴ, quod opponitur τῇ ἀτιμίᾳ.

¶ *Pro velamine*, ἀντὶ περιβολαίου. Id est, Vt esset velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiam siquis sinat excrescere: mulieri prolixiores & capiti obuelando idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat loco seu vice, neque rei originem, sed finem declarat, vt etiam accipi potest Heb.12.2. Vide Ioan 1.16.

16 *Eiusmodi consuetudinem*, τοιαύτην συνήθειαν, contentiosè videlicet agendi.

17 *Hoc verò [ita] denuntio vt [vos] non laudem*, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit sententia, sed paulo dilucidior, si pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ scripseris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex nostris vetustis codicibus ita scriptum habeant. Alioquin nec veterem interpretem, nec Erasmum in eo sequi velim, quòd τὸ παραγγέλλειν exposuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apostolus nihil aliud declaret (opinor) quàm se aliquid esse illis nuntiaturum, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non possit eos non reprehendere: quum in superiore sermone eos idcirco laudarit quòd in plerisque eum ordinem retinerēt quem in eorum Ecclesia constituisset, quanuis contentiosi nonnulli repugnarēt. Erasmus ex Græcis scholiis aliam expositionem adfert, quasi Paulus dicat, Hoc verò me vobis præcipere non laudo. Id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat.

¶ *Quod [videlicet] non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis*, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulgata, *Quod non in melius, sed in deterius conuenitis*. Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς, vt infrà, versu 23. (quanuis aliter censeat Photius) deinde quia illud, *In melius, & in deterius*, videbatur obscurè dictum, studendum putaui perspicuitati. Transit autem Apostolus ad alterum huius tractationis caput, nempe Cœnæ Domini administrationem: cui adiunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, quum in varias factiones essent diuisi, adeò vt alij alios non expectarent ad communem tum mysteriorum tum epularum vsum, sed sub suis veluti ducibus, quorum se esse dicebant, accedentes, proculdubio sacram actionem in totidem quasi partes discerperent: & præterea ditiores splendidè ac ne intra modum quidem, tenuiores verò illis ipsos aspernantibus, parcè admodum epularentur. quod vtrumque ex diametro repugnare Cœnæ Domini institutioni docet eos Paulus, prolata ipsius institutionis formula, ad cuius præscriptum eos reuocat: cui nimirum neque detrahere, neque adiicere quicquam, aut in ea mutare quidpiam liceat. Id verò si in Ecclesia Christiana accuratè & religiosè obseruatum esset, sicut factum oportuit, non ita turpiter esset Domini domus in teterrimam latronum speluncam transformata.

18 *Primùm enim*, πρῶτον μὲν γάρ. Vulgata, *Primùm quidem*. Eras. *Nam primùm quidem*. Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, vt Rom.1.8. quanuis quæ tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id est ad conuentus Ecclesiasticos) pertineant.

¶ *In Ecclesiastico*, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: id est ad sacrum conuentum, audiendi verbi diuini & agaparum causa.

¶ *Et aliquatenus credo*, καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Eras. *Et ex parte credo*. quod sic po-

rest accipi, quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, vt qui manifestè in Corinthiis maiorum animorum coniunctionem & charitatem requirat: neque verò Apostolicæ grauitati conuenit vt aliter credamus.

19 Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

19 Oportet enim etiam hæreses inter vos esse, vt qui probi sunt, manifesti fiant inter vos.

19 *Nam oportet & hæreses esse: vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.*

20 Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτό, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

20 Quum igitur conuenitis eôdem loci, *hoc* non est Dominicam cœnam edere.

20 *Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est Dominicam cœnam manducare.*

21 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

21 Nam vnusquisque propriam cœnam præoccupat in edendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

21 *Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum: & alius quidem esurit, alius autem ebrius est.*

22 Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

22 17 Enimuero num domos nō habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? in hoc non laudo.

22 *Nunquid domos non habetis ad mâducandum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos qui non habent? Quid dicam vobis? laudo vos? in hoc non laudo.*

23 Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

23 18 Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominū Iesum *videlicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniā Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem;*

24 Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

24 ‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus quod pro vobis frangitur: hoc facite ad mei commemorationem.

24 *Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationē.*

25 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

25 Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud pactū, per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis ad mei commemorationem.

25 *Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens Hic calix, Nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam commemorationem.*

26 Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, vsquequò venerit.

26 *Quotiescunque enim manducabitis panē hunc, & calicem bibetis, mortē Domini annuntiabitis, donec veniat.*

27 Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

27 19 ‖ Itaque quisquis ederit panem hunc, vel biberit poculum *hoc* Domini indignè reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

27 *Itaque quicunque manducauerit panem hunc vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

28 Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

28 20 ‖ Exploret autem quisque sese, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

28 *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.*

29 Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

29 Nam qui edit & bibit indignè, ipse sibi iudicium edit & bibit, non discernens corpus Domini.

29 *Qui enim manducat & bibit indignè, iudiciū sibi manducat & bibit, non diiudicās corpus Domini.*

16 Schismata & hæreses, etsi ex Diabolo oriuntur & mala sint, tamen temerè non eueniunt, & electorum etiā commodo cedunt.

17 Agapas quā uis diu & quidem laudabiliter, auctoribus ipsis Apostolis, in Ecclesiis vsurpatas, tamen propter abusum tollendas censet Apostolus.

Mat. 26. 26 mar. 14. 22 luc. 22. 17

18 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma, ex ipsius institutione petenda est, cuius hæ partes sunt, quod ad pastores attinet, Annuntiare mortem Domini prædicando ipsius verbum: benedicere panem & vinum, inuocatio Dei nomine, & eius institutione cum precibus explicata: ac demum fractum panem, comedendum & acceptum poculum bibendum tradere, vnà cum gratiarum actione. Ex parte verò gregis, probare seipsum, id est, explorare tum notitiam, tum fidem, tum resipiscentiam suam: annuntiare mortem Domini. i. vera fide ipsius verbo & institutioni assentiri: ac demum acceptum ex ministri manu panem edere, & vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apostolorum Liturgia.

Ioh. 5. 55

19 Qui sacra symbola contemnit (id est minus rectè iis vtitur) non panis & vini, sed reipsius (id est Christi) contemptor habetur, & eius sceleris graues pœnas luet.

1. Cor. 13. 5

20 Probatio sui ipsius necessariò in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illam non debent qui seipsos probare non possunt, veluti infantes, furiosi ac mente capti, itémque homines Christianæ religionis vel nulli, vel non satis plena cognitione imbuti, & si qui alij sunt eiusmodi.

19 *Etiam hæreses*, καὶ αἱρέσεις. siue *sectas*. Facilè credo, inquit, Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, quum vos sciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus & sectis, in quibus non de ordine quopiam extrinseco, aut de voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones: idque quòd ad Deum attinet, non vt perdamini, sed vt verè pij ab hypocritis hac probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temerè huic famæ credidisse: & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: neque tamen sic loquens, Corinthios arguit quasi hæreses iam tum apud illos essent vulgo receptæ, vt erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes, quibus adductus est vt existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationem, quum potius simplici & propria significatione accipiantur, vt pulchrè explicat etiam Tertullianus in libro de præscriptionibus. ¶ *Probi*, δόκιμοι. Id est, quos esse spectandæ pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit: quibus opponuntur ἀδόκιμοι 2. Corint. 13. 5. Est enim nomen, non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus ἵνα non significare causam sed euentum, catenus admitto vt sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed κατὰ συμβεβηκός, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in libr. De præscriptionibus, *probabiles* interpretatur. & lib. De Anima cap. 3. vbi etiam φανεροὶ γένωνται vertit *emicent*.

20 *Igitur*, οὖν. Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia, ergo vestræ συνάξεις non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextrè intelligendum est. Nec enim quorundam abusus efficiebat, vt nulla Ecclesia esset Corinthi: sed vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri quod à plerisque ritè non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete cōuertere, *Non est*, quàm *Non licet*, cum Erasmo & aliis quibusdam. ¶ [*Hoc*] *non est*, οὐκ ἔστι. Id est, Hoc vestrum conuenire, non est Cœnam Dominicam edere. Vnde igitur priuatæ Missæ prodierunt, etiam si in iis Cœnam Domini celebrari sacrificulis istis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes sic non κυριακὸν, sed κυριακῇ ἡμέρᾳ hunc locum verterunt: ille quidem, *Non sicut iustum est in die Domini nostri comeditis & bibitis*: hic verò, *Non comeditis & bibitis sicut diebus Domini nostri decet*. Nam κυριακὴν retulerunt non tam ad ipsum Dominum, quàm ad diem quem Dominicum Latini, vt Græci κυριακὴν vocant, quo die solennes cœtus haberi iam tum Corinthi solitum fuisse liquet ex 16. 2, in hac eadem epistola, & idem Romæ factitatum fuisse docet Iustinus Apologetico secundo.

21 *Præoccupat*, προλαμβάνει. Id est, aliis non expectatis sumit. Vulg. *Præsumit*, id est, præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In vno codice legimus προσλαμβάνει, sed deprauatè, vt apparet ex vers. 33.

22 *In hoc?* ἐν τούτῳ; Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidam cum sequente ἐπαινῶ, vt nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum sic vertit, *an laudabo vos hac in re? non faciam*, non certè in vita mea (id est dum viuam) non faciam, paraphrasi vsus minimè tamen necessaria.

23 *A Domino*, ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Quærit Chrysostomus quomodo potuerit istud ex ipso Christo Paulus audire, neque nodum expedit. Plerique verò, vt & Græcus scholiastes, hoc referunt ad extraordinariam illam reuelationem: quam commemorat ipse Apostolus Gal. 1. 12. Ego verò si huc respexisset, puto scripturum fuisse non ἀπὸ sed παρὰ vt poscit vsus Græcæ linguæ, & in his libris passim occurrit, vt Ioan. 5. 41, & 10. 18. Act. 3. 5. & ipsemet Paulus Act. 20. 24, & Galat. 1. 12, & 1. Thess. 2. 13. & 4. 1. & 2. Thess. 3. 6. & Iacob. 1. 7. & 2. Pet. 1. 17. & 1. Ioan. 3. 22. & Ioan. 3. 4. & Apocal. 2. 27. Itaque ἀπὸ τοῦ Κυρίου non interpretor *du Seigneur*, sed *de la part du Seigneur*. Id est, vt à Domino profectum. Quod enim verè dicit Apost. se non fuisse humanitus, sed ἄνωθεν ab ipso Christo vocatum & electum, non impedit quominus peculiaria plurima Christi dicta, & facta, tum ex Anania, tum ex aliis Christi discipulis αὐτόπταις cognouerit, ac fortassis etiam ex Lucæ scripto ista excerpserit.

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius quoque. Vulgata, *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. Sed quod ad sensum attinet, eòdem recidit vtraque lectio, quamuis illa sit multo conuenientior, quam etiam secuti sunt Syrus & Arabs interpretes. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior qui putarunt *Frangi* idem hìc valere quod *Distribui*: quum necesse sit hoc verbum *frangitur* non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur, id est distribuitur: sed, Quod pro vobis frangitur. Itaque fractionis vocabulo designatur mortis genus, quoniam præterquam quòd Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, confractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum, Christus animum violentissima morte exhalans, velut in duas partes fuit secundum humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam vt sacramentalem & à Domino institutam oportuit in Ecclesia retineri) mortem ipsam Christi nostræ menti repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de Cœna Domini hìc agat, cuius appendices erant Agapæ, de quibus diximus Act. 2. 42. & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem alioquin doctissimū nunquam cognouisse quid veteres illi patres Cōsecrandi vocabulo intellexerint. Quid autem illud sit, paucis diximus sup. 10. 16.

26 *Annuntiatis*, καταγγέλλετε. Id est cum gratiarum actione vos credere & amplecti palàm profitemini. Sunt autem hæc non Christi, sed Pauli verba, explicantis quid illud sit, *Ad mei commemorationem*. Vulgata propterea quòd non dixit Apostolus ἐσθίετε & πίνετε, sed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annuntiabitis*, futuro tempore. Quod si accipere libeat pro Imperandi modo, tunc γὰρ non erit causale, sed illatiuum, pro οὖν, quod alibi quoque obseruauimus, & vt solet particula כי [ki] apud Hebræos interdum accipi.

27 *Indignè*, ἀναξίως. Id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additum erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quàm Domini dignitati conueniat. Quid sit autem dignè ad mensam Domini accedere, pulchrè docet Basilius in asceticis regulis κατ' ἐπιτομὴν quæst. 172. neque sanè Apostolus de apertè prophanis, vel de meris hypocritis agit, sed de irreuerenter, ac non aliter quàm ad communem capiendum cibum Ad agapas accedentibus. ¶ *Reus tenetur corporis*, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Erasmus, *Reus erit corporis*. Vide Matth. 5. 21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari quî fiat vt quidam non animaduertant quàm friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quod oblatum contempserint: Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quàm lucem.

28 *Quisque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש [isch] id est homo, pro ἕκαστος, id est *quisque*. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minimè institutos non pertinere, quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur sui probatio, & mortis Domini annuntiatio. Qui verò ex hoc pronomine ἑαυτὸν colligunt vnumquenque suo priuato iudicio relinquendum, nec cuiquam ad mensam Domini accedenti recusanda sacramenta, præsupponunt quod falsissimum est, omnes videlicet in sui probatione satis esse sedulos, & cos tum de quibus Pastori non constet, sint ne, an non sint ex Ecclesia, tum qui legitimè iudicati fuerint impœnitentes & abstenti, satis idoneos & verè resipuisse censendos, si sese ad mensam Domini quoquo modo stiterint: qua conclusione quid infirmius? Nec enim ab aliorum, sed à cuiusque propria conscientia pendet mandati illius diuini obseruatio, *Hoc facite*.

29 *Iudicium*, κρῖμα. id est pœnam apud ipsum Dei tribunal. Hoc autem intellige κατὰ συμβεβηκός, quia videlicet, non ipse sacer panis, sed indigna eius sumptio causa est huius iudicij. Multò minus autem istud de ipso Christo accipi potest, vt qui receptus seruet vt vera & propria salutis causa: reiectus autem non itē sit damnationis causa vt de se testatur Io. 3. 17. & 12. 47. Aliter igitur accipitur κρίσεως nomen, nempe pro res omnes gubernandi iure. Ioan. 5. 22. ¶ *Ipse sibi*, ἑαυτῷ. Id est non alius, nec aliud quàm ipsa

met sibi, vt non pani, non Christo indignè recepto, sed ipse illum quidem indignè sumens Christum reiiciens, sibi condemnationem suam imputet. Vulg. *Sibiipsi*, id est non aliis, sed sibi, quod ineptè diceretur. Non enim quis in damnationem incurrat, sed quis sit huius exitij auctor hîc indicatur. ¶ *Edit*, ἐσθίει. Ipsa certè damnatio non editur nec bibitur. Ergo necesse est edendi verbum figuratè accipere, vt & quum de ipso Christo dicitur: cuius non receptioni, sed exclusioni tribuendum est istud exitium. ¶ *Non discernens*, μὴ διακρίνων. Verbum diiudicandi mihi visum est paulò obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur, qui dignitatis illius habet rationem, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde summa cum reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad ordinarios & corporibus alendis destinatos cibos, sed tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ accedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt suprà, 10.17, aduersus sacrilegos illos qui quum alteram sacramenti partem Laicis, quos vocant, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

30 Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.

31 Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.

32 Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.

33 Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.

34 Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Περὶ δὲ τῶν Πνευματικῶν, ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

2 Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.

30 21 Propterea inter vos multi *sunt* ægroti & valetudinarij, & dormiunt multi.

31 Etenim si ipsi nos diiudicaremus, non iudicaremur.

32 Sed dum iudicamur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

33 22 Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad edendum, alius alium expectate.

34 23 Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationẽ conueniatis. 24 Reliqua verò, quũ venero, disponam.

CAP. XII.

1 Porro de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos in *eorum* ignoratione versari.

2 Scitis *vos* Gentes fuisse, ad idola illa muta, prout ducebamini abreptos.

30 *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*

31 *Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.*

32 *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum mundo damnemur.*

33 *Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.*

34 *Siquis esurit, domi manducet: vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, quum venero, disponam.*

CAP. XII.

1 *De spiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.*

2 *Scitis quoniam quum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes.*

21 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysteriis seuerè ab ipso vindicantur, ac proinde tanto malo tempestiuè occurrẽdum, sese condemnando & corrigendo.
21 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, ac proinde priuatis cœnis nullus locus relinquitur.
24 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiẽdum instituta est Cœna Domini, ac proinde à communibus epulis separari debet.

24 Quæ ad ordinem spectant, vt locus tempus, precum formulæ, & cætera eiusmodi, pro ratione temporum, locorum & personarũ disposuit Apostolus in Ecclesiis. 1 Iam aggrediens tertium locum huius tractatus, id est, de recto spiritualium donorum vsu, non obscurè significat Corinthios illis fuisse abusos. Nam qui excellebant, ambitiosè illa iactantes Deum horum donorum authorem sua laude fraudabant: & nulla fratrum habita ratione, illis ad inanem ostentationem abutebantur, ac proinde Ecclesiam illorum donorum vsu priuabant. Abiectiores autem vicissim excellentioribus inuidẽtes secessionem meditabantur, vt totum illud corpus veluti disiectum ac dissipatum esset. Istis ergo abusibus, remedium allaturus, primùm eos iubet diligenter considerare, se omnia hæc dona aliunde habere, nempe ex Dei gratia ac mera liberalitate ad cuius gloriam sint referenda.
2 Hoc probat ex prioris eorum status collatione, cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati.

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id est mortui sunt, vt sæpe iam exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Dijudicaremus*, διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri non potest quin in nos ipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscientia nosipsos à profanis secernamus. quæ omnes significationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquam perfecto vertere maluerit, *Dijudicassemus*. ¶ *Non iudicaremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Iudicium in nos non ferretur. Sic enim ex Hebræorum idiotismo iudicij nomen accipitur pro sententia in aliquem lata, etiam quum non inest capitalis ad mortem æternam, vt hoc loco pro corporali pœna, etiamsi lethales essent hi morbi in nonnullis, de quibus suprà, v.30 Et ita quoque accipi potest verbum κρίνεσθαι pro puniri, 1. Pet.4.6.& 17.

32 *Erudimur*, παιδευόμεθα. vel, [*castigamur.*] Sic autem vocantur castigationes à fine & scopo quem sibi Dominus proponit suos castigans, non vt perdat, sed vt in eis obtineat illud τὰ παθήματα μαθήματα.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli alia præterea disponenda erant. Concedo. Sed quorsum hæc ad illã ipsius tum doctrinæ tum essentialis formulæ administrationis Cœnæ Domini horrendam subuersionem? ¶ *Disponam*, διατάξομαι. Pertinent hæc igitur ad ordinem Ecclesiasticum, non ad doctrinæ dogmata. Hæc enim est huius verbi notatio propria, vt infrà, 16.1, de Eleemosynis colligendis.

IN CAP. XII.

1 *Porro de spiritualibus* [*donis*,] περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, vt Rom.1.11 Iam autem aggreditur Apostolus tertium huius tractationis caput, spiritualium videlicet tum functionum, tum donorum abusum, ex eodem fonte, id est ex arrogantia & ambitione promanentem, quæ efficiebant vt in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant, vel donis præstantioribus instructi erant, alios inferiores superbè aspernantibus: inferioribus verò malignè aliis inuidentibus: vtrisque denique suum quærentibus, & dona ipsa Dei pollucrentur, & communis vtilitas Ecclesiæ negligeretur. ¶ *In* [*eorum*] *ignoratione versaris*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν, absolutè hîc accipitur pro rudem & ignarum esse, vt infrà, 14.38. & Heb.5.2. Videbantur enim Corinthij, alioquin egregiis donis instructi, non satis intelligere, aut certè obliti, à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 *Vos Gentes fuisse*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est à veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, vt explicatur Ephes.2.11, & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים [*goym*] Vulgata, *Quoniam quum Gentes essetis*, ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutensi editione, & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare non potest nisi ἀνακόλουθον dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismum annotauimus Actorum 24.6, & 20. Non desunt etiam qui legant εἴδετε ὅτι ἔθνη ἦτε, sed plana est recepta lectio. Apostolus autem primùm omnium Corinthiis reuocat in memoriam à quo proficiscantur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, quum ideo sint collata vt ipsorum auctoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthij ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præstigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Mosis,

sis, Deuter. 12.30. vbi nonnulli verbum נקש [*nakasch*] interpretantur, Rapi, in Niphal. ¶ *Abreptos fuisse*, ἀπαγόμενοι, conuerti potiùs *Rapi* quàm *Duci*, vt impetum illum significarem, de quo modò dixi, & fortasse Paulus allusit ad verba Mosis Deut. 12.30. Vbi verbum נקש [*Nakasch*] interpretantur *Rapi*.

3 Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

4 Διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·

5 Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·

6 Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

3 3 Quapropter notum vobis facio, nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Iesum anathema, & neminem posse dicere Iesum Dominum, nisi per Spiritum sanctum.

4 4 Distinctiones autem donorum sunt, sed idem Spiritus.

5 Et distinctiones ministeriorum sunt, sed idem Dominus:

6 Et distinctiones actionum sunt, sed idem est Deus agens omnia in omnibus.

3 *Ideo notum vobis facio, quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum: & nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.*

4 *Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:*

5 *Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus:*

6 *Et diuisiones operationum sunt, idẽ verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.*

3 Conclusio, scitote igitur vos de Christo ne hiscere quidem in ipsius gloriam posse, nisi ex spiritus sancti gratia.
Mat.9.19
Suprà 8.6
ioh.13.13
phil.2.10
4 Secundo loco iacit aliud fundamentum, nempe diuersa quidem esse hæc dona, sicut diuersæ sunt functiones & diuersa eorundem munera, sed vnum eundẽmque spiritum Dominum, ac Deum, esse omnium istorum datorem, & quidem in eundem finem, nempe ad communem vtilitatem.

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere. Plinius ad Traianum scribens, *Quum* (inquit) *præeunte me Deos appellarent, & imagini tuæ, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum afferri, thure ac vino supplicarent, præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt reuera Christiani) dimittendos putaui.* Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Iesum Dominum. Id est, vt Dominum ac Deum seriò agnoscere. De anathemate diximus, Rom 9.3.

4 *Distinctiones*, διαιρέσεις. Sic loquuntur Græci quoque Theologi de tribus Personis in vnica Deitatis Essentia citra vllam separationem per suas ἰδιότητας distinctis: quod est hic quoque diligenter obseruandum ex Apostoli scopo, qui in eo totus est, vt hæc spiritualia dona doceat distincta quidem esse siue diuersa, nunquam tamen separanda: quatenus quidem sicut ab vno & eodem fonte promanãt, sic ad vnum & eundem finem sint referenda, vnius videlicet & eiusdem corporis, id est Ecclesiæ ædificationem. Malè igitur Vulg. & Eras. *Diuisiones* interpretantur, per obscura & periculosa huius vocis ambiguitate. Sed & commodè possimus *Distributiones* vocare, quæ ab Hebræis מחלקות [*machlekoth*,] ab Apostolo Heb.2.4. μερισμοὶ vocantur: cuiusmodi fuerunt sub Leuitico Sacerdotio distincti ordines Sacerdotum, Leuitarum, Cantorum & Ianitorum. Cæterùm quum Apostolus manifestè χαρίσματα, διακονίας, & ἐνεργήματα distinctè recenseat, egò quidem existimo χαρισμάτων generis loco poni, i. illa πνευματικὰ omnino comprehendere, quorum duas postea species generales constituit habita illorum donorum vsus & finis ratione, nempe διακονίας & ἐνεργήματα.

5 *Ministeriorum*, διακονιῶν. Vel, vt Vulgata, *Ministrationum*. Sic autem signatè vocat Apostolus functiones Ecclesiasticas toti cœtui Ecclesiæ formando, & nutriendo destinatas. Et obseruanda est antithesis ministrorum, & Domini: qua damnantur superbæ & arrogantes illæ pseudocleri Antichristiani appellationes: quæ superbia vtinam intra nudas ipsas voces constitisset. ¶ *Dominus*, ὁ Κύριος, nempe Christus Ecclesiæ suæ Dominus à Patre constitutus.

6 *Actionum*, ἐνεργημάτων. Erasm. *Efficacitates* maluit interpretari. Hilarius ἐνέργειαν vertit *inoperationem*, nouo quidem, sed non infeliciter, vt mox dicam, nouato vocabulo: cuius ἀποτέλεσμα & effectum opus est ἐνέργημα Damasceno libro orthodoxæ fidei tertio, cap. 15. Paulus verò sic vocat hoc loco vsum donorum quæ postea commemorat ver.9. & 10. positum videlicet in edendis illis mirificis operibus, quæ ipsam rerum naturalem vim omnem superant, & ab illis functionibus, quas διακονίας vocauit dupliciter distinguntur. Primùm enim ij qui in Ecclesia διακονοῦσι, id est *qui in sermone & doctrina laborant*, vt loquitur Paulus 1. Timot. 5.17 Deo συνεργοῦσι, in plantando & rigando, quamuis solus Deus det incrementum. Itaque sunt Dei instrumenta non tantùm passiua, vt in scholis loquuntur, sed etiam actiua, ac qui tum donum habeant cognitionis earum rerũ quas docent, tum etiam χάρισμα res illas exterius auditorum mentibus insinuandi, quod per Plantationem metaphoricè intelligitur, quamuis quòd auditis illis vocibus mens auditoris, vt veris assentiatur, ac multò magis, vt illas sibi peculiariter applicet, sit Dei vnius opus intrinsecum mentem & voluntatem auditoris, sua vnius vi diuina, immutantis: quod Dei beneficium postea ministerio docentis itidem simili modo fouetur, & Rigationis nomine significatur. At in edendis miraculis si opus ipsum spectes, sola illa Dei virtus agit prorsus αὐτουργῶς, quam ne in Angelos quidem ipsos transfundit: ideóque dicitur in hominibus ἐνεργεῖν. Quamobrem etiam dixi Hilarium nouè quidem, sed non ineptè, vti *Inoperationis* vocabulo. Quid igitur? (dixerit aliquis) num in edendis miraculis sancti Dei homines fuerunt quasi stipites & trunci? Nequaquam. Nam aut suis precibus impetrarunt à Deo miracula, aut Dei voluntatem intrinseco charismate, vel peculiari reuelatione intelligentes, eam declararunt. Sed ita vt nulla vis ipsorum vlla ex parte ad miraculorum effectionem vt causa efficiens concurrerit. Neque his obstat quod scribitur Marci 16.20. quasi Deus sit homini συνεργὸς, vt suo loco exposuimus: quod vt meliùs etiam perspiciatur, & ne quis hîc aberret in alterutram partem, ministerio videlicet sacro vel minus, cum Schvvenkfeldio & Enthusiastis, vel plus quàm par sit cum Romanæ meretricis assentatoribus tribuens, audiamus quid de ipsius Christi humanitatis per se, licet τῷ λόγῳ vnitæ, actione in edendis miraculis, erudita in Nestorianorum & Arianorum certaminibus vetustas senserit. Sic igitur Nissenus aduersus Eunomium, *Neque humana natura*, inquit, *Lazarum viuificat, nec deflet iacentem in latibulis Potentia, sed lacryma quidem est hominis propria, vita verò ea quæ vera vita sunt. Non nutrit multa hominum millia humana mendicitas, non accurrit ad ficum omnipotens Potestas.* Et Apollinaris *Est hominis surgere à mortuis, Dei autem excitare.* Et Cyrillus de Trinitate 5. *Quæ diuino modo facta sunt à Christo non sunt humanæ vi ea attribuenda, sed naturæ ineffabili & omnem mentem transcendenti.* Et Cyrillus Hierosolymitanus oratione catechetica 4. *Duplex est Christus, mortuus quidem verè vt homo quatriduanum autem cadauer suscitans, vt Deus.* Et Damascenus verè in hoc argumento explicando diligens, & Orthodoxus libro de orthodoxa fide 3.cap.15. *In Domino nostro Iesu Christo*, inquit, *miraculorum vis erat ipsius Deitatis: manuum autem in miraculis edendis adhibitio, & velle & dicere, Volo, Purgator, erat Humanitatis ipsius actio. ipsius autem actionis effectum humanæ quidem naturæ fuit panum fractio, & quod leprosus audiuit Volo: Diuinæ verò panum multiplicatio, & leprosi purgatio.* Item, *In Christo Deitatis quidem ipsius actio est diuina & omnipotens, Humanitatis verò ea quæ nostræ naturæ conuenit. Et effectum quidem humanæ naturæ est quod puella manu prehensa fuerit & attracta, diuinæ verò quod puella fuerit in vitam reuocata. Nam & istud est aliud, & illud quoque ab ipso diuersum, quamuis vnũ ab alio seiungi nequeat in actione eius qui Deus & homo est.* Item, *Nec humana natura Lazarum à mortuis excitauit, nec rursus diuina Potentia lacrymata. Nam lacryma quidem sunt quiddam humanitatis proprium, vita verò eius est qui est ipsa in sese subsistens vita.* Et de hoc quidem hactenus. Alterum autẽ διακονίας & ἐνεργημάτων discrimen in eo

situm est quod [illegible] vniuersum aliquem Christi gregẽ in genere, & præterea sigillatim singula eius membra respicit, & est ordinarium ac perpetuum in Ecclesia (quanuis non pariter semper sese exerens) χαρίσματα, quum fides sit ex auditu: ἐνεργήματα autem ista πνευματικὰ, quanuis ad Ecclesiæ totius ædificationem spectarint, tamen vel in singularibus duntaxat personis sese exeruerint, vel alia ratione fuerint singularia, certis videlicet temporibus & personis propriè destinata: denique nõ in hunc vsum collata vt perpetuò vigerent: quoniam alioqui non tantùm, vt Augustinus ait, euiluissent, verùm etiam pro extraordinariis ordinaria facta, Miracula esse quodammodo desiissent.

¶ *Deus*, ὁ Θεὸς. Pater videlicet vt origo, & fons tum Filij tum Sp. sancti, quorum distinctè meminit, at non tamen separatim, superioribus versiculis 4. & 5. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Vel eas omnes, videlicet effectiones, siue operationes. Potest enim istud vel generaliter intelligi, vel ad ἐνεργήματα restringi: & vtrouis modo accipias vis articuli videtur esse ἐμφατική, quanuis hæc phrasis vniuersaliter, & sine vllius rei exceptione aliquando vsurpetur, vt Act. 17. 28. & 10 in hoc ipso dicendi genere interdum redundet articulus, vt supra 8. 6, & 11. 12.

7 Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.

8 Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·

9 Ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων.

10 Ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

11 Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.

7 Vnicuique verò datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.

8 5 Nam huic quidem per Spiritum datur Sermo sapientiæ, alij verò Sermo cognitionis per eundem Spiritum:

9 Alteri verò Fides per eundem Spiritum: alij verò donum Sanationum per eundem Spiritum: alij verò operatio Virtutũ, alij verò Prophetia, alij verò Discretio spirituum.

10 Alteri verò genera Linguarum, alij verò Interpretatio linguarum.

11 Sed omnia hæc agit vnus ille & idem Spiritus, distribuens priuatim *illa* singulis 6 sicut vult.

7 *Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.*

8 *Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alij autẽ sermo scientiæ secũdum eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu:*

9 *Alij gratia sanitatum, in vno Spiritu:*

10 *Alij operatio virtutum alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.*

11 *Hæc autem omnia operatur vnus atque idẽ Spiritus, diuidens singulis prout vult.*

5 Explicat illã multiplicem diuersitatem, commemoratis præcipuis donis, inculcans quod antea dixerat, ab vno & eodem Spiritu omnia hæc proficisci.

Rom. 12. 3. eph. 4. 8.

6 Adijcit etiã aliquid amplius, nempe dona ista quanuis imparia, sapientissimè tamẽ distribui, quoniam Spiritus Dei voluntas sit huius distributionis regula.

12 Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.

13 Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.

14 Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.

15 Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16 Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

17 Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις;

12 7 Sicut enim corpus vnũ est, & membra habet multa, omnia verò illa mẽbra corporis quod vnicum est, multa sunt, *sed* vnũ sunt corpus: 8 ita & Christus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes in vnum corpus baptizati sumus, & Iudæi, & Græci, & serui, & liberi: & omnes poti sumus in vnum Spiritum.

14 9 Etenim corpus non est vnũ membrum, sed multa.

15 10 Si dicat pes, Quia non sum manus, non sum ex corpore: nõ propterea non est ex corpore?

16 Et si dicat auris, Quia non sum oculus, non sum ex corpore: non propterea non est ex corpore?

17 11 Si totum corpus *est* oculus, vbi auditus? si totum *est* auditus, vbi odoratus?

12 *Sicut enim corpus vnũ est, & mẽbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum sint multa, vnum tamen corpus sunt: ita & Christus.*

13 *Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnum baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes vnũ Spiritum potauimus.*

14 *Nam & corpus nõ est vnum membrum, sed multa.*

15 *Si dixerit pes, Quoniã non sum manus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*

16 *Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*

17 *Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?*

7 Illustratio superioris dicti, adhibita similitudine. Hoc (inquit) apertè conspicitur in corpore, cuius diuersa quidem membra sunt; sed ita coniũcta, vt vnum corpus constituant.

8 Applicatio similitudinis, ita (etiamsi inquit) de Christo mystico constituendũ est. Nos enim omnes qui credimus, siue Iudæi, siue Græci, sumus eodem baptismo simul coniunctum nostro capite, vt ita vnum corpus ex pluribus membris compactum construatur: & ex eodem poculo eundem Spiritum hausimus, communem videlicet sensum ac motum spiritualem. 9 Amplificat quod ex illa similitudine consequebatur, ac si dicat adeò non impediri corporis vnitatem hac diuersitate membrorum, vt non possit etiam esse corpus, nisi pluribus, & quidem diuersis membris constet. 10 Superstruit doctrinam, istis illis fundamentis, primùm quidem compellans priore loco eos qui non ita excellentibus donis præditi, idcirco sese ab aliis segregabant: quibus nimirum inuidebant. Hoc autem, inquit, perinde est ac si neget pes se esse ex corpore, quoniam non est manus, vel auris, quia non est oculus: oportet ergo potiùs omnia simul mutuis vinculis colligata vnitatem corporis tueri. 11 Rursus eosdem compellans, docet fore vt si obtinerent quod petunt, nempe vt omnes inter se essent æquales, corporis totius ac proinde ipsorum etiam destructio consequeretur: quoniam Corpus non esset nisi ex pluribus & quidem diuersis inter se cohærentibus membris compositum. at ne quis nimis rectè distributam esse istam imparitatem causetur, addit, Deum ipsum omnia illa simul compegisse. Oportet igitur omnia simul manere connexa, vt saluum corpus perduret.

7 *Declaratio Spiritus*, ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος. i. prout vim illam suam diuinam Spiritui sancto placet hoc vel illo dono patefacere, & quidem gratis.

8 *Sermo sapientiæ*, λόγος σοφίας. Hîc incipit Apostolus 15 subdiuisionem donorum, quæ ad διακονίαν, i. verbi ministerium requiruntur, eáque duplicia facit, nempe σοφίαν & γνῶσιν, quibus respondent tres ab ipso postea enumeratæ functiones, infrà vers. 29. nempe Apostolorum, Prophetarum, Doctorum. Apostolis igitur & Prophetis (hoc etiam no- 20 mine posteriore comprehendens quos alibi exactiore distributione vocat Euangelistas, Eph. 4. 11. qualis fuit Timotheus Euangelista simul & propheta 1. Tim. 4. 6. & 14.) tribuit Sapientiam, nempe excellentiorem illam & omni exceptione maiorem mysteriorum Dei notitiam cum sum- 25 ma auctoritate coniunctam, & peculiari sancti Spiritus afflatu, κατ' ἀποκάλυψιν videlicet, collatam, vt loquitur Apostolus infrà 14. 6, & 2. Cor. 12. 9. & Eph. 3. 3. quanuis generalius interdum, & σοφία & ἀποκάλυψις ad ipsos etiam auditores applicetur, vt Eph. 1. 17. Γνῶσιν autem, id est notitiam E- 30 uangelij ex auditu & sacrarum literarum lectione comparatam, ad Doctores ordinarios Ecclesiis certis addictos refert, hac etiam appellatione Pastores intelligens, quos alibi distinctione exactiore à Doctoribus discernit, nempe Ephes. 4. 11. Pastores enim oportet enarrationi scripturæ 35 rum priuatim & publicè adiungere doctrinæ applicationem: quam rursus in sua membra partitur, 2. Timoth. 3. 16. Doctorum autem munus fuit in Ecclesia διδαχῇ explicare fidei Christianæ dogmata, sicut exposuimus plenius Rom. 12. 7. 40

9 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δὲ. At cur non potius ἄλλῳ δὲ, vt antea, & mox rursus aliquoties? nempe vt subdiuisionem ἐνεργημάτων, quæ mox sequitur à διακονίᾳ distinguat, quamobrem etiam vers. 9. & 10. aliter quam in superioribus editionibus distinxi. ¶ *Fides*, πίστις. Non illa certè omnibus 45 Christi veris membris communis, quum hîc agat Apostolus de specialibus Spiritu sancti donis: sed illa specialis respiciens ad illam Dei potestatem miraculorum effectricem, prout certi homines hoc dono præditi regebantur arcano Spiritus sancti motu. Est igitur hæc fides quam pro- 50 pterea miraculorum fidem in scholis vocant, & cuius fit mentio expressa Matth. 17. 20. Mar. 16. 17. Luc. 7. 9. distincta, imò etiam interdum separata (vt Matth. 7. 22, & infrà 13. 2.) ab ea fide cuius obiectum est χάρις Dei patris desolis electis in Christo per eam fidem apprehenso iustifican- 55 dis & glorificandis. Et huic miraculorum fidei sua quoque opponitur dubitatio, grauiter vindicata in ipso Mose & Aharone, Num. 20. 12. in discipulis Matth. 17. 20. in Petro Mat. 14. 31. reprehensa. ¶ *Donum*, χαρίσματα. Vulg. sic legit, vt & Syrus & Arabs, quos sum sequutus, sic poscente sententia, quum de vnico dono agatur, nisi quis hoc malit ad varias morborum species referre, quod tamen satis expressum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *sanationum*.

¶ *Per eundem spiritum*, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. Vulgata, *in vno Spiritu*, ἐν τῷ ἑνὶ πνεύματι. vt in vno codice manuscript. legi. Sed illud rectius est. ¶ *Operatio virtutum*, ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulgata sic quoque vertit. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα, singulari numero, quam lectionem maximè conuenientem puto, ideóque sum amplexus, Claromontani quoque codicis auctoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autem interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, Alij quidem virtutes, quod totum deest in Arabica interpretatione. Erasmus, *Efficacia potentiarum*. Etsi verò nomen δυνάμεων generaliter intellectum alia etiam dona, vt sanationis, prophetiæ, & linguarum, complectatur. Apostolus tamen hîc videtur angustiore significatione vocare δυνάμεις, summa illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, vt quum Moses tot signa ederet in cælis, in aquis & in terris: quum Iosue solem sisteret, quum Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphiram verbo occideret, & cætera eiusmodi quibus initio confirmata est cælestis Euangelij virtus.

¶ *Prophetia*, προφητεία, id est, futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria. quod donum propterea hoc loco inter ἐνεργήματα recensetur, quum alioqui ad διακονίαν referatur, vt mox vers. 29. idque interdum latiore, interdum angustiore significatione, vt diximus Rom. 12. 6. Hoc autem dono præditus in Actis Apostolicis scribitur Agabus & Euangelistæ Philippi filiæ quatuor.

¶ *Spirituum*, πνευμάτων, id est, Motuum interiorum alicuius quantumuis mentem suam dissimulantis: vel ipsarum etiam rerum quæ à Prophetis falsis proponuntur: qua in re nonnulli præ aliis singulari iudicio valent, vt pseudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoscant, sicut Petrus Ananiæ & Sapphiræ hypocrisin agnouit, Actor. 5. 3. Est autem hæc Spirituum, id est animorum discretio, in primis in muneribus [illegible] & [illegible] rectè administrandis necessaria, id est Diaconis & Presbyteris Ecclesiasticæ exercendæ disciplinæ præfectis, quò etiam illam videtur expressè referre Apostolus infrà, 28.

10 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δὲ. Rursus ἑτέρῳ scribit Apostolus non ἄλλῳ, vt χαρίσματα, (cuius doni duas facit species, nempe γένη γλωσσῶν & earum ἑρμηνείαν,) ab aliis πνευματικῶν speciebus & ἐνεργημάτων discernat. ¶ *Interpretatio*, ἑρμηνεία. Vide infrà 14. 19.

11 *Priuatim*, ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus nostris Græcis codicib. Vetus tamen interpres hoc non legit, vt nec Syrus nec Arabs interpres, vt mihi planè videatur horũ duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ vnum esse alterius glossema. Augustinus libro de Trinitate & vnitate Dei cap. 8. vt obseruauit Erasmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, id est sua. quod 5 non satis videtur ex Græcæ linguæ vsu dictum.

¶ *Singulis*, ἑκάστῳ. Potest hoc construi cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per traiectionem, *Prout vult singulis*, vel *vnicuique*. Nam in hoc ipso dicendi genere obseruaui Paulum ista 10 traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorũ videlicet idiotismo, qui sic dicerent לכל אחד כאשר [*lecol e had chaasher*] vt Rom. 12. 3. Item suprà 3. 5, & bis 7. 17. & ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non temere malui cum vetere interprete interpretari *Singulis*, quàm *Vnicuique*, nempe nequis Origenis exemplo possit hunc lo- 15 cum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, (quod Erasmus annotauit quidem, sed non reprehendit, vt par erat) ita hunc locum torsit quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: ac si dicas, in vnoquoque situm esse vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat 20 Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro veritati & Pauli sententiæ.

12 *Quod vnicum est*, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. vt neque Syrus interpres, neque Arabs, & comperimus in vno etiam ex nostris Græcis codicibus deesse. Sed omnino videtur 25 explicanda fuisse antithesis τῶν πολλῶν μελῶν, & σώματος τοῦ ἑνὸς id quod etiam manifestè patet ex eo quòd non scribitur τὰ σώματος, sed σώματος τοῦ ἑνός. ¶ *Vnum sunt corpus*, ἕν ἐστι σῶμα. Vulgata inserit particulam TAMEN, vt & Arabs interpres, quæ non malè conuenit. Reperimus autem in vno 30 exemplari scriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur absolutè, ex Atticorum more, vt ita conuertas, *Omnia verò membra corporis vnius multa quum sint, vnum est* [*tamen*] *corpus illud*. ¶ *Christus*, ὁ Χριστός. Christum intellige cum Ecclesia sua coniunctum, & quatenus est corporis mystici caput. 35

13 *In vnum corpus*, εἰς ἓν σῶμα. Id est, vt cum Christo vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Christi corpus coalesceremus, adeo vt Ecclesia tota nihil aliud sit quàm vnus Christus, quoniam videlicet totum corpus mysticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἕν, *in vnum*, id est vt vnum quiddam essemus. ¶ *Poti sumus in vnum spiritum*, ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Græca scholia legunt ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, *vno potu ne poti sumus in vnum Spiritum*, nulla diuersæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetustus vnus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, *vno poculo potati sumus*, eadem manente sententia, quancunque harum lectionum sequamur. Ego receptam lectionem retineo, quum in præcedente mẽbro non addatur ἑνὶ βαπτίσματι, vno baptismo. Syrus præterea & Arabs interpres illud non habent. Respondet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in vnum corpus*, iucunda admodum permutatione: vt vtriusque sacramenti vnus scopus, & idem etiam esse intelligatur: quamuis peculiariter in cœna dicamur Domino incorporari: in Baptismo verò, Spiritu ipsius regenerari. Itaque in vnum Spiritũ potari, idem declarat atq; vno viuifico sanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans, singula viuificet, reddátque suis functionib9 idonea. Vulgata & Erasmus, *Vnum Spiritum potauimus*. eadẽ quidẽ manente sententia, sed minus sic expressa inter Baptismum & Cœnam Domini ea mutua collatione, non temerè passiuis vtrinque vocibus declarata.

15 *Quia*, ὅτι. Hanc particulam vt redundantem expunxit Erasmus. Ego puto causalem esse, & ita significari eorum inuidiam qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt. quibus respõdet Paulus duplici ratione: vna, non posse omnes esse instar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamsi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus singula disposuit, tamen alios quantumuis excellentes, non posse ipsorum vsu carere: imò quo infirmius est aliquod membrum, eo magis de eo solicita esse reliqua membra oportere.

17 *Odoratus*, ἡ ὄσφρησις. Erasmus, *Olfactus*, quorum illud est Ciceronianum, hoc Plinianum.